MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVEI.

= 1833

ELSŐ KÖTET.

S. 1721. D. 1.

Acad., tz. – Budapest. – Magyar Tudományos Akadémia

K.

A'
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

learned society

ÉVKÖNYVEI.

ELSŐ KÖTET.

NATURAL HISTORY.

PESTEN

1833.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

ÉVKÖNYVEI.

ELSŐ KÖTET.

1831-1832.

TARTALOM.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

Lap.
Tudós Társaság' első keletkezése Magyarországon 3
Néhány főbb pont a' magyar nyelv' országos divatáról, Udvarnál, Országgyüléseken, Főurak' házi körében 's Irók' munkáiban 6—16
Bod Péter által magyar Társaság' megérintése 1760b. 21
Bessenyei György' észképe arról 1781b. 26
Révai Miklós' előrajza 1784b. 27
Ismét azé 1790b. végre Országgyülés előtt 29—30
Decsi Sámuel' javaslata 1790b. 31
Ifjak' társasága Sopronban, Pesten, Nagyenyeden 1790b. 32
Aranka György' rajzolatja magyar nyelvmívelő Társaságról Erdélyben 1791b. 32
Erdély' Rendeinek az iránt a' Fejedelem eleibe terjesztett törvényczikkje 179$\frac{0}{1}$b. 34
Az erdélyi magyar nyelvmívelő Társaságnak 1793b., 's az erdélyi történetirók' kiadásának hasonlólag Társaság által előleges megindítása 1791.; majd mindenik megszünése 35
Az 1790beli literariai országos választottság, véleményét adja elé, Révai' előrajzáról az 1792beli Országgyülésnek 38
Kulcsár István' jutalomkérdésére jött 's koszorút nyert feleletek magyar tudós Társaságról 1806b. 36
Gróf Teleki László' jutalomkérdése tudós Társaság iránt 1806b. 38
Az 1792beli Országgyülés eleibe az 1790beli országos választottság által terjesztett alaprajz felvétetik Országgyülésen 1807b. 38
Felállítását törvényczikk említi meg 1808b. 39

Lap.

Pápai Sámuel' nézete 1808b. 39

Fejér György' előrajza 1809b. 39

Gróf Teleki Lászlóé 1810b. 40

Erdélyben, a' magyar nyelvmívelő Társaságnak, most tudományos czímmel, másodszori megindítása 1818b. 's ismét elakadása 1819b. 42—45

Azon igyekezetek után, mellyek latin vagy német nyelvű Társaságot kívántak Magyarországon, a' mint ezeket a' 20^d, 25^d, 27^d, 36^d lap megemlíti, végre a' nemzet nyelvéé lesz országos Társaság által folyvást mívelendő az $182\frac{5}{7}$beli Országgyűlésen 46

Az 1790beli Országgyűlés óta, midőn egyenesen csak a' magyar nyelvnek elsővé tétele mellett 7 Vármegye szólt, a' következett Országgyűléseken e' nyelvet oltalmazók' száma nevekedik, 's az $182\frac{5}{7}$belin csak 4 Vármegye akarja a' latint közdolgok' folytatásában még egy ideig maradandónak. A' magyar nyelv mellett határozottan szólottak közűl néhánynak megemlítése 46—47

Gróf Széchenyi István magyar tudós Társaságra ajánlja esztendei jövedelmét 's ezt 60,000 pengő forintra határozza 47—50

Vele együtt Gróf Vay Ábrahám, Gróf Andrásy György, Gróf Károlyi György, a' négy első alapító 49

E' négy első alapítónak a' Nádorhoz és RRhez nyujtott nyilatkozása a' felállítandó magyar tudós Társaság' elveiről Országgyűlés előtt 1826b. Februarius 15^d., 's ennek általnézés végett választottsága 49

A' választottság' véleménye országos ülésben, melly a' négy tudományosztályhoz még a' történet és törvénytudományáét csatolja 49

(Báró Szepesy Ignátz véleménye, egy, a' magyar nyelvet erőszak nélkül tanítás által terjesztő külön intézetről, 's erre többek ajánlása) 49—50

A' többi alapítók' sora 1826b. tudós Társaságra nézve 50—52

Gróf Teleki László' fijai 's Özvegye, annak összeszerzett 's közel 30,000 darabból álló könyvtárát adják a' Társaságnak 51

Társaság' alaprajzát, Ország'gyűlése, Felség eleibe terjeszti 1826b. 51

Királyi helybenhagyatása, 1827b. 52

József Főherczeg Nádor annak tőkepénzét 10,000 pengő forinttal neveli 52

Új alapítók' sora 53—54

Országos törvény, magyar tudós Társaságról $182\frac{5}{7}$b. 55

Annak rendszabásait kidolgozó tudós Választottság Pesten 1828b. 56

Királyi felhatalmazás 1830b. Julius 7d. a' Társaság' összeállásához 57

Annak a' Megyékhez évenként küldendő jelentése iránt is, királyi helybenhagyás 1830. Nov. 6d. 58

Lap.
Megerősített Igazgatók 's azok' első ülése Pozsonban 1830. Nov. 17d. 58
Előlülő 's Másodelőlülő választatása egy esztendőre 59
Az Igazgatóság által legelőszer kinevezett rendes tagok 60—61
A' pesti tudós választottság' munkálatának a' királyi felhatalmazáshoz képest alkalmaztatása és sajtó alá menetele 62
Annak három része A, B, CZ alatt 62
A. Magyar tudós Társaság' alaprajza
B. Rendszabásai
CZ. Eleinte mi módu megindíthatása 100-123
A' Társaság' oklevele 118
$\mathrm{V}^{\mathrm{dik}}$ Ferdinand, ifjabb magyar Király a' Társaság' tőkepénzéhez 10,000 pengő forintot ád 62
Ismét új alapítók 62—63
Pénztárnok' és Ellenőr' utasítása 's hitletétele 62
Előlülő 's Másodelőlülő választatásának királyi megerősítetése 64
Titoknok választatik. Igy Segédjegyző, ki egyszersmind Levéltárnok 66

ELSŐ NAGY GYÜLÉS PESTEN.

Febr. 14—$24^{\mathrm{d.}}$ 1831.

Ebben: Tiszteletbeli, rendes és levelező tagok' választatása. Határozatok a' grammatika' és szótár' tárgyában: az évkönyvek' elintézésére; a' folyóiratra; jutalomkérdésekre, az évenként jutalmat nyerendő munkák' kiválasztatására nézve 64—70

HÉTI ÜLÉSEK.

Febr. 28^{d} 1831 — Febr. 28^{d} 1832.

Ezek alatt: Nagy szótár belső elrendeléséhez fogás. Műszavak' összegyüjtetése. Kazinczy és Tittel r. t. halála. Színjátékok' fordítatása. Jutalom eredeti színjátékra. Zsebszótár. Kéziratok' bekérése. Tudománytár. Egyiptomi emlék. Római emlék. A' Társaság' jelszava 70—77
Előlülő 's Másodelőlülő ujonnan megválasztatása 1832re 77

MÁSODIK NAGY GYÜLÉS.

1832. Martiusban.

Ebben: Magyar helyesirás. Nagy szótár. Fordítandó tudományos munkák. Tudománytár. Honi és külföldi levelező tagok' választása. Rendes tagoké. Tiszteletbelieké. Gr. Teleki Ferencz és Kresznerics tiszt. t. halála. Emlékbeszéd. Szabad levelezés. Általános határozatok 77—83

Lap.

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI.

1832. Januáriusban 's Martiusban.

Tudománytár szerkeztetőjének fizetése. Száz arany jutalom eredeti színjátékra, évenként. Zsebszótár. Oklevélbe a' tagok nevének irása. Névkönyv. Ellenőr választatik. Megholt rendes tag' fizetése, halála után meddig jár .. .. 83—85

HÉTI ÜLÉSEK.

1832. Martius 19d — Augustus 13dikáig.

Nagy szótárba műszavak adása. Kéziratokról vélemények. Tudománytár. Köznépi folyóirat. Évkönyvekbe értekezés. Versenyfordítások' mikép elintézése. Pajor' fúvó harmonikája. Imre János r. t. halála .. .. 85—87

HARMADIK NAGY GYŰLÉS.

1832. Augustusban és Septemberben.

Nagy szótár. Régi magyar kéziratok másoltatása. Helyesirás és szóragasztás szabályai. Népdalok. Vélemények kéziratokról. Tudománytár. Irók szabadra hagyása, szószerkezet és új szavak' alkotásában a' grammatika és szótár irásáig. Három küldöttség. *Első*: 1831ben kijött munkák közűl jutalomra méltónak kiválasztására javaslattétel. *Második*: Kéziratok megvizsgálására az évkönyvekbe. *Harmadik*: A' köz ülésre nézve. Vezérpontok pályamunkák kijelelése körül. Kétszáz aranyat nyert munka. Pályamunkák kijegyzése az osztályok által. Évkönyvekbe értekezések. Jutalomkérdések 1831re 's 1832re L. ezeket a' köz ülés jegyzőkönyvében. A' történettudomány osztályának javaslata. Hat elfogadott kézirat. Két uj tiszteletbeli tag. Uj rendes tagok. Uj levelező tagok. A' 90ben járó Simai. Könyvtár szaporodása. B. Zach halála. Hammer válasza. .. .. .. 88—97

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSE.

1832. September 9d.

Tiszteletjutalmak. Előlülő lemondása. Nagy gyülés kérése iránta. Uj alapítók . 98—99

ELSŐ KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE 124

ELŐLÜLŐ' MEGNYITÓ BESZÉDE A' KÖZ ÜLÉSBEN 127

EMLÉKBESZÉDEK.

I. Kisfaludy Károly, helybeli rendes tag, felett. Schedel Ferencztől .. 131
II. Köteles Sámuel, vidéki rendes tag, felett. Kállay Ferencztől .. 140
III. Kazinczy Ferencz, vidéki rendes tag, felett. Kölcsey Ferencztől .. 148

Lap.

IV. Kresznerics Ferencz, tiszteletbeli tag, felett. Szilasy Jánostól .. 156

V. Gróf Széchényi Ferencz és Gróf Festetics György felett. Kis Jánostól. 164

ÉRTEKEZÉSEK.

I. Hazafiság. Horvát Endrétől 178

II. Hellen-magyar literatura. Guzmics Izidortól 190

III. A' fa és kőhiderő' hasonlati meghatározása. Nyiry Istvántól. Rajzolattal 232

IV. Poétai harmonistika. Berzsenyi Dánieltől. 247

V. Az ember' iránya. Szilasy Jánostól 297

VI. A' győri vidék legrégibb időben és a' Rómaiak alatt. Czech Jánostól . 314

VII. Szilágyi Mihály Kormányozó' eredeti törvénykönyve Gróf Teleki Józseftől. 346

Az említett törvénynek az eredeti irat szerínt rézremetszett példányával a' kötet végén.

VIII. Vélemény, Egyeden találtatott ékes mívről. Isis' egyiptombeli tiszteletére szolgáló valóságos ibrikről. Jankovich Miklóstól. 354

Három rajzolattal a' kötet végén. I. Az egyedi ibrik. 2. Az egyedi ibrik' területszine. 3. Az egyedi ibrik' leomlott 's később talált részei.

A' magyar tudós Társaság' köz ülésére. Horvát Endre. 366

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI,

A' NYELV' ORSZÁGOS RÉGIBB ÁLLAPOTJÁNAK RÖVID ELŐADÁSÁVAL.

Minden tudós Társaság előterjeszti évenként mibenlétét, hogy lássa az ország, mellyért lennie kell, munkálódását, legyen mértéke haladásainak. A' magyar ezzel kezdi meg.

Túl ezen esztendőről esztendőre a' Társaság' jegyzőkönyveiből leszen majd kiszedve története. De pillantsunk itt eleinte a' nemzetnek magának is, legalább nagyjában, hajdani politikai viszontagságaira, hogy ezekkel együtt forgott nyelvét addig nézzük bukdosásában 's emelkedésében, míg nemzetisége' kinyilatkoztatásával álla elé az ország 's az anyai szózat, ez a' nemzet' életét külön kitüntető birtok, tudós egyesületnek adaték mívelése alá; hogy, tévén ez együtt, a' mit szétszakadozott erő tenni elégtelen, gazdagúlt érték' éreztetésével váltatnék fel az elmaradás pironsága.

'S híven kellene kifejteni mind ezt, a' történtek' oknyomozásával! Vesszen el a' história, ha nagyít, ha lehuz. Különben is, férjfiasság kiszemeli elébb a' hiányokat, 's úgy ered parlag termékenyítésnek.

Minekelőtte pedig e' Társaságnak már tetteire is szállanánk, még ahhoz volt régibb készületeken is végig megyünk. Érdekletes látni a' létrealakulás' előgondolatait. Sirban porlókon andalgunk ugyan ott keresztül, mivel esztendők' sora jött és tünt, míg egyes puszta óhajtók helyett, cselekvők tüzék ki állását. Áldásunkat azonban az arról csak gondolkodottakra is, azután a' tisztelet, alapítóinak. Mert ha istene úgy akarja e' hazának, új évrendnek kellene az által nyilni nyelvünk' tudományos arczot váltásában, 's kifejleni mind azon észbeli józan haladásnak, mellyet másutt is több surlódtató egyesület okozott.

Többféle országos javakat így szülhető hazai tudós akadémia' felállításában, a' Magyar, Európa' független nemzetei között legutolsó. Említendó sem volna talán ez, ha Pozsonnál kezdve az Oltig, Árvától Zimonig mindenütt magyar nyelv zengene; mert 10 milliónál többől álló csupán egy ajakú nemzet, ha udvara folyvást tudománysegítő, ha előkelő rendje 's több nagy és mívelt kereskedő városa, akármelly talentum' mívének elég kedvelőt szül, tudós Társaság nélkül is végre felkoszorúzza magát, mint Róma' és Anglia' szép literaturája, a' hajdani Görögnek pedig elég volt olympiai olajága. Sőt valamelly természetes eszű 's már kifejlett nép' közértelmessége 1) feljül is kerekedhetik útjok vesztett akadémiák' behatásán. De illy szerencsérehagyás csak egy nemet virágoztathat, 's ha változik a' nép' jólléte, a' segítő Fejedelem, hanyatlik az is. Tettek bizonyítják azonban, hogy magát iparkodó szellemű népet is, még inkább serkenthet míveltségében akadémiai központ. Az politikai változásában is a' nemzetnek, míveltsége' rakhelyéűl marad, 's ha némellykor elszunnyadna is, hoznak a' nyomok ismét tovább léptető lelkeket. Azért szükségesek pedig főképen a' buzgó és eszes tagokból álló Társaságok; mert némelly tudományos vizsgálatokat csak tudósok' egyesülete végezhet tökélletesebben, mert többféle apró gyüjtéseket csak több, egy irányra dolgozó tag tehet; mert a' szunnyadozó erőket hasznosakká lételre azok ingerlőbben ösztönözhetik jutalmaikkal. Továbbá az időnként elélövődő lángész a' sok mástól előre dolgozottakból velősebbé teremtheti nemzetét dicsőítő vagy haladtató mívét 's ez ott könnyebben is találhatja oltalmát. Végre tudomány' és művészség' embereire külső tekintetet is vonnak, a' mi behatás végett mindenhez kell. Látjuk ugyan Ossiánt, látjuk Dantét, Petrarcát, Copernicust, Shakspearet 's másokat, mint nem Társaságok' szülöttjeit, de ha rengeteg is megtermi bár külön a' maga szép virágát, ne állítsuk-e kertjét több virágnak és gyümölcsnek? 'S mivel nem mind lángészt nevelnek a' tanító intézetek, ne legyen-e ezekre gond? Visszaélések miatt inkább pillanthatni hidegen az akadémiákra, midőn Cid' gyalázásáért,

---

1) L. De l'académie française et de M. Chamfort. *Mélanges de littérature par* Suard. Tome III. p. 66. Chamfort el akarta töröltetni a' franczia akadémiát a' nemzeti gyülekezettel Mirabeau által.

Tasso' marczangolásáért huznak fizetést a' tagok, de kígyót a' paradicsom is terme. Lehet még ellenük gördíteni, hogy szavazatnak kelletvén végre vélekedések' különbözését eldönteni, épen tévedés győzhet. De nem marad-e a' többség kivűl a' közönségben? melly a' hibást még sem fogja követni, úgy, mint más egyesületek' valamelly józantalanságát. Lehetett volna bár emberi töredékenységgel is még ez előtt 3 századdal nyelv' akadémiája a' Magyarnak! melly a' nemzeti állapot' akármelly cseréi között, latin nyelv uralkodása mellett, a' nemzetit is figyelemmel tartván, eléggé lelkes lesz vala elésegíteni önmíveltségét a' népnek. Mert ha ez egyszer nemzeti vérré válik, akkor veszhetnek csaták, változhatik kormányalkat, diadal marad fenn a' meglelkesült nyelvbe vett kincsekben. 'S a' nép többé nem csak embercsoport, hanem tisztelt nemzeti test, melly míveltségével uralkodik, mint Rómán Graecia, 's mint ma is Franczia lenne a' Török, ha győzni bár ez tudna 's a' hannoverai német ház angollá változott.

Tudós Társaság Magyarországon legelőször Mátyás Király' és Ulászló' idejében mutatkozott Celtes Konrad ¹) által, ki Olaszországból, hol Florenzben Lorenzo di Medici' görög egyesületét ²) már láthatta, Illyrián Magyar és Lengyelországon keresztül ment 1487—90 tájatt német földekre vissza. Hét tartományt akart Celtes kalandos lelke egy literariai egyesületbe vonni latin nyelven: ³) Magyar és Lengyelországot, Austriát,

---

¹) Latin nyelvtudós és verselő szül. 1459 Schweinfurtban. Utja' végeztével IIdik Fridrik Császár udvarába ment Nürnbergbe 's ez, maga kezével tevé fejére a' költői koszorút 1491. Iső Maximilián, 1501ben a' bécsi egyetemhez nevezte Professornak. Kiváltságot is adott neki a' róla nevezett *Sodalitas celtica*-ra, de halála 1508ban 's egyéb okok azt elbonták. Rajnai társasága, mellynek 1492 körűl segíté alapítását, tartott azon túl is.

²) Lorenzo di Medici, il Magnifico, kit Mátyás Király is tisztelt (szül. 1448+1492.), a' Byzantium 1453beli megvételekor onnan elköltözött görög tudósokkal taníttatta nyelvüket akadémiában.

³) *Septennaria sodalitas litteraria Germaniae*, *Viennae* ductu Conradi Celtis 1500. fol. 8. in 4to.

Rajna' és Neckar' mellékét, Saxoniát, Pomerániát, 's a' magyar ág, sodalitium danubianum névvel, mellynek az erdélyi, sodalitas septemcastrensis, része lehetett, az ifjabb Vitéz Jánost, akkor veszprémi Püspököt, választotta fejének. Ennek több tagjai közt, irtak ezek: 1) Augustinus Olomucensis, más nevével: Kaesenbrot, Ulászló' Főtitoknoka vagy Cancellarja; Julius Milius, Mátyás Király' és Ulászló' Főorvosa; 2) Schlechta János Ulászló' Titoknoka; Neydeker György, Magyar Király' Titoknoka. Az egyesület minden tudományra ki akara terjedni, de úgy nem találkozott köztünk is éltetője, 3) mint másutt; lám az olasz földön is megszüntek Cosmo 4) és Lorenzo di Medicinek még tanító akadémiái is. Voltaképen tudós Társasághoz pedig sehol sem fejtett ki még e' kor egész Európában elegendő érettséget, mert a' görög és latin nyelv' ki nem szélesedett értése, még egyedül olly megkülönzött kis kört szakasztván ki minden nemzetnél tudósokból, mint az eleusisi mysteriumok, mint a' szabadkőmívesek' egyesülete, a' nemzet' egésze mozgásba nem jött, 's a' kevés részvevő hamar eloszlott, kiholt. Természetes vala ugyan a' tudósnak latin nyelven mívelni tudományát, minekutána az, mint a' keresztyénség' akkori oltárnyelve megszokott leve, 's majd, Róma' iróinak megismért igézősége által imádottá is vált, sőt mint édes előkép Európának, mellyet egyszerre magas pontra emelt fel, nagy lelki előmenetelére

---

1) L. e' munkában: *Luci Apulei Platonici et Aristotelici philosophi epitome divinum de mundo seu Cosmographia*, ductu Conr. Celtis. Viennae 1497.

2) L. Veszprémi. *Succincta medicorum Hungariae et Transilv. biographia.* Centuria II. pars posterior. pag. 260—265. és itt idézett több helyeit.

3) 'S vigadtak is pedig e' tudósok. Augustinus Olomucensis egy arany csészét ajándékozott nekik, mellynek aljára szőlő' levét kinyomó genius volt vésve 's körűle illy irás: Haec patera Bacchi munera larga ferat! L. *Wallaszky Conspectus reipubl. litterariae in Hung.* Budae 1808. lap. 117—121.

4) Cosmo di Medici + 1464., Plato' munkái' magyarázására állíta tanító akadémiát, de szétoszlott. E' Mediciek' illy törekvése első volt Nagy Károly óta, 742+814. ki tanítójának Alcuinnak tanácsára szerkeztetett össze tudós Társaságot Achenben, de megszűnt a' Császár' halálával.

is szolgála. De természetes lön az is, hogy a' költők, ez a' mozgató indulat ösztönzötte nép, úgy kapjon önnön ősi nyelve' lyrájának hurjai közé, mint hajdan a' görög és római, 's utóbb, érdeklő dalával a' rendszeres tudóst is anyai nyelve mellé szításra bírja.

Igy világla fel előre Francziaországban a' hamarább gyökeret vert 7 franczia trouveur' boldog játéka, népe' nyelvén Toulouseban 1323 előtt, collége du gai savoir czímmel. Ennek eleinte egy aranyviolából állott díjához a' város Tanácsa 1324b. még két virágdíjt alapíta, Clemence Isaure új életre hozá jeux floraux névvel 1490 körűl, XIVd. Lajos 30 birálót adott neki 's virágdíjt még négyet. 1)

Majd az Olasznál ahhoz, hogy nyelvét tudós akadémia is emelje, Nápolban nyilt az ész 1540ben a' societá scientifica rossunense degl' incuriosi felállításával, 2) midőn az olasz cinquecento, mint a' remekelt olasz költők és prosaicusok' időszaka már felfénylett.

Szabad hinnünk, így ment volna által a' Magyar is, Celtes vagy Vitéz' latin társaságáról, nemzeti nyelvéére, vagy egy század mulva, mint az Olasz a' Mediciekéről, egy egy észképnek szelleme lengvén keresztül Európán akkor is, mint ma. Sőt magától is lövődhetett volna elé, egy jövendő nemzeti századot előre fejteni akaró ész. Az ásiai hősnép már magával hozta énekét 3), dalosát, 's az erre is reátolt latin nyelv mellett nyel-

---

1) Áll maig. 1790b. megszünt, 1806 feléleszté. Victor Hugo 1819b. 's 1820b. nyerte, díjait.

2) Az Olasz 1170—90. tájról mutathatja kezdő költőjét, Vincenzio d' Alcamo-t vagy Ciullo dal Camo-t Siciliából. 1250nen innen már több olasz költő és prosaicus támadt, kik a' toscanai szebb nyelvet választották. Illyen Malespini, legrégibb olasz történetiró, olaszúl. Krónikája: *Storia fiorentina* jő 1281. Dino Compagni' krónikája szól 1380—1312. Olasz stylusa már tiszta. Giovani Villani + 1348. Krónikáját olaszúl, kezdé a' bábeli toronynál 's hozta haláláig. Guittone + 1294. Cavalcanti 1300 körül, 's Cino és Bonagiunto. A' költőket a' merész Dante szül. 1265. a' meleg Petrarca szül. 1304, felejteté el. Majd jött Boccaccio 1313—1375. Sachetti 1335—1400. Castiglione 1478—1529. Machiavelli 1469—1527. Guicciardini 1482—1540. Ariosto 1474—1533. Tasso 1493—1569.

3) L. Anonymi hist. ducum Hung. C. XLVI. ed. Schwandtner, Vind. 1776. p. 36. Melch. Haiminsfeldii Goldasti *rer. alamannicar. scriptores aliquot vetusti*, ed. 3. Francof. et Lips. 1730. Ebben *Ekkehardi jun. Coenobitae S. Galli, liber de casib.*

vünknek még Árpádék alatt fakadoztak ibolyái, olly keresztyén beszédnek mint a' boldvai, többnek is kellvén néphez szólani. [1]) Ugyan azok fiú ága 1301ig udvari nyelvül adta által a' második időkör Királyainak a' nemzetét. Sok latin oklevelünk olly deákos színt von ugyan reájok, mintha azok mögött, még házi köreikben sem szóltak volna sokat magyarúl: de ha Kálmán végzésének előszava: ha akkori törvényeinkben találtató rosszúl deákosított több magyar nevezet 's IIIdik Andrásnak udvari joculatorokat [2]) említő adománylevele fenn nem maradt volna is bizonyságul, egyebet nem hihetnénk. Mert az akkor egyetemes latin nyelvvel csak úgy köték magokat össze a' többi Európával, mint a' muszka és török udvar ma, franczia által, 's akkép maradtak Árpádék, udvarhoz tartozóikkal 's néppel, magyarul beszélők, mikép ezek szólnak muszkául vagy törökül, övéikkel. Ezt mutatja az alattok bészakadt több Olasz Franczia és Német' egé-

---

monasterii S. Galli. T. I. p. 31 's tb. Kiadta újra Pertz, *in monument. Germaniae histor.* Hannov. 1829. T. II. Itt a' 105d. 106d. lapon eléadatik a' Magyaroknak 925b. Sz. Gallenre rohanása, némelly szokásaik; elé, mint kiáltoztak Isteneikhez nyilván félig énekelve 's hogy az énekben, mint akármelly miveletlen nemzet is, gyönyörködtek. Továbbá J. de Thurócz, *chronica Hung.* P. II. C. IX. ap. Schwandtner. *Vita S. Gerardi*, p. 338.

[1]) A' régi rómaiból keletkezett románai-provenczáli és románai-franczia nyelv, a' Magyarok' európai elsőbb két századában még míveletlen elegyék volt. *Langue d'oc* déli; *langue d'oui*, vagy *d'oil*, éjszaki Francziaországban. 1100 elején IV. Raimund Berengár, előbb Barcellonia', később Provence' Grófja is, maga alá hajtá a' déli részt, 's alattvalóinak neve *provinciales* lett. A' nyelv provenczáli, mellyen 1000ben kele rímelt versezet. A' Berengárok, több provenczáli költőt tartottak udvaraikban, *troubadours*. Verselt mindenfelé a' nemesség is. Virágzott ezen új fakadás 1090—1290. Nem voltak illy érdekletesek az éjszaki románai franczia nyelv' termései, de a' franczia ház' Királyai a' *langue d'ouin* szólván, ez kerekedett amazon feljül. A' provenczáli, Majorca, Minorca és Sardinia' népe között maradt maig is.

[2]) Joculator, *jongleur.* Átaljában a' 10—12 századbeli Urak' mulattatói valának. Feljebb való volt a' troubadour, provenczáli; a' trouveur, normanni franezia dalnok. Az Angolnál, minstrel, Németnél Minnesänger. Tartott illyeneket Isző Fridrik Barbarossa, Roger nápoli, Richard angol, Alfons és Péter arragoniai Király' 's a' Hohenstauffenek' háza. Tartott minden hatalmas, olasz, franczia és

szen megmagyarosodása 's nemzetiekké vált házokat kezdése. 'S a' nemzetet magát, a' tüzest, nem hagyta európai szín és míveltségben megindulás nélkül, IIIdik Bélának Byzantiummal összeköttetése; 1186ton innen a' Párizsban tanulás; 1) 1200 eleje óta a' veszprémi studium generale.

A' második időkörben 1301 — 1526. már az Ország' Rendei magok érezteték nemzetiséget. „Akarjátok-e, kérdé a' Nádor vagy nem létében a' Primas magyarúl, akarjátok-e, hogy ez ez, Magyarország' Királyává koronáztassék? 2) Ottót arra kivánta bírni a' magyar főpapi rend, váltaná fel eddigi német nevét Bélával, mint magyar őséével 3). Látta 1308ban a' nemzetiséghez így ragaszkodó lelket Rákos mezején Anjoui Károly, érzette 1309ben, midőn királyi esküje latin után magyarúl is felolvastatott, 's hűségére az Ország' nagyjai a' szokott esküformát, nyilván magyart, elmondák, 's olasz helyett, magyarúl beszélő udvart alkota Visegrádon. Ott, nem csak gyermekeit, de a' helyébe lépendő Lajosnak mátkáját is a' nemzet' szellemében nevelte. Igy majd Iső Lajos 4) Máriájára nézve Zsigmondot, így Zsigmond, Erzsébetének Albertet. Ország gyülési közéletét mutatja a' nyelvnek 1351ből az I. Lajos' hűségére magyarúl esküvés; mutatja Hunyadi Jánosé 1446ból 's bizonyítja e' két forma azt is, hogy illy esküvés, elejé-

---

spanyol földön. Igy volt IIdik Andrásunk Gertrudja körül Klingsohr. Nem vala még játékszín 's mulatság kellett. A' Magyar, hoza csatadalnokot keletről, hol Persa és Arab tartott, követheté nyúgotot. IIIdik András láthatá Velenczében a' trovatoreknak már szünését. Udvarában is hanyatlaniok kellett, mivel a' joculatorok földjét Duruzlo Magisternek ajándékozta. *L. Cornides*, *Vindiciae Anonymi*, *Budae* 1802. *pag.* 216. A' magyar joculatorok említését: *Anonymi Belae R. hist. d. Hung. prolog. pag.* 2. *et Cap.* 46. — *Caroli Péterffy Sacra Concilia eccl. R. Cath. in R. Hung. celebrata*, *P. I. Viennae* 1742. *Synod. Bud. sub Ladisl. IV. Cap. VIII. pag.* 107. Bár *trufá*ikat, énekeiket birnók!

1) A' tanultság azonban a' Francziák közt sem volt egyetemi. Bárók ülének a' parlamentben IX-dik Lajosig 1226 — 1270, kik irni nem tudtak.

2) L. az 1526 innen volt alkalmak' kijegyzését, alább.

3) L. Petz Jeromostól: *Scriptores rer. austriacar.* IIId. krónika, 762 fejezet: lap. 751.

4) Nyelvünk régi udvari 's egyéb divatáról több tanút idéz Horvát István; *N. Lajos és H. Mátyás védelmeztetések* Pest 1815 Az anjoui ház magyarrá váltát mutatja N. Lajos anyjának végrendelése Pukur Kláráról és a' nála tartott magyar asszonyokról 's leányokról. Schmitth Ep. Agr. T. 1. p. 337. — 343. és Katona hist. crit. T. 10. p. 671. — 677.

től fogva alkalmaztatott körülállásként. Igy a' Főurak, Nemesek, kik között latinúl beszélő ritka volt, kétségen kivűl magyar nyelven szólottak Ország' gyülésein, csak hogy a' Pap latinúl teve fel mindent, mint a' latinhoz nem értett nagy Gubernator' idejében is. Sőt asszonyoknak kelle majd latin okleveleket aláírni. 1) Nem csillagzott ugyan elé még magyar költő vagy prosaicus, ki úgy emelte volna nyelvét, maig tartó országos sőt európai érdekletre, mint Petrarca, Boccaccio, Ariosto, de az Olaszt már több előszázad készité 's görög és római nagy emlékek' szép romjai közt ébredhete fel. 1526tig az Angolnak sem volt több kevélysége az egy Chaucernél 2); a' Francziának ekkor élt Marot-ja 3), a' Német még csak várá szép lelkeit, ámbár Nagy Károlya még 768-on innen német grammatikát irt 4) 's IId. Fridrik 1235b., Habsburgi Rudolf 1281b. németül tétette fel az országos békelevelet. 5) Azonban a' magyar nyelv' irói diszlése is serkedezett. Cesinge János (Janus Pannonius) 1462—65. körül magyar

---

1) Igy lám Erzsébet N. Lajos anyja' említett végrendelése is.

2) Chaucer, szül. 1328+1400. Még egy század telék el azonban, míg nevezetes követői jöttek. Angliában hódító Vilmos, kinek uralkodó háza 1066 – 1154ig tartott, franczia nyelvet tett udvarivá 's tanácskozásévá. Majd a' *magna charta* 1215b. és a' valóbbi 1224b. latinúl költ; így szólt irt itélt törvényszék 's parliament IIId. Eduard 1327—77 óta 1730ig. *L. alább.*

3) Franczia költő kiben legelőszer jő elé lelkesség, Clement Marot. Szül. 1405 + 1543. 'S az első érdekes franczia prosaicus Montaigne, 1533b. szül.

4) Ulphilas (Wulfila) gót Püspök után, ki 360—380 között a' bibliát, egyik elhunyt németes szóejtésre fordította, nagy Károly' frank időköre 768—1137 mutat német irói nyomot. N. Károly németül nevezte el a' szeleket hónapokat 's nemzete nyelvéhez buzgóságot gerjeszte. Otfried 870 tájatt irta le az evangelistákból, franknémet rímes versekben Jézus' életét. Notker, (1022b) a' zsoltárokat tette fel franknémet bőprósába. Sz. Hannóra, kölni Érsekre, (+ 1075) német dicsérő verset egy nevetlen irt. *L. Teut, v. Heinsius, IVter Th. Berlin* 1829. A' svéviai Császárok ápolták a' Minnesängereket. Ezek tolák el a' frank szóejtést magokéval. Tartottak ott is a' 14dik század elejéig. Pártfogolta őket IIdik Fridrik Császár, IVdik Leopold Austria' hge, Venczel cseh Király, Henrik boroszloi hg, Herman thüringiai Landgraf 's mások.

5) Rudolfénak megvan eredetije a' wolfenbütteli könyvtárban.

grammatikát irt. 1) Nyirkálló 's a' kenyérmezei csata' dalosai, és mások rímelni is kezdének. Egyháziak a' nyelv mellé többen felmelegedtek. 1490 táján Kászonszék' eredetét egy valaki magyarúl írta. 1491—1515tig Marosszék tisztei nemek és ágak szerint úgy maradtak fenn jegyzésben. Élőhirü ekkori magyar Irók helyett azonban, inkább roppant és gazdag könyvtárán bámultak Európa tudósai Buda udvarának. Állítója Mátyás, tagadhatlanúl főképen magyar beszédü volt, az olasz és latin közt várában. Ezt mutatja Galeotus' sok helye, kin magán is látszik a' magyar' értése, nyilván annak gyakor hallásából az udvarnál. Különben is, Hunyadi János' és Szilágyi Erzsébet' fija ne beszélt volna-e örömest magyarúl? ki Bátorin és Kinizsin kezdve le a' közvitézig, épen úgy, kénytelen is vala szólani győzödelmeseivel. Hazai dalosokat is hallgata vendégei' jelenlétében. Csak úgy nem serkente honi tudóst magyarúl irásra, mint későbbi lelki rokona IIdik Fridrik németet nem, míg Mátyás' Beatricéje előtt pedig Bonfini, Boccacciot és Petrarcat hihetőleg olvasá. De egyiknek franczia másiknak latin neveltetése, véletlenül a' férjfiban is uralkodtatá a' meleg képzelésben legelsőbbszer megragadott nyelvet. Mindazonáltal tulság szül ébrékenységet 's noha nagy Király' példája nyomokig kereng, egyebet ereszthet virágzatba intézete, közvélemény szeríntibbet, ha benne van ennek azzal rokonsága. Ne annak legyen így ámbár elgon-

---

1) J. Pannonius, episcop. quinque eccles. nostror. poetar. celeberrimus cum tanta doctrina et auctoritate praedicatus fuisset, tamen non erubuit ungaricam grammaticam conscribere. Déczi János M. Vásárhelyről 1548. L. Bod „*Magyar Athenása*' előbeszédében. Ez a' ,*non erubuit*“ tartóztatta az újabb nemzetek' kifejlését. Belé álla a' Görög' fényébe a' Római 's azzal szédelge. Az Olasznál még 1500 közepéig főkép a' deákot hajtá a' tudós gőz, 's Petrarca maga inkább becsülte latin munkáit, mert az olasz és provenczáli verselés csak: *volgare poésia* volt. Az Olaszt később a' Franczia üzte, ez az Angolt hozá néha szédülésbe, a' Németnek meg majd csak az angol és franczia volt szép. Igy szent a' gyermek előtt csak szülője szava, igy függ az ifjú csak tanítója mondásán, a' férjfi lesz független önalkotó 's mivel emberek' többsége tesz Nemzetet, ez is ekkép megy által az érés' szakain, túl a' hamis szégyenen. Mikor egy Nemzet magát már önállásunak nézheti; akkor becsül mást, de többé azéba el nem sülyed.

dolásával kezdve a' mi abból fejledez, szükségesen előljáró, közhasznubb' eléjövetére.[1] Dagadozóbb vágygyal pillanthatának vala az olasz és franczia földön folyvást tanult Magyarok megint egy más lelkes időben Buda' szép míveire, 's midőn Pécs, Buda, Pozson' intézetei[2] által, haszontalan szóvitatások helyett, Róma' classicusaiban majd nem a' megvetett pogány, hanem az örök szép' és nemes' példányai lettek volna nézendők, melly gyujtó szikrák eredezteték vala kelet' hajlékony népét, nemzeti míveltség' utjára, a' nyugotéival. Rendszerint mert csak ugyan, a' feljebb emelkedett idegen nyelv' Múzája, testvéréül szokta maga mellé, később fakadó nemzetekéit felnevelni.

De fatum ereszkedett a' Magyarra. Elébb a' szép Anjoui ház hala ki, most a' nagy Hunyadiaké. Királyt választnak az oligarchák, ollyant, kin ők uralkodhassanak; 's néhány' bünéért az egész Nemzetre hullának le Mohácsnál az égnek menykövei 1526ban.

Eltünék így a' míveltség' kelő napja, mint újra, csak századok után feljövendő.

Három ura lön a' meghasonlott Nemzetnek. Királya távol. Visszatorló viadalokban csattognak az eltapodástól félők. Mennyi erő vesztés, mennyi időmulasztás, hány nagylelkünek elkeseredett halála! 's csak helyre állításáért a' Honnak, melly már volt, nem felsőbb míveltségbe emelése végett. A' tudományok mellé szelídülni kezdett elmét vihar vadítja megint, 's ha kevélyít is Dobók és Zrínyiek' hős koszorúja, vérszerzette neveik, dőlt várasokra emlékeztetnek. Keresed Budán a' hajdani várnál, Hunyadi János, László, Mátyás' szobrait. Nincsenek. Néznéd az arányzott kéziratokat, a' könyvek' ötven ezerét. Külföld mutatja néhányát.

---

[1] XIIdik Lajos, *le pére du peuple*, 1498—1518 így készítette el 1ső Ferencznek a' nagy útat. Mindenfelé serkentette ez az észt országában, 's oda több olasz tudóst béhivott. Francziaország neki köszöni legelső tudományos gyűjteményeit.

[2] Pécsett, tudományok egyetemét, 1ső Lajos 1367. állíta az akkori *studium generale* névvel. Első Rector abban volt Galvano Bethini Bolognából. 1526tig a' tanulók' száma itt mindig 2 és 4 ezer közt. Ó Budán uj egyetemet Zsigmond 1388. alapított. Pozsonban megint újat 1ső Mátyás 1467.

Vándorolsz Visegrádon, Versailles, St. James, Schönbrunn hajdani társhelyén, látni a' 9 Múza' szökőkutját. Egy mohos dőlt fal borzaszt. Így leve rom, így leve hamv, királyi lakja Budának és Visegrádnak [1]), midőn végre, 145 év után belőlek Stambulába verők mi, és Európának majd minden nemzetbeli hősei a' Töröket 1686ban 's ezért háláját a' Magyar Iső Leopoldnak megtörődötten bizonyítá.

Mennyire haladtaták ennyi ideig az Olaszt [2]) Francziát [3]) Angolt, húzomos régi készületeik! A' Magyar, ki eddig Európában egyik nagy tekintetü diplomatiai test volt, nem adhatván magának nemzeti míveltsége által is sulyt, elmaradt, 's csak az elébb ő általa megelőzött Svéd, Dán, Lengyel és Muszka után elővergődővé vált. Tízszeres lelke legyen pedig a' Nemzetnek, melly elhagyóját utuléri.

---

[1]) A' három említett egyetem is elszélledett. A' budai vár' szép műveiről lásd: Bonfinit; Basil. 1568. pag. 654. Ugyan őt a' kőnyvtárról és még Naldus Naldius, Nic. Olahus, Brassicanus, Ursinus Velius, Lambecius, Pflugk, Berger, Bose, Fabri, Schier arról szóló, munkáit, czikkelyeit. Külön Visegrádról, Nic. Olahus, Hung. et Atila, Vindob. 1763. lap 26.

[2]) Olasz földön 1686tig ezen öt tudós Társaság állott fel, azon kivül melly 1540ről feljebb említve van. 1560ban *Academia Secretorum naturae*, Nápolban. 1526ban *Academia della crusca* Florenczben, a' tiszta toscanai nyelv' kiszemelésére. Tagjai nevezete: furfurati, kikorpázók, minta' tiszta lisztet korpájától, vagy az igazat tévedéstől megválasztók. Foglalatosságuk lett szoros tudomány is. Igy volt tagjok Toricelli. Kiadták: *Vocabulario degli Academici della crusca*. A' 16d. század végével, *Academia dei lincei*. (Academia lynceorum) Rómában. Tárgya lett physica, csillagtudomány, anatomia, fűvészség, természethistória, chemia. Állította Cesi, spoletói hg, ki minden belépő tagnak gyűrűt adott smaragddal, mellybe hiúz volt vésve. A' hg halálával megszűnt, felélesztette Plancus. Tagja volt Galilei. 1600 elején *Collegium Ambrosianum* Milanóban 12 taggal: 4 theologiára, 8 széptudományra 's keleti nyelvekre. 1605ben Pál Pápa minden tagot római polgári jogra, *Comes palatii et aulae lateranensis* czímre szabadíta. Hetenként 2 üléssel. 1674ben *Academia Arcadum* Rómában olasz és latin költőknek, mindenik pásztor névvel. Csak 7 ülése 's nyaratszaka, kertben szabad ég alatt.

[3]) Iső Ferencz 1515—1547 a' franczia nyelvnek Párizsban 1539ben tanítószéket állított; itélőszékekkel az addigi latin helyébe francziát vétetett, így oklevelekbe is. Amiot tőle Plutarchus életirásai' fordításáért az auxerrei püspökséget kapta. Igy oltá, mint *le père des sciences* a' nemzet' szívébe, a' mit előtte XII. Lajos, latin nyelv mellett még csak udvara tudósainak körében megkezdett. Ha a' nagy II. Mátyás után is ekképen következett volna Iső Ferencz szellemü és nem *dobzse* Ulászló!

Nyelvünk ugyan inkább életnek indult több okon 1526 — 1686 között 's 1700 elejéig, mint hajdanta. Mátyás' romántos győzelmei, 's vitézeihez ejtett magyar ébresztései nemzeti önérzést fejtének, melly vesztében látva a' Hazát, még élesebben hasíta kebelt. Hangzott attól a' Rákos 1505ben 1) és a' hatvani gyülés 1525ben. Ez II. Lajos jelenlétében az elébbiek szerint is, magyarúl folyt. 2) Hevesen ragaszkodott későbben is nyelvéhez az Ország, mint még egyik főjeléhez el nem nyomattatásának Zápolya, a' nagyravágyó 's még is porhanyó, a' nyelvnek elveszthetése említésével is gyűjthete pártot, Ferdinand annak oltalmazását megigérve hihette a' hozzá állást 3) melly magyar esküvel 4) történt 1527ben. Ezen nyilteszü fejedelem, Erdősit, magyar grammatika készitőjét, az uj testamentom' magyarra fordítóját, Nádasdi Tamás Nádor' pártfogottját, bécsi egyetemébe vivé Professornak, jószágocskával is megajándékozá Bécs mellett; Tinódi magyar verseit pedig az egri vitézekről 1558ban Sámbokival magának latínra fordítatá. Majd a' reformatiói tanítások itt is anya nyelven, az értetten szólíták meg a' házi köröket mint az éjszakon, 's a' magyar nyelvet el nem bukhatóvá pecsételéк. Országgyülése is felszól-

---

1) *Vestigia Comitiorum* ed. Kovachich Budae, 1790. lap 448.

2) *Supplementum ad vestigia Comitiorum apud Hungaros celebratorum*, ed. Kovachich 1798—1801. Tom. III. A' 6—17 lapokon álló német napijegyzete valakinek, ezen az Országgyülésen eléfordult több magyar kifejezést említ.

3) Zápolyának a' nyelv' elveszthetésére intése van, 1527ben Országgyülésre hívó levelében Bártfához, *Suppl. ad vestig. Comitior.* Tom. III. lap 104. Ferdinand első levele 1527ből arról, hogy a' nyelvet nemzetet teljes erejéből segíti, ugyan ott a' 97—102 lapon németül. Kaprinainak itt eléadott számu kéziratai közül véve. Második, illy tartalmu levele Ferdinandnak az Országhoz, latinul, 1531ből van Kassa városánál 1018 szám alatt, 's ennek mássa Kaprinai kéziratai között. L. B. betü 125 szám, XXVII. kötet 204 lap.

4) L. e' magyar esküvést, ismét *Supplem. ad vestig. Comitior.* T. III. lap 123.

lalt 1550b. Iső Ferdinand alatt, hogy fija Maximilian itt lakva tanuljon meg magyarúl. 1569b. pedig ezt, a' 33d. törvény Maximiliannak két fija Rudolf és Erneszt közűl kivánta egyiktől. Ugyan 1569b. a' 38d. törvény Maximiliannal két tolmácsot tartat a' Haditanács és udv. Kamara mellett. Hogy ne? latin ember későbben sem volt sok, német-magyar még kevesebb. 1593b. végzi Országgyülésen latin beszédét Mátyás hg, Rudolf Király' személyese 's mit mond? kérdék a' RR. Kutassyt, az Itélőmestert. 1) Ennél fogva jött ki Verbőczi' fordítatása 46 év alatt négyszer, 1565, 1571, 1589, 1611. 2) Ferdinand és Maximilian 's Rudolf idejére illy nemzeti felfakadás teljes divatjában szállítá a' nyelvet. A' Pozsonban 1535b. a' mai karba szedett m. k. Kamara magyarúl levelezett a' Vármegyékkel; Harminczadok, Sótisztségek, úgy kapták parancsaikat. Schwendi, Eckius a Salm, Harrach, Rueber, Gróf Nogarola császári vezérek, tisztelék nyelvében az Országot; Vármegyékhez, Várak' kapitányaihoz azén mentek irásaik. 3) Még Rudolf alatt 1576—1608. a' m. k. udv. Kamara magyar hiteltetéssel adta által postaság' 's ajtónállóság' tisztét is. 4) A' zsitvatoroki béke Rudolf 's Bocskai István és I Achmet közt 1606b. magyarúl költ, ámbár törvénykönyvünkben latinra fordítva áll. 5) Magyarúl IId. Mátyás és Báthori

---

1) L. Kovachich, Sammlung kleiner noch ungedructer Stücke. Ofen, 1805. I. B. 277. l.

2) L. Verbőczi törvénykönyvének ifj. Heltai Gáspár által készült 's Debreczenben 1611b. kijött fordításához irt előbeszéd után a' jegyzést.

3) L. erre többet Jankovich Miklóstól: Magyar nyelvnek I. Ferdinand idejében mostaninál gyakorlottabb voltáról 1830. Külön 's a' Tudományos Gyüjteményben is.

4) Tudom. Gyüjtemény. 1831. XIId. kötet. 77—83 lap. Jankovichtól.

5) A' magyar eredeti, Budán az Ország' levéltárában látható, épségben. Aláirta, Rudolf részéről: Joan. a Molart, Adolf. ab Althan L. B. Com. Georg. Thurzo de Arwa, N. Istvánffy, S. a Kolonicz, Franc. de Batthian, Christoph. Erdeödi Com. István Fejedelem részéről: Stnus Illiesházy, Paul. Niary, Mich. Czobor, Georg. Hoffmann. Kezdete: Adgiuk ez mi leveleönknek jelen uoltaual mindeneknek Tudtára etc. Hogi minekutána az mi kegyelmes Vrunk es Fejedelmeonk masodik Rudolphus Isten engedelmeböl az Feolseges Romay Chaszar, Nemet Orszagnak, Magiar Orszagnak, Che Orszagnak Dalmatianak Horuat es Tot Orszagnak Kiralia keözött, es az hatalmas masodik Murates s harmadik Mehemet megh holt

Gábor között 1610b. Kassán 's Kolozsváratt. 1) Majd új megerősítése a' zsitvatorokinak 1616b. olasz, magyar 's török nyelven. 2) A' pozsoni gyülés eleibe magyarúl terjesztette a' tanácskozás' tárgyait Forgách Zsigmond Nádor, midőn azt Bethlen Gábor által Pozsonnak elfoglalása után, 1619b. November 23-dikára összehívá. Ugyan ezen gyülés a' budai Basához magyar levéllel küldötte követeit. 3) A' gázoló Török is így természetesnek vélte magyar nyelven adását vad parancsainak. Latin neki eszébe se jutott. Önként folyt ekképen a' béhonnosodott Thurzók' fényes magyar háztartása Árvában. Kitünő volt az Illésházyaké Trencsinben 's Liptóban. Igy lett a' hazai nyelv horvát atyánkfijainál is szokottá. A' sibenicoi Vranchich Antal (1504+1573.) esztergomi Érsek, megmagyarosodék Erdélyben nevekedve 's krónikát magyarúl irt. 4) Draskovich György Bán, később Cancellar és Cardinal is, még pécsi Püspök korában Vincentius Lirinust és Lactantiust fordítja magyarra 's az elsőbbet 1561b. Maximilian Főherczegnek nyujtja, minél fogva Isző Ferdinand mint híressé lett magyar irót 's főpapot a' trienti conciliumra küldé követéül. Ismét Draskovich, János, Gvevarától fejedelmek órája 2dik kötetét fordítá 1610b. 's ajánlhatá kinek? Magyar házat tartott nemzeti nyelvü feleségének Istvánffy Évának. És e' magyarúl irt Draskovich János kedveltje volt IId. Mátyás Királynak, ki Tárnokká, Főhadvezérévé, Haditanácsosává nevezte. Zrínyiek háza milly magyar volt! A' hazában továbbá, Dóczi András 1610b. szathmári főispáni hitét magyarúl mondotta el, a' kiszabott forma szerint. Esterházy Miklós Nádor és Pázmán

---

Chaszarok keözött az Török reszről megh szegetven az bekesegh, had tamadot 's a' t. 'S hogy e' magyar példány Bécsben 's Konstantinopolban is tekintetben volt, mutatja Nigroninak Nassuf Basa előtt arra hivatkozása L. *Scriptores rer. hung. minores*, ed. M. Kovachich, Budae 1798. T. I. p. 145. Relatio Andreae Nigroni a S. Majest. Constantinopolim missi A. 1612. p. 253. 's 267.

1) L. Tudományos Gyüjtemény 1817. VId. kötet. 39—50d. l.

2) L. Lünig, Codex Germaniae diplomaticus, Franckf. und Leipzig 1733. T. 1. p. 1730. a' 13d. czikk után: ad horum maiorem firmitatem sex eodem sensu italica, hungarica ottomannica lingva scriptas hujusmodi capitulationes confecimus.

3) Megvan e' levél Czech János rendes tag' gyüjteményében.

4) L. Tudom. Gyüjt. Xd. köt. Verbőczi haláláról 33. 46. 39. l. Vranchich krónikájanak, több helyén látszik, hogy az eléadás magáé Vranchiché.

Péter Primas 1635ben magok közt váltott leveleikben is úgy versengtek. Az 1637—8beli Országgyülésről IIIdik Ferdinand idejéből egy magyarúl irt napkönyv van. Vesselényi Nádor 1655—1667, magyar úri házat folytatott Szécsi Máriával, ki Gyöngyösinek *Murányi Venusáért* falucskát ajándékoza. A' pozsoni, bazini, modori, szentgyörgyi mesteremberek' míveiről 1668ban magyarúl adatott ki árszabás. ¹) Szelepcsényi György magyarúl ir Erdély' Rendeihez 1662ben, ²) ámbár az 1552ben Oláh Miklós béhozta és az említett Primásnak jobb kezeivé lett Jesuiták annyira béoltogaták már a' latin nyelvet, hogy az azon irás divatozni kezd. Révai Péter, a' lelkes Magyar is, azt választá. Erdély' Fejedelmei átaljában már az idő' európai szelleme szerint emelék udvari nyelvé Gyula-Fejérváratt a' nemzetit. Béjáróik azon esküvének. Bocskai Istvánnak ország eleibe készült végrendelése azon költ. ³) Bethlen Gábor szépen beszélt latin nyelven, de a' merre győztek fegyverei, ott magyar nyelv terjedett. Rákóczi György' testőreit magyar rendelet kötelezte. ⁴) Tábori parancsolat magyarúl szólíta katonát. Stambul' Portájához minden úgy küldetett 's tolmácsoltaték. Kemény János magyarúl irta le önéletét. Iső Apafit Nagy-Szeben városa és Moldova Fejedelme úgy keresi meg. Országgyülési törvény ha latinnal elegyesen is, külön szakadás óta együl egyig azon készült. Kerültek ki rajta adománylevelek. Azon alkudozott IIdik Rákóczi Ferenczczel Széchényi Pál 1705ben. Az tartotta fenn az onodi gyülés' végzéseit 1707ben. És mind ezeknél mennyivel több magyar emlékirat beszéli, hogy ezen időkörben, Országgyülés' Vármegyék' Városok' üléseit tetteit nemzete nyelvén végzé a' magyar férjfi, 's mind kastélyába mind kisebb fedél alá térve, magyar nyelvü asszonyi kört lele otthonában. A' két haza főemberei hiteseinek kijött magyar levelezéseik példák.

---

¹) L. a' m. t. Társaság' levéltárában, Gyurikovics György levelező tagtól.

²) L. Árpádia, 254 lap. Ebben van N. Szeben levele is 1661. 1668. a' 248d. és 267d. lapon; Moldova Fejedelméé 1668, a' 277 lapon. Kassán, 1833.

³) L. Rumy, m. emlékezetes irások. IId. köt. 315—338 lap. Pesten, 1816.

⁴) L. Rumy, m. emlékezetes irások. I. kötet. lap, 185 és 196. Pesten, 1817.

A' nemzeti szólás irót is többet ingerlett ennél fogva, országnak dolgozván az ész, melly élt nyelvében, nem keserű áldozattal. Több nyelvtanító indula fejtegetni a' nyelv' belsejét, több európai nyelvekkel társasított szókönyv mérkőzteté össze erejét, kezdődött színjáték' megkésértése, készültek krónikák, történetirások. Világosodék a' görög és római főirók' lelkébe hatás útja, melly minden más uj literaturának tisztítója volt, Aesopus meséi' 1536, Klytämnestra 1580ban, Sallustius Catilinája 's Jugurthája 1596, Curtius N. Sándora' fordításával 1619ben. 1) És feltünék Adriai tengernek sirenája Gróf Zrínyi Miklós 1651ben mint legelső magyar költő, kinél meg lehet, meg kell állani. Harsány énekkel kebelében, karddal jobbjában, Tasso melegítette képzeléssel zenge zajogva mint a' szigeti csata. Nagy csillagzat ez, ámbár felhők mellette. Magyar Dante Alighieri. Apáczai Csere, a' melly tudományt Utrechtben latínul vett lelkébe, annak a' magáén töre ösvényt encyclopaediájában 1653. 's logikájában 1656, uj szókat is alkotva már Erdősiként, mint intője jövendőjének, hogy más nyelven felvett észképeket, magunkén ha nincs még szavuk, okos ujítással kell megjegyezni. Liszti' Mohácsa, ugyan 1653ban fakasztá fel a' „veszedelem“ búját némelly tüzes festésével. Gyöngyösi István nagyon terjesztette a' magyar versen kapást könnyü és játszi hasonlításaival 1664—1734. Igy Beniczky, Balassa, Rimai 's a' IIdik Rákóczi Ferencz táborában volt magyar hölgy hadi és lebegő dalaik által. Magyar színjátékok' eléadására kiváltságot is kért és kapott Iső Leopoldtól egy Erdélyi 1692ben, ámbár játékszínének semmi nyoma. Hanem Mikes Kelemen! melly természeti, melly csínos enyelgő, leveleiben nénjéhez, bujdosásaiból. Utósugára e' küzdött kornak.

Elég ipar 's lelkesülés vonásai az elkeseredett és megszaggatott hazában, mint az 1593beli Országgyülés' Iső czikkje Rudolf alatt nevezi: *regnum hoc afflictum ac lacerum.* Nyugalomban volt Austria 's ennyire

---

1) A' lengyel nyelv emelkedni kezdett a' latin' nyomása után 1507—72ig a' két Zsigmond alatt, 's Báthori István is 1576—86 teljesíté kötelességét mint Lengyel Király iránta.

nyelvét nem vivé. 1) Túl a' Cseh haladta meg. 2) Távolabb az Olasz' példájára, hazai tudós Társaság is már több állott. A' német éjszakon lévőket a' 17d. században láták oda járt magyar tudósaink. 3) A' Francziáknál megfordult Erdélyiek hirét hozták az *académie françaisenek.* 4) De nálunk hol legyen? Budán Török; Gyula-Fejérváratt ujra Tatár vete tüzet Bethlen Gábor könyvtárának. Azonban magános tudósok' míveiről, tu-

---

1) Nyelve pedig változatlan maradt. Irott törvénye 1190. körülről. L. *Einige oesterreichische geschriebene Rechte* 's a' t. *Reliquiae mss. omnis aevi diplomatum* Jo. Petri a Ludewig. Tom. IV. lap 3—23.

2) A' Csehnek legrégibb éneke a' Xdik százszakból maradt fenn maig. Emelte a' nyelvet Huss és szelleme 1409—1509. Legnagyobb divatja volt 1500—1620. Jeles mívelői jőnek elé ma is.

3) Weimarban 1617ben állott össze: der Palmenorden oder die fruchtbringende Gesellschaft; 1633ban Strassburgban: die aufrichtige Tannengesellschaft; 1644ben Nürnbergben: der Blumenorden der Schäfer an der Pegnitz; 1616. Hamburgban: die deutschgesinnte Gesonnenschaft; 1660b. Schwanenorden an der Elbe; 1697b. Leipziger deutsche Gesellschaft. Ujabb, 1815b. Die berlinische Gesellschaft für deutsche Sprache; 1817. Frankfurtischer Gelehrtenverein für deutsche Sprache.

4) Az académie française 1629ben eredett, midőn eleinte 6 franczia író: Conrart, Chapelain, Gombeau, Giry, Godeau, Habert, kik egyszer'smind jó barátságban is éltek, még királyi engedelem nélkül összegyülögetni kezdettek. 1635ben erősíteté meg királyi végzéssel Richelieu 's lett véde és despotája is, a' miből ártalmas önkényü szelleme származott. Szókönyvét ezen akadémia legelőszer 1694ben adá ki. Így, megerősítetése után 59 év mulva. Azóta többszer jött ki, bővítésekkel. Jelszava „*à l' immortalité.*" Nagy béfolyását segítette a' franczia udvar' szelleme. Az újabb idők más rendbe szerkezteték. Unták hizelkedését, részrehajlását. XIVdik Lajos felől azt tevé ki kérdésül jutalomra: Mellyik erénye nagyobb a' Királynak? 's ezt XIVdik Lajos, ki külömben eléggé hiú volt, maga nyomta el. Illy szellemért kivánta Chamfort, eltörőltetését. — Colbert indítására abból lett az académie des inscriptions, „*non sinit mori*" jelszóval, ugyan azéra az académie royale des sciences, majd e' jelszóval „*invenit et perficit.*" Állítottak más városok is: Soissons 1674ben, Lyon 1700-ban, Caën 1705ben, Marseille 1726ban, Rouen 1736ban, Dijon 1740ben, Montauban 1744ben, Amiens 1750ben, Bordeaux 1783ban.

dományt segített Főurakról több tanú van még, 1) mellyek az említettekkel együtt fogékonyságot mutatnak sorban haladásra másokkal. Szabadságban élni szerető hajlékony nemzetet, millyen a' Magyar, tudománynak és művészségnek urává is hamar fejthetett volna már most, egy vezető kéz, azok így, olly népnek hamar édes szülöttei. De hol volt a' forralmas országot nemzeti egy közerőre húzó? Ő magára komolyan állandó lenni, lelki érettség' csendjével, még ritkán tuda. Felzajlott 's leereszkedett.

Erdélyben latin nyelv kezdődött Iső Leopold óta. A' „*novellares articuli*" 1744ben úgy indulnak. Magyarországon 1700zon innen hidegség a' főbbeknél literaturánk 2) iránt: 1770ig eldeákosodott, 1790ig elnémetesedett kor. Sok új hasznos törvény költ itt Országgyüléseken, a' nyelvet csak az 1741beli 16dik törvényczikk említi meg. 3) Pedig a' főnemesség közül még nem fejtődvén polgáriak közé is le a' mult idő'

---

1) Ezen egész áltnézetben, a' mint látszik csak némelly főbb pont van megemlítve, hogy röviden egyes vonatok ébresszenek ingert, látni, milly divatu volt a' magyar nyelv Királyok körül, 's főbbek' házaiban, mellyek amazokat szokták követni; mint folytak rajta, országos, hivatalos ügyek, mikép élt a' magyar királyi birodalomnak más meg más népü tájain, és így históriai kép vezesse a' későre eleállhatott magyar tudós Társaságra menetelt. Nem akad fel azért, a' ki minden adatot nem talál itt, mert e' helyen az, irányon kivűl is volna. Az elmaradtak' egyetemes elészámlálása külön munkára nevekednék.

2) A' tudományok és művészségek' hires akadémiája Berlinben 1700ban kezdődött. 3dik osztályát a' német nyelv tevé. — Madridban az escalonai herczeg a' real academia espannolát alapítá 1713b. — Filep Király 1723ban közel 12,000 forinttal bővíté jövedelmét, hogy a' castiliai nyelv' szókönyve kijöhessen 's meg is jelent első kötete 1726ban, a' 2dik 1730b. Még négye később. — Tudományok akadémiáját Péterváratt Nagy Péter Czár 1724ben kezdett. Megalapította Katalin 1725ben, feléleszteite Erzsébet 1758ban. Muszka német franczia vagy latin nyelven lehetett vívni értekezésben az esztendőnkénti 100 arany jutalomért.

3) Igy van annak 2dik pontja: JUSTUM porro agnoscit esse Altefata etiam Regia Majestas, ut ad canonicatus pariter, nonnisi apti ac idonei juriumque et consvetudinum Regni et *lingvae patriae gnari Hungari* assumantur.

nemzeti míveltsége, mihelyt nálunk az urirend' nem segíté messzebbre úgy a' nyelvet, hogy német városaink önként kapjanak lelkességén 's nem is tudva akképen elegyedjenek el magyarral, mint az Angol és Franczia közé más nyelvü lakótársaik, szép kezdetünknek csünni kellett. Francziáskodhatott egykor a' német kastély, sok nagy város' hazai mívelt szelleme eloszlatá. Ezt száz meg száz ezeres lakosnak tehetik, a' mi apró magyar *földmívelő* városaink magokra nem.

A' nemzeti nyelv hallgatásba mentének fejtik némelly lelki okait a' történetek. Setéten vonultak el azok. És elhunytak, és elszéledtek annak öreg pártolói. Maradékaikat a' besimult Jesuiták' szerzete, bálványolt nyelvéhez a' latinhoz már megrögzött ragaszkodással bocsátá világba. ¹) Már most Követek és Főrendek' táblája azon könnyen tanácskozott is, mint hajdan nem. Majd egyedül a' Cancellar' magyar megszólító 's bezáró beszéde maradt fenn folyvást hajdanból főbb helyen.

Igy az urirend. Az alsóbb osztály kisebb számra fogyott ez ideig. Buda körének, Moson, Tolna, Baranya és a' Bánság' rónáinak hajdani magyar népét, elhullatá számtalan török csata, felemészté belháboru. A' sivatagokká vált kövér terekre külföldi gyarmatokat telepített a' hiány' érzete, de csak ritka helyen magyarosítá meg azok' ivadékát példa vagy szükség, sőt az összekeveredés, egész falukban tett a' más nyelvének hamar megtanulásával hiúskodó közmagyarból is nem magyar népet, tót papok által.

És vezetőit, ha lelkesek, akármelly nyelvnek, az Irókat is csak magához ösztönzötte Róma' szirén szava, hízelkedtek azoknak kerek gördületeik, mert ékesebben is irtak, mint egykor Turóczi. Olvasót hihettek eleget. Kenyér és fény csak latinért járt, e' két leghatalmasabb rugóért. A' nemzetéltető, árva szolgálónak bujt el az ősi házakba.

Latinul jöttek ki ennél fogva 1721ben az Országnak legelső ujságlevelei, azon az Ország' hívataltára 1726ban. 'S felkapott az az egymást

---

¹) L. bővebben, *a' m. nyelvnek tökélletesítése új szavak és új szóllás-módok által.* Gróf Teleki József 1816. a' Horvát István által kiadott jutalomfeleletek között. Pest, 1821. 1ső kötet 66—69 lap.

hitegetés, hogy ennyi népből álló Országot se egyik se másik' nyelve, hanem egy harmadik tarthat együtt, miről a' hajdan semmit se tudott. Latin nyelven dolgozott volna azon tudós Társaság is, mellybe állásra Fischer Daniel, Késmárk' városának orvosa a' haza 's külföld' tudósait meghívta 1730ban és 1732ben. ¹)

A' magyar nyelvnek nyomattatnia is kellett, mivel panasz hallatszott érette, és pedig magunk emberei nyomták! fenekedések miatt. Czwittinger 1711ben, Ribiny 1751ben fakasztá ki fájdalmát ²) ámbár mindenik latinul irt, a' közszellem szerint. Spangár a' Jesuita se szívelhette már a' sokát 1734ben. Később Faludi Ferenczből gyult ki, ének' tüzével a' parázsa. ³) Mert meg meginte egy két magyar kebelt az árva szolgáló, hanem a' nehány kis patakot besodorta a' latin' Dunája.

Csak elhangzott tehát Ribiny' ohajtása, hogy az Ország' hatalmasai bár jutalmakat tennének fel, mellyek a' természet gazdagította,

---

¹) L. *Epistola invitatoria, eruditis Pannoniae dicata, qua ad acta eruditorum pannonica, res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia edenda, invitantur.* Brigae.

²) *Czwittingeri Specimen Hungariae literatae.* Francof. et Lips. Székely István czikkelye, 367 lap. — *Joan. Ribiny oratio de cultura lingvae hung.* Sopronii Cal. Januarii. Tartotta tanitványaihoz. A' 10d. lapon igy szól: „Plerique nostratum ita romano sermone delectantur, ut prae nimio in lingvam latinam amore negligant patriam. Id equidem nec volo nec possum reprehendere, quod nostratium plurimi diligentia prorsus seculari, in ediscenda lingva romana elaborant . . . . sed ut lingva hungarica, patrius sermo, ad exprimenda animi sensa longe accommodatissimus propterea negligatur, non videtur esse tolerandum. A' 11dik lapon: Nisi hoc fecerimus, in patriam in nomen hungaricum, in lingvam amabilem, in majores nostros, in nosmet ipsos, erimus injurii. Nolite ergo deesse officio vestro, ornatissimi juvenes. Turpe est, et generosa mente indignum, negligere lingvam, quam a majoribus vestris accepistis. Domestica contemnere, extera admirari, indecorum.

³) Mellékesen szerzettek mulatságot, majd ismét utóbb a' Jesuiták tanítványaiknak a' convictusokban magyar színjátékok' eléadatásával. Kereskényi és Illei irtak is szomorú játékokat. De épen tanításaik' nevendékei közhelyen csak a' latinnak adtak elsőséget. — Baróti Szabó, Rajnis, Fabchich 's mások, változott újabb szellemnek buzgó emberei.

de szükség törte nagy elméket magyar nyelv feldíszesítésére ingerlenék, a' miben tudós Társaság' magvát is láthatjuk. Csak így lett puszta szóvá Bod Péternek 1) az iránt már nyilt kivánsága 1760ban.

Most e' lankadás! midőn őrfalul kell vala nyelvünkbe a' külföldi míveltek reánk tolulása ellen büszkeséget oltani, mellyre támaszkodhassunk. Az angol parliament 1730b. tette törvényszékivé 's végzetcievé sajátját latin helyett. Az önérzetüvé vált Franczia, nyelvén szóla már régibben 's XIVd. Lajos 1651—1715 csak azon, az elébbi közös latint elhagyva, békekötéseiben, 2) sőt udvara' fénye, fegyvereinek híre 's megnyerő alakja a' franczia társalkodásnak, bévivén azt több európai udvarba, 1735 óta nemzetek közt is oklevelekben egyetemesen az vétetett. 3) Szédelegtetve változtatta félig Francziává e' feljül kerekedés az anyai nyelvével hátramaradt Németet, Lengyelt, Svédet, Muszkát, de felhajnallottak ezek főbb Irói is dicsőség versenyével elébb utóbb nyerendő ellensúlyúl. 4)

---

1) *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának históriája.* Basileában. Az előbeszéd 8d. lapja így szól: Bizonyos az, hogy szerettem volna én kivált az embereknek neveket, a' magyar nyelvnek folyása szerint előadni, de úgy, ha előbb egynehány értelmes emberekkel egyet érthettem volna, ezen dolog eránt. Mert másképen ennek több haszna nem lett volna, mint a' b. e. Apáczai Tsere János fáradságának, a' ki majd mindenféle tudományokhoz tartozó szókat magyarúl adott elő, mellyben őtet vagy senki vagy igen kevesen követték. E' végre azért igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a' magyar nyelvnek ékesgetésére mint más Nemzetekben vagyon felállítani.

2) L. több példát két 's három nemzet közt is csak franczia nyelvü egyezésre: *Recueil des traitez, de paix, de treve, de neutralité* 's tb. Amsterdam et à la Haye. T. IV. 1700. Mikor szüntette meg a' franczia nyelv a' latint, l. Pudor, *de palma linguae lat.* 1817.

3) A' berlíni udvarnál már 1714b. L. a' bécsinek a' párizsival egyedül francziáúl költ kötéseit: *Cours diplomatique*, par de Martens, à Berlin 1801. p. 172—207.

4) Az éjszakot is melegítvén illy hír, tudományok akadémiája Stockholmban 1739b. indúlt meg, Linné elölülése alatt 's mindjárt svédül kezdé kiadni tudós értekezéseit. Külön, svéd nyelv mívelésére 1789b. állott fel Társaság.

Köztünk egy kettő mozdulgata lassan. Bésugárzottak a' külföld új alkotói 's koszorúik' leveleihez valami hasonlót csinálgatánk fordításaik által. Igy érezteté nyelvünkhez szeretetét Gr. Haller László, Fenelon Telemachusa magyarra tételével 1755ben, de az önalkotás', nemzeti kifejlés' ösztönei zsibbasztva merevedének. [1]) Gr. Barkóczi Ferencz egri Püspök észképet gerjeszte magyar játékszínhez a' nevelő házakban, hanem az Országot, az egészet nem melegítette a' nyelv' oltalmazása. Pedig épen annak kell vala tovább is, úgy mozgatni ügyét mint 1ső Ferdinand és Maximilian Királyaink idejében, minek következéséül lám eléggé sokáig országos divatban maradhatott, ha latinul idvezlék bár a' Főpapok [2]) a' koronáztatásaikra Maximilianon kezdve Pozsonba jött habsburgi Királyokat 's válaszaikat azok csak azon mondák vagy mondaták; sőt tanulni kezdék [3]) új koronájuk nemzetéét; tapasztalván, mennyire csak magyarral maradni szerető volt folyvást a' Főrendeknek is többsége. [4])

---

[1]) A' muszka nyelvet e' tájatt emelte Lomonosoff, költő, 1711 + 1765. Később Karamsin történetiró 's mások. Péterváratt muszka nyelvakadémia 1783b. állíttatott.

[2]) L. Math. Belii *Notitia Hungariae novae* P. 1. T. 1. Viennae 1735. L. 287, 289., 298, 300, 's tb. És *Solennia inaug. principum, qui ex stirpe habspurgo austriaca s. corona in Reges Hung. redimiti sunt*, ed. Kovachich, Pestini 1790.

[3]) Iső Maximilian m. Királyról l. Gruteri S. M. concionatoris, *funebr. oratio in mortem Maximil. IIdi*, 1576. A' 8—9.l. így szólt: latinam, germanicam nostram, hungaricam, bohemicam, italicam, hispanicam et gallicam, Caesar noster ita didicit, ut quavis expedite aut minimum intelligenter loqueretur. Hogy testvére Ferdinand hg, tanult magyarúl, mondja Sylvester János, új testamentuma elején. Anyjuk, Anna, IId. Lajos testvére is ügyelt magyar neveltetésükre, l. Berzeviczy, *Orat. funebr. de Ferd.* 1. és atyjuk 1. Ferdinand, kit mint jó latint is. az azt nem tudott Nádor, Báthori, 1527b. a' magyar határnál, noha két Püspök volt jelen, csak hogy maga szólhasson, magyarúl idvezlett 's a' tolmácsolást azután László (Macedonicus) Püspök tevé. L. Casp. Ursini Velii *de bello pannonico*. Vindob. 1762. p. 3. Tudott magyarúl IId. Mátyás is. Igy többen.

[4]) Bél idézett munkája 203d. l. Deductus ad altare Maximilianus, Franc. Battyány, loco Palatini, nobiles proceresque patria lingua interrogavit: Akarjátok, kivánjátok, parancsoljátok-e, ezen Maximilianust Királynak koronáztatni, cum: Akarjuk, kivánjuk, parancsoljuk adclamassent, tunc diadema capiti impositum est. A' *solenn. inaug.* 56d. l. szerint ezt IId. Mátyás 1608b. hallotta Illésházy Nádor által.

A' bécsi és linczi óvóbéke, amaz 1606ban, emez 1645ben nem tartá szükségesnek felszólalni nyelv mellett is; igy, látszik, épségben maradt I Ferdinand két igérete, sőt az említett adatok mutatják, a' magyar nyelvnek a' 17d. száznak végéig, legszebbet igért virágzatba eredését. Uralkodó házunknak Florencz kormányára ment ága, egészen magáévá tette az ottani országos nyelvet; tették volna a' mi fejedelmeink is a' mindig csinosabbulandó magyart, ha maga az ellatinosodott nemzet' eleje itthon nem ejté vala el.

Semmit sem indított volna-e Mária Therézia a' miénkért Országgyülésének is kivánságára? Hálás lelkiesmerettel teljesíti 1741en inneni megmentetéséért is a' törvényt, tengerre hatásig kerekíti megint a' hajdan két tengerig is terjeszkedett birodalmat, új királyi lakot emel Budának, tanító intézeteket hozat rendbe, 's a' Magyart hajdani politikai állásához, tudományban elébbmenetelhez így közelíteti. Holt nyelvbe szeretett Nemzetnél azon rendelés, hogy a' normalis iskolákban élő németszó tanítassék [1]) hamar irányul fejlődhetett. „De Magyar Királyné miért

---

Igy IId. Ferdinand 1618b. *Solenn. inaug.* 73. l. És Khevenhiller *annal. Ferd.* T. IX. l. 21. „hat selbe (d. Palatin) gefragt: Akariatoke? darauf allersämtlicher Akariuk. Igy a' szabad választásig. Rudolf koronázásakor pedig 1572b. Maximilian öreg Király 's atya' latin feleletét a' Primas' latin köszöntésére, Radecius Istv. egri Püsp. magyarúl tolmácsolta a' Nagyok 's KK és RR. előtt. *Sol. inaug.* 15.—26 l. Ezt tette IId. Mátyásnak az 1608b. Országgyülést bézárt latin beszédével a' kalocsai Érsek. *Sol. inaug.* 63. l. József koronázásakor 1687b. az Országgyülés kezdetén 1. Leopold kivánságát a' RR. eleibe Maholányi János magyarúl adta. Bél, *not. Hung*, T. 1. p. 311.

[1]) A' német latin és magyar nyelvre nézve most illy szellem volt: 1773b. a' m. k. udv. Kamarához érkezett parancsolat, hogy levelezéseit némelly tárgyakban ezután a' bécsi közönséges Kamarával németül vigye. 1774ben a' seminariumokhoz jött rendelés a' német nyelv iránt. 1775ben Aprilis 7dikéről: De regulatione scholarum normalium et trivalium. 1777ben más rendelés, hogy ezután bizonyos szolgálatokhoz nem juthat a' ki németül nem tud. Az 1777beli *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* T. I. Sect. II. Cap. I. §. CI. szól: de necessitate lingvae latinae pro variis ditionum hungaricarum incolis, 's ezzel végzi: quod lingvae huius (latinae) usus quodammodo jam nativus et domesticus sit redditus; cum illius adminiculo

nem különösen a' magyart választatá ?" Igen. Azonban, nem hagyá-e azt e' korban maga a' Magyar alunni? Sűrübben forognak most mint elébb Főurak a' szép és okos Felség' udvaránál, hivására, 's a' hazai nyelv, öltözet, erkölcs, mikért elébb viták folytak, ritkult, idegen nőket vett gyermekeikben! Mi kezdődött belül a' határon? Eszterházán franczia játékszín és ballet, Galgóczon német.

Császári királyi fényes udvarban simább társalkodási míveltséget általvenni annál, mellyhez a' régibb idő, az inkább csak váraikban lakott magyar főbirtokosokat szoktatá, 's így európaisodni nyereség volt, hanem illy hamar elkapattatni! így elfelejteni, hogy az újonnan látott szép világ' csinos vonásaira, a' hazát, az életet birtokot czímet és szabadságot adó hazát kellene segíteni!

De így ragad meg élő nemzet' míveltsége, még azzal tulajdon nemzeti szellemben nem birtakat bájaival, 's elmaradottnak kétfelé váló utat hasít. Népecskét, melly hátrább sorba van állítva az emberiség' nagy egészében, birtokosaihoz sodor; csak erősb lelkü nemzet szerez hasonlót, hogy becsülettel fenn maradjon.

Arra vagy lassú elelegyedésre gördüle most a' hamar hajlású Magyarnak a' nagy bog ennél fogva eleibe. Főbbek' példái kisebbeket szédítenek. Itthon is már mással váltják fel több előkelő házban a' magyar nyelvet. Magyar leányka ment a' nevelő apáczákhoz, német kisasszony jöve ki 's mint hites majd, unja férjének körűlötte is más férjfiakkal latinul beszélését, házánál ő neveltetéséét választja. Felső Magyaror-

---

tot dissimiles in Regno nationes facilius sese mutuo intelligere queant. A' CII. §. de singulari lingvae germanicae utilitate, igy van béfejezve: atque haec est facilis et expedita ratio lingvam tanta cum utilitate, imo etiam commercii mutui necessitate conjunctam, brevi per totum, qua patet Regnum propagandi, ac plane vulgarem efficiendi. A' CIIIdik §. de vernaculis lingvis, a' magyarról ezt mondja: ut scholis latinis ejusmodi praeficiantur moderatores, quorum unus unam, alter alteram in Regno receptam lingvam explanare novit, e. g. in locis Hungaricis Germanicam et Slavonicam, in Germanicis Hungaricam et Slavonicam, in Slavonicis Hungaricam et Germanicam, et sic porro. Béfolyt e' rendelésekbe IIdik József.

szágon az evangelicus magyar-tót nemes nemzetségek közé, Papjaik tanításuk eredeti helyének lelkét nyelvét oltják. Az említett gyarmatokból vált Pap, Orvos, Ügyvéd 's kisebb tiszt is, kezdé magát a' künn mindig haladó német tudományossággal összekötni, mert rokonáét önmagáéul nézte. Magyar nyelvü város egy sem nyita színházat, 's Pozson [1]) és Pest, Kassa és Sopron' német játékszínei pedig a' külföldiek' míveire úgy híttak később nézőt mint önnemzetük' diadalára. [2]) Látja ezeket az inkább városhoz szokó magyar nemesség, 's midőn e' többféle összejátszó míveltségi hatalom közt még mesterember 's kereskedő is németül szólítja meg többnyire, lettek magyar nevü házak magyarúl nem tudók többé. Ritka indigena vált már mint hajdan, megmagyarosodottá, az ő nyelvéé az elsőség. Most tünék ki az elébbi gondatlanság. [3]) Hol vala támasz, külföldivel egysoru nemzeti míveltségre? Győzött az inkább tetsző, akár hazai volt akár nem, mert sokaságot csak új ingerlőbb kép ragadoz. Jobb igazodás egyes mély belátásuak által nyílik. Illyenek komolyodának.

---

[1]) Pozsonban német játékszin 1730b. nyilt. (Sándor Istv. *Sok féle* VIId. 60 l.) Azon társaságnak (Wallaszky, *consp. reip. lit.* l. 403) melly ott 1761. óta 1½ évig folyt, egyik tagja Windisch, már német közönséget volt alakítandó héti irásával: Der Freund der Tugend 1767—69. Windisch egy kis tudós egyesületet 1771b. kezdett ujra Kempelennel. Trsztyánszky magyarorsz. társaival *k. k. priv. Anzeigen*-eket ada ki 1771—76tig. Egy gazdasági ujság magyarúl 1778b. indul meg Pozsonban 's elhal. (*Pressburg*, v. Ballus l. 161.) A' nemzet' nyelvéről ezen kor, ezt kérdeztetheté: *Ist es dem allgemeinen Wohl der Wissenschaften nützlich, und dem Ruhme der ungrischen Nation zuträglich, wenn sie sich bestrebet, die ungrische Sprache zur Büchersprache zu machen? l. Ungr. Magazin* v. Windisch II. B. 1782. l. 260. Perliczi, latin társaságra irányza e' tájatt, Horányi említette előrajzával: De instituenda in Hung. societate literaria erudita.

[2]) Trendel Kapitány 1779b. irá: Entwurf zu einem ungrischen Nationaltheater in einer Rede an das Vaterland, Pressburg. 'S az intés 1790ig nem fogant meg.

[3]) L. 1811beli *Országgyüles' irásai*, 41dik ülés, 156dik lap. „cum dolore sentiunt SS. et OO. nec immerito affliguntur, dum continuum illum, aut ex ignorantia historiarum, aut ex contemtu nationalitatis provenientem, saepe tectum et repentem, quandoque verum apertum nisum observant, quo generalisationi et universalisationi lingvae hungaricae, quae *olim magis*, ac recentioribus temporibus *in Regno vulgata fuit* et nonnisi *inadvertentia* nationis premi, ac constringi potuit, in Regno Hungariae obices ponuntur. 's tb.

Indúlatosan kezdé ezen idők szentelte igazságot: „nyelvében él, nyelvével hal" akármelly nemzet, 1772. óta néhány Iró, szívig juttatni, kik belémelegedvén a' külföld' saját nyelvü munkáiba, az előrehaladtak' köréből nagy férjfiak' fájdalmával pillantának elmaradott hazájokra 's abban, ha nyelvét tovább is csak falukban hagyná, a' kiveszendő magyar nemzetre. Az ettől irtózók Mária Therézia testőrei valának. Önmíveltség' olly általvételére figyelmezteték ezek hazájok fijait, melly nem sülyed el vakon külföldiben, hanem tulajdon színü nemzetivé díszesül. Kihangzott Bessenyei György szabolcsifi' szózata, a' szelíd Báróczi, az élénk Barcsay, 's Harsányi, Czirjék és B. Naláczi köréből. Elelindul elméje Holmijében és másutt 's eredetileg fogván fel tárgyait, Montaigne' természetiségével lep meg; majd midőn eszébe jut nemzetének hátramaradta, csapkodja az iskolai feszességet, a' tudást csak latin nyelv foltozó utánazásában hivőt; fáj neki, hogy ő nem maga nyelvével élő nemzet' tagja, 's délczeg haragjában egyszerre más mívelt mellé akarná helyezni, honnan viszontagságai kitolák, hogy ne csak úgy legyen nemzetek' sorában, mint valamelly előkelő körben a' halgató személy, hanem mutassa ő is lelki erejét 's a' mit tesz, tulajdon nevének éreztesse azon lenni bélyegét. Bessenyei, mint egészen a' franczia literatura' tanítványa, annak akadémiáján csüggött, 's lön első, ki magyar tudós Társaságról már bővebb észképet késztie a' Haza Rendeihez 1781b. csak hogy, kézirata akkor, egy igéretét nem teljesítő miatt nyomtatlan maradt. Majd a' máskép kerekedett időbe pillantott 's vissza vonult; hivén még is, hogy vetése nem sziklára hulla.

És megjelent munkái 's a' több neki elevenedett irókéi sok olvasónak megrázták lelkét, kivált a' nemzet' közép rendén lévőkét, hol az erő lakik. Ányos panaszai szíveket olvasztának 's csillámla hit, hogy a' *rab magyar Euridice*, a' mikép Mártonfi nevezte akkor nyelvünket, még hatalommal zendítend meg lantot; sajgani kezdett a' régi érzés, hogy külön királyu Országnak saját külön nyelvében is fenntartani magát nemes lenne; elveszni, históriai szégyen.

Hanem a' hatalmasb rész nem térhete el egyszerre a' latinról. Azon annyi ezer nemzetség' minden kiváltsága. 'S aggódás töprenkedett, mintha e' bíztosítások majd nem találnának értőre. És kiket a' nyügöző szokás ellomhított öngondolkodásban 's csak a' késznek szerették általvenni könnyüségeit, alig hivék a' *durva földnépe'* nyelvét, más már mívelt mellé emelhetőnek. Felejtve vagy nem értve volt már „adriai tenger' sirenája" 's a' nyelv erejének a' XVIdik 's XVIIdik százszakban mutatkozása. Felejték, hogy legeslegeleinte Homerus és Plato, Virgilius és Cicero' nyelve is csak a' legelső szükség' dadogása volt, 's a' mint azok' romjain új tulajdonnal tuda elővirágzani Metastasio' gyengéd szózatja, Voltaire simongó alakja, úgy tehet más parlagi nyelvet is a' lángész' igézete bájolóvá, melly Burns által még a' megvetve volt skót beszédejtést is kevélykedéssé tudta változtatni. Nem juta még észbe, hogy akármelly nyelvnek, mellyen Országlás' bölcs lelke szól, mellyel őriz törvény, mellyben társalkodás kellemeskedik, kiveszi aranyját salakjából a' mindennapi szükség.

IIdik József rázta meg a' hosszú szokást. Meleg szívvel elegy mozgató lelke, lángész' nyughatlanságával fogott fel és sürgetett mindent, a' mi az emberiségnek, az ő általa becsültnek, kifejtésére viendene, 's villám szeme más színét oldalát mutatta sokfélének. Révai Miklós, ebben bíztában, a' Császárnak, magyar tudós Társaságról előrajzott nyujt bé 1784ben. Sikeretlenül. ¹) Német nyelvet, élőt és haladtatót teve a' Császár még közönségesebben mint elébb is volt hívatalossá a' mindig egy kaptán tartó latin helyett német tartományaiban, a' hogy' franczia, olasz, angol, spanyol, orosz, már az volt otthonában és a' német is másutt 's ennek kell vala majd igazgatni a' magyar földet is. Érlelte e' gondolatját a' magyar nyelv erejének sem hívatalos dolgokban sem társalkodási főbb körökben már nem tapasztalása.

Jött a' rendelés 1784ben Május 11dikéről, hogy November 1sőjén kezdve, hol, miképen, mennyi idő alatt indítassék meg *minden minden*

---

¹) 1784ben Winterl természettudós kivánt német nyelvvel élő Társaságot a' m. k. egyetemnél összeszerkeztetni. L. *monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn* Pest und Ofen. De több ezen 56 lapnyi füzetecskénél nem jött ki.

az Országban német nyelven. Nem készült az, úgy látszik [1]) a' Császárnak kérdése nélkül a' magyar nyelv felől. 'S mutatja a' feleletet is. A' históriáé lévén már e' tárgy, fel fogja fejteni: kin fordult meg igazán e' főpont, ki az oda tartozó tanúiratokkal birhat.

Lassanként gerjedett erre a' megrázattatás. A' magyar kihaljon? Nyílik végre szem az árva szolgálóra.

Felszólaltak a' Vármegyék [2]) nagy számmal. 'S a' hévlelkü Fejedelem, hültebben tekíntvén e' kényes ügyet, magyar nyelven igér Országgyülést 1789ben December 8dikán.

---

[1]) L. *Constituta regia, quae regnante Aug. Imperatore et Rege ap. Josepho II. pro Regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis, nec non M. Principatu Transilvaniae condita sunt.* Viennae 1788. Pars I. Tom. I. studio Josephi Kereszturi. A' rendelés a' 110dik lapon így kezdődik: „Lingvae mortuae, uti latina est, in cunctis negotiis usus satis indicat, Nationem nondum certum luminis gradum assequutam esse, cum tacitum testimonium praebeat, aut nationalem lingvam mendosam esse, aut nullum alium populum in ea legere aut scribere scire, ac nonnisi eos qui latinae lingvae studiis operam navarunt, facultate cogitata sua scripto exhibendi praeditos esse; Nationem autem generatim jura, legesque ea in lingva accipere, quam ipsa non intelligit. Luculentius id inde etiam patet, quod usus lingvae latinae apud omnes cultas Nationes a publicis negotiis exulet, et solum adhuc in Hungaria, eique adnexis Regnis, Magno item Transilvaniae Principatu, ac Polonia priscam suam sedem retineat. Si lingva Hungarica in Regno Hungariae, Partibusque illi adnexis, et Magno Principatu Transilvaniae communis lingva vernacula foret, illius equidem usus in pertractandis publicis negotiis fieri posset. At notum est, Germanicam, et Illyricam lingvam cum diversis suis dialectis, itemque Valachicam pari ratione ita vigere, ut Hungarica neutiquam pro communi haberi queat. Nullum itaque aliud idioma pro gerendis negotiis aptius deligi potest, quam Germanicum, quo nempe ipsa Monarchia hactenus in cunctis tam militaribus quam politicis negotiis usa est 's tb.

[2]) Kitetszik a' bennek elébb és utóbb volt szellem e' gyűjteményből: Collectio repraesentationum et protocollorum II. Statuum et Ordinum Regni Hungariae occasione altissimi decreti de die 28a Januarii 1790. e generalibus Congregationibus responsi instar submissorum. P. 1. 2. Pestini, Budae et Cassoviae. 1790.

Majd IIdik Leopold, ki az embert úgy kiváná boldoggá tenni Toscanában mint az lenni maga ohajt, 1) a' Magyar' rettegését és zaját okos előrelátással előzte meg. „Ne szegje akármelly nyelvnek is a' magyar földön tanítását akadály, de a' nemzetéén fő gond legyen,“ ezt hirdetteté a' normalis iskolákra nézve, még koronáztatása előtt, a' m. kir. Helytartóság által 1790ben Aprilisben. Király és nemzet illy szívemelőleg egyezvén meg egymással, újra diplomatiai évszaka mutatkozék az 179$\frac{0}{1}$beli Országgyülésen a' magyar nyelvnek 's azzal a' nemzetiség' újult életének. Most, a' 16dik törvényczikk értelme szerint a' német nyelv a' hazában idegennek, illyen pedig közdolgok' kezelésére többé be nem hozathatónak, határoztatott. A' magyart e' czikk, iskolákban tanítatásra rendeli; kormányszéki tárgyakban a' latint még ideigleni életben hagyja.

Itt kezdődött csak voltaképen magyar tudós Társaságról is Király és Országgyülés előtt melegebb szó. Felébredt magyar Írók reméllvén, egyesület által többre mehetésüket érdemeik kölcsönös megismerésével 's így barátságos szövetkezéssel, melly két nemes érzés forrasztó kapcsa illy egybeállásnak, készen várták. Révai Miklós lett mozgatója. Még 1788ban is ösztönzé ezt Bessenyei György jámbor szándéka' kiadásában megint heve, újra boldogulatlan. 1790ben megérté a' dolgot Görög és Kerekes 's költségükön nyomtatva volt Bessenyei' kéziratja Februariusban. 2) Görögén és Kerekesén, kik a' mi, magyar hírmondójokból feleslegesen béjött, magyar grammatika iratására, nyelv oltalmát tárgyazó kérdések' megfejtésére áldozák, melléjük állva látván a' széplelkü Nunkovicsot, a' buzgó Péczelit, díjak' nevelésében. Révai egy maga irta egészen elrendelt előrajzzal, 1790ben Junius 10dikén a' már ezen évben Budán Junius 6d. elkezdődött Országgyülés alatt, Sándor Leopold Főherczeghez folyamodott, kit magyarúl épen tanulónak örvendve beszélt a' hír. Megvoltak abban nevezve az eddig is Társaságban dolgozott magyar Irók, sőt úgy szólt ezek' nevében az előadás, mintha már együtt is

---

1) L. érdemeiről: *Lettres sur l' Italie* en 1785. par du Paty.

2) *Egy magyar Társaság iránt való jámbor szándék.* Bécsben 1790ben.

volnának. A' magyar királyi Herczeg, magyar Királylyá koronáztatandó atyjánál közbenjáróul; maga, Pártfogónak vala kérve.

Négy fő osztály volt javaslatban. Nyelvtudomány, philosophia, mathesis, természettudomány. Kivánta az előrajz, hogy egy magyar játékszín is az akadémia igazgatása alá adassék; a' nyelvtudomány osztálya a' rajzolást festést 's muzsikát is tárgyaihoz vegye; egy rézmetsző itt külön huzzon fizetést. Kivánt censurai szabadságot Titoknoka neve alatt, tulajdon könyvnyomtató műhelyt, mellynek Igazgatójától két újságíró függjön, 's ezt mind könyvtárral gyüjteménynyel Pesten, akár Budán, vagy bérlett vagy saját épület tartsa együtt. Esedezett költségért a' tudományok' fundusából, bízott főbirtokosok' áldozataiban, a' Társaság' tulajdon jövedelmeiben.

Ment azután ezen előrajz, a' m. k. Helytartóság eleibe. Ez felajánlá 's királyi rendelés szerint Gróf Zichy Károly így válaszolt elölülőileg Julius 30kán 1790ben Révainak: hogy addig is, míg ezen nem csak dicséretes, nem csak széptudományok' terjesztésére, hanem közboldogságra is irányzó intézet' képe tiszta rendbe állítatnék; jövedelme, helye, kijegyeztetnék, terjeszsze elé a' megkivántatóbb költségeket az előrajzon dolgozottak' neveivel; adja vélekedését, nem lenne-e eleinte, a' budai kir. nyomtatóintézet, 's ülések és gyüjteményekhez, annak épülete elegendő. Gróf Csáky Józsefnek majd September 17dikén 1790ben más elölülői levele arról rendelt béjelentést, hogy azon Társaság, mikor mikép 's ki tudtával állott volna már össze? November 10d. azonban a' m. kir. Helytartótanács az előrajzot tanácskozás alá az Ország' gyülésének küldötte. Révai, kinek csak heve nevezte az azt óhajtókat már Társaságnak, felterjeszté 1790ben, ugyan November 10d. a' legsürgetőbb költség' mennyiségét, fel azon 22 magyar iró' neveit, kik szóval levelezéssel adák vélekedésüket az előrajzhoz; fel, hogy tulajdonképen Társaság csak királyi engedelem 's országos törvény keltével álland elé, de a' béjelentett irók esedeznének, hogy eleinte olly nagy tekintetüek neveznék ki a' tagokat, kiknek szeme egyedül a' Társaság' velejét nézni. Így kikeresendőkké rendes tagnak Révai 24et ajánla fizetéssel; tiszteletbeliek' száma pedig tudománykedvelő vagyonosok közül lenne határozatlan, mint a' rendkivülieké is. Kifejté, hogy a' Társaságban lévők alatt értette Kassán a' magyar muzéumnak 1788b. összeállott szerkeztetőit; Bécsben az 1789ben kezdett haditörténetekéit; Komáromban a' gyüjteményéit. Nyomtatóműhely mondá, azért kellene, mert legbizonyosabb jövedelmet az hajtana. Megköszönte a' helyet, hanem ha valami ok majd akadályozná a' kétféle intézet' együttlétét, valamellyik megszüntetett pesti vagy budai klastromért esedezik.

Bényujtá a' heves mozgató, még bővebben kidolgozott második előrajzát [1]) 1790ben November 18dikán Sándor Leopoldnak, már ekkor az Ország' Nádorává Pozsonban November 12d. választottnak is; 1791ben pedig kiadta azon Irók' neveit, kik közül tagok választhatók volnának. [2]) Ajánlott tiszteletbelinek valót nyolczat, rendes tagságra érdemest negyvent. [3])

Inthette e' tárgyhoz a' felbuzdult nemzeti érzést; Decsy Sámuelnek „Pannóniai Féniksz“ czímü munkája is, mellyet 1790ben Septemberben adott ki 's abban a' 140dik lapon kezdve 185dikig hasonlóan magyar tudós Társaságnak Budán felállítását áradozva sürgeti 's keserűen vagdalólag, hogy, ha némelly dús, az akkor ragyoglott magyar öltözködések' feleslegére pazarlott ezerei meg ezerei helyett, mellyek eltünnek, akadémiára szánta volna azokat, mutatnák a' jövő nyomok a' lángzatoknak maradandóját is. Decsy, gazdagok által, Társaság jövedelme forrásául a' nemzet nevében jó papiros malmok' állítását kivánta, mellyektől Kormány és Itélőszékek vennék papirosaikat, felejtvén, hogy jó gyárt, inkább egyesek' hasznot kereső ipara divatoztathat. Ohajtá Pártfogónak,

---

[1]) L. *Planum erigendae eruditae Societatis hungar. alterum elaboratius.* Viennae 1790. És; Révai pályája Guzmicstól. Tud. Gyüjt. 1830. IId. köt.

[2]) *Candidati erigendae eruditae Societatis hung. et ratio facti in ea promovenda progressus.* Jaurini 1791.

[3]) Három érte meg ezek közül mint tag, a' mai' felállását: Görög Demeter, Kazinczy Ferencz, Simai Kristóf.

Ferencz Koronaörököst. Javaslott tiszteletbeli 's rendkivüli tagokat határozatlanul, rendest 30at, külön nyomtatót 's könyvtárt. [1])

Akadémia azonban még nem lön. Marczibányi Istvánról mondá akkor a' hír, Aranka szerint, hogy alapjául 50,000 pengő forintot kívánt áldozni. De minden tudományos ügyet literariai küldöttségre bízván az Országgyülés' 67dik törvényczikkelye, erről is annak kell vala még előbb a' következőre véleményét eléterjeszteni.

Apróbb Társaságokhoz ifjakban nyita lelket a' mostani szabad nyilatkozás. Sopronban 1790ben a' küzdő indúlatu Német László kezde barátjával Kis Jánossal, mellyet késöbben 2 évvel Báró Lakos János szede jobb rendbe szép tűzzel. Pesten törvénygyakorlók állottak össze 13an Gróf Cziráky Antal' elintézésével, 's dolgozásaikat 1792ben adák közre, Szabolcs Vármegyétől 200 forinttal, 's a' Hajduvárasoktól segítetve. Pozsonban a' nevendék papság között Gánóczi Antal és Péczeli József' ébresztésére, Fejér György 's Döme Károly buzgottak társaikkal. Nagy-Enyeden 19 ifjú' szövetkezete 1792ben bocsátá ki munkálkodását. Hanem ezek csupán az élet kikelete' buzgalmai valának, rendeltetéseikre léptek a' társak 's a' szép hév' törekedése megszünt; kivéve a' sopronit melly ma is buzgón foly. Ennek zsenge munkáiból próbák Döbrentei Gábor titoknokságakor 1804ben jöttek ki, igen hirtelenkedésével az ifjúi lobogásnak.

Erdélyben ezen ügyet, Ország' gyülése eleibe Aranka György lépteté, első rajzolatját [2]) magyar nyelvmívelő Társaság felől 1791ben Januarius 2dikán, a' másodikat [3]) mint bővebbet Augustus 1sőjén adván ki.

---

[1]) Decsy, említett munkája 148dik lapján IIdik Leopoldról ezen vonást hagyta fenn. „Egy magyar Magnas említvén Leopold Király előtt, nemzetünknek egy tudós Társaság felállítása iránt való szándékát, én ugymond a' Király, benne ellent nem állok, csakhogy úgy ne járjon ez a' Társaság, mint némelly olaszországi Társaságok, mellyeknek semmi foglalatossága nem lévén, végtére, mocskos leveleknek, (pasquillusoknak) irásában töltötték idejeket.

[2]) Magyar nyelvmívelő Társaság felállításáról rajzolat az Haza Felséges Rendeihez. Kolosváratt. Kiadta Görög és Kerekes is ujságában.

[3]) Erdéllyi magyar nyelvmívelő Társaság. Kolosváratt.

Aranka, akarta grammatika és szókönyv' irása mellett a' magyar nyelv' tisztítását a' bécsuszott idegen szavaktól és szólásmódoktól; akart világosodást nemzeti nyelv utján, hogy ne mulhasson az úgy el mint csak a' külföldi könyvekből vehetett addigi, melly ollyan mondja, mint a' setét kamarába egy lyukacskán béeresztett sugár, hová ez süt, ott világ van, másutt setétség. Akarta német, örmény, oláh, görög, tót rövid magyar grammatikák' készítését e' népek számára; a' Társaság gondja alatt felálló magyar játékszín tagjainak ébresztését. Tárgyat átaljában 40ent szabott ki. Kívánt fizetett tagokat, néhány tiszteletbelit, a' Társaság' rendes fejéül a' Kormányzót, ennek helyetteséül a' KK. és RR. Előlülőjét, 's Tanácsosokat főbbekből. Ohajtá helyül Kolozsvárt, ott saját házat, abba könyvtárt, olvasó szobát, e' mellé biliardot, könyvárus boltot, több szállást. Költség kútfejéül gondolta a' Fejedelem' ajándékát, a' hazafiúsítottak' díját, külön személyek' áldozatait pénzben 's könyvben; azon élések' még fizetetlen árát, mellyeket a' török háborukor a' nemesség, pénz fejébe nyugtató mellett adott, ha ezt most az ide ajándékozná. 'S hivén a' magyarországinak akkor mindjárt felállását, ezt anyatársaságul nézte, az erdélyit fiúnak. Bizonyos kis summával is lépvén elé már előrajzában, az észkép' mozgatását mindjárt egy Titoknokra szerette volna bizatni, ki fizetést 500 forintot huzzon, mellette leirója 200zat, ugyan ennyin magyar könyvek, tudós újságok szereztessenek, a' többi tag' fizetése pedig tőke szaporodtával kezdődjék. Aranka együtt lévőnek évenként száztól ötével ennyit említe: B. Naláczi József ajánlott 1000 f. Szamosújvárnál volt 9000 f. Ebesfalvánál 9000 f. Vitt ajánlott 225 f. Rettegi 200 f. Ifj. Gróf Teleki Sámuel 10 esztendeig évenként 100 f. Az előrajzadó maga, ki csak kevés fizetéséből élt, annak tizedét ajánlá három esztendeig. Ennyinek kamatja megbirandó volt a' nem sok kiadást. Többet igért a' kijövendő időszaki irás és jó izlésü zsebkalendáriom.

A' forrott Erdélybe is, fenn említett csendesítése [1]) menvén IIdik Leopoldnak 1790ben Aprilis 19. és November 2dikáról, az a' jó, mellyért különben is remegett a' nemzet, most Fejedelmétől indítatván meg, még inkább ragadoza teljesítésére. A' Rendek mindjárt rendszeres küldöttséggel dolgoztatták ki az 179$\frac{0}{1}$beli Országgyülésen egy magyar Társaság' rajzképét, 1) sőt megerősítésre Bécsbe küldött törvényczikkjeik között a' 45diket különösen arról irták. Fenn a' három nemzetbeli KK. és RR. követei, de nem terjesztheték azokat IIdik Leopold eleibe, Martius 1ső-jén 1792ben a' bölcs, meghólt!

---

[1]) Ut juventus ubique lingva sua vernacula cum speciali tamen reflexione in locis potissimum illis, ubi plura idiomata obtinent, lingvae hungaricae tanquam

Ferencz következett Fejedelem, megadta majd erejét a' magyar nyelvet újra hívatalossá tenni kívánó törvényjavaslatnak, millyen ott az, régibben is volt; a' tudós Társaságról szóló kimaradt. 2) Ennek bővebb fejtegetése, ott is a' rendszeres küldöttségre lett bízva. 3) Bévégezte ez azt, holmit adván még az elébbeni Országgyülés' előrajzához.

---

principalis nationalis lingvae erudiatur, et pro vehiculo excolendae latinitatis etiam praecise lingva haec adhibeatur.

1) L. az Országgyülése jegyzőkönyvében magyarból latinra fordítva a' f. Udvarhoz küldött három nemzetbeli KK. és RR. követeinek utasításai között a' 131—137dik lapig. Kolosváratt 1791.

2) L. a' bécsi követség' jegyzőkönyvét az Ország 1792beli gyülésének 137d. lapján. In nexu, — így szólt az, ezért Ferencz Ő Felségéhez — in nexu articuli 45, planum erigendae ad culturam lingvae hungaricae societatis, sub proxime elapsis Comitiis, jussu Statuum et Ordinum per deputationem systematicam elaboratum, de quo in praecitato articulo mentio fit S. V. Majestati in hic humillime advoluto exemplo summa cum demissione exhibemus, Ejusdemque clementissimam approbationem nomine eorundem SS. et OO. humillimis precibus exorantes . . . mellyre a' követség' jegyzőkönyvének 109d. lapja szerint ezen válasz költ: Quod attinet artic. 45. de praecellentia lingvae hungaricae et societatis ad promovendam ejusdem lingvae culturam, cum per provocatam in articulo 45. altiss. resolutionem reg. ddto 2ae Nov. 1790. emanatam, interimalis provisio jam facta sit, praeadductum articulum ex serie reliquorum exmittendum, objecta illius vero ad deputationem systematicam releganda esse invenimus. Vos fideles SS. et OO. in re literaria per modum consilii, sine praejudicio juris majestatis privative nobis competentis, benigne exaudituri.

3) L. 1791beli Országgyülés 61d. törvényczikk. Ujra hivatalossá a' nyelvet a' 31d. tette.

Folyamatba hozott még is, csak hogy kezdet legyen, több tanult hazafi, a' Rendek' megegyezéséből egy kis egyesületet, erdélyi magyar nyelvmívelő Társaság czímmel, mellynek Előlülőjéül még az Ország' gyülése, Gr. Bánffy Györgyöt, a' Kormányozót kérte meg, 's mivel Aranka György, e' Társaság' Titoknoka és lelke M. Vásárhelyen volt mint Királyitábla' fija hivatalban, 1793b. December 3dikán álla ott össze jóltévő és munkás tagokból a' Kormányzó' helybenhagyásával, ki távollakta miatt elölülői helyettesének Gr. Teleki Mihályt, később marosszéki Főtisztet nevezte. A' dologhoz fogott munkás tagok így, 1794b. Junius 15d. kezdették a' legelső ülést; Junius 21d. 1794b. a' harmadikban jelen volt a' Kormányozó is. Munkáik' első darabja 1796b. jött ki Szebenben. Folytatták üléseiket, az inkább marosvásárhelyi tanult hazafiakból állottak 1810ig. Akkor Gr. Teleki Mihály' sok izgágái miatt, a' 64 esztendős Aranka, nála tartott üléseikkel felhagyott, hijába várván az útkészítő Társaságnak [1]) országossá váltával az Egésznek helyes összefüggésbe jöhetését.

Így oszlott el, még elébb a' kéziratban lévő erdélyi történetirók' kiadására felállott Társaság is, mellynek rajzolatját a' három nemzetbeli Főrendekhez hasonlóképen Aranka készítette 1791b. Ehhez, Aranka vallomásaként gondolatot a' Kormányozó maga adott, 's minekutána a' rajzolatiró, előlegesen névsorba szedte Erdély történetei feljegyzőinek kéziratait, [2]) a' Rendekkel Gr. Bánffy, Május, 12d. 1791b. Társaság szerkeztető tanácsot ült. Az elősegítők száma itt 30 aranynak évenként 10ze letételével 78ra ment 's közöttük Asszonyságok is tüntek elé. Igazgatóság választatott, Titoknok Gr. Bethlen Gergely lett, Pénztárnok Gr. Teleki László. A' kéziratok kiadása' gondjait felosztották tudósok között. Így jöve ki Éder által

---

[1]) Igy nevezte Aranka, 1794b. Aug. 1. szétküldött nyomtatott levelében mellyel segedelmet ekkép kivánt: „Jónak itéltük, hogy a' Főrendeknek buzgóságokat meg nem kötvén más minden hazafia és leánya, a' ki a' Társaságba bé akar lépni, magát legalább 5 német for. letételével avassa bé, és ezután is esztendőnként azt a' summát tegye le." Kevés jövedelmü könyvszerzőtől, könyve vagy kézirat volt kérve. 'S l. *A' magyar nyelvmívelő Társaság' munkáinak első darabja*. Szeben 1796. 10d. l.

[2]) L. ugyan ezen első darab 178—304. l. Itt a' kéziratok' megbővített czímsora is.

Schesaeus újra 1797ben, így Simigianus' 1ső része 1798—1800. Ekképen Haner' 2d. része 's Felmerhez Éder' jegyzései. 'S bár következett volna az Aranka összeirta 221 kéziratnak legalább veleje! Magyar ezek közt 53.

Sok idő tölt most el a' két magyar hazában nyomosabb szó nélkül magyar tudós Társaságról. 1) Kis János és Pánczél Pál 1806b. érintették meg jutalomfeleleteikben, Kulcsár Istvánnak e' kérdéseire 1804ből: *Mennyire ment már a' magyar nyelv kimíveltetése? micsoda módok 's eszközlések által kell azt nagyobbra vinni; és miképen lehet ezen eszközöket foganatosokká tenni?* 2)mellyekre 18 magyar, 2 latin 's 1 német fejtegetés érkezett.

„Kérdésen kivül való, állítá Kis, hogy tudományok' elémenetele, nyelvnek virágzása 's nemzet' dicsősége megkivánna egy jó planumon épülő, és az Ország' védelme alatt lévő tudós Társaságot.“ De nem hevíthette remény. Irók' összeszövetkezését ajánlotta tehát, kik távolban tudományos levelezéssel fejtsék egymást, dolgozzanak közre folyóiratokba, mint 1743b. azon egybebarátkozott német ifjak, kik így egész új évrendet derítettek elé. Ekképen, mondá, szerencsésebben haladhatnának a' magyar tudósok is, mint most, midőn Társaság' serkenté-

---

1) Pesten 1802b. jött ki: *Plan zu einer ungrischen Gesellschaft für Naturkunde Ökonomie und Medicin.* Irta Festetics János' buzdítására 's előképe szerint Schedius. József Főherczeg Nádor több hasznos észrevételt adott hozzá. Szándéka volt e' Társaságnak kiadni: folyóiratot latinul, actait latin vagy német értekezésekkel. De akadályra talált. Úgy nem jöve létre tehát ez is, mint egy más, mellyről Öttinger, salétrom főzés' igazgatója Derecskén, eredetére szász, még 1791b. adta ki Bécsben: *Plan zur Gründung einer Gesellschaft zur Beförderung nützlicher Wissenschaften und des gemeinen Besten für Ungarn.*

2) L. *Zeitschrift von und für Ungern*, v. Schedius, V. B. I. Heft, 51 l. és VI. Heft. 385. l. 1804. *Hazai tudósítások* Kulcsártól 1807. Vd. Sz. Jakab hava' 15d. 40d lap, Kulcsár 50 forintot tett ki jutalmul. Olvasván B. Prónay László, Csanád' Főispánja 's v. b. t. Tanácsos, nevelte 100 forinttal. Így lett ez 1ső, amaz pedig 2dik jutalom. 'S érdemesnek találtatván egy harmadik pályairás is, Pucz Antalé, erre B. Prónay Sándor, az említett Lászlónak fija 's most igazgató tag és egyik alapító, adott 50 for. Pucz munkája azonban nem jöhetett ki élessége miatt. Biráló volt: B. Prónay Sándor, Schedius, Virág, Révai, Kulcsár, Verseghy.

seit, barátság’ édességeit olly kevéssé ismerik ’s ollyan utashoz hasonlítanak, ki magánosan bujdosik idegenek között. [1]

Pánczél Pál is elcsüggedve nézett az akkori szunnyadtságból a’ franczia akadémiára. Olly felséges alkotmány, irá, nálunk helyet nem találhat. De még el is ijedt ennek olcsároltatásától, mellyet emberek szórtak, kik ha Akadémia ne legyen, a’ Kormányt szidták volna, miért nem gyámolít; az állóba pedig titkos okaiknál fogva beléköteleődztek ’s elhallgatva jobb oldalát, hajtották a’ szókönyvvel volt lassukodást, ’s egyéb emberi tévedést, melly azt hitték, őket Társaságon kivül maradtakat nem szokta elérni.

Pánczél’ javaslata ennél fogva inkább ez volt: áldozzon össze 12 vagyonos úr, három jutalomra tőkepénzt, ’s egyik jutalom járjon ki, mint 4, legfeljebb 5000 forint tőkének kamatja, különösen a’ nyelv még hátralévő hibáinak kiszemelésére; másik ébreszszen ékesszóllási munkákat, harmadik költés’ míveit. ’S rebegett a’ jámbor Pánczél a’ magyart eddig rontott visszavonástól, [2] ha tudósok közt se szünne meg mondá, mint magyar természet; a’ mi azonban minden hevesebb nemzetet félrebuktata nagyra mehetésétől, míg az éretlen fennszédelgést, a’ más eleibe törő irígyvágyot, egy szóval a’ még szilaj erőt, a’ közdísznek szeretete nagylelküséggé nem tuda tisztítani.

Kulcsár’ jutalomkérdései Gróf Teleki Lászlóval, *buzgó esdeklé-seit* iraták, mellyeket jutalom kivánása nélkül adott az említett megbirálók eleibe, [3] kik Báró Prónay Sándornál tartották üléseiket. Majd maga külön bocsátotta közre. A’ magyar nyelv kimívelése’ nagy akadályául vallotta egyebek közt, 65dik §ában, a’ 126d. lapon, tudós Társaságok’ nem létét is, elészámlálja a’ 84dik §ban, lap 167, az erdélyi magyar nyelvmívelő Társaságnak, véleménye szerint, fogyatkozásait 's toldalékának 20dik czikkelyében a' magyar literatura elémozdítása' *legheroicumabb* és legbizonyosabb módjának egy nagy tudós Társaság' felállítását nézi 's 21dik czikkjét illyennek elveiről és jó elrendeléséről irta. Különösen sürgeti, hogy ne dicasteriumi szellem igazgassa, mert, a' tudósokat nagyon megszorítani káros.

---

[1] *A’ magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltethetése módjairól eszközeiről.* Pesten 1806. lap 140—147.

[2] L. Pánczél’ megjutalmazott feleletét ugyan ezen czímmel, lap 72—73.

[3] L. *A’ magyar nyelv elémozdításáról buzgó esdeklései* Gróf Teleki Lászlónak, Pesten 1806. lap. 14—15.

Gróf Teleki Lászlóval, e' munkájában lobogó szeretete a' nemzeti míveltséghez, 's öröme az 1805beli Országgyülés' 4dik törvényczikkjén, mellynek erejével a' Királyhoz latin mellett magyarúl is mehete már felirás, 1806ban Julius 2dikán e' kérdést tételé fel: [1]

Micsoda intézet szerint lehetne Magyarországban olly tudós Társaságot legkönnyebben felállitani, 's leghelyesebben elrendelni, a' melly nem csak a' magyar nyelvet és literaturát gyarapítaná, hanem a' külföldi tudós dolgoknak megkivántató ismeretét is az Országban a' nemzet javára elterjesztené?

A' kérdés' így tételére', látszik, béfolyt azon ellenvetésre gerjedett gond, melly az említett Országgyülésen úgy hallatszott, hogy magyar nyelvet tenni fővé latin helyett azért sem tanácsos már most, mivel így a' nemzet, külön váló nyelvével igen elszigeteltetik más európai nemzetektől.

Jutalmat a' legjobb felelet várhata 200 forintot, az ahhoz közelítő, felét. A' béküldés' idejére 1807. Juniusának 2dikára, 13 érkezett a' két magyar hazából 's a' német földről.

Míg ezek' vizsgálása folyt, eléfordult az 1807beli Országgyülésen a' Társaságról azon alaprajz, mellyet Révai mozgásai következésében az 1790beli országos literariai választottság' tagjai közűl Luby Károly és Vay István 1792ben November 21dikén a' KK. és RR. eleibe terjesztettek, [2] de a' jött háborúk 's költség' nem léte még mindig függőben tartatták. Így hagyta az 1808beli 8dik törvényczikk is következő Országgyülésre, ámbár abban a' Nádornak adott hála mellett a' muzéumért, már főképen megemlítetik. Mert különben, jelenté az 1790 óta Országgyülésről Országgyülésig mind inkább felpattogzott szikrák' tüze jól érzését már a' történetkönyvekből annak, hogy e' haza' elmaradásait veszteségeit nem épen tehetetlenség, hanem népekkel úgy, mint egyes háznéppel közös földi szerencse változás okozta, melly nagyra emelkedést gyakran nyomban követ, de le földig csak azt veri, ki újra küzdeni nem mer. És illy érzés tökéletes hűséggel a' magyar Királyhoz, fejedelmesítését a' magyar nyelvnek mindig elterjedettebben sürgette önhazájában, 's így annak elésegítő eszközét a' Társaságot is érte meleg szó.

---

[1] L. *Toldalék a' hazai tudósítások 1ső számához* Sz. Jakab hava 2dik napján 1806. kiadta Kulcsár.

[2] L. 1807beli *Országgyülés' irásai* 43dik ülés, 260 lap.

Pápay Sámuel ez alatt, magánosan, ügyviselői dolgai mellett, külön világából a' tudósnak, mellyben észképei között járdogál, 1808ban szóla Társaságról. 1) Eléállíthatlan volt ugyan előtte is egy *académie française* alaku, a' franczia és magyar nemzet' különböző állapotja miatt; azért, legalább hat személy legyen kivánta, még most a' gyökereztető, országos oltalommal; mert látta, hogy itt egyedül a' nemzet' megéréséből kell Társaságnak kiteremni. Ohajtá azon munkákon miket e' társak kiadnának csínos mód' érezhetését, 's így minekutána sehol és soha sem lehet ellenkezés nélkül folyni akármelly tárgyu ügynek, mihelyt ahhoz szava többnek van, legalább a' nem egyezés' kimondása olly magasodott nevelésünek essék kifejezésével, ki haragján is észrevételi a' míveltség' irányát, a' társalkodási életben lévő ember' megnemesedését.

A' Gróf Teleki László kérdésére béjött versenyfeleletek között, majd három találtatván jutalomra méltónak, ezek közül Fejér Györgyé 1809ben jelent meg. 2) Négy osztályt ajánl ez is, a' nyelvtudomány,

---

1) L. *A' magyar literatura esmérete.* Irta Pápay Sámuel. Első kötet. I. II. Rész. Veszprém 1808, a' 474—475d. lapon. Megérvén Pápay a' magyar tudós Társaság' felállását, el nem csüggeszthetett lélekkel nyujtá ahhoz áldozatját 's úgy hala meg. *Lásd alább.*

2) *Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós Társaság legkönnyebb 's leghelyesebb felállításáról.* Irta Fejér György, a' pesti univers. kir. oktató Pesten.

philosophia, természet és történettudományét. Felfogott egyébiránt minden okot, melly eddig akadályozá Társaság' felállását, 's azt megengedhető szellem szerint szól javaslata. Jövedelmet azért esztendőnként elégnek tarta 1600 forintot, 600át ennek jutalomkérdésekre 's kinyomtatásaikra, 500zat évenként a' Társaság munkái' közrebocsátására, a' többit a' Titoknok fizetéséül szánván. Csakhogy meginduljon valaha óhajtá szívéből a' megjutalmazott bőolvasásu Iró; lelkesítendi hazaszeretet és dicsőség mondá a' társakat, kik' számát mint rendesekét 24re gondolá, még egyszer annyit mint a' mennyire Révai, végre leszállott. A' tiszteletbelieket Fejér, második karba tevé, 's ezek után a' levelezőket. Azon nyolcz rendszerintiek közül, kiknek Pesten Budán vagy ide közel lakó tudósokból kell vala kikerülni, lett volna választandó elöszer esztendőről esztendőre egy Igazgató. Védelmezőnek ohajtotta József Főherczeg Nádort, ki helytartójává, midőn közülésekben meg nem jelenhetnék, egy kir. helytartói Tanácsost nevezne, 's ez a' történteket a' Főkormánynál jelentené be. Előadta ezek mellett a' Társaság' összekapcsoltatását az Országgal Igazgatószékkel 's bőséges hasznu lehetséges következéseit.

Gróf Teleki László maga is közrebocsátotta 1810b. németül véleményét. ¹) Ő 26,000 forintot kiván esztendőnként, mellyből a' fizetések, az Elölülőén kezdve 's egyéb kiadások folyhassanak. Alapot ide vagy a' tudományok fundusából, vagy egy kamara jószágból, mellyet a' Társaságnak könyvsajtója 's nemzeti könyvárus boltja is nevelhetne. Védnek óhajtá az Ország' Nádorát. A' tagok sora nála: igazgatók 12: munkásak határozatlan számmal; tiszteletbeliek hasonlóan, kik közé külföldiek is tartoznának. Osztálya hat: 1) magyar szépliteratura; 2) régi és új külföldi nyelvek' ugyan azon ága; 3) hazai 's külföldi természettudomány 4) hazai 's külföldi politikai egyházi és literariai história; 5) szemlélődő philosophia és mathesis; 6) hazai 's külföldi törvény és politikai

---

¹) *Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn.* Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus Teleki. Pest, 1810.

tudományok. A' Társaság mondja más censurától ment legyen, de maga mérsékelt szabadságig lépjen; a' választott tagok' elfogadása a' Védtől függjön, ki a' talán bünbe esendőt meg is itéltesse, a' jegyzőkönyvekre észrevételeket mondhasson. Jövedelem és kiadás nyomtatásban megjelenjen.

De siker nem lett. 'S az 1811beli Országgyülésen sem, ámbár ezen megint igen sok lelkes követ 's azok közt különösen Vay József, Gróf Dessewffy József, Szentkirályi László, Péchy Imre, Halasy Márton, hatalmas beszédekkel hozta emlékezetbe mind Iső Ferdinand' bátorságosító leveleit, mind a' nyelvről költ régibb és újabb törvényczikkek' megtartását, valamint továbbra is emelését. Inté illy országossá válni kezdett buzgalom a' hazai főbb várasokat a' nemzeti játékszín' pártfogására, inte némelly főuri kört, hogy mint más hív magyar házak a' nyelvet hajdani divatjaként otthonosítsa. [1])

Társaság helyett, külön magára Marczibányi István' († 1810b. Decemb. 21.) végrendelése indúla sürgölődőbb mozgást ébreszteni serkentéssel, melly dicsőség mellett némi jutalmat is mutatott, vagy a' kettőt együtt érezteté. Marczibányi Imre, a' jó lelkü Istvánnak testvére, 1815b. Julius elsőjén kezdve tette azt folyamatba, az alapítás 2d. pontja szerint illy szavakkal „hogy a' nemzeti museum minden esztendőben 3 kérdést bocsásson, vagy hibás szók' javítására vagy némelly kétséges állítások' megfejtésére anyai nyelven közre, és a' ki, Pest Vármegyének kinevezendő biztossága által megvizsgálandó kinyilatkoztatását anyai nyelven legjobban adja bé, jutalmat 100 forintot kapjon. A' ki továbbá, legbecsesebb és jó erkölcsöket tárgyazó, vagy historiákban vagy törvényes és orvos tudományokban vagy classicusok' fordításában hazai nyelven készült munkát fog kibocsátani, annak hasonlóképen Pest Vármegye biztossága által a' szükséges tudósok' egyetértésével 400 forint adassék.“ [2]) 'S ez meg is indult.

---

[1]) L. 1811beli *Országgyülés' jegyzőkönyve*, 31, 32, 33, 36, 41dik ülés.

[2]) L. A' dicső Marczibányi familia tudományos jutalomtétele 's annak első fényes kiosztatása a' nemzeti museum épületében Sz. András hava 23dikán 1817. Pesten

Erdélyben 1818nak tavaszán melegedének ismét elmék a' megszakadt fonal' felfogásához. E' kis hazában a' sok jó főnek, mellyek tudományra művészségre ott gyakran mutatkoznak, csak annyi tartós központja sem lévén, mennyi akkor Pesten már kifejlett, még inkább forrott vágyás az elakadt egyesület' némán maradtát tovább lépéssel felejtetni el. Minden nemesebb vérü, tudós és nem az, kész vala ismét mozgatáshoz, nem azon kevély hittel ugyan, mintha Társaság majd mindent tenne, hanem hév reménynyel hogy sokat tehet, és hogy tudományos míveltséget elősurlódtató ok és állapot szükében, kötelessége a' nemzetnek megkísérteni illy intézetet is. Cserey Miklós, Királyitábla Birája buzdította, majd Székely Mihály Itélőmester, az erdélyi muzéum' kiadóját, előrajz' irására: *Miképen kellene az erdélyi magyar nyelvmívelő Társaságot feléleszteni?* Ezt most az előrajziró tudományosnak is nevezte. Különben az 1792beli Országgyülés rendszeres kiküldöttsége véleményének nyomán indula el. Osztályt ajánla ötöt: nyelvtudomány, történettudomány, philosophia, mathesis, természettudomány, 's ezek czikkjei alatt pontonként a' közhasznúbb részeket adta elé, mellyekben a' tagok eredeti munkákat készítenének. Kötelességekül nézendő lesz vala még azoknak más nyelven lévő főbecsü mívek' magyarra tétele, egy tudományos, egy mulattató, egy köznépi folyóirat' kiadása, fejtegettető kérdések. Mindössze az egésznek kikerekedő rendbe jöttére kivánt 62,000 forintot v. cz. de indítassék a' Társaság utjának eleinte annak csak felével vagy harmadával is. Élesztetve majd a' Kormányozó Gr. Bánffy György' válaszától Döbrenteihez, mellyben örömest igéré Martius 31dikén 1818ban, hogy midőn az 1791beli Országgyülés' jegyzőkönyvén gyökerezendő új előrajzot haszonnal végrehajthatónak

---

1817. Hasonlóképen a' Tudom. Gyüjtemény 1818beli IIIdik kötetének 39—73 lapjait, Kulcsár Istvántól. Pest Vármegye választottságának Elölülőjévé József Főherczeg, Nádor és Főispán, Gróf Teleki Lászlót nevezte, ki maga is külön egy egy kérdés jó megfejtőjének 100 forint jutalmat kezde kitenni. Halálával Báró Podmaniczky József, 's ezéével Gróf Cziráky Antal, mostani Ország' birája neveztetett ki.

látandja, a' Társaságot minden kitelhetőképen eszközölni kivánná; Székely Mihály és Cserey Miklós, az országos Elölülő' helyettesét Gróf Teleki Mihályt ülés tartásáért kereste meg. Tarta is ez, Junius 21d. és Julius 1sőjén 1818ban. Összegyültek a' Királyitábla fijai, Széktisztei, Ügyvédek, Professorok, Orvosok közül az elsőre 30an, a' másodikra 34en, a' mi az ülésnek nyilt ajtóval folyását mutatta. A' másodikban béjelenté a' Cserey Miklós elölülése alatt közben dolgozott választottság, mik az új alaprajzra észrevételei. Bé némelly kérdését Aranka jegyzőkönyveire számadásaira. Ezek' jó rendben maradtát a' legutolsó ülésben 's e' mostaniban is jelen volt 2 tag eléadta. Így most, még holmi irás, a' marosvásárhelyi ref. collegium' könyvtárába tételre határoztatott, hova Székely Mihály mint utóbb ideigleni Titoknok is, az elébbi' halálával a' Társaság' gyüjteményét viteté, új helyére költöztetéséig. 'S Aranka' hamvaira áldás szálla. Az új előrajz' felolvastával pedig bizonyos okfőkben megállapodás, annak a' Kormányozóhoz nyujtását rendelte. Eljárt ebben, készítője. El 25,000 forint tőkének többekkel összeadatásában igérete szerint Székely Mihály 's ehhez az új előrajziró is 5000 forintig szerezvén aláirót, 1819nek tavaszával 30,000rel megindítható alapítvány volt igéretben.

Együtt akkor Kolozsváratt a' Királyitábla, minden Főispán, Főtiszt, birtokvizsgálószéken. Felszólítást bocsát Gróf Teleki Pál és Cserey Miklós, ki azt irá. Megkéri több Főur a' Kormányozót, tartana közülést. Ez arra maga helyébe Elölülőnek a' franczia míveltségü tisztes őszt, Gróf Haller Gábort, a' királyi Kincstartót nevezi. 1) Jelen az országgyülési teremben minden tudományszerető, fő közép hívatalbeli 's mások, kik úgy nézik a' tárgyat, mint az eléhozott Országgyülés Rendei mun-

---

1) Fija volt a' Telemachust magyarra fordított Gróf Haller Lászlónak. Montesquieu *„esprit des loix"* nyelvünkre tételében pedig ő munkálódott, de gátolta kiadását halála. Miként buzgott a' külföldi származásu jeles nemzetségben már hajdantan Báró Haller János a' híres *„Hármas Istória"* irója a' magyar nyelv mellett, mutatja előbeszéde e' fordításához: a' békességes türésnek paysa, nyomt. a' csíki klastromban 1682b., mellyet Jankovich Miklós kiirt. L. *Tudom. Gyüjtemény* 1828. Vdik kötet, 94—99 lapig.

kálatjának folytatását. Felolvassa az előrajzot Hollaki Antal kormányszéki Titoknok. Utjára megint a' Társasággal a' Kormányozó' felvigyázata alatt, határozá ezen gyülés 's hogy mindjárt kezdődhessék szerkeztetése: Előlülőnek Gróf Teleki Pált, másodának Gróf Kemény Miklóst választotta. Titoknokul az előrajzirót. Pénztárnok Ágoston János, Kolozsvár' Birája lett. A' három elsőbbnek kell vala Cserey Miklóssal megválasztani a' tagokat. Székely Mihálynak kötelező levelet feltenni, 1) melly midőn megvolt, több példányt láta ismét Főasszonyságoktól aláirva a' jó kis Ország, mellynek hűk maradtak nyelvhez nemzethez leányai, 's körűlök kileshetné a' magyar Iró, a' társalkodási magyar nyelvnek is kényességeit.

---

2) Illyen volt: Alább nevemet leirt adom ezen tulajdon pecsétemmel megerősített kötelező levelemet, hogy az erdélyi magyar tudományos és nyelvmívelő Társaságnak felállítására és gyarapítására ajánlván . . . rforintokat, ezen irt adósságnak, mint liquidum debitumnak megadására mind magamat, mind maradékimat, mindennemü akárholott található javaimnak lekötése mellett, a' következő pontok alatt kötelezem: 1. Hogy ezen . . . . rforintnak törvényes . . . rft interessét minden esztendőben Sz. István Király napjára a' Társaság Perceptorának kezébe mulhatatlanul bészolgáltatom, mellyet ha nem cselekedném, hatalmat engedek ezennel arra, hogy azon tőkepénz interesse a' liquidum debitumról szóló provisionalis törvényczikkely értelme szerint rajtam exequaltathassék, az executionalis és minden egyéb ezen summa' felvételére tétetett szükséges költségekkel együtt. 2. Azon . . . rft tőkepénzt, mint fundáló mind addig magamnál megtarthassam, mig nekem tetszik, vagy a' mig interessét pontosan fizetem 's ezt az erdélyi tudományos és nyelvmívelő Társaság tőlem ezen irt esetben fel ne vehesse. Ellenben 3. Hatalmamban álljon azt nekem akkor a' midőn tetszik félesztendei előre való felmondás után lefizetni, 's ezt a' Társaság tartozzék felvenni. 4. Azon esetben csak ugyan, ha interessét a' kiirt időpontra, minden hiba nélkül bé nem fizetném, hatalma leszen az erdélyi tudományos és magy. nyelvmívelő Társaságnak a' tőkepénzt is interessével együtt félesztendei felmondás után felvétetni. Melly fennebb irt pontoknak megtartására magamat és maradékimat újabban is olly móddal kötelezem, hogy a' nem fizetés' esetében, interes költség és a' 4d. pont alatt megirt esetben a' tőkepénz is költséggel együtt a' fennemlített törvényczikkely szerint minden menedékek' kirekesztésével exequaltathassék. Mellyről 's a' t.

Illy szép ösztönzés, buzdította az üléseiket Gróf Teleki Pálnál megkezdett tagokat: Buczy Emílt, Deáky Sámuelt, Fekete Ferenczet, Gróf Kornis Mihályt, ki titoknoki segéd volt, P. Koros Imrét, Méhes Sámuelt, Molnos Dávidot, Szász Mózest, Szilágyi Ferenczet, Sylvester Györgyöt, Kolozsváratt, hol ezeket barátságos viszony is melegítette egymás iránt. Petritycvith Horváth Károly helyet ajánlott házánál ingyen a' Társaság gyüjteményének, midőn az M. Vásárhelyről Kolozsvárra költöztetnék.

Feljelentette a' kir. Kormányszék ezen történetet az udvari Cancellariának. Julius 9d. 1819b. onnan az kelvén, hogy midőn sem Kormányozó sem Kincstartó nem vezetnék az üléseket, a' kir. Kormányszék egy Tanácsosát küldje 's a' jegyzőkönyv felmenjen, az ülések folytatták készületeiket. Majd az udv. Cancellaria ezen ideigleni utasításának felsőbb helyen bemutatása után September 10dikéről az jöve a' Kormányszékhez, hogy az előrajzot, eddigi jegyzőkönyvet küldje fel 's több ülés királyi helybenhagyás' jöttéig ne legyen. [1]) Nem kételkedett ez iránt Gróf Teleki Sámuel a' tudós Cancellar, Döbrenteihez 1820ban Januarius 23dikán irt válaszában, minekutána az udvari Cancellaria kedvező véleménynyel terjeszté fel a' dolgot. [2]) Mindazonáltal sürgetése nem történt, 's marada megint függőben.

Irók azonban ez alatt is, csendesen ugyan, de hazafiúi összecsatlódás' ösztönzésével, tulajdon erejét, saját színü ingerét bélyegzék ki a' nyelvnek, tisztultabb izlésű eredetiekkel is már a' hajdaniakénál. 'S felragyoglának nevek, mellyeket ezután egyik ifjú kebelből koronként más ifjú kebel veend által, sőt az el nem fogódott külföld is elkezde fogadni egy két alkotó sugalmut a' maga híresei közé. Mert a' míveltség' Istennéi sorra járják az országokat, 's felneveltjeik által összeölelkeztetik egymással az emberiséget.

Fejlekezék ezzel inkább és inkább azon hatalmasító önérzet, hogy az előbbre haladott nemzet csak olly mást nem veszen számba, melly gyáván önmagában elaludt, épen úgy, mint azon embert minden elfelejti, a' ki önmagáról elfelejtkezik. 'S visszagyökereztetni indulának a' nyelvet, az az, erét a' nemzetiségnek már a' tótos földnépü Vármegyék' lelkes emberei is kebelükben, hogy szép és erős egy Egész kerekedjék ki az eddig többfelé húzott elernyedtség helyett. Most ekképen törvényhatóságok felesebb részének oltalma által, olvasók' bővültebb számára is támaszkodhatva, az Irók közül egykettő mint az újításban megiramodottabb, 's nevezetesen a' szebb izlést terjesztett Kazinczy, szinte oknélkülinek kezde akadémiai központba húzást hirdetni, mintha szabadabb kifejtegetést az majd gátlana. De mások sokan folyvást hitték, hogy az *académie des quarantes* és a' *crusca* dictatorságát ki lehet 's kell kerülni, hanem az újra kihajtó csernek, mellyet többé szabadon le nem szeghetne vihar, szükség leszen olly okos támasz, melly engedje természete szerint fel és kiterjedezését, azonban oltalmazza vaktába félre facsarodástól, és hogy, csak 400—500 olvasót adó közönségben kopárság éltető csatorna kivántató.

---

[1]) Utolsó volt October 18d. 1819.

[2]) Vajna Referendarius, külön szavazatját adta bé ellene.

Jött az 182$\frac{5}{7}$beli Országgyülés. Ingerletten kezdődött. 'S kitünt majd a' nemzeti erő, alkota hazafi áldozat, életet adott a' Király' sanctioja. A' magyar tudós Társaság eleállt.

Olly szándékkal ment ezen Országgyülésre Gróf Széchenyi István, a' nemzeti museum alapító Gróf Széchényi Ferencz' fija, hogy közjóra áldozni fog. Mindjárt az ülések' kezdetekor a' nyelvre fordult fő figyelme, 's várt időt és alkalmat, mellyel a' legszebb vágy' kimondása más rokon lelkeket is melegen megragadó tettet szüljön, a' sok lassú készületekből már tovább és valahára feljebb is emelőt.

Foly a' kerületi előtanácskozás November 2dikán. Nemzeti nevelés a' tárgy. Többen szólnak mellette hévvel, lelkesen, főképen pedig Somssich Pongrátz Somogy, Gróf Dessewffy József Szabolcs, Szegedi Ferencz Szala, Kolozsvári Pál Győr Vármegye' követei. November 3dikán annak édes szülője a' nyelv leli új védőit, panaszszal, önérzettel. Itt már több törvény arról mondják, köszönet az elébbi Országgyüléseknek, hála érettek a' Királynak. De hol a' siker? 's miért nincsen siker? A' soknyelvüség, felekezet gátol bennünket, és itthon! Pedig magyar joggal élők a' magyar nyelvet kötelesek tudni. 'S testvéri egyezésre van szükség, ezt egyetemesített nyelv szüli. Nemzeti központu erőt kell kifejteni, ebbe népet és népet csak egy élőnyelv olvaszt együvé. Félre valahára a' mindennapi életből a' latinnal. Holt szózat nem való a' mívelődésnek ezerekre terjesztéséhez, hanem csak egyesek belső erejének gyakorlására. Tudósan szólott ehhez Bartal György Pozson Vármegye' követe, ékesen Báró Perényi Zsigmond, Beregé. Majd Takács Gáspár hasonlólag Pozson, Balog János Bars, Rohonczi János Veszprim Vármegye' követei erre azt vélék: magyarúl folyjon tehát az iskolák' tanítása, úgy minden hívatalos tárgy, akképen most mindjárt Főrendekhez az izenetek, magyar nyelvvel és szokással nevekednének a' Koronaörökösök.

Nagy Pál Sopron Vármegye' követe, az előitéleteket hordotta elé, mellyek a' magyar nyelv' védői által leharczolandók. „Egyik fél, szóla, nem hiszi hajlékonynak hívatalhoz mert nem érti, másik tart az egyességtől a' felek közt, pedig az erősít leginkább trónust. Oda jutánk mondá, hogy az Országban a' nemes, városi polgár és paraszt is lenézi e' nyelvet. A' nemes, magyar szabadságot vall akár tót akár német eredetü, 's még is holt nyelvet véd, mintha latinúl tudva jőne már a' világra. A' városi polgár német *purgernek* mondja magát, mivel olly német mesterembertől származik, ki német földről jött hajdan ide, pedig bizonyos időn túl más Országban a' maradék, azon nemzetüvé válik, melly neki új hazát ada. A' külföldről béhozott földmívelő' hibája kisebb, sok helyen megmagyarosodott, 's mindenütt magyarrá válnék majd, ha földesura vigyázva vinné. De nem épen ezek közül gátolja-e néhány roppantabb birtoku a' nyelv' terjedését midőn urasági iratait még magyar helységekben sem magyarúl viteti, ¹) minél fogva még kenyerét sem magyarnak adja, vagy legalább, nem hazai nyelvéért. Mennyi elágazásig irtatik ki ez által a' nemzetiség' ere, és önként! Mert kigátolná magyarúl folyó kormányát? 'S a' veszteglés oka itt van! Hála valóban

---

¹) Szólott ez ellen az 181½beli Országgyülésen is több követ. L. 32d. ülés 361 lap.

a' jó Királynak, négy törvényczikk szól már 1790 óta nyelvünk mellett, a' kik nem követik itthon! azokon a' hiba. Felségünk magyarúl taníttatta fijait, [1] teszik-e ezt a' Főurak mind? Kinél a' pénz ott a' hatalom, 's a' magyar föld' jövedelméből hol a' magyar literatura' elésegítése? Áldoznának ők magyar akadémiára, melly ösztönözzön kifejlésre Irókat, szükségeinket pótoló munkákat adjon ki, a' forgásba indult új szavakra nézve utat mutasson, hogy p. o. Ügyvéd vagy Ügyész-e jobb, 's így megszünjön a' mostani tétovázás, sőt átaljánosan ugyan azon egyfélék legyenek a' hívatal' műszavai, 's ne éljen egyik Vármegye így, másik máskép velek, mert ebből csak értetlenség ered. A' franczia nyelvet is így tette határozottá, szerződésekre engedékenynyé akadémiája. És midőn a' mi nyelvünkben is úgy fejez ki legkisebb vonásig mindent a' szó, értelmesen, mint azt a' hívatal' tárgya csínja és lelke óhajtja, meggyőződve látják majd nem barátjai is, hogy a' latint veszteség nélkül lehet vele felváltani. A' rég szóban lévő magyar akadémiát állítaná bár elé tehát nagy birtokosok' nemes áldozatja, mert ide is mint az egyszeri hadvezér szerint a' háborúhoz, három fő dolog kell: pénz, pénz, és csak pénz.

Nagy mozdúlat következett erre.

Felszólalt Gr. Széchenyi István: „Nekem itt szavam mondá, nincs, az Országnak Nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a' magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honnosinknak magyarokká neveltetését, jószágaim' egy esztendei jövedelmét feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt, mondotta még, azért czélra vezettető felvigyázást kivánok, hogy a' nemzetnek ajánlott summa haszontalanúl el ne pazaroltassék.“

---

[1] Vdik Ferdinánd Királynak, mint Koronaörökösnek, Kovács János 5 esztendő folyta alatt volt a' magyar nyelvben és literaturában tanítója. Ferencz Károly Főherczeg, Görög Demetertől tanult. Kovács János még, Rainert mostani lombardiai-velenczei Vicekirályt 8, 's Lajos Főherczeget 5 évig tanította a' magyar nyelvre és literaturára. L. erről a' Kovácsnak adatott *királyi oklevél' hiteles mássát* a' m. t. Társaság' levéltárában.

Éljen! harsant. Majd csend lön, 's mély és tartós.

Végre, egyéb tárgyra tér egyik követ. Vay Ábrahám, Borsodé, félbeszakasztja: a' váratlan nagy és szép áldozat, szólott, bámulásba hoza bennünket, mint minden jeles tett; enyémből én magamhoz jövén 20,000 váltó forintot ajánlok. Utána Gróf Andrásy György, tornai követ 10,000 forintot áldoza pengőben, Gróf Károlyi György, félesztendei jövedelmét.

Hazafi érzés' könye indúlt meg a' szemekben. 'S a' nemzet' követei, köszönetet fejeztek ki az áldozónak és követőinek, a' nemzet' nevében.

A' négy első alapító November 8dikáról 1825ben nyujtotta bé nyilatkozását magyar tudós Társaságról a' Nádornak 's a' RRnek kérelemmel, hogy a' Főherczeg Nádor, ki magyarúl tud, a' pártfogóságot magára vállalná, 's országos választottság neveztetnék ki alaprajz előleges megállítására, melly velek egyet értve, az intézet' alkotó rendszabásait 's törvényeit kidolgozza. [1]) Országos ülés eleibe e' folyamodást a' sor Februarius 15dikén 1826b. indítá. [2]) Majd a' kinevezett választottság, Végh István Koronaőr' elölülése alatt Februarius 21dikén által kezdette nézni a' Vay Ábrahám feltette előrajzot, melly Révaié és az 1792beli Országgyülés eleibe adotté' nyomán készült; a' KK. és RRhez pedig Martius 15dikén ment. Jól folyamatban lételre 22,517 pengő forintra vala abban az esztendőnkénti szükséges jövedelem téve, 's ezt úgy hagyta az országos ülés is, de a' négy osztályhoz még a' történet és törvénytudományáét csatolá. [3]) Jött ez alatt áldozatjával, Gróf Batthyáni János,

---

[1]) L. 182$\frac{5}{7}$*beli Országgyülés' irásai* 1ső kötet, 57d. ülés, 184d. lap.

[2]) Az említett *Országgyülés' irásai* 1ső kötetének 205d. lapján pedig Februarius 17dikéről az adatott hírül, hogy a' Nádor hitese Maria Dorothea Főherczegasszony, az Előtte magyarúl kifejezett új esztendei kivánságot hasonlóképen magyar nyelven visszonozta.

[3]) Az említett *Országgyülés' irásai* 1ső kötet 250d. lapján, 75d. ülés. A' 253—262 lapokon van itt latinúl az előrajz egy magyar tudós Társaságról; a' 270—279 lapokon magyarúl. Közben B. Szepessy Ignátz pécsi Püspök' véleménye, egy a' nyelvet erőszak nélkül tanítás által terjesztő külön intézetről, mellyhez eszten-

Gróf Esterházy Mihály, 's testvére Gróf Esterházy Károly, mindenike külön 10,000 pengő forintig [1]) azon kikötéssel és szellemben, mellyet Gróf Széchenyi Istvánnak 60,000, Gróf Károlyi Györgynek 40,000 pengő forintnyi tőkepénzt már elhatározottan kimondott kötelező levele, Martius 19dikén 1826. irásban valla együtt Vay Ábrahámmal és Gróf Andrásy Györgygyel: hogy a' kamat egyedül magyar tudós Társaságra fordítassék, melly a' nyelvnek belső erejét fejtse, 's ha ez megszünni találna, visszamenjen az alapítvány adójára vagy örökösére, de az már minden esetben hazai közönséges intézetet mozdítson elé. [2]) Gróf Teleki József továbbá arról adta bé a' Főherczeg Nádorhoz és RRhez a' maga és édes

---

dőnként 6000 pengő forintot kivánt, tehát tőkéül 100,000ret. Javaslotta készítő-iskolának Szombathelyen, Komáromban, Szegeden, Miskolczon létrehozását. Ajánlott ehhez ezen Országgyülés alatt Herczeg Batthyáni Filep 10,000; Gróf Keglevich János 2000; Kopácsy József Püspök 1000 pengő forintot, 's így összesen lett volna 13,000 forint. De mostanról elmaradt felállása, így szólván iránta Aprilis 11d. 1827. a' királyi válasz' (L. $182\frac{5}{7}$*beli Országgyülés' irásai* IId. kötet 212d. ülés, 1120d. lap) 26d. pontja: „Altefatam Suam Majestatem Sacratissimam Dominis SS. et OO. declarari benigne jussisse: quod quemadmodum procurandum praeexistentium, circa culturam lingvae hujus legum effectum sibi curae habet; ita benigne una admittat, ut planum propagandae lingvae patriae et ulteriora congrua media, quae caeteroquin rem institutionis et administrationis publicae contingunt, una cum respectivis deputationalibus elaboratis ad praescriptum articuli 67, $179\frac{0}{1}$ pertractentur et subin altissimae resolutioni regiae substernantur.

[1]) Martius 7d. 1826b. költ kötelező levelük. L. ugyan ott 1ső kötet, 74d. ülés, 246—248 lap.

[2]) Ugyan ott: 1ső kötet, 104d. ülés, 591—593d. lap. Az itt látható alapítványok szerint a' November 3dikán 1825b. történt ajánlás tehát a' négytől együtt egyszerre 118,000 pengő forintig nyujtott vala támaszt. Gróf Széchenyi István ezt irta alapító levelébe: nevezetesen kikötöm, hogy ezen magában álló, maga által kormányozandó csupán tudományos intézet, semmi más intézetekkel soha össze ne köttessék, hanem ártatlan tudományos foglalatosságait Királyom és hazám egyesített javára, és csak arra, magában csendesen folytathassa.

tesvérei; Ádám, Sámuel, nem különben mostoha anyjok Gróf Teleki Lászlóné Báró Mészáros Johanna valamint ennek említett férjétől lévő fija László' nevében nyilatkozását, hogy közös atyjok által szerzett 's reájok szált könyvtárukat közel 30,000re menő kötettel a' felállandó Társaságnak haszonvételre szentelik, azt környülállásokhoz képest bővíteni is fogják, 's egy mindenkor a' Társaság' rendes tagjai közül leendő könyvtárőrnek 300 pengő forintnyi fizetésére 5000 pengő forint alapítvány' 1) kamatját évenként a' Társaság' pénztárába teszik le. Ezután Justh Gábor adott 1000; 2) Gróf Széchényi Pál, testvérének Istvánnak kikötései szerint 10,000 3) forintot pengőben.

Aprilis 17d. 1826b. a' Felség eleibe terjesztetett az Ország előkelő sulyai és kivánságai sorában, a' Társaság' alaprajza, megerősítés végett. 4)

Folytatta addig is az arra szánt áldozatokat Inkey Imre 1000 forinttal pengőben. 5) Nevelte még 1826ban Gróf Festetics László 10,000 pengő forinttal úgy, hogy ennek 600 forintnyi esztendei kamatja olly rendes tag' fizetésére fordítassék, kinek kötelessége legyen a' Társaság' felvigyázása alatt az angol, franczia, muszka, német 's tb. európai nemzeteknek hadi tudományokról szóló érdemes munkáikat magyarra fordí-

---

1) Martius 17dikéről 1826. L. 182$\frac{5}{7}$beli *Országgyülés' irásai* 1ső kötet, 77d. ülés, 281d. lap. Meg van határozva a' könyvtár' mikép kiállítása, meg, hogy össze nem elegyítetve más könyvekkel mindig Teleki névvel maradjon; meg a' könyvtárőr' kineveztetésének módja.

2) Martius 20dikáról 1826. L. ugyan ott, 1ső kötet, 104d. ülés, 594d. lap.

3) L. ugyan ott, 1ső kötet, 91d. ülés, 332d. lap.

4) Martius 20dikáról 1826. L. 182$\frac{5}{7}$*beli Országgyülés' irásai*, 1ső kötet, 91d. ülés. 333d. lap.

5) Május 30dikáról 1826. L. ugyan ott, a' IIdik kötetben, 116d. ülés, 641d. lapon. a' 4 első' alapító szellemében.

tani, 's a' külföldieknek azon tárgyakról leendő új találmányaikat megismertetni. [1] Szepesi Szabó István 200 pengő forintot ajánla. [2]

Némi kétség látszott lengeni még ezen alapító levelek' béfejezései körül, de felderítette a' királyi k. válasz, melly az Ország' előkelő sérelmei és kivánságai iránt Aprilis 11d. 1827b. a' Társaságra nézve kedvezve költ. [3]

'S díszesíté ezután az alkotók' e' szép sorát Aprilis 30dikán József Főherczeg Nádornak a' KK. és RRhez kinyilatkoztatása, melly szerínt, különösen örvendvén ezen a' Felség' helybenhagyását is előre megnyert irányzaton, tőkéül 10,000 pengő forintot nyujt 's a' melly édes örömest felvállalja pártfogását, úgy leszen teljes erejéből a' rendszabások' kidolgoztatásán, hogy azok legfelsőbb megerősítés végett felterjesztessenek, 's a' következő Országgyülés már gyümölcsöt szemléljen. Most és jövendőben tisztelet e' Nádoron.

---

[1] Junius 27dikéről 1826. Ugyan ott, IId. kőtet, 149d. ülés, 707d. lap, és Junius 15dikéről 1827, a' IIId. kötet 1535d. lapján: „Fenntartom magamnak mondja itt az alapító Gróf 's örököseimnek az elsőbb szülöttség' rendjén 's hagyományosainknak, hogy e' pénznek letétele után is ezen rendes tagnak kinevezésében nekünk mindenkor befolyásunk legyen és maradjon. Továbbá ha ezen tagnak ollyan választatnék, ki Ő Felségének vagy az Országnak hívatalában volna, vagy nyugodalom bért huzna, a' miatt, hogy ezen fundationalis pénzt nyeri, hívatalához kapcsolt fizetésétől vagy nyugodalom bérétől ezeknek részétől, vagy akármi más haszonvételektől meg ne fosztassék, mély alázatossággal kérem Ő Felségét.“ Helybenhagyta ezt még az első ajánlás után történt felterjesztésre a' Julius' 1sőjén 1827b. költ királyi válasz. L. *ezen Országgyülés' irásai*, IIId. kötet, 216d. ülés, 1526d. lap. Béfejező kikötése a' 4 első alapító szerint van.

[2] Augustus 29dikéről 1826. A' négy első alapító szerint. L. 182$\frac{5}{7}$*beli Országgyülés irásainak* IId. kötete, 219d. ülés, 1216d. lap.

[3] Aprilis 11dikéről 1827. a' királyi válasz a' Társaságról így szólt: Suam Majestatem Sacratissimam benigne annuere, ut societas erudita hungarica erigatur, et de erigendo hocce instituto articulus quoque condatur. Scopo autem eo, ut hoc institutum consistentiam nancisci possit, opportunum fore, ut quam primum membra ejusdem coaluerint, fundusque sufficiens e spontaneis oblatis conflatus fuerit, eadem societas institutionis suae planum et statuta, viribus suis et mediis attemperanda elaboret, et Suae Majestatis Sacratissimae sanctioni substernat.

Az így dicsően ajánlottak között megjelenve látá még ezen Országgyülés Gróf Cziráky Antalt 3000; [1] Herczeg Batthyáni Filepet 40,000; [2] Pápay Sámuelt 1000; [3] Gróf Keglevich Jánost 4000; [4] Báró Zay Károlyt 2000; [5] Báró Mandel Károlyt 1000; [6] Kopácsy Józsefet 1000 pengő forinttal. [7]

240,200 pengő forintot áldoza így a' most kifakadt hazafiság ezen Országgyülésen. 'S ide sorozván e' nemes alapítók' neveit feljegyzett 12dik törvényczikk, néhai Sándor Istvánnak is még 1793ban Augustus 12dikén költ végrendelése szerint egy, valaha felállandó magyar tudós Társaságra szánt 10,000 forintját [8], összesen 250,200 pengő forintot láta e' végre együtt a' nemzet, esztendőnként mindenkorra százától határal. Az említett 12d. czikkely Gróf Pálffy Ferenczet, úgy jegyzé bé, mint a' ki holtáig évenként 400 pengő forintot igért.

---

[1] Május 1sőjéről 1827. Úgy hogy, ha megszünnék, (a' Társaság) alapítványa a' magyar museum vagy más hazai tudományos intézet elésegítésére fordítassék, az alapító' vagy örökösei' szabad rendelése szerint. L. 182$\frac{5}{7}$ *Országgyülés' irásai* IIId. kötet, 226d. ülés, 1364d. lap.

[2] Május 1sőjéről 1827. Kiköté, hogy azon elvek mellyeket az 59dik ülésben rendelt küldöttség, tudósításában és abban érintett planumban megállapított, pontosan megtartassanak. Kivánta, hogy ezen ajánlása különösen az ő neve alatt vezettessék. 'S ha megszünnék a' Társaság, az alapítvány vagy reá, vagy örököseire száljon szabad rendelés alá. L. ugyan ott IId. kötet, 220d. ülés, 1224d. lap.

[3] Május 6dikáról halála hónapjában, melly Május 31dikén érte 1827. Az országosan elfogadott okfők szerint, 's ha valami ok gátolná a' Társaság' összeállását vagy megszüntetné, az ő vagy maradékainak rendelése megint magyar nyelv előmozdítására adja. L. ugyan ott IIId. kötet, 226d. ülés, 1365d. lap.

[4] Május 9dikéről 1827. Főképen Batthyáni hg. elve szerint. L. ugyan ott IIId. kötet, 225d. ülés, 1350d. lap.

[5] Május 17dikéről 1827. L. ugyan ott IIId. kötet, 234d. ülés, 1397d. lap.

[6] Május 23dikáról 1827. L. ugyan ott IIId. kötet, 234d. ülés, 1398d. lap.

[7] Május 30dikáról 1827. L. ugyan ott IIId. kötet, 234d. ülés, 1396d. lap. Megszünés esetére maga vagy az utána következő Püspök, más egyházi vagy világi közhaszonra fordítandja.

[8] L. az említett *Országgyülés' irásai* 1ső kötet, 57d. ülés, 186d. lap. Itt Szlavniczai és Lukai Sándor Istvánnak 1815beli végrendelésére van hivatkozás, nyilván

Harmadszor terjesztettek ezzel, illy alapítások a' mostani Felség' idejében a' nemzetre becsületet. A' nemzeti museumra, mellyért 1807ben tisztelte országos czikkely Gróf Széchényi Ferenczet, 's 1808ban, 1811-ben, 182$\frac{5}{7}$ben a' Ludoviceára gyült áldozatok útán e' mostani, különösen kitünteté a' nemzetiség' megmozdult szellemét, melly az elébbi hamvadásból, várás, másra utalás helyett cselekedettel lobbanta elé új életet.

'S a' panasz enyhült. Sőt tiszteletté vált az illy szívü hatalmas birtokosok iránt, millyeneknél a' mint látszék kulcsa van az Ország' közjobblétének. De még, emelkedett is a' lélek világosodással, tágult a' szív hiedelemmel, hogy elhibázás csak egy életü külön személyt tehet semmivé egészen; nemzetet azonban, melly váltig újuló milliók' egyesületén épül össze, ha egy egy kornak alább szállíta is tévedelme, újabb nyombeli felsőbb erényüek megint díszre emelnek.

Ezen így kivillant nemzeti 's erkölcsi erő, a' hazafiúi kötelesség' folytatását már most tudós elméknek nyujtá, hogy kik a' Társaság' tagjai leendenek, a' 37 évig folyt vita és kivánság' sikerén tiszta kebellel, időről időre nagyot alkotásokkal ők munkálódnának, mert ezentúl csak reájok kerülne a' panasz, miattok halna el az arról így szerzett törvény, de a' mellyet bizonyosan tisztelettel néznek.

---

ama régibbet mellynek mássa a' Társaság' Igazgatóságához jött, erősítette meg akkor. Megholt ezen szorgalmatos magyar Iró 's hív hazafi 1815ben. Pénzbeli alapításához csatlá még Társaság számára könyv pénz kép és földkép gyüjteményét. A' mi ezek közül Bécsben, lakhelyén találtatott, azt József cs. k. Főherczeg Nádor, ideig óráig a' nemzeti museumba tétette; a' rendelkezőnek lukai kastélyában állottak iránt pedig pert kezdetett. A' papiros pénzben általjött 10,000 forintot továbbá az Ország' pénztárának hívatalával olly gondoson kamatoltatta a' Főherczeg, hogy midőn azt a' Társaság' Igazgatóságának további ügyelete alá 1831ben December 3dikán adatá, az egész Sándor alapítvány 1832. Januariusának 1ső napjáig 10,153 forintra 54 krajczárra teljesedett pengőben.

XI^{dik} CZIKKELY

A' HONNI NYELV KIMÍVELÉSÉRE FELÁLLÍTANDÓ TUDÓS TÁRSASÁGRÓL, VAGY IS MAGYAR AKADÉMIÁRÓL. ¹)

A' Karoknak és Rendeknek gondosságok a' honni nyelvnek nem csak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok 's mesterségek nemeiben lehető kimíveltetésére is lévén intéztetve: Ő Felségének megegyezésével, elrendeltetik:

§. 1. *Hogy az önként és szabad adakozással összeszedett tőke vagyonból tudós Társaság vagy is magyar akadémia állítassék fel mennél rövidebb idő alatt, 's annak állandó széke, szabad királyi Pest városában leend.*

§. 2. *Minthogy ezen intézetnek pártfogását, Nádorispán Ő cs. kir. Főherczegsége, a' haza és a' magyar nemzet iránt vele született igaz hajlandósága szerint, önként magára vállalta; mihelyest Ő Herczegségének felügyelése alatt, azon Társaság összeáll, ugyan az annak nagyobb állandósága végett, azonnal a' planumot is, az országos deputatiónak munkájában nyilván meghatározott és az ajánlók által is kinyilatkoztatott principiumok szerint, az erejéhez és segédeszközeihez alkalmaztatandó statutumokkal együtt, bővebben kidolgozza, Ő cs. kir. Herczegsége pedig azt Országgyülésen kivül is, Ő Felségének színe eleibe, kegyes jóváhagyattatás végett, fel fogja jelenteni, melly annakutána az Országgyülés eleibe fog terjesztetni.*

E' törvény teljesítése végett a' Nádor 1827b. Nov. 30dikán 22 tudóst 's Irót nevezett ki választottságul, melly a' négy első alapítóval együtt, az Országgyülésen elfogadott 's az itt álló törvényben megerősített elvü alaprajzot egészbe szerkeztesse, abból rendszabásokat állítson fel. Ennek vezetésére az elölülőséget Gróf Teleki József csanádi Fő-

---

¹) L. Az 1825. 1826. és 1827dik esztendőbeli Országgyülésen alkotott törvény-czikkelyek országos megállapítással magyar nyelvre fordítatva. Pozsonyban 1827. Legelőszer így országosan magyarúl a' törvény, Kálmán óta, ámbár ez is csak külön, kezdetül.

ispánnak és Királyitábla Bárójának adta által a' Nádor 's nevében azzal a' kinevezett tagokat Pestre 1828 Martiusának 11dikére hívatta; maga Ő Főherczegsége pedig a' négy első alapítót szólította fel idejövetelre. Tagjai e' választottságnak, Előlülőjén 's a' négy első alapítón kivül, betürendben azon időbeli hívatalaik' czímével, ezek voltak:

Beleházi Bartal György, Itélőmester. [1]
Bene Ferencz, Orvos Doctor, kir. Tanácsos, a' m. kir. egyetemben Professor.
Budai Ésaiás, reform. Superintendens Debreczenben.
Bitnicz Lajos, Professor Szombathelyen.
Cserneki és Tarkői Dessewffy József Gróf.
Döbrentei Gábor, másod Tartománybíztos Budán és Táblabiró.
Ercsei Dániel, Táblabiró 's Professor Debreczenben.
Fejér György, kir. Tanácsos, Prépost, a' m. kir. egyetem könyvtárának Főőre.
Guzmics Izidor, sz. Benedek szerzetebeli Professor, Pannonhalmán.
Horvát Endre, Plebános Téten.
Horvát István, a' Széchényi országos könyvtár' őre, a' m. kir. egyetemnél előlülői Actuarius, Táblabiró.
Horvát János, vál. Püspök, Apát, Kanonok, m. kir. helytartói Tanácsos.
Jeszeniczei és Vadasi Jankovich Miklós, Táblabiró. [2]
Kazinczi Kazinczy Ferencz, Táblabiró.
Kis János, evang. Superintendens Sopronban 's Táblabiró.
Kisfaludi Kisfaludy Sándor, Táblabiró.
Kövi Sándor, Professor Sárospatakon 's Táblabiró. [3]
Kulcsár István, Táblabiró, és a' hazai 's külföldi tudósítások' Irója. [4]
Medgyesi Mednyánszky Alajos Báró, †.
Schedius Lajos, a' m. kir. egyetemnél Professor, Táblabiró.
Szemerei Szemere Pál, Pest Vármegye' Alügyvéde 's Táblabiró.
Vitkovics Mihály, kir. táblai Ügyvéd, Táblabiró. [5]

Az Előlülő, Horvát Istvánt nevezvén ki Jegyzőnek, folytak az ülések Martius 15dikén kezdve, Aprilis 7dikéig naponként esti 5 órától fogva 9czig a' Királyitábla' teremében. Három osztályu lett munkájok: 1. Alaprajz átaljában. 2. Abból kiszedett rendszabások, hová a' tagokat felvevő oklevél' javaslata is csatoltatott. 3. Miként lehet a' Társaságot mostani jövedelméhez képest mindjárt felállítani? Az említett napon innen, haza kezdvén térni a' vidékről jött tagok kiknek Pest városa szabad szállást adott, a' négy első alapító 's Gróf Teleki József pedig napi díjt és úti költséget, a' helyt lakók' ülésében az Előlülőnél Aprilis 17dikén olvasta fel magyarúl és latinúl a' már tisztába irt egész dolgozatot Horvát István és Döbrentei Gábor, 's az Előlülő azon napról nyujtotta bé a' Főherczeg Nádornak, kitől a' Felség eleibe Augustus 18dikán indult. Majd a' négy első alapító azok' nevét terjesztette elé a' Főherczeg előtt Alcsúton September 8dikán 21 számmal, kiknek magok mellé választhatását az Országgyülésen is megállapított előrajza az említett ottani választottságnak most kezdetben egyenesen reájok úgy bízta, hogy az általok eleinte 13ra határozott igazgató tag helyett az Ország' négy karai közül velek együtt 25 legyen, 's azok, kihalandó társuk' helyét egyedül magok szavazatai' többségével pótolják. 1) A' 25 név együtt, legfelsőbb megerősítés végett September 16dikán ment el a' Nádortól.

---

[1] Az akkori országos küldöttség' üléseiben hivatalos elfoglaltatása nem engedte itt is megjelenhetését.

[2] Az ülések folyta alatt 1000 pengő forinttal járult a' Társaság' alaptőkéihez.

[3] Megholt Julius 24d. 1829b. a' Társaság' tökéletes felállása előtt.

[4] Betegsége miatt egy ülésen sem lehetett jelen. Megholt azok folyta alatt Martius 30adikán. A' választottság tagjai is kisérték temetésekor Aprilis 1sőjén. Csakugyan vigasztalódva hunyt el létre közeledte felől ez intézetnek, mellyért lángolt.

[5] A' jó Vitkovics sem láthatta egész összeállását a' Társaságnak, mellyet szívéből óhajtott. Megholt September 9d. 1829b.

Gróf Reviczky Ádám m. kir. udvari Cancellar, az ügyet nemzeti míveltség' óhajtásának buzgóságával ajánlotta, úgy a' m. kir. udvari Cancellaria, a' mit jó emlékezet kísérend.

A' királyi felhatalmazást Julius 7d. 1830b. adta le a' Cancellar. Tüstént ereszté a' Főherczeg e' felől tudósításait az Ország' törvényhatóságaihoz, mellyek látván a' beálló 1830beli Országgyülés előtt e' teljesedést, a' szavatartó Nádor iránt újabban melegedének; URUNKRA, még szívesebb hódolás nyilatkoztatta áldását. Nem lesz magyar, ki egykor nézvén szobrát Ferencznek ezt ne mondaná: „ez a' Királyom sanctionalta nemzetem' nyelvét Országgyülés' kivánságára hivatalokban is 2) országossá; kebelemben marasztom emlékezetét.“

---

1) L. 182$\frac{5}{7}$beli *Országgyülés' irásai* Isŏ kötet, 75d. ülés, 256d. lap.

2) L. 1830beli 8dik törvény: a' magyar nyelvvel való élésről.

Közöltette a' Nádor e' jóváhagyást 1830ban Julius 19dikén költ levele szerint Gróf Teleki József által az 1828beli tudós választottságban voltakkal tudomásul; a' megerősített igazgató tagokkal pedig már tisztük' kezdődése végett. Aggodalmát jelentvén bé azonban a' négy első alapító Ő Főherczegségénél a' királyi válasz ezen pontjára: *„tisztéül tenni a' Társaságnak azt is, hogy kitűzött irányában haladásáról 's pénztára mibenlétéről évenként a' megyéket is tudósítsa, nem lehetne,“* az összeülés függőben maradt. De megnyugtatás érkezett a' Felségtől erre nézve is a' Nádor által November 6dikán 1830ban, 's majd Pozsonban az Országnak ott September 8dika óta már folyt gyülésekor November 17dikén megindultak Gróf Cziráky Antal Ország' Birája elölülése alatt, kit e' végre Ő cs. kir. Főherczegsége szólított fel, az

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI.

A' két első, esti 6tól 9czig, a' Főrendek' teremében.

Először is az 1828beli választottság által ajánlott 57 rendszabás és az ezeket helybenhagyó királyi két válasz után, felolvastatott itten a' megerősített 25 Igazgató' neve is, kik betürendben így valának akkori czímezeteikkel:

Gr. Kraszna Horkai és Csik Szent Királyi Andrásy György ⚷.

Beleházi Bartal György, aranysarkantyus Vitéz, a' magyar királyi udvari Cancelláriánál Tanácsos és Referendarius.

Hg. Batthyáni Filep, Német Ujvár örököse, Stratmanni Gróf, Leopold cs. Rendjének Középkeresztese, ⚷, ns. Vas Vármegye örökös és valóságos Főispánja.

Gr. Cziráki és Dénesfalvi Cziráky Antal, Sz. István ap. k. Rend Nagykeresztese, aranysarkantyus Vitéz, ⚷, val. belső titk. m. k. helytartói Tanácsos, Septemvir, Ország' Birája, ns. Fejér Várm. Főispánja és a' m. kir. egyetem' Elölülője.

Gr. Tarkői és Cserneki Dessewffy József, Táblabiró.

Gr. Illésházi Illésházy István, Trenchin örököse, Aranygyapjas, kir. Asztalnok, val. belső titkos Tanácsos, ⚷, ns. Liptó és Trenchin Várm. örökös és valóságos Főispánja.

Gr. Nagy Károlyi Károlyi György, Táblabiró.

Gr. Buzini Keglevich Gábor, m. kir. udv. Tanácsos és Referendarius, ⚷, ns. Nógrád Várm. Főispánja.

Kolosváry Sándor, vásárhelyi Apát, veszprimi Kanonok és Táblabiró.

Gr. Göncz Ruszkai Kornis Mihály, az erdélyi Nagy Fejedelemség' kir. Kincstartóságánál Tanácsos.

Székhelyi Majláth György, Sz. István ap. kir. Rendje Középkeresztese, val. belső titk.

Tanácsos, Királyi Személyes, ns. Hont Várm. Főispánja.

B. Megyesi Mednyánszky Alajos, †.

Felső Büki Nagy Pál, Táblabiró.

Péch Ujfalusi Péchy Imre, Septemvir, a' a' tiszántúli ref. Superint. Főcuratora.

B. Tót Prónai és Blatniczai Prónay Sándor, †, az evang. 4 Superintend. Főinspectora.

Gr. Revisnyei Reviczky Ádám, Sz. István ap. kir. Rendjében Nagykeresztes, Leopold cs. rendjebeli Vitéz, a' sardiniai kir. Móritz és Lázár Rendje briliántos Nagykeresztese, valós. belső titk. Tanácsos, †, m. kir. Főudvarmester, ns. Borsod Várm. Főispánja, m. kir. udvari Cancellar.

Saardi Somssich Pongrátz, Alnádor.

Mező Szegedi Szegedy Ferencz, Septemvir, ns. Verőcze Várm. Főispánja.

B. Négyesi Szepesy Ignátz, pécsi megyés Püspök, val. belső titk. Tanácsos.

Gr. Sárvári és Felsővidéki Széchenyi István, az orosz Wladimir Rend 4dik oszt. Vitéze, burkus katonai Érdem R., sardiniai Móritz és Lázár, a' siciliai Sz. Ferdinand és Érdem Rend Vitéze, †.

Gr. Széki Teleki József, †, Királyitábla' Bárója, ns. Szabolcs Vármegye' Főispánja, a' tiszamelléki ref. Superint. 's a' sárospataki collegium' Főcuratora.

Gr. Luskodi és Vajai Vay Ábrahám, †, ns. Bereg vármegyei főispáni Helytartó.

Wagner Ferencz, sz. kir. ns. Sopron városa Polgármestere és Táblabiró.

Végh István, Sz. István ap. kir. Rendje Középkeresztese, aranysarkantyus Vitéz, †, val. belső titk. és m. kir. helytartói Tanácsos, Koronaőr, ns. Baranya Várm. Főispánja, az Ország tartománybiztosságainak Főigazgatója.

B. Hadadi Wesselényi Miklós, Táblabiró.

Jelen volt az Előlülön kivül: Gr. Andrásy György, Hg. Batthyáni Filep, Gr. Karolyi György, Gr. Keglevich Gábor, Majláth György, Nagy Pál, Gr. Reviczky Ádám, Somssich Pongrátz, Szegedy Ferencz, B. Szepesy Ignátz, Gr. Széchenyi István, Gr. Teleki József, Wagner Ferencz, B. Wesselényi Miklós.

Jegyzőnek a' négy első alapító Döbrentei Gábort hítta fel.

Az előlülőségre nézve mellynek a' felterjesztett alaprajz azon esetben midőn a' rendes Előlülő akadályoztatnék azzal vitetését ajánlotta, kit az Igazgatóság, üléseihez és a' nagy 's köz ülésre kinevezne, a' héti ülésekben pedig a' hívatalban idősebb rendes taggal, a' királyi válasz azt rendelvén szorosabb összefüggés tekíntetéből, hogy e' helyett inkább az Előlülő mellé annak másoda is választassék, 's mind a' kettő megerősítésül feljelentve legyen, Előlülőnek Gróf Teleki József, másodnak Gróf Széchenyi István választatott első esztendőre köz akarattal.

Következvén a' rendes tagok' kinevezése a' kik 42 helyének eleinte betöltését az alaprajz az Igazgatósággal kezdeti, felolvastattak a' rendes tagokról szóló rendszabások, fel az 1828beli választottság munkája 3dik osztályának azon szakasza, melly egy előre csak 27 rendes tagot javasolt; Gróf Teleki József pedig a' 6 osztályhoz választhatóbb Irók' névsorát adta elé. Azon ebből kitetszett figyelmeztetésnél fogva, hogy némelly osztályra több közül lehet választani, némellyhez azonban szorosan oda tartozó nincs most még annyi, mennyit az előre kijegyzett szám kiván; majd egyéb észrevételeknél fogva is, a' kinevezést következő szabadabb tekíntetek vezérlették:

1. Az eddig elé legtöbb Irót nevelt nyelvtudomány' osztályából ollyan, kinek más osztályhoz tartozó munkája is dicsérhető, ezen másba is kineveztethessék; a' ki tehát aestheticai értekezéseket is irt, ámbár egyébiránt költő vagy nyelvtudós, léphet a' philosophia' osztályába; ismét költő vagy nyelvtudós, kitől életirás, nyelv' története 's egyéb históriai tárgy forog kézen a' történettudományéba; vagy a' ki mint Professor más nemben tanít eddig mutatott munkájáénál, iskolája' ágazatába is kinevezhető. Az osztályok tulajdon határain belől inkább lévő Irókat az idő majd e' hézagok' látása által is később fogja szülni.

2. A' melly osztályban kielégítő munkáju Iró nincs, ott a' hely későbbig üresen marad.

3. Rendes taggá ollyan lehessen, kitől ismeretes tudománya, 's különösen magyar nyelven már ki is adott érdemes munkája mellett ezutánra is korához és tüzéhez képest folyvást buzgó munkálódást várhatni, mivel épen azon tagok sora köteles az egész intézetnek olly díszes fenntartásával, melly a' nyelvnek munkák által gazdagulását az országgal évről évre éreztetné.

Ezek szerint rendes taggá most ezen 23 lett: [1]

NYELVTUDOMÁNYBAN. *Helybeliek*: 1. Kisfaludy Károly. 2. Vörösmarty Mihály, 3. Schedel Ferencz. *Vidékiek*: 1. Kisfaludy Sándor, 2. Kölcsey Ferencz, 3. Horvát Endre, 4. Guzmics Izidor.

PHILOSOPHIÁBAN. *Helybeliek*: 1. Döbrentei Gábor, 2. Imre János. *Vidékiek*: 1. Berzsenyi Dániel, 2. Szilasy János.

---

[1] L. teljes czímükre nézve l. *Névkönyv a' magyar tudós Társaságról* 1832.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN. *Helybeliek*: 1. Horvát István, 2. Petrovics Fridrik. *Vidékiek*: 1. Kazinczy Ferencz, 2. Kis János.

MATHESISBEN. *Helybeliek*: 1. Tittel Pál, 2. Ezen hely betöltése későbbre maradt. *Vidékiek*: 1. Bitnicz Lajos, 2. Későbbre maradt.

TÖRVÉNYTUDOMÁNYBAN. A' helybeli 1ső és 2d. tag kinevezése későbbre halasztatott. *Vidékiek*: 1. Szlemenics Pál, 2. Köteles Sámuel.

TERMÉSZETTUDOMÁNYBAN. *Helybeliek*: 1. Gebhardt Ferencz, 2. Bugát Pál. *Vidékiek*: 1. Horvát József, 2. Balásházy János.

Ki miképen élt a' nyelvvel annak itten tekintetbe vétele azért is nem találtatott szükségesnek, hogy az irásaikban külömböző szinü társak többféle nézet szerint fejtsék ki megindult forrását.

Azon óvás kivánsága fordulván most elé, hogy a' melly rendes tag, későbben talán felhagyna tudós munkásságával 's fizetését midőn majd mindenkinek járhatna már, ingyen huzná, annak helyébe más munkásabb neveztessék, erre ez fejlődött ki: alkothat egy egy Iró olly munkát, mellynek tökéletessé tételéhez több év kell; teremthet elé egy másik ollyant, mellyel ha bár több esztendőre is csak egyetlen egy munkája, kitünőbb díszt vona nemzetére, mint valamelly kelletlen sokatiró, azért a' ritkábban eléálló lelkest, más szapora iróval hamar felváltani nem lehet; mindazonáltal végzés költ, hogy minden rendes tag tartozzék évenként béjelenteni a' Társaságnak min dolgozik, midőn megitélni lehetne, miként halad tárgyához képest munkájával.

Az ajánlott tőkepénzek kamatainak béfizetésére, megkezdő napul e' folyó 1830beli November' 1ső napja 's erről az eddigi ajánlók' tudósítatása ment határozatba.

A' 2*dik* ülés December 12dikén 1830b. Pozsonban, Kisfaludy Károlynak November 21dikén történt halála miatt megüresedett helyére Vörösmarty Mihályt léptette 's így sor szerint Schedel Ferencz 2dik taggá lévén, egy hely itt már a' tiszteletbeli 's rendes tagok által bétöltendővé vált.

Elfogadta ezen ülés, az elsőben kinevezett megbizottsága által ¹)

---

¹) Benne volt: Gróf Teleki József, Gróf Széchenyi István, Szegedi Ferencz, Somssich Pongrátz, Nagy Pál, Döbrentei Gábor.

a' szerint lett szerkeztetését az alaprajz és rendszabások némelly pontjainak, a' hogy' ezek kisebb változtatásait a' királyi válasz kivánta, 's mostan sajtó alá így eresztetésére választott Előlülőjét kérte.

Úgy adta kéziratban Országgyülés' eleibe az egészet a' Főherczeg Nádor, December 13d. [1] Megjelenvén az majd nyomtatva is 5000 magyar és 600 latin példányban, Ferencz Császár és Király valamint Vdik Ferdinand Király Ő Felségek 's a' Főherczegek számára, nem különben az országbeli egyházi és világi minden hívatal ágazataihoz a' Főherczeg Nádor küldötte meg Martiusban 1831. Látható ezen királyilag megerősített három irat ezen eléadáshoz függesztve *A. B. CZ.* alatt. [2]

Helybenhagyást nyert a' megbizottságnak a' tagok' munkásságára 's erkölcsi magok viseleletére nézve az alaprajz és rendszabások értelméhez képest ajánlott óvása is.

A' mit az Igazgatóság így megkezdett, arra királyi oltalom szált jövendőre is, mert Vdik Ferdinand most koronázott ifjabb Király, az Ország' tiszteletadományának részét a' Társaság alapításai' neveléséhez szentelte vissza, October 6d. 1830b. [3] Az Ég kedvez életének.

Ezen Országgyülés ugyan oda Vedres Istvánt mint 200, [4] Gróf Károlyi Istvánt mint 20,000, [5] Buda fővárosát 2000, [6] Gróf Károlyi

---

[1] L. 1830beli *Országgyülés' irásai* 36d. ülés, 472—499d. lap.

[2] A' *CZ* alatt lévőnek a' más kettővel kinyomtattatását azért nem találták szükségesnek, mivel a' tagok' száma 's fizetések a' bővülhetéshez képest évről évre változhatnak. Itt azonban az iratok' teljessége kedvéért áll, 's mutatásul a' jövendőnek, meddig terjeszkedhetett a' Társaság utjára indultakor. Ki van adva az említett országgyülési irások között is. L. ismét 36d. ülés, 493—499d. lap.

[3] Ugyan ott 12d. ülés, 125d. lap. — 1832ben October 11dikéről jött a' Nádortól válasz az Előlülőhez, hogy a' m. kir. udvari Kamara 10,000 pengő forint kifizetése iránt kapott rendelést. Kézhez vette ezen summát a' Pénztárnok December 31d. 1832.

[4] September 1sőjéről 1830. L. 1830beli *Országgyülés' irásai* IIdik kötet, 36d. ülés, 500d. lap.

[5] November 17dikéről. L. ugyan ott, Iső kötet, 28d. ülés, 291d. lap.

[6] December 7dikéről. L. ugyan azon *Országgyülés' naplókönyvét*, 33d. ülés, 214d. lap.

Lajost, a' más kettő' testvérét, mint 10,000 pengő forinttal [1]) áldozót becsülte.

Az Igazgatóságnak 1831beli 1*ső* ülése Pesten Februarius 2dikán több tárgya között elhatározta, hogy az alapítók félesztendőnként: November és Május 1ső napján fizetnék bé a' kamatot; hogy minden osztályban a' helybeli és vidéki első tag' fizetése most Februarius 1ső napján kezdődjék, a' melly vidéki rendes tagnak pedig még most nem juthat fizetés, napi díj annak midőn nagy gyülésre jő 3 pengő forint járjon, öt öt statio vétetvén jötte és hazatértekor egy napnak, azon feljül előfogási bérre állomásonként 1 f. 12 kr. pengőben. Az 182$\frac{5}{7}$beli Országgyülés óta továbbá 33,200 pengő forint alapítvány' gyültével, a' Segédjegyző és Levéltárnok fizetése mellyet az idézett *CZ* alatti javaslat 200 forintra teve még egyszer annyira emeltetett; a' pénztárnoki 300ról 500 forintra szabad szállással; a' szolgáé 150ről 200ra. Egy leirónak pedig, kinek fizetése még akkor nem volt kijegyezve 200 pengő forintot rendelt az ülés.

A' 2*dik*, Februarius 6dikán elfogadta a' Pénztárnok és Ellenőr számára az elébbi ülésben kinevezett megbizottság [2]) által javaslott utasítást és esküformát.

A' 3*dik*, Februarius 13d. megállapította Szegedy Ferencz javaslatát azon kötelező levélről, melly szerint a' kamatra menő tőkepénzek lennének kiadandók. Letette ebben hitét Helmeczy Mihály Pénztárnok és Gróf Széchenyi István mint Ellenőr, kinek tisztét a' pozsoni első ülésben önként vállalta magára. Titoknok, Segédjegyző és Levéltárnok választatásául Februarius 20dikát határozta; a' nagy gyülés' idejét pedig Augustus utolsó napjaira és September elejére, midőn a' Professorok elfoglalva nincsenek. Felolvastatván végre a' fenséges Főherczeg Nádornak Gróf Cziráky Antal Ő Excellentiájához Februarius 7dikén költ levele, mellyben az Előlülő 's Másodelőlülő királyi megerősítetését közlé, az Ország' Birája általadta az eddig ideiglen örömest vitt előlülőséget Gróf Teleki Józsefnek.

---

[1]) December 11dikéről. L. 1830beli *Országgyülés' irásai* IId. kötet, 36d. ülés, 499d. lap. E' két Gróf is a' négy első alapító' kikötései szerint szólott.

[2]) Tagjai voltak: Gróf Andrásy György, Gróf Dessewffy József, Gróf Széchenyi István, Döbrentei Gábor.

E' tisztelt rendes Előlülő ur már ez előtt tudósította Januarius 30dikán 1831b. a' kinevezett rendes tagokat, 's azok összegyültek Pestre Februarius 14dike előtt, mellyen kezdődött az

ELSŐ NAGY GYÜLÉS,

1831.

14dikétől 24dikéig 8 üléssel az Előlülőnél.

Februarius 15dikén az ülés 19 számmal elhatározta 12 tiszteletbeli tag' választását, 's titkos szavazat' többsége ezekre ment:

Bene Ferencz, lásd feljebb.
Budai Ésaiás, l. f.
Gr. Dessewffy József, igazgató tag.
Döme Károly, pozsoni Kanonok.
Fáy András, Táblabiró.
Görög Demeter, †, k. udv. Tanácsos.
Jankovich Miklós, Táblabiró.
Kopácsy József, veszprimi Püspök, val. belső titkos Tanácsos.
Kolosváry Sándor, igazgató tag, l. f.
B. Mednyánszky Alajos, igazgató tag, l. f.
Schedius Lajos, kir. Tanácsos, a' m. kir. egyetemnél Professor.
B. Wesselényi Miklós, igazgató tag.

Februarius 16dikán már jelen voltak a' Pesten Budán lakó tiszteletbeli tagok 's így az ülés 26 számmal még e' négyet választotta tiszteletbelinek:

Kresznerics Ferencz, Alesperest, Kemenesalján.
Ragályi Tamás, Táblabiró.
Gr. Teleki Ferencz, †.
B. Szepesy Ignátz, pécsi Püspök, igazgató tag, l. f.

A' nyelvtudomány osztályának helybeli harmadik üres helyére szavazat' többségével Szemere Pál lépett.

Felolvastatott Horvát István levele az Előlülő urhoz, mellyben kineveztetése el nem fogadhatásáról szólt. ¹)

---

¹) Így van. „Méltóságos Gróf, Előlülő és Fő Ispán Ur, kegyes Jóakaró Uram! Mély tisztelettel vettem Méltóságodnak a' folyó esztendei Januárius 30-dikán hozzám botsátott hivatalos Levelét, mellyben tudtomra adni méltóztatott, hogy a' föl-állitandó Magyar Tudós Társaság tagává kineveztettem. E' tudósítás által valamint egyfelül igen érzékeny hála támadott keblemben Méltóságod és a' Nagy Méltóságu Igazgató Tanáts kegyelme eránt, 's azért fő és első szent kötelességnek

Februarius 17dikén választatott 20 hazai levelező tag: [1])

Balogh Pál, orvos Doctor.
Bajza József, hites Ügyvéd.
Bártfay László, Táblabiró.
Beszédes József, Vizmérő.
Czuczor Gergely, sz. Benedek szerzetebeli Professor.
Deáki F. Sámuel, erdélyi kormányszéki Számvevő tiszt.
Dohovics Bazil, ungvári Alesperest.
Ercsei Dániel, l. f.
Forgó György, orvos Doctor, Táblabiró.
Gévay Antal, a' bécsi cs. könyvtárnál Alőr.
Gr. Kemény József, erdélyi kincstartói Titoknok.
Kiss Károly, Főhadnagy.
Márton József, Professor 's Táblabiró.
Nyiri István, Professor.
Perger János, hites Ügyvéd 's Táblabiró.
Stettner György, hites Ügyvéd 's Táblabiró.
Szalay Imre, Professor a' kir. egyetemnél.
Szeder Fábián, sz. Benedek szerzetebeli Professor.
Szenvey József.
Thaisz András, hites Ügyvéd 's Táblabiró.

Külföldi levelező taggá neveztetett e' kettő:

Fessler Ignátz, Superintendens Saratowban.
Hammer József, cs. k. udv. és Status Tanácsos Bécsben.

Az alaprajzban kijegyzett munkálódás' tárgyaihoz mi módon leendő fogás iránt javaslatadásra, Előlülő ur így osztotta fel a' tagokat négy küldöttségre Februarius 17dikén:

A' grammatika és szótár tárgyában:

Schedius, Horvát Endre, Imre, Petrovics, Szemere, Vörösmarty. Jegyző volt Vörösmarty.

---

tekéntem legbuzgóbb köszönetemet bényujtani: Úgy másfelül kénytelen vagyok azt kinyilatkoztatni, hogy az előttem igen nagy becsben tartott Bizodalomnak részemről meg nem felelhetek, minthogy helyhezeteim fölötte nyomos okokból a' nekem szánt jeles megkülönböztetést elfogadni nem engedik. Az lészen egyébbaránt az Akademia fényes körén kivül is legnagyobb örömöm, legédesebb gyönyörüségem, ha a' Magyar Akademiának férfias törekedései által virágozni láthatom Nemzetemet; ha magam is homályom közepettén időről időre ollyas mit napfényre botsáthatok, a' mi által a' Magyar Haza tudományos ditsősége nevekedhetik. Ki többnyire tapasztalt kegyelmeibe zárt különös tisztelettel maradok Méltóságodnak Pesten Februarius 3-dikán 1831. alázatos szolgája Horvát István m. p. a' Széch. Orsz. Könyvtár Örzője.

[1]) L. teljes czímüket: *Névkönyv a' m. t. Társaságról* 1832.

Az évkönyvek kiadása' elintézésére:

Fáy, Gebhardt, Kis János, Schedel, Szilasy, Szlemenics. A' jegyzőséget vitte Schedel.

A' folyóirat' szerkeztetésére nézve:

Gr. Dessewffy, Döbrentei, Kazinczy, Kisfaludy, Kölcsey, Tittel. Jegyzőjének nevezte a' küldöttség Kölcseyt.

Jutalomkérdésekre 's a' kijött munkák közül a' jutalomra érdemesebb' kiválasztására nézve:

Jankovich, Balásházy, Bitnicz, Guzmics, Horvát József. A' véleményt feljegyzette Bitnicz.

Februarius 20dikán a' Királyitábla' teremében elegyes ülés volt 31 számmal. Igazgató tiszteletbeli és rendes tagok itten, minekutána az idézett *CZ* alatt látható megerősített javaslatnak IIdik szakaszából elébb az 1ső pont felolvastatott, szavazat' többségével Titoknokká Döbrentei Gábort választották, kinek helyére így Imre János lépett, Segédjegyzővé 's egyszersmind Levéltárnokká pedig Schedel Ferenczet. Majd az Igazgatóság külön marada még ülésében. Előterjesztette abban az Előlülő ur a' folyó nagy gyülésnek azon kérését, hogy chemia füvészség és ásványtudományhoz is tagra lévén szükség, nevezne ki feljül még a' pozsoni számon arra tagot, mivel különben is az itt *CZ* alatt álló javaslat szerint Pesten Budán 's közelben a' héti üléseknek bíztosan 9 számmal tarthatása végett 13 tagnak kellene lenni, 's a' Pozsonban kinevezett kettő hiányát még csak egy pótolja. Így a' nagy gyülésnek szavazat' többségével történt ajánlatára a' természettudományok' 3dik még el nem foglalt helyét az Igazgatóság Schuster Jánosnak, a' m. k. egyetemben chemia Professorának adta. Ezen egyik okbeli tekíntet mellett azért hatalmazta fel az Igazgatóság Helmeczyre nézve is még a' nagy gyülést, hogy ennek nem ugyan mint Pénztárnoknak hanem mint nyelvtudományi 's literaturai több oldalu míveltségünek, ülést és szavazatot adhasson ha többség kivánná kebelében, a' mivel Februarius 22d. meg is tiszteltetett, e' különböztetéssel, hogy a' pénztárnoki hivatalhoz ez kötve most sincs és ezutánra sem leszen.

Hivatkozni fog itt kezdve néhol héti ülésekre is az eléadás, melly röviden mindent megemlít, a' mi a' négy küldöttség 's átaljában az alaprajz tárgyaiban egyik nagy gyüléstől a' másikig történt, úgy fejlődvén ki a' rend, hogy a' helybeli tagok héti üléseikben, a' vidékiek pedig magokra külön azon szabályokat kövessék dolgozásaik körül, mellyeket az együtt volt tagok' többsége nagy gyülésben elhatározott.

A' grammatika és szótár irása módján dolgozott küldöttség javaslatai így lettek jóvá hagyva:

1. Határoztassanak meg a' helyesirás' és nyelv' paradigmái, melly utóbbiakat mint a' nyelv' örök és változhatatlan törvényeit a' gondosabb Irók' nagyobb része már Révai tanítása szerint vévén fel, itt is hirtelenkedés kára nélkül lehet elfogadni, hogy a' Társaság' saját irataiban ez által minden tétovázás és tarkaság elhárítassék; ennél fogva a' grammatika ezen említett részeire a' nyelvtudomány osztálya következő nagy gyülésre javaslatot készítsen. A' szókötés azonban, minden fontossága mellett is, az előkészületek' eddigi csekélysége miatt, későbbre halasztassék.

2. A' szótárhoz már számos előkészületek lévén, vizsgáltassék meg majd: mellyik az eddig kijött szótárok közt legtökéletesebb, 's a' javallást nyerő szolgáljon útmutatóul, mellyel minden egyéb szótáraink 's ide tartozó gyüjteményeink pótolgatás végett összehasonlítassanak. Addig is a' tagok dolgoznának ezeken:

a) Minden osztálybeliek szedjék össze régibb és újabb könyvekből tudományuk műszavait, 's adják bé betürendben.

b) Gyüjtsék a' tagok a' mennyire alkalmok van a' tájszavakat, 's a' városi és falusi mesteremberek' műszavait.

c) A' rendszerre nézve annak idejében a' franczia akadémia, a' crusca 's Adelung és Johnson szótárai tekíntessenek meg, különben e' tárgy' bővebb kifejtése a' héti ülésekbe igazítatott. Az Előlülő majd az említett franczia és német szótárt hozatta meg a' Társaságnak adott könyvtár számára.

Az évkönyvek' kiadásáról készült ajánlata a' küldöttségnek így fogadtatott el:

Az első kötet elbeszéli a' Társaság' eredetét, felállását, gyarapodását 's majd mindenik 1szer előterjeszti évenként leendő munkálódásait; 2szor emlékbeszédek mellett a' 6 osztály rendje szerint értekezéseket közöl, mellyek körül a' felvételben különös tekíntet legyen a' tudományt gyarapítókra vagy inkább világosítókra; helyet foglalhassanak a' Társaságot illető versek. A' történeteket irja mindig a' Titoknok, nyomtatási gondjaiban osztozik a' Levéltárnok. A' kötetek' kijövetele egyébiránt, csak a' munkák egybegyülésének idejére tétetett, a' Társaság' megholt tagjainak rézremetszett képével.

A' folyóiratra nézve következőkben lön megállapodás a' küldöttség véleményének nyomain:

A' folyóirat osztatik 3 részre: kivonatokra, jelentésekre, mutatóra. Mert birálatok helyett egyik azon oknál fogva is, hogy jobb ha szorosabb kritikát csak külön személyek adnak ki mint egész Társaság, inkább ollyan czélirányos kivonatok' közlése lett elfogadva, mellynél fogva az olvasó mind az irói világ' ujságaival juthasson ismeretségbe, mind saját fejével hozhasson arról itéletet, ha valami könyv hasznos-e 's reá nézve gyönyörködtető vagy szükséges-e. Így a' magános Irók által kiadott könyvbirálatok is kivonva közöltetvén az alaprajz kétképen teljesítetik. Kivonatok 's jelentések továbbá nem csak a' hazai, hanem a' mennyire lehet, minden nép literaturájának mostani állapotját terjesszék elő, 's e' végett az Országban minden nyomtatóműhely, valamellyik a' körül lakó tagnak úgy rendeltessék gondja alá, hogy az abban megjelentekről az időnként tudósítást küldjön, a' mit az Elölülő ur később teljesített, ki a' külföldi mívek megismertetésére nézve szükségesnek talált 7 időszaki irást is saját költségén járatni kezdette. Határoztatott még, hogy mind ez 1831. eleje óta kijött munkákkal kezdessék, 's az osztályok nem teljes száma miatt a' tiszteletbeli és levelező tagok is lennének segédül; a' Titoknok idejét pedig egyéb hivatalos munkái foglalván el, szerkeztető a' helybeli rendes vagy Pesten lakó levelező tagok közül külön választassék, az Igazgatóság által rendelendő fizetéssel; tekíntetbe vévén hogy illy munkához kedve is leginkább kit vonszana. A' czím lett: Tudománytár. Évenként 4 kötetben. Szerkeztetőnek senki sem ajánlkozván a' rendes tagok közül, kiket különben is többféle munka várt, választatott Februarius 22d. Stettner György levelező tag.

A' jutalomkérdések és átaljában jutalmak' tárgyában, a' küldöttség dolgozata útján e' határozatok kelének:

1. A' jutalomkérdésekre nézve:

a) Soronként két két osztály három kérdést ajánljon a' feltevés okai' kirakásával a' nagy gyülésnek, melly azok közül szavazat' többségével egyet kiválaszt, vagy azokon változtat is. Az elfogadottak a' hazai folyóirásokban 's ujságlevelekben tétessenek hirré, együtt a' jutalommal.

b) Minden kérdés megfejtésére három évnegyed engedtessék, ha csak a' megfejtés idejének fontos okok nem kivánnák továbbra terjesztését. A' feleletek' megvizsgálásához egy évnegyed adatik.

c) A' feleletek tisztán irva jelmondattal, 's ugyan azonnal megjegyzett pecsétes levéllel mellyben a' Szerző neve van a' Titoknokhoz küldessenek, ki azokról nyugtatványt ád, 's elitélés után, ahhoz képest bocsátja vissza az Irónak ha kivánná.

d) Minden feleletet három helybeli vagy vidéki rendes tag itél meg, osztálya szerint. A' legjobbnak találandó, itélet' okaival támogatva, először a' héti azután a' nagy gyülésben terjesztetik elé. A' vidéki rendes tagokhoz a' kézirat másolatban megyen.

e) Ha a' nagy gyülés az osztály' itéletét helyben hagyja, a' leghelyesebb felelet jelmondatját mutató levél feltöretik, 's az Iró, jutalma kiadatása végett az Igazgatóságnak ajánltatik. A' többi felelethez tartozó levelek felbontatlanúl elégettetnek.

f) Olly kérdés, mellyre felelet nem jő, háromszor tétethessék ki, többszer nem.

2. A' megjutalmazás 1831ben megjelent munkákon elkezdendő 's így azon Irónak, kinek azok között magyar munkája legkitünőbbnek

ismertetik a' következő köz ülésben 200 darab arany jutalom járand. De ha valamellyik évben koszorúzásra érdemes munka egy sem találna ki jőni, visszaterjesztethetik a' jutalom ollyan elébb megjelentre is, melly a' nyerteshez legközelebb állott.

3. A' heti ülések kijegyzik a' tárgyaikat tökéletesebben kimerítő 's irásmód' kellemével is ajánlkozó magyar elmemíveket, 's ezeket még bővebben három, részszerint helybeli, részszerint vidéki rendes tag vizsgálja meg, kik vélekedéseiket okaikkal a' nagy gyülés eleibe terjesztik, melly a' legérdemesebbet kiválasztani részrehajlatlan kötelességének ismerendi; az itélet' okai pedig közre bocsátatnak.

Tárgyai jeleltettek még ki a' következő 2dik nagy gyülésnek. Elrendeltetett Kisfaludy Károlyról emlékbeszéd irása, el, hogy ollyan Gróf Festetics Györgyöt és Gróf Széchényi Ferenczet mint a' magyar míveltség' nagy nevü úttörőit tisztelje meg. A' heti ülések mindenkor hétfőn délutáni öt órakorra határoztattak. A' Társaság, megszólítatásakor „tekintetes“ czímet veszen fel.

HÉTI ÜLÉSEK.

1831—1832.

Februarius 28dikától fogva, Februarius 28dikáig 1832., 37 üléssel. Vezette mindeniket az Előlülő. Az országosan elterjedve volt cholera miatt 1831ben ötödfél hónapig nem lehetett ülést tartani.

Következőken dolgoztak ezek:

A' magyar nagy szótár belső elrendelésének minémüségéhez elfogadta Majus 30dikán a' heti ülés Vörösmarty Mihály és Schedel Ferencz mint megbízott rendes tagok' azon javaslatát, hogy az Előlülő urnak a' Marczibányi küldöttség által megkoszorúzott illy czímü felelete: „Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja 1817., olvastatnék fel, melly czélhoz vezető munkához talán csak némelly idő 's körnvülállás miatt újabban született módosításokat lehetne adni. Folyt ennek Junius 13dikán és 20dikán megvizsgálása 's a' néhány hozzáadásokkal bővült vezérirat' javaslata a' dolgozásban, később lesz majd elékerülendő.

Addig is Horvát Endre megkezdette régi könyvekből az elavult és lakhelyéről a' tájszavak' beküldését.

A' tudományos műszavak' összegyüjtésére nézve a' Junius 13dikán volt héti ülés határozata szerint ezen felszólítás ment a' vidéki rendes tagokhoz is:

a) Mindenike adja bé az osztályabeli előtte ismeretes akármelly régi és mostani tudományos magyar könyvek' czímeit, hogy azok a' bennek lévő műszavak kiiratása végett kiosztathassanak, melly osztályos gyüjtemény majd ollyan előmunkául jőne ki, honnan jó és rossz műszavak közül a' nagy szótár összeirása alatt a' válogatás bíztosabban eshessék.

b) Elébb a' tagok irják le betürendben osztályaik vagy a' tudományok ágazatainak akár latin akár más nyelvü műszavait, 's a' magyart úgy tegyék fel azután a' hányféleképen találják, az azzal élt' nevével. A' mire pedig még nem lelne a' kereső, ajánljon arra maga, saját nevét is ahhoz tévén.

c) Mathesis és természettudomány osztálya igyekezzék a' kézi mesterségek, bányászság, hajósság, földmívelés műszavait egyenesen azok' gyakorlóitól által venni.

d) A' mint valamellyik osztály elkészíté gyüjteményét, azé tüstént sajtó alá menne.

e) Olly elintézéssel ajánltassék az Igazgatóságnak e' szótár szakaszok' kinyomtattatása, hogy azok kivált ollyan értelmes hazafiak között osztassanak ki ingyen is, kik a' bennök találtató műszavakra vélekedésüket okkal mondhatják meg, 's a' talán nem épen jól kifejezettek helyébe jobbakat ajánlhatnak. Mert így a' Társaságnak nem tagjaival is leendő közlés által mintegy az egész Ország venne részt a' maga országos köztulajdona minél tökéletesebb összeszerkeztetésében, 's még csak gyanú sem támadhat, mintha a' szükséges új műszavakat a' nemzetre makacsság vagy önkény akarná tolni, sőt így azokat a' míveltségben gyarapodó magyar mind nyelve természete, mind a' világos értelem megkivánása útján készebben fogadhatja új kincsekül szavai közé. Épen e' tekintetből ajánlá a' héti ülés, hogy ezen okfő a' szótár szakaszok' előbeszédében is a' közönségnek előre tudtára adassék.

A' béjött czímek közül megkezdetett Junius 21d. a' kiosztás. De közbe rebbent a' cholera, melly Kazinczyt Aug. 22d. és Titteli Aug. 26d. el is ragadá! Ülések nem folyhattak.

Azonban ez alatt is érkezvén bé a' Titoknok' körlevelére a' könyvczím sorok, azokat ezzel együtt az Előlülő October 20—22d. napjain időnyerés végett Szirákon Nógrád Vármegyében osztotta ki a' cholera szüntével, tiszteletbeli rendes és levelező tagok között. Ment így ki a' nyelvtudomány osztályából 70 munka, a' philosophiáéból 68; a' történettudományaiéból 302; a' mathesiséből 50; törvényből 39; a' természettudományaiéból 253.

Helybenhagyta ezt majd a' héti ülés November 21dikén.

Adott bé ennek következéséül kiszedett műszavakat: a' nyelvtudományból, Schedel, Czuczor, ki a' komáromi hajósszavakat is összegyüjtötte; a' philosophiából: Imre János, Berzsenyi, Szilasy és Szalai Imre; a' mathesisből: Bitnicz, Nyiri. Rajzolás' festés' műszavait felszólításra beküldötte Balkay Pál és Joó János; az építéseit Beregszászi Pál önként, így Szász József Biharból a' malom és vízi építés' szavait. Povolni Ferencz az építéseit.

Készületeket bizonyíthatva válaszolhatott ennél fogva az Előlülő ur Januarius 9d. 1832b. ns. Esztergom Vármegyének azon felszólítására, hogy a' Társaság a' mesterségek' műszavaiban lévő hiányt pótolná ki, midőn egyszersmind a' tisztelt megye' abbeli kivánsága iránt: készítene a' Társaság népdalokat, adná ki a' magyar menyegzői és más nemzeti szertartásokkor mondatni szokott beszédeket, miknek így megtanulhatása által óhajtották Esztergom' Rendei a' közöttök kebeledző idegen ajku népnek 1831b. November 21d. kiadott rendszabásaikhoz képest hamarább megmagyarosíthatását, hazafiúi rokon érzettel bizonyította a' Társaság készségét, hogy illy munkák' kiadásában is mihelyt a' felhivásra gyüjtemények érkeznek, igen örömest eljár.

Színjátékok fordítása.

Úgy rendelt volt mindjárt választottságot Május 2d. 1831b. a' héti ülés a' kassai magyar játékszínre ügyelő ns. Abaúj vármegyei küldöttség' u. m. Semsey Lajos, Gr. Dessewffy József, Gr. Haller Ferencz, Szinnyei László, Gr. Dessewffy Sámuel és Gr. Szirmay János azon felszólítására, hogy a' Társaság színdarabokkal segítené az említett játékszínt. A' választottság' e' tagjai: Döbrentei, Schedel, Vörösmarty ollyan színjátékokat jeleltek ki megbizattatásuk szerint a' külföld' efféle mívei közül, mellyek mind jeles drámai alkottatásoknál mind a' charakterek szerencsés festésénél fogva előkelőleg érdemlenek fordítást, 's a' Május 16kán volt ülésből a' titoknoki körlevél Juniusban minden taggal, ha kinek fordításra kedve volna, vagy hogy nem tagokat is serkentsenek fel tájaikon, e' 71 színjáték' czímét közlötte:

I. Olaszból.

Alfieritől: 1. Oreste. 2. Sofonisba. 3. Virginia. 4. Bruto primo. 5. Bruto secondo. Federico Viascolotól, költői nevével *Federicitől:* 6. La bugia vive poco. 7. Non contar gli anni alle donne. *Alberto Notatól:* 8. Il filosofo celibe.

II. Angolból.

Shakspeartől: 9. Tempest. 10. Merry wives of Windsor. 11. Twelfth night: or, what you will. 12. Much ado about nothing. 13. Love 's labour 's lost. 14. Merchant of Venice. 15. Comedy of errors. 16. Macbeth. 17. King John. 18. King Richard II. 19. King Henry IV. Part. I. 20. King Henry IV. Part. II. 21. King Henry V. 22. King Henry VI. Part. I. 23. King Henry VI. Part. II. 24. King Henry VI. Part. III. 25. King Richard III. 26. King Henry VIII. 27. Julius Caesar. 28. King Lear. 29. Romeo and Juliet. 30. Hamlet. *Mooretól:* 31. The gamester. *Sheridantól:* 32. The school for scandal. 33. The rivals.

III. Francziából.

P. Corneilleből: 34. Le Cid. *Jean Racineből:* 35. Andromaque. 36. Britannicus. 37. Phèdre. 38. Athalie. *Voltairetől:* 39. Zaïre. 40. Alzire. 41. Tancrède. *Molièretól:* 42. L' école des femmes. 43. Le tartuffe. 44. L'avare. 45. Le bourgeois gentilhomme. 46. Les femmes savantes. 47. Le malade imaginaire. *Regnardtól:* 48. Le joueur. *Legrandtól:* 49. Le roi de Cocagne. *Collin d' Harlerilletól:* 50. Vieux célibataire. *Delavignetől:* 51. L' école des vieillards.

IV. Németből.

Lessingtől: 52. Minna von Barnhelm. 53. Emilia Galotti. 54. Nathan der Weise. *Schrödertől:* 55. Das Testament. 56. Der Murrkopf. 57. Der Ring. 58. Der Fähndrich. *Leisewitztől:* 59. Julius von Tarent. *Ifflandtól:* 60. Die Jäger. 61. Der Spieler. *Göthetől:* 62. Götz von Berlichingen. 63. Iphigenia. 64. Egmont. *Schillertől:* 65. Don Carlos. 66. Wallenstein. 67. Maria Stuart. 68. Wilhelm Tell. 69. Turandot. *Kotzebuetól:* 70. Das Epigramm; 's más leginkább kedvelt vigjátékai; valamint Müllner és Raupach nevezetesebb darabjai. *Houwaldtól:* 71. Das Bild.

V. Spanyolból.

Figyelmessé tételék itt a' fordítani kívánó Lopez de Vega, Calderon de la Barca, és Moreto y Eavana azon színjátékaikra, mellyek alkalmaztatva a' német játékszínen előfordulnak.

Átaljános szabályok ezek kisérték e' felszólítást:

1. Minden fordítás az eredetiből 's a' mívnek irása nemében történjék. Kivévén,

a) A' *versi sciolti* versnemben irt olasz szomorújáték magyarúl ötös jambusban álljon.

b) Az alexanderversnemben irt franczia szomorújáték magyarúl hasonlóképen ötös jambusban adassék; helyesbnek találtatván nyelvünkhez képest is amaz örök egyhanguságának az inkább változtatható 's így a' helyzetet hívebben festő jambussal felcserélése.

cz) Alexanderversnemben lévő franczia vigjátékhoz, fordítójától a' Társaság olly szabad mértékü 's nyelvünkhez illő versnem' alkalmaztatását vagy újnak összeszerkeztetését várja, millyent az jónak itélend.

2. A' kijegyzettek közt már többnek találtatik ugyan ollyan fordítása is, melly becsét emeli jól találásával nyelvünknek, de azon okfő lévén vezér, hogy egy egy mívnek többen is igyekezhetnek teljes erejét és ingerét nyelvünkébe fejteni, új más fordítás is elfogadtatik, azon megjegyzéssel mindazonáltal, hogy illy versenymunka inkább csak olly nagy alkotásuakra legyen szánva, mellyek a' drámai lángésznek mintegy koronái 's így új fény és bőség jeléül lehetnek. Ennélfogva csak ugyan főképen vagy még épen fordítatlanok' magyarra tétele ajánltatik, hogy ezzel számra is a' magyar játékszíni repertorium nyerjen, vagy nevezetesen ollyanokénak újonnan fordítása, mellyek ha megvannak is már, de stylusokon nem kedveskedik izlés, nem vonsz bennök nyelv grammatikai tisztasága.

Énekesjátékot olaszból francziából németből a' fordítani akaró válasszon maga 's ollyant, mellynek muzsikája épen leginkább kedveltetik. A' textus értelme' fordításával is, hol a' két nyelv' különböző mértéke tulajdona úgy kivánja, szabadabban bánhatik, mert itt mértékre jó hangra egyszersmind kelletvén vigyázni, a' textushoz szoros ragaszkodás bénnaságot szülne. De az énekek a' muzsikai compositiohoz egész hívséggel simuljanak, és a' mennyire csak lehet tiszta hangmértékben 's kedves rimváltással tétessenek válogatott 's éneklésre könnyü folyamatu szavakkal bájolókká.

Ide csatoltatott még, hogy el leszen fogadva akármellyik említett nemzet drámai míveltsége kifejlődésének eléadása, el a' költő' élete és fordított munkájáról kritikai nézet, ha valamellyik fordító némelly illyen jegyzetekkel is kivánná becsesíteni dolgozását.

A' Május 2d. volt héti ülés kívánatosnak nézte egyszersmind eredeti szomorú 's vígjátékra jutalom kitételét. Jutalom.

Vissza tekíntés hozza itt megint a' szótárt elé. Mivel ennek egyenesen a' Társaság neve alatt más külföldi Társaságok példájaként is csak későbbre kijöhetése előre látható, mert a' gyüjtögetés, szavak' megbírálása sok időt kiván 's az ülések azon mindig nem is dolgozhatnak, elfogadta a' héti ülés December 2dikán azon indítványt országos közkivánság tekíntetéből, hogy előlegesen egy magyar-német és németmagyar zsebszótár adassék ki. Olly óvásokkal egyezett meg mindazonáltal December 27dikén, midőn Vörösmarty és Schedel mint megbizott tagok béadták véleményüket némelly pontokban, mellyek szerint e' zsebszótáron vagy a' rendes tagok közül önként vállalkozók, vagy a' kiket ezek társul vesznek dolgoznának, hogy azt a' Társaság még nem a' maga nyelvtudományi nézeteit kinyilatkoztatónak fogja vallani, hanem kijöttét csak úgy eszközli mint más külön Irók' munkáját. Zsebszótár.

Minden Irónak híréül adatta majd a' Társaság Májusban, hogy eddigi jövedelméből jelesnek találandó magyar kéziratok kinyomtatatására 's azok Szerzői' megtisztelésére 2000 pengő forintot fordíthatna évenként. Az erre beérkezett kéziratokról, véleményt készített hívatalos megbizattatásánál fogva: Döme, Fáy, Jankovich, Guzmics, Kazinczy, Petrovics, Schedel, Vörösmarty, Helmeczy, Bártfay; a' minek megemlítéséhez az a' jegyzés járul, hogy azért nem fordul elé itten több tagnak neve, mivel tudományuk neméhez számlált kézirat nem találkozott. Kéziratok bekérése.

Tudománytár.

Hogy a' Tudománytárban vagy kivonat vagy legalább jelentés szólhasson akármelly nyelvü minden munkáról, a' magyar királyi birodalombeli hazai nyomtató műhelyekre leendő gond, mellynél fogva mindenünnen évnegyedenként vagy legalább félesztendőnként nem csak jegyzék adassék bé a' kijöttekről, hanem egy egy példány is béküldessék, e' szerint lettek megkérve a' tagok, vagy olly helyeken hol a' Társaságnak tagja nincs, más ismeretes buzgóságu tudósok:

[*] *Aradon és Temesváratt* Fábján; *Besztercze Bányán és Selmeczen* Horvát József; *Budán* Döbrentei; *Debreczenben* Ercsei; *Egerben* Nagy János, Professor; *Eperjesen* Greguss Mihály, Professor; *Enyeden* Köteles; *Eszéken* Hoblik; *Esztergomban* Szeder; *Fiuméban* Császár Ferencz; *Győrött* Horvát Endre; *Kassán* Gr. Dessewffy József; *Károly Fejérváratt* Buczy; *Kolozsváratt és M. Vásárhelyen* Deáki; *Komáromban* Czuczor; *Lőcsén* Fabriczy Sámuel; *Miskolczon* Ragályi Tamás; *Pécsett* Kassai József; *Pesten* Schedel; *Pozsonban 's Nagy Szombatban* Szlemenics; *Nagy Szebenben* Gróf Kemény József; *Rosnyón* Gróf Andrásy György; *Sárospatakon* Nyiri; *Sopronban* Kis; *Szakolczán* Petrovics; *Szatmáratt* Kölcsey; *Szegeden 's Nagy Váradon* Kiss Károly; *Székes Fejérváratt* Vörösmarty; *Szigeten* Pellikán József; *Szombathelyen* Bitnicz; *Zágrábban* Mikusay János; *Váczon* Máté József; *Varasdon* Hoblik; *Veszprimben* Kolozsváry.

Az ezek által béjelentett vagy bé is küldött ollyan könyvekből, mellyeket nem csak pusztán jelentendőknek lehetett nézni, kivonatot készített: Gróf Teleki József Előlülő ur, Fáy, Jankovich, Schedius; Balásházy, Bugát, Gebhardt, Guzmics, Horvát Endre, Horvát József, Imre János, Kazinczy, Kis János, Petrovics, Schedel, Szilasy, Szlemenics, Tittel; Beszédes, Szeder.

Azt kezdette most ezek munkálata cselekedetben mutatni, hogy a' kivonókat az ötödik ülésben Aprilis 5d. történt megjegyzés szerint, mind tovább vitte az észkép' alkalmaztatása akaratjuk ellen is az elfogadott javaslatnál. Így, azon mód' eltalálásáról lett szó, melly az Iró lelkét is felfogja 's érdem és nem érdem színeit is eléterjesztvén az olvasót vezeti, de a' Szerzővel minden esetre illendőséggel bánik 's ekképen a' Társaság tekíntetét se csökkenti, azonban a' kivonat' száraz csontvázába életet önt. Nem akarván ugyan is a' héti ülés egyszerre változtatni a' nagynak határozatán, azzal közlendőnek ismértetett azon kérdés: hogy minekutána a' megbizottság' javaslatát támogatott lipcsei ***acta eruditorum*** kivonatjai is engedék itélet' kéméletes kimondását, miért ne lehessen vélekedést olly nemesen a' kivonatba ejteni, millyent az alaprajz említ.

Ugyan a' Tudománytár számára, külföldi újabb könyveket megismertető kivonatokat felesen adott bé Petrovics.

A' Tudománytárban az egyházi névkönyvekből a' nyelv szerint való népszámlálás megemlítése is érdekletesnek találtatván, az Előlülő urtól megkérés ment az Érsekekhez Püspökökhöz és Főapátokhoz, kiktől megyéik' névkönyvei igen pontosan beérkeztek.

Egyiptomi emlék.

Gróf Festetics Vincze ur egy Sopron Vármegyében egyedi jószága határán kiásott arany és ezüst vonalokkal ékes régi rézkorsót külde bé a' Társaságnak. Jankovich Miklós arról mint egyiptomi emlékről Februarius 6d. 1832. adta bé véleményét, mellyel annak rézre metszetésre is érdemes voltát ajánlotta, 's méltónak is találván az ülés, az Igazgatóság helybenhagyásával készült rézmetszet, magyarázatával együtt az Évkönyvek' Isső kötetébe vételre itéltetett, a' mint az itten látható.

Római emlékek.

Báró Ocskay Ferencz ur pedig két római emlék' felirását, 1) egy sirkőét, mellyet Sopronban Lenk polgár kertjében ástak ki, 2) egy emlékkőét, melly ugyan ott a' városháza falába tétetett közlötte általa vélt olvasással, 's ezekre ismét Jankovich adta bé, December 27d. 1831. és Februarius 20d. 1832. felvilágosításait. Rendeltettek ezek a' Tudománytárba.

A' 200 darab arany jutalomra kijegyeztetett azon munkák közül mellyekre birálatok érkeztek bé: Tessedik utazása déli Francziaországban, 's Árpád, Horvát Endrétől.

Jelszó.

Elfogadtatván a' Másodelőülő ur által javaslott czímere a' Társaságnak, abba jelszóul Decemb. 27d. ezen ajánlottak közül „sikerre“ „győzzön a' mi jobb“ „vezető nem vezér“ „borúra derű“, 'st. szavazat' többsége az utolsót választotta.

MÁSODIK NAGY GYÜLÉS.

1832.

Martius 5d.—12d. 8 üléssel fogadott szálláson a' Deron háznál, 6 tiszteletbeli, 14 rendes, 's 9 levelező tag jelenlétében. A' két elsőt a' Másodelőlülő, a' többit az Előlülő vezette; kiket az Igazgatóság Januarius 8d. 1832re is megválasztott az alaprajzhoz képest. Pótlása volt ez most, az 1831ben cholera miatt elmaradottnak.

A' grammatika ügyében béadta Martius 6d. Vörösmarty és Schedel. a' magyar helyesirás, a' név, névmása 's ige paradigmái iránt javaslatát.

Magyar helyesirás.

mellyhez Szemere betegeskedése miatt nem járulhatott, 's ezt majd a' nyelvtudomány osztályának jelen volt tagjai mind általnézvén, többség szerint magukévá tévc, Martius 10d. terjesztették elé. A' mint itten azt minden tag hozzá szólhatásával egy előre elfogadta az ülés, úgy jelent meg Martiusban 1832. Sczadban 32 lapon Pesten, az előszóban nyilvánosított elv szerint nem mindenkorra elhatározottan, sőt a' további vizsgálódásból származható javítások hozzáadhatása mellett. Azért vala most ez egyedül a' Társaság' különös használatára szánva, ha 750 példány közül 650 áruba ment is.

Szótár.

Horvát Endre, nyelvtudomány könyveiből kiszedett műszavakat 's ismét újabb tájszavakat adott bé. Így Czuczor Gergely a' neki osztott történetirókból ide tartozó műszógyüjteményt, valamint a' komáromi magyar mesteremberek 's a' dunamalmok körül divatozó elnevezéseket.

Fordítandó munkák.

Martius 8d. kijeleltettek a' fordításra kitüzendő külföldi munkák, azon 6. osztálybeli jelesebbek közül, mellyek czímeinek mostani beadására héti ülésből a' titoknoki körlevél a' rendes tagokat felszólította. Alaprajzának kivánt a' Társaság ezzel is eleget tenni, 's annál fogva régi görög római 's új olasz, franczia, angol, német remek tollu és nagy hasznu irók' sorából néhányat ollyant választott, mellyek

a) vagy örök időkre megismert becsük, vagy

b) a' magyar királyi birodalmat közelebbről illetéseik, vagy

cz) minden hazai rendre kiterjedő közhasznuságuknál fogva legeslegelőszer volnának magyarúl még azért is kiadandók, hogy a' kiteendő műszavak közül több fő után, az eddiginél még bővültebb gyüjteményből eshessék kikeresés.

Osztályonként így kijelelt munkák voltak ezek:

I. NYELVTUDOMÁNY OSZTÁLYÁBÓL.

1. **Homerus**, Odyssea, *῾Οδυσσεια.*
2. **Cicero**, a) Orator seu de optimo genere dicendi b) De oratore libri III. c) Brutus seu de claris oratoribus.
3. **Quintilianus**, a) De institutione oratoria, b) De causis corruptae eloquentiae.
4. **Aulus-Gellius**, Noctes Atticae.
5. **Creuzer**, Das akademische Studium des Alterthums.
6. **Hugh Blair**, Lectures on rhetoric and belles lettres.
7. **Funke**, Real-Schullexicon.

II. PHILOSOPHIA OSZTÁLYÁBÓL.

8. **Platonis** opera quae exstant omnia. *Πλατωνυς ἅπάντα τα ῾σωζομενα.*

9. Cicero: a) De officiis. b) De legibus. c) De natura deorum d) Quaestiones Tusculanae.
10. Baco, (Franciscus de Verul). De dignitate et augmentis scientiarum.
11. Kant, Anthropologie in pragm. Hinsicht.
12. Kant, Physische Geographie.
13. Krug (Wilh. Traugott). a) Handbuch der Philosophie und der philosophischen Literatur. b) Philosophisches Wörterbuch. c) Aesthetik.
14. Hartmann, Der Geist des Menschen, in seinen Verhältnissen zum phys. Leben.
15. Schedius, Philokalia.

III. TÖRTÉNETTUDOMÁNY’ OSZTÁLYÁBÓL.

16. Thucydides, De bello Peloponnesiaco. *Πεϱι του πελοποννηςιακου πολεμου βιβλια ὀκτω.*
17. Plutarchus, Vitae parallelae. *Βίοι παϱαλληλοι.*
18. C. Julius Caesar, De bello gallico et civili nec non alior. de bello alex. africano et hispaniensi commentarii.
19. Tacitus, Opera quae exstant.
20. Gillies, History of ancient Greece, its colonies and conquests from the earliest accounts, till the division of the macedonian empire. A' német fordítás' igazításaival.
21. Goldsmith, Roman history from the fundation of the city of Rome to the destruction of the westen empire.
22. Gibbon, History of the decline and fall of the Roman empire.
23. Robertson, History of the Emperour Charles the fifth, 's a' t. Remer német fordításának hasznavételével.
24. Rotteck, Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniss.
25. Heeren, Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums.
26. Heeren, Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonieen.
27. Leo, Lehrbuch der Geschichte des Mittelalters.
28. Engel, Geschichte des ungrischen Reichs.
29. Pfister, Geschichte der Teutschen.
30. Mackintosh. History of England.
31. Perceval, History of Italy.
32. Louis Philippe Segur, Histoire de France.
33. Karamsin, Abrégé de l' histoire de l' empire de Russie.

IV. MATHESIS’ OSZTÁLYÁBÓL.

34. Euclidis elementa. *Στοιχεια.* A' mint Gregory Dávid görögül és latinul kiadta, segédül véve Simson Róbert' és Lorenz' 2d. kiadását.
35. Eytelwein, Handbuch der Mechanik fester Körper und der Hydraulik.
36. Milizia, Principi di architettura civile. Anatolini toldalékival: Osservazioni ed aggiunte ai principi di arch. civ. di Milizia.
37. Mayer, Unterricht zur prakt. Geometrie.
38. Beyträge zum praktischen Unterricht im Felde für die Officiere der oesterr. Armee mit 53 Planen.
39. Hauser, Abhandlung über die Befestigungskunst.

V. TÖRVÉNYTUDOMÁNY’ OSZTÁLYÁBÓL.

40. Bauer, Theorie der Strafrechtswissenschaft.
41. Krug, Philosophische Rechtslehre.
42. Zeiller, Das natürliche Privatrecht. Egger' jegyzeteivel.
43. Klüber, Europäisches Völkerrecht.
44. Adam Smith, An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.
45. Jean B. Say, Traité d'économie politique ou simple exposition de la maniére, dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses.

46. Simonde de Sismondi, Nouveaux principes d' économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population.

VI. TERMÉSZETTUDOMÁNY' OSZTÁLYÁBÓL.

47. Arnott, Elements of Physics, or natural philosophy, general and medical, written for universal use in plain or non technical language, and containing new disquisitions.
48. Biot, Précis élémentaire de physique expèrimentale.
49. Rau, Lehrbuch der Mineralogie.
50. Schuster, Terminologia botanica.
51. Cuvier, Le règne animal distribué d'aprés son organisation.
52. Cuvier, Discours sur les révolutions de la surface du globe et sur les changemens qu'elles ont produits dans le règne animal.
53. Joh. Georg Zimmermann, Von der Erfahrung in der Arzneykunst.
54. Fabini, Doctrina de morbis oculorum.
55. Schmalz, Diagnostische Tabellen.
56. Chelius, Handbuch der Chirurgie.
57. Carus, Lehrbuch der Gynaekologie.
58. Horn, Lehrbuch der Geburtshülfe für angehende Geburtshelfer.
59. Henke, Lehrbuch der gerichtl. Medicin.
60. Thaer, Grundsätze der rationellen Landwirthschaft.
61. Hermbstaedt, Grundriss der Technologie.

Titoknoki híradás tette majd ezt az Igazgatóság' helybenhagyásával közzé azon kikötéssel, hogy a' ki mit választ, azt a' legjobb legújabb kiadás szerint és az eredetiből fordítsa.

Martius 7dikén jónak tartatik a' munkákról birálatnak irhatása kivonat helyett, mivel a' puszta kivonat vagy nem eszközölhetőnek, vagy nem eléggé tanúságosnak bizonyosodott bé többség szerint, 's így az e' nemü dolgozatok „birálat vagy megismertetés nevét viseljék, ámbár a' biráló mindig el nem kerülheti vagy legalább czélirányosnak találhatja a' munka' tartalmát is vagy kivonat, vagy egyes helyek' kiemelése által megismertetni. Ezen szempontból véve, a' kivonat', vagy az ejtett itélet' támogatására, vagy egyenesen a' munka' jó és gyenge oldalainak kitüntetésére 's így csak azon fő czélra szolgáljon, mellyet a' rendszabás parancsol, hogy a' közönség itéletet, az Iró oktatást lásson 's nem pedig a' munkának csak rövidre szedett összehuzását. Egyébiránt minden tagnak joga lehet a' reábizott munkát birálatra nem is érdemesnek vallani, midőn az csak jelentetnék, de másfelől a' Társaság egészben, semminemü felelet' terhét sem vállalván magára, megkivánja, hogy minden biráló, vagy saját nevét tegye ki, vagy legalább neve jelét."

Hogy a' Tudománytárban biztosabb adatok állhassanak az Országban évenként kijövő kalendariomok' mennyisége felől, felszólítás ment majd a' nyomtatóműhelyekre ügyelőkhez, tudnák meg: hány példány jő ki itt és amott, magyar, német, tót és horvát nyelven, minek összegyüjtése azért találtatott érdekletesnek, mivel ebből hozzá lehetne vetni, mennyire terjedhet az iráson kapók' száma az országbeli több nyelvü nép között.

Tagválasztás. Honi levelező tagok.

Martius 9dikén 30 levelező tagnak folyt választatása, 's ez úttal azért ennyié, mivel a' mind inkább nevekedő dolgok számosabb tag közt feloszthatást kivántak. Figyelem óhajtotta felkeresni a' teljetlen osztályok munkáit is általvehetőket, figyelem megtisztelni a' literaturát megkezdett érdemes idősebbeket, gond volt azokra, kik eddig kiadott munkáikon kivül azért is érdemlének tekintetet, mivel a' nyomtatóműhelyekre felvigyázás által a' Társasággal kezet fogtak. Azért választattak pedig most eleinte levelezők, mivel ezután rendes tagok csak levelezőkből vétetnek. Titkos szavazatokkal többséget ezek kaptak:

Angyalfy Mátyás, több gazdasági Társaság' tagja Pesten.

Baricz György, Főstrázsamester a' cs. kir. Genie corpsnál.

Benyovszky Zsigmond Gróf, Pesten.

Bolyai Farkas, mathesis és physica Prof. Maros Vásárhelyen.

Buczy Emil, Professor és Könyvtárnok Károly Fejérváratt.

Csató Pál, Pesten.

Császár Ferencz, magyar nyelv és literatura Professora a' fiumei gymnasiumban.

Czech János, Győr városa Polgármestere.

Csorba József, orvos Doctor 's ns. Somogy Vármegye Főorvosa.

Fabriczy Sámuel, Táblabiró 's hites Ügyvéd Lőcsén.

Fábián Gábor, Táblabiró 's hites Ügyvéd Aradon.

Győry Sándor, Földmérő Budán.

Gyurikovics György, sz. kir. ns. Pozson városa Tanácsbelije 's Táblabiró.

Hoblik Márton, ns. Verőcze Vármegye hívatalbeli Főügyvéde 's Táblabiró.

Hoffner József, orvos Doctor, barom orvoslás Professora a' m. kir. egyetemnél 's ugyan azon intézet Előljárója.

Hegedüs Sámuel, reform. Pap Tordason Erdélyben.

Karácsony Mihály, törvények Doctora, hites Ügyvéd.

Kassai József, nyugalomban lévő Plebános Pécsett.

Kállay Ferencz, nyugpénzen lévő cs. kir. Auditor Kapitány Kézdi Vásárhelyen.

Kovács Mihály, orvos Doctor 's Táblabiró Pesten.

Krajner Imre, Táblabiró 's Gróf Festetics László ügyei' Igazgatója.

Luczenbacher János, hites Ügyvéd 's törvények Doctora Pesten.

Nagy Károly, Gr. Károlyi Lajos Titoknoka 's Pénztárnoka Bécsben.

Pólya József, orvos Doctor Pesten.

Sárváry Pál, bölcselkedés Doctora, a' debreczeni ref. collegiumban mathesis és physica Professora.

Simai Kristóf, Piarista, a' selmeczi gymnasium Másodigazgatója 's a' Provincia Dékánja.

Szontagh Gusztáv, B. Mariássy cs. kir. ns. gyalog ezeredebeli Főhadnagy Lembergben.

Sztrokay Antal, kir. táblai Ügyvéd, 's több ns. Vármegye Táblabirája.

Tunyogi Csapó József, Professor a' kolozsvári ref. collegiumban.

Udvardy János, Földmérő Egerben.

Rendes tagok.

Martius 10dikén rendes tagokká következők választattak a' levelezők közül. Imre János helyére a' philosophia osztályába 2dik helybelinek:

Szalay Imre, l. f.

Petrovics Fridrik helyére a' történettudomány osztályába ki ott már régebben első lett, Martius 11dike óta pedig fizetéssel, 2dik helybelinek:

Bajza József, l. f.

Ugyan ezen osztályban Kazinczy' halálával Kis János első vidéki rendes taggá lévén, ennek helyére:

Czech János, l. f.

Még azon napon választatott tiszteletbeli tag négy. Gróf Teleki Ferencz († December 16d. 1831.) és Kresznerics Ferencz († Januarius 18d. 1832.) helyeikre:

Tiszteletbeliek.

Báró **Berzeviczy Vincze**, a' kassai magyar játékszínnek új életre hozója.

Báró **Lakos János**, a' 2dik székely gyalog ezered Ezredese, Mária Therézia 's a' della reunione sz. György katonai Rendje Vitéze, Kézdi Vásárhelyen.

Két új helyre pedig,

Gróf **Károlyi György**, igazgató tag, és

Vass László, theologia Doctora, a' n. váradi deák szertartásu káptalan Kanonokja, a' m. kir. egyetemnél egyházi történetek Professora Pesten.

Hasonlóképen az említett napon, külföldi levelező taggá

Külföldi levelező tagok.

Bowring János, szabad művészségek Doctora, a' német alföldi kir. intézet tiszteletbeli levelező 's a' frieslandi, groningeni, parizsi, leydeni, leeuwardeni, athenei, turini, scheffieldi literariai Társaságok' tagja Londonban.

Báró **Daudebard de Ferrusac J.**, a' „*Bulletin universel des sciences et de l' industrie*" kiadója Párizsban.

Mezzofante, Abbate, Professor és Könyvtárnok Bolognában.

Báró **Zach Ferencz**, Ezeredes Hadnagy Párizsban.

Emlékbeszéd.

Körükből igen hamar elvesztett társaikat, mint az említetteken kivül Kötelest, ki Május 17d. holt meg 1831b., Gr. Teleki Ferenczet, Kresznericset, annál fájdalmasabban említvén a' tagok e' napon, mivel a' Társaságnak mindjárt első esztendejében 1831b. négy tagját ragadta ki a' halál, 's 1832nek elején már a' 6dik költözött el, azoknak emlékbeszéddel megtiszteléséről gondoskodott az érdem méltatás, az utánok sohajtó barátság.

Szabad levelezés.

Martius 5d. az adatott tudtára a' nagy gyülésnek az Igazgatóság üléséből Januarius 15dikéről 1832., hogy minden tag megváltva fogja ezután kapni a' hozzája menő hívatalos levelet valamint arra az ő hívatalos irásáért a' Társaság' pénztára fizet, 's kiki irná fel ezen okból nevét kivül levelére.

Nem csak tagokat illető némelly határozatai e' második nagy gyülésnek következők:

Átaljános határozatok.

1. Tagja vagy nem tagja a' Társaságnak, ha valamelly javaslatot vagy észrevételt küldene bé, irja ki egészen az alá saját nevét, különben fel nem olvastatik.

2. A' Társaság senkitől sem fogad el semmiféle könyvajánlást.

3. Hazabeli 's külföldi utazó tudós, művész, vagy átaljában tudomány szerető, ha kivánna jelen lenni a' Társaság' ülésében, szívesen látott vendég lesz, csak elébb magát az Előlülőnél személyesen vagy a' Titoknok által jelentse.

Ezen év' elején az

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI

közül a' Martius 11dikén volt ülés, a' nagy gyülésből eleibe terjesztett tárgyakra illy végzéseit hozta:

Tudománytár szerkeztetője.

1. A' Tudománytár szerkeztetőjének évenként 300 pengő forint fizetése jár.

Száz arany jutalom eredeti színjátékra.

2. 100 darab arany jutalom serkentse a' színjátéki pálya' költőit, 's egyik esztendőben eredeti szomorú vagy érzékeny játékra, másikban vigjátékra leszen ennyi esztendőnként felváltva kitéve. Még azon feljül továbbá, tizenöt esztendeig harmada engedtetik által azon tiszta haszonnak,

melly a' dicséretet érdemlendő költő' munkájából békerül, minekutána a' Társaság nyomtatási saját költségeit leszámolta volna. Ezen időhatár után pedig a' kézirat megint a' Szerző tulajdona. Rendelte az Igazgatóság e' harmadnak 15 évig egyszersmind más tárgyu elfogadott kéziratokért is kiadatását. Kezdődött a' színjátéki pálya az újságokban megjelent titoknoki hiradás szerint 1832ben Martius 24dikén illy kikötéssel: hogy csak ollyan nyeri e' serkentő díjt, kinek eredeti magyar mívét akárhonnan vett legyen bár a' tárgy, a' Társaság vagy igen figyelemre méltó egésznek, vagy épen remeknek vallhatja, 's így a' melly esztendőben illyen nem adatnék bé, abban a' díj elmarad.

Zsebszótár.

3. Az említett magyar-német, 's német-magyar zsebszótár kinyomtattatása, 16tod rétben három oszloppal apró betükkel elfogadtatik, az azon dolgozóknak járandó tiszteletjutalom meghatározása mellett, kik nevök kitételére köteleztetnek.

Oklevél.

4. A' tagokat felvevő oklevélbe a' tag' neve, mint tudós Társaság' tagjáé, praedicatum és hivatal czíme' elhagyásával csak egyszerüen így irassék: N. N. urat.

5. Elfogadtatik köznép számára egy folyóirat kiadatása, melly mindennemü gazdaságbeli javítások, találmányok, felfedezések, jóra serkentő példák' olvashatását eszközlené, 's tekíntetet vetne felsőbb míveltségre is.

Visszapillantással említetik meg itten néhány pont még elébbről is az Igazgatóság' üléseiből.

Névkönyv.

Januarius 8d. 1832b. költség határoztatott egy évenként kiadandó névkönyvre, mellyben a' Társaság tagjainak sora lenne 's ahhoz csatoltatnának a' rendszabások, az Igazgatóság jelentései a' Társaság' munkálódásáról, pénztára mibenlétéről és rövid életrajzok kiholt tagokról. ¹)

Ellenőr.

Ugyan akkor Gróf Széchenyi István letette az ellenőrséget, 's helyére Januarius 15dikén Bártfay László neveztetett ki.

---

¹) Az Ország' hivataltára 1832vel kezdette felvenni a' Társaság mint országos tudományos intézet tagjainak neveit. L. a' *Schematismus I. Regni Hungariae* után a' *Schematismus literarius* czikkjei között.

Fizetés.

Januarius 8d. költ e' végzés is, hogy azon hónap utolsójáig, mellynek ha elején halna meg bár valamellyik fizetést huzott tag, járandósága rendesen kifizettessék, 's az annak helyére sorban menő a' következő hónap' elsőjén lépjen. Különösebb esetben azonban gondoskodni kiván az Igazgatóság még továbbra is az említett időnél, mint a' hogy Tittel Pál elöregedett édes anyja' számára ez úttal a' most határozott időn kivül még két hónapi fizetést adatott ki.

Rendes tag.

Május 7dikén az Igazgatóság a' mathesis osztályában még üresen maradt vidéki 2d. rendes tag helyére azon három közül kiket a' mult nagy gyülés ajánlott, kinevezte

Nyiri Istvánt, l. f.

HÉTI ÜLÉSEK.

1832.

Martius 19d. Augustus 13dikáig 19 üléssel. 6tot vezetett az Előlülő. Az 5dikben Május 8dikán kijelentette, hogy királyi udv. Tanácsossá és Referendariussá neveztetése Bécsbe téteti lakhelyét; ki, hogy a' Másodelőlülő ur elutazni szándékozik, minél fogva az Igazgatóság Május 7dikén a' héti ülések vezetésére Somssich Pongrátz és B. Mednyánszky Alajos urakat mint igazgató tagokat kérte meg míg az előlülőségről bizonyosabb határozás tétetik. Vitte azt a' Másodelőlülő 2szer, Somssich Pongrátz 1szer, B. Mednyánszky Alajos 10szer.

Szótár.

Szótárba jövendő műszavakat adott bé ezek folytában, nyelvtudományi könyvekből: Bajza, Guzmics, Kölcsey; philosophiához tartozókat: Szilasy, Ercsey; történettudományéit: Kolozsváry, Czuczor, Perger; mathesiséit: Nyiri; törvénybelieket Szlemenics; természettudományhoz valókat Horvát József, Beszédes. Felszólításra küldötte újonnan Povolni Ferencz az ácsmívek részeinek elnevezését, Joó János ács és asztalos mesterségéit.

Néhai Pósfai Jánosnak magyar szótárhoz maradt készületeit Luby Imre királyi ügyek' Igazgatója Aprilis 2dikán felolvasott válasza szerint, felsőbb helyen nyert engedelemnél fogva használás végett küldötte a' Társaságnak.

Theologiai műszavak kiszedhetéséhez is összeirták a' Társaság' egyházi rendü tagjai az istenes könyvek czímeit 's ezek is kiosztattak.

Nyelvbeli elavult szavakból gyüjteményét szaporította Czuczor, 's azokhoz nyelvbeli sajátságokéit is csatolta.

A' philosophiai osztály' műszavai a' mennyire Május 8dikáig beérkeztek Szalay Imrének adattak által szerkeztetés végett a' még bevárandókkal együtt.

Kéziratokról vélemények.

A' kiosztott kéziratokról véleményeket e' tagok készítettek: Bajza, Balásházy, Bitnicz, Guzmics, Horvát Endre, Kis János, Petrovics, Schedel, Szlemenics, Vörösmarty; Helmeczy; Balogh, Bártfay, Czuczor, Luczenbacher, Stettner. Ezek felolvasásakor azt találta az ülés Julius 19d. még most irányzatosnak a' némelly kéziratban helytelenebbül alkotott új szavak eléfordulásakor, hogy a' Társaság külön külön álló 's nem jóknak lelt új szavak helyett más újak' ajánlásába a' grammatika és szótár' irása előtt azért nem kiván elegyedni, mert minden Irónak magának kell a' nyelv természete szerint való új szó alkothatást ismerni, 's így ezután is csak átaljában mondassék ki e' tekintetben is az itélet.

Tudománytár.

A' Tudománytár számára adott bé birálatot hazai munkákról: Fáy, Jankovich; Balásházy, Berzsenyi, Bugát, Bitnicz, Gebhardt, Guzmics, Horvát Endre, Horvát József, Imre, Kis János, Schedel; Angyalffy, Balogh, Beszédes, Pólya; kivonatot: Kölcsey, Szilasy; ugyan azt külföldi munkákból, Petrovics. Mind ezt a' héti ülések felolvastatásaik után folyt titkos szavazattal, melly úton a' netalán sértegető birálat ellen szavazhat a' tag, el is fogadták.

Tudósítást itt ott kijövő kalendariomok' példányai számáról, Döbrentei, Horvát Endre, Nyiri, Czuczor, Hoblik.

Az érseki, püspöki, főapátsági névkönyvek 1832re is beérkeztek.

Köznépi folyóirat.

Aprilis 2dikán a' köznépi folyóirat javaslatát az elébb kinevezett választottságtól mellynek tagja volt Gróf Széchenyi István elölülése alatt: Fáy, Schedius, Szalay, Vörösmarty, ekképen fogadta el a' héti ülés:

Czíme legyen: ***Hasznos ismeretek***, fordításokból. Tárgyai: A' tudományokra szükséges előkészületek' közértelmü előadása. Felügyeljen a' kiadandó darabokra egy öt tagból álló választottság, melly egy egy évig teljes szabadsággal ugyan de a' héti ülés' fő felvigyázata alatt fogja vinni a' szerkeztetést. A' kisebb 's nagyobb kötetek időhez nem szabva jelennek meg úgy a' mint tárgy és környülállás engedi. Tekintet legyen benne a' nemzetiségre, 's a' mit hazánkra alkalmaztatni lehet úgy adassék.

'S ugyan ezen ülés azon évre, mellyben e' folyóirat megindul, szavazat' többségével választotta szerkeztetésre felügyelendő küldöttség tagjainak Gróf Széchenyi István Másodelőlülő ur vezetése alatt: Schediust, Schedelt, Schustert, Szalayt.

Évkönyvek.

Julius 2dikán elfogadta az ülés Berzsenyi Dánielnek ezen értekezését: Poétai harmonistika, az évkönyvek első kötete számára, melly itt olvasható.

Verseny-fordítás.

Martius 26dikán, midőn eléadatott, hogy az elébb kihirdetett 61 tudományos munka közül ugyan azon egyre több fordító is ajánlkozott, következőket találta legczélirányosabbaknak az ülés:

a) Versenyfordíthatás legyen inkább, mintsem egy munka külön csak erre vagy amarra bizassék.

b) Hasonbecsü fordítások közt szavazat' többsége döntse el a' kérdést.

cz) Több kötetü munkát a' Társaság kötetenként is elfogad, bizván a' fordító' becsületérzésében, melly meg nem fogja engedni dolgozásának ok nélkül félbenszakasztását.

d) A' mint egyik versenyfordító beküldi a' Titoknokhoz munkáját, annak vágytársa mindjárt tudósítást kap 's elégséges időhatár adatván akkor ennek, addig az elébb érkezettről itélet nem szól.

Fuvó harmonika.

Augustus 13dikán Pajor István' levele olvastatott fel, mellyben arra kérte a' Társaságot, hogy az általa feltalált fuvó harmonikát leveléhez csatolt leirása és rajzolatja szerint készítetné el, 's így találmányát lételre hozná; de ezt a' Társaság azon okból nem teljesítheté, mivel 1ső rendszabása szerint szorosan csak az tartozik tárgyához a' szép művészségek közül, mihez a' nyelvnek is köze van; ámbár nagyon örvend, midőn magyar föld szülte fiakban szép művészség' körét is találmányokkal bővítő elméket lát. Illyenekre is kiterjeszkedhetés még több jövedelmet kivánna.

Imre János. †

Ismét egy rendes tag' halálát kell itt is említeni. Imre János, a' héti ülések folyta alatt Május 12d. mult ki. Helyére az Igazgatóság' elébbi rendelése szerint, Szalay Imre, Junius 1sőjén lépett fizetésbe.

HARMADIK NAGY GYÜLÉS.

1832.

Augustus 28dikán kezdve September 7dikéig 11 üléssel. Az utolsó napon 2. Vezette mindeniket az Előlülő. 2—4 tiszteletbeli, 21 rendes, 2—11 levelező tag jelen.

Szótár.

September 3d. helybenhagyta az ülés a' szótár' belső minémüségében megállapodását az 1831beli említett héti üléseknek, 's most magokra vállalák a' nyelvtudomány osztályának helybeli tagjai, hogy a' negyedik nagy gyülésig azon javaslatot röviden kidolgozzák, melly azután minden tagnak maga ahhoz tartása végett a' munkálatban meg leszen küldve.

Huszár Mátyás' véleménye szótár készítése módjáról a' levéltárba tétetett, hogy e' javaslatirók arról is véleményt adjanak.

A' titoknoki újabb körlevélre szavakból gyüjteményt ezen tagok hoztak vagy küldöttek bé: a' mathesis osztályabeli könyvekből, Bitnicz; a' természet' tudományaiéből: Horvát József; a' győri magyar hajósok 's mesteremberek' műszavait Czech. Székely szavakat szóejtéseket, Buczy, Kállay; a' pozsoni mesteremberek' műszavait, 's a' pozsoni bazini modori szentgyörgyi czéhek árszabását 1668ból magyarúl Gyurikovics: haditudományok' kifejezéseit Kiss Károly; tájszavakat Sztrokay; kézimesterség szavait Udvardy.

Egyszersmind Bitniczet megbizta September 3d. az ülés, hogy osztályának begyült 's gyülendő műszavait betürendbe szerkeztesse.

Régi magyar kéziratok' másoltatása.

Ide tartozónak vélte ugyan azon ülés olly lappangó régi magyar kéziratoknak ha lehet eredetiben megszerzését, ha nem, leghívebb lemásoltatása megindítását az Igazgatóság' helybenhagyásával, mellyekből a' nagy szótárhoz, sok elavult, de jó magyar szavakat; a' grammatika tekintetében sok nevezetes régi magyar szerkezetet 's beszédejtést lehetne kiszedni. 'S e' végre most eleinte kijegyeztetett e' négy:

1. Ó testamentombeli némelly próféták 1382ből, mellyeket Révai említ: *Antiquitates literar. hung. Vol. I. a'* 21—23*d. lap.* ki azokat hiven le is másolta. A' Társaság számára újra leiratásuk, a' bécsi cs. könyvtárban lévő eredetiből, Gévay Antal levelező tagra bizatott, mivel Révai' kéziratját, Horvát István, kinél most van, maga czéljára kivánta megtartani.

2. Első remete sz. Pál szerzetebeli Bátori Lászlótól az egész sz. irásnak fennmaradt részei. Ebből az első levelek Jankovich Miklós' gyüjteményében vagynak, ki ezek irása' korát 1420—1440. közé teszi. Meg van az egészből több másutt.

3. Bertalan Paptól a' CL. zsoltár 's a' passio a' négy evangyéliom szerint, melly alá magát a' fordító így irta: *Bertalan pap bereg Vármegei halabori faluból nemzett: ez zoltárt irta ziletes utan ezer öt zaz niolt esztendőben.* Bizatott mássának vétetése a' károlyfejérvári püspöki könyvtárban lévő eredetiből, Buczy Emil l. tagra.

4. Velykee György' magyar zsoltáros könyve 1522ből, máskép sárospataki codex. Most Gr. Festetics László' birtokában.

Helyesirás.

A' helyesirás és szóragasztás szabályai' elején álló javaslatát a' nyelvtudomány osztályának, melly kettős betük helyett egy külön hanghoz egy külön betü felvételét ajánlotta megkésértés végett, elfogadván már a' Társaság, most az említett osztályra a' 4dik nagy gyülésig bizonyos betüjelek kitalálása is leve bizva September 6dikán. Ugyan ekkor ment határozatba, hogy a' kinek mi észrevétele támadna a' kiadott helyesirás és szóragasztás szabályainak többszeri megolvasása alatt, azt hozná magával a' következő nagy gyülésre, midőn a' min kellene, a' második kiadáshoz javítás tétetnék.

Népdalok.

Több népdalt ada bé összeirva a' közéletből Horvát József.

Vélemények kéziratokról.

Véleményt kéziratokról: Fáy, Schedius, Döbrentei, Guzmics, Horvát Endre, Kölcsey, Schedel, Szilasy; Czuczor, Csató, Sztrokay, mellyek felolvasása részszerint most folyt, részszerint későbbre maradott.

Efféle vélemények készítései' módjára nézve a' gyakorlat ezen további határozatokat fejtette ki:

a) A' melly tag reája bizott kéziratról véleményt ád, tegye ki egyenesen; ha szükséges feltétele gyanánt tekínti-e a' kiadhatásnak arra tett jegyzései' figyelemre vételét vagy nem?

b) Midőn a' véleményadó tag valamelly kéziratot mint nem jól készült munkát, kereken visszaadandónak állít, tartozzék véleményét elégséges indító okokkal eleádni, hogy a' munkáról az ülés tagjai is tiszta képet kapjanak, az Iró pedig ha kivánná láthassa, melly hiányok miatt nincs elfogadva munkája. Ekkor ezzel az okokat, a' véleményadó neve nélkül a' Társaság nevében és más irásával közli a' Titoknok hívatalosan.

Tudománytár.

Tudománytárba menendő birálatokat küldött vagy adott bé: Fáy; Bitnicz, Berzsenyi, Bugát, Gebhardt, Guzmics, Szilasy; Angyalffy, Győri, Sárváry.

Ennek szerkeztetéséhez most még e' két pont járult:

a) Valamint könyvről is csak 1831. eleje óta leszen abban szó, úgy tudósról is egyedül azon kezdve szól halálozási 's életirási hir, de azon időponttól fogva minden jeles Iró' és művész' meghalálozásáról 's egyszersmind érdemeiről kéretik bé, az azt ismert vagy felőle olvasott tagtól kimerítő ismertetés.

b) Abba csupán tag által készült vagy aláirt dolgozat fogadtatik el. Antikritika vagy arra adott felelet akár tag irta, akár nem az, helyet benne nem lel.

cz) Minden rendü tag küldjön a' Titoknokhoz jelentést a' legkisebbről is, a' mi lakja helyén vagy vidékén hazai nyelv, literatura és művészség 's akármelly nemü hasznos intézetek, rendelések, felfedezések tekíntetében történik, hogy a' tudománytár azok által is érdekletessé tétessék, 's az Ország minden lelki mozgást megtudjon.

E' folyóiratba határozott adatokat évenként kijövő kalendariomok' mennyiségéről küldött bé most, Fabriczy, Fábián és Sárváry.

Stettner György helyét, ki Pápára Professornak menetelét jelentette, Schedel Ferencz foglalta el mint szerkeztető September 1sőjén szavazat' többségével. 'S minekutána 20—20 ívvel két kötethez már elég munka vala együtt, határozatba ment, hogy ez a' nyomtatás körül dolgát az Igazgatóság elintézésével 1833. elején már végezze, 's így minden évnegyed' kezdete egy egy kötetet mutasson ezután esztendőnként. A' Titoknokra bizta September 3d. az ülés e' folyóirat' hirdetését, szerkeztetőjére az előszó megirását, 's ezek' általnézését a' héti ülésre, melly majd bővebben ereszkednék akkor megvizsgálásába azon itt előlegesen mondott irásbeli

Irók' szabadra hagyása.

elvek kifejtésének, hogy a' Társaság nem akarja, szabad szerkezetben új szavak alkotásában a' grammatika és szótár irása előtt véletlenebbül eshető határozatai által, se jelen tagjait se ezek felváltóit előre lekötni, hanem kitkit enged öntudománya szerint önútján is járdallani és így erőltetés nélkül szeretné látni szerencsés eltalálások között végre józanság' közmegegyezését. De midőn így mind ezekre mind a' tudomány osztályában kinyilatkoztatandó külön meg külön birálatokra nézve, a' Társaság, egyik tagját sem akarja önmeggyőződése követésében vetélkedés vagy szavazat' többsége által akadályoztatni, más részről jelenti, hogy azon saját képzetek csak egyes tagé gyanánt nézendők lesznek, a' Társaság pedig magát egyedül mint kiadót és sértegetést meg nem engedő testet akarja tekíntetni. Ezt fogja pedig követni az évkönyvekben leendő munkák körül is.

Három küldöttség.

Augustus 29dikén az Előlülő ur, három küldöttséget neveze ki az ülés' megegyezésével.

Egyik javaslandó volt pontokat, mellyeket az esztendei jutalomra választás körül kellene megtartani, 's ezután végig mennie az 1831ben kijött munkák' azon czímsorán, mellyet a' Levéltárnok hívatalosan összeirt; 's azok közül mint ismeretesek közül tenni választásait javaslatul' Megjegyzette az Előlülő ur hogy most ezen mód azért lehet czélirányosabb, mivel nem jövén bé minden 1831beli munkák' birálata, két pályamunkánál többet nem választhattak ki a' héti ülések, pedig azokhoz adandó több is lehet, 's ez úttal azért kivántathatik számosabb küldöttség ide az első nagy gyülésben elégnek vélt három birálónál. Előre bocsátotta még, hogy most csak egy munka lesz megjutalmazandó, mivel az alaprajz 16d. lapján álló e' szavakat: a' lejárt esztendőben kijött minden magyar könyv közül a' két legjobb az igazgató testnek megjutalmazásra bémutattatik, azért nem lehet teljesedésbe hozni, mert mostani jövedelemhez képest eleinte csak egy jutalom van kitéve. Közösen az ülés még ezekben egyezett meg előre; hogy a' küldöttség több munkát is ajánlhat jutalomra, csak mindenike érdemeinek felhordja okait, a' nagy gyülés pedig azokat is vítatás alá vehesse, 's akkor a' legjobbnak vélt felől itélet kimondása nem titkos szavazattal hanem nyiltan folyjon, az érdeklettek' távollétével. Ki lett nevezve:

Jankovich, Döbrentei, Czech, Gebhardt, Guzmics, Horvát József, Petrovics, Szemere, Szilasy. Jegyzőjének választotta a' küldöttség Petrovicsot.

Másik az évkönyvekbe érkezett kéziratokat vala megvizsgálandó e' tagjaival:

Fáy, Bajza, Bitnicz, Bugát, Kölcsey, Schedel, Schuster, Szalay, Vörösmarty, Helmeczy. Jegyző volt Vörösmarty.

A' harmadik küldöttségnek a' következő köz ülés' melly renddel tartásáról kellett adni javaslatot. Ebben eljárandó volt:

Schedius, Döbrentei, Balásházy, Berzsenyi, Horvát Endre, Kis János, Kisfaludy Sándor, Nyiri, Schedel, Szlemenics. A' jegyzőséget vitte Schedel.

A' pályamunkák küldöttségének javaslatait igy állította meg az ülés September 5d.

Vezérpontok pályamunkák kijelelése körül.

A' mostan 200 darab aranyat nyerő első, majd későbben ezen kivül még más jutalmat kapó második pályamunka kijelelése körül a' tagok e' következő okfőkre fordítsanak figyelmet:

1. Többek által készült gyüjtemények vagy könyvek, 's gyüjteményekben találtató kisebb munkák nem nyerhetnek jutalmat. Ezek nevezetesen nem, mert az alaprajz könyvről szól.

2. A' tizenegyedik rendszabásban érdeklett politikai és theologiai tárgyu munka, jutalomtól el van zárva.

3. Munkát mellyben a' dolog' ügye, személyével vagyon összekeverve, jutalomra ajánlani nem lehet.

4. Ha megholt Szerző' munkája jegyeztetnék ki jutalomra, ezt akkor az Irónak, vagy le vagy felmenő egyenes lineában lévő örökösei kapják, vagy végintézetebeli átaljános örököse; más senki; úgy hogy, midőn az említett kijegyzés nem mutat örököst, akkor a' jutalom a' másodiknak itélt munkára megyen által, dicsőségül mindazonáltal első rangunak a' megholt Szerző' munkája hirdettetvén.

5. Ha valamelly több darabból álló munka kitetsző jelességü volna, darabonként is jutalmazható; azonban több között 's hasonló környülmények mellett mindenkor teljes munkáé a' jutalom.

6. Fordítás csak remek nyerhet jutalmat, és csak hasonbecsü eredeti' szükében.

200 aranyat nyert munka.

Ezek után Horvát Endre Árpádja itéltetett az 1831ben kijött munkák között a' 200 aranyra érdemesnek, September 7dikén helybenhagyott indító okoknál fogva; e' következő három pedig: Nyiri tudományok' összesége, Tessedik' utazása Francziaországban 's Vörösmartytól: Csongor és Tünde, a' többek között kitünőbbekül megemlítendőnek. Áll erről hivatalos tudósítás itt a' köz ülés' jegyzőkönyvében.

Pályamunkák kijegyzése az osztályok által.

'S látván az ülés, hogy a' hétiek bégyülhető adatok' szüke miatt, nem mehetnek végig egy egy egész esztendő alatt kijövő minden munkán, az 1832. 's következő évbeliek közül előleges kijelelésre nézve ezt rendelte:

„Köteleztetik 1832tőn kezdve minden tag a' maga osztályabeli akármelly literariai magyar tüneménynek esztendőnként olly figyelmes szemmel tartására, hogy a' jelesebbekről nagy gyüléskor, papirosra tett észrevételeit is eléadhassa. Külön ülvén ekkor össze az osztályok, olvasás közben tett jegyzékeik sikere szerint ajánlanak egy vagy több munkát pályamunkául, ha t. i. osztályokban arra való találtatik. Ezen osztálybeli ajánlatokra fogja építeni a' kinevezendő küldöttség javaslatát okok szorgos felhordása mellett 's ezen küldöttségi javaslat szolgáland végre a' nagy gyülésnek sinórmértékül 's utasításul a' jutalommunka' kijelelésében.

Évkönyvekbe munkák.

Az évkönyvek küldöttségének eléadott okainál fogva a' September 5d. volt ülés elfogadta az ajánlott értekezéseket. El azokon kivül több ide tartozót, 's találtatnak ezek mind itt ezen Isső kötetben, kivévén Kállay Ferencznek illy czímü hasonlóképen elfogadott értekezését: „Az emberi nem' tökéletesedéséről“.

A' köz ülés küldöttsége' javaslatára September 1sőjén megállított rendet mutatja alább a' köz ülés' jegyzőkönyve. Emlékbeszédek soráról folyván szó, Imre Jánosnak hasonlóval megtisztelésére magát önként Szalay Imre ajánlotta, a' mit az ülés mint IId. kötetbe menendőt fogada el. Abba kívánta Bitnicz az általa Tittelre már készen lévőt is, mivel az Isső különben is már sok gyászt hirdetni kénytelen.

Ezen említett küldöttségben olvastatott fel a' Társaság történeteinek eléadása is.

Jutalom-kérdés.

September 4dikén béadta 4 osztály, három három javaslott kérdését, 's azok közül egy egy fogadtatott el, azon jegyzés mellett, hogy a' nyelvtudományé és philosophiáé még 1831re szól, mivel akkor azokat kihirdető köz ülést a' cholera miatt nem lehete tartani. Láthatni mind a' négyet itt a' köz ülés' jegyzőkönyvében.

Szó eredvén ekkor, ha kihirdettessék-e az indító ok is, ebben lön megállapodás: úgy legyenek a' kérdés támasztás' okai is említve vagy elmellőzve, a' mint valamelly külön esetben ez szükségesnek fog itéltetni.

A' történettudomány osztályának javaslata.

September 6d. a' történettudomány osztálya e' javaslatát adta bé a' magyar históriának még inkább mint eddig lehetett oknyomozó irathatása tekintetéből, hogy pótlásául a' hazai történetek dicséretes buvárai mostanig eléhozott világosításainak, a' Társaság, melly egyeseknél messzebbre ereszkedhetik:

1. Nem csak a' hazai könyvtárakban még talán rejtező históriai kéziratokat kerestetné fel, hanem addig is, míg illy irányra utazásokat lehetne rendelni, a' bécsi, gréczi, prágai, milanói 's tb. de kivált a' müncheni könyvtárok igazgatóságait a' nálak találtató és hazánkat érdeklő kéziratok czímeinek közlése iránt megkérné, mellyek szerint az illető kéziratokat a' Társaság lemásoltathatná 's azokat egy talán alapítandó történeti kútfők gyüjteményében ki is adhatná.

2. A' tagok 's általok más hazafiak kéretnének meg, hogy a' környékeiken megszerezhető eredeti oklevelek' gyüjtésében vagy legalább igen hív lemásolásában járnának el.

3. Hogy némelly külföldi museumok, mint eleinte a' Joanneum, Franciscceum, a' milanói 's müncheni gyüjtemények felügyelői kerestetnének meg, hazánkat érdeklő oklevelek' másolatban leendő közlése végett, főképen pedig tétetnék lépés a' bécsi császári belső titkos udvari levéltár' megvizsgálhatására, mellyben kivált a' velenczei levéltár általvétele óta, Magyarország históriáját illető oklevél nagy számmal vagyon.

Költséggel még nem győzhetés miatt azonban az ülés mostan csak a' 2d. pontot adta ki tagjainak határozatul, a' többire nézve kénytelen volt arra szorítani magát az Igazgatóság tanácsa szerint is, hogy Titoknoka szólítsa fel Baricz György levelező tagot, ki Peschierában lakván az oda nem messze lévő Milanóban járjon el a' kivánt ügyben; így irná össze Gévay Antal levelező tag a' bécsi császári udvari könyvtárban lévő magyar históriai emlékek czímeit és tartalmát.

A' fordításra feljebb kijelelt 61 tudományos munka közül e' nagy gyülés utolsó napjáig el lett foglalva 57; a' 71 színjáték közül 31. 'S mind illy nemü fordítás, mind más tárgyu kézirat, mellyek béküldésére 1831ben ment felszólítás, érkezett a' Társasághoz 61féle. Ezek között két két tagnak helybenhagyó hívatalos véleményéhez képest mint nyomtatásra érdemes, ajánltatott az Igazgatóságnak e' hat:

Hat elfogadott kézirat.

1. Kállay Ferencztől: Nemzeti képviselet' tudománya. Eredeti.

2. Iphigenia Taurisban, ötös jambusokban Goethéből. Fordította Kis János.

3. Nők' iskolája, hatos jambusokban Moliereből. Fordította Árvay Gergely.

4. A' nőtelen philosophus, Alberto Notából, prosában. Fordította Császár Ferencz.

5. Horatius levelei, alexanderversekben Kis Jánostól, 's azokhoz Wieland magyarázatai Kazinczy Ferencztől.

6. Gramatica ungherese, Császár Ferencztől.

Két új tiszteletbeli tag.

September 1sőjén tagok választása volt, részszerint a' kiholtak' helyére, részszerint a' még üresen maradottakra, gyülő munkáknak ismét többek közt feloszthatása végett. Pecsét alatt adván bé most a' választók elébbi meghatározás szerint titkos szavazatjukat, mellyek az elölülői nyilvános összeszámlálás után elégettettek, többség ezeket kívánta:

Tiszteletbeli tagok közé újonnan 2.

Horváth János, val. belső titk. Tanácsos, székesfejérvári Püspök, theologia Doctora.

Etre Karchai Georch Illyés, ns. Poson, Pest, Zágráb Vármegye és Vajkaszék Táblabirája.

Helybeli rendes tag lett a' levelezők közül: philosophia osztályában Szalay Imre helyére

Új rendes tagok.

Kállay Ferencz, l. f. ide költözése fejében.

Mathesis osztályában néhai Tittel Pál helyére

Győry Sándor, l. f.

Vidéki rendes taggá a' törvénytudomány osztályában néhai Köteles Sámuel helyére

Stettner György, honi törvények és politikai tudományok Prof. a' pápai ref. collegiumban.

Levelező taggá e' hat:

Új levelező tagok.

Deáky Zsigmond, győri megyebeli Pap, a' luccai kis herczeg nevelője.

Péczeli József, a' debreczeni ref. collegiumban Prof.

Tessedik Ferencz, a' magyar kir. udv. Kamaránál tiszteletbeli Concipista, 's a' párizsi földleirási Társaság' tagja.

Ferenczy István, képfaragó.

Gelei József, nyugalomban lévő Professor.

Waltherr László, a' Károlyi Grófok Levéltárnoka 's t. ns. megye Táblabirája.

E' nagy gyülés három rendes tagnak még üresen maradt helye betöltésére, három három levelező tagot ajánlván szavazat' többségével az Igazgatóságnak, kineveztetett ez által September 3d. a' törvénytudomány osztályába első helybelinek:

Új rendes tagok.

Perger János, l. f.

Harmadik vidékinek:

Ercsey Dániel, l. f.

September 9dikén pedig a' történettudomány osztályába helybeli harmadik rendes taggá

Luczenbacher János, l. f.

Következő elegyes tárgyak említendők még e' nagy gyülésből. Horvát József, a' levéltárba egy török Agától 1677beli magyar útilevelet adott.

Augustus 30d. ez ment határozatba: ezután minden újonnan választott vagy kinevezett rendes tag, osztályához tartozó eredeti értekezése felolvasásával fog legelső megjelenésekor széket; helybeli tag valamellyik héti ülésben a' nagy gyülés után; vidéki, a' következő esztendei nagy gyüléskor.

Simai. Augustus 28d. és 29dikén részvéttel nézte az ülés, tagjai között P. Simai Kristófot kilenczvenedik évében. Külön volt számára téve karszék az Előlülő ur balja felől. Az ő *„Igazházi“* czímü vigjátékával nyitotta meg Buda játékszínében a' legelső magyar színjátszóság mutatványait 1790ben October 25dikén. „Lelke nyelvén lebeg elszállásra, mondá a' tisztes ősz, de jött Selmeczről, láthatni még várt intézetét nemzetének.“

September 7dikén jelentés tétetett arról, hogy a' mult Junius végéig minden taghoz utnak indítatott a' külföldekre is oklevele, 's Hammer József válasza felolvastatott. [1])

Könyvtár. Kiadott munkáik egy egy példányával nevelték a' Társaság' könyvtárát eleitől fogva mostanig átaljában ezek:

Bartai András, Bajza József, Bugát Pál, Czuczor Gergely, Fáy András, Fabriczy Sámuel, Horvát Endre, Hoffner József, Helmeczy Mihály, Imre János, Kazinczy Ferencz, Kállay Ferencz, Kis János, Kovács Mátyás, Nagy János, B. Orczy Lőrincz, Petrovics Fridrik, Schams Ferencz, Schedel Ferencz, Szalay Imre, B. Szepesy Ignátz, Szeder Fábián, Gr. Széchenyi István, Szilasy János, Udvardy János, Vörösmarty Mihály.

B. Zach +. B. Zach Ferencz levelező tagját a' Társaság ezen ülései alatt September 3d. vesztette el sorából Párizsban kimultával.

---

[1]) Hammer válasza. Így szól: Viro Cl. Gabrieli Döbrentei Societatis eruditae Hungaricae a secretis Josephus Hammer. S. Q. P. D. Quantum diploma insigne, quod Tuo vir Clarissime medio ab inclyta Societate Hungarica mihi honorem socii correspondentis attulit, omnia duo de triginta academiarum, societatumque, quibus adnumeror, diplomata elegantia ac ornatu anteit, tanto majore (quam ex caeterarum societatum judicio percepi) gaudio perfusus sum, quod pro studio, quo in perquirendis rebus Hungaricis illustrium scriptorum Historiae Hungaricae vestigia implere conatus sum, tot tantiqui viri clarissimi ac doctissimi voto ac suffragio suo honorificentissimo me persecuti sint. Gratias rogo meas inclytae Societati quam maximas, meque illi, in investigatione rerum orientalium (quibus tantus cum hungaricis nexus) industrium ac diligentem referas, memorem epigraphes aposphragismatis, in quo post nubila Phoebus et ex tenebris lux exoritur, cujus cultus prae aliis Orientales decet. Vale et fave Orientis Tuique cultori sincero. Vindobonae V. Id. Augusti MDCCCXXXII.

El nem hagyható még innen azon néhány pont mellyeket elrendelt az

IGAZGATÓSÁG ÜLÉSE,

September 9d. 1832.

Tiszteletjutalmak. 1. Az elfogadva lévő feljebb említett 6féle kéziratnak minden nyomtatott ivéért, feljül a' nyereség harmadnak 15 évi kifizetésén, midőn a' kézirathoz való jog is vissza bocsátatik, a' tiszteletjutalom 3 darab aranytól 6tig volt határozva.

Kis János azon summát melly neki Horatius levelei' fordításáért jár, barátja Kazinczy Ferencz árváinak engedte.

A' zsebszótáron dolgozók 's annak egyszersmind nyomtatási kijavítását vívők tiszteletjutalma ívenként 40 pengő forint.

2. Az egyedi határon kiásott egyiptomi korsó 3 rajzolatjához és kimetszetéséhez, így a' 6 osztálybeli műszógyüjtemény kinyomtatásához költség rendeltetett.

3. A' tudománytárból 700, a' többi kéziratokból öt ötszáz példány legyen nyomtatva.

4. Az újonnan kinevezett vagy választott rendes tagok, kinevezés vagy választás napján kezdve huzzák fizetésüket.

Előlülő. Ezen ülés végeztével az Előlülő ur köszönetét fejezte ki az eddig benne vetett bizodalomért, 's minekutána hivatala Bécsben tartóztatja, a' 15d. rendszabás pedig helyt lakást kíván, az előlülőséget letette. Előterjeszté ekkor a' Titoknok a' nagy gyülés' kérését, mellyet reá közakarattal bizott September 7d., hogy Előlülőjét, ki mint maga is alapító, mint maga is tudós Iró, a' társak' tudós munkálódásait széles tudományu észszel, és szelid lelküséggel párosított nyomossággal buzgón vitte, igen ohajtaná ezutánra is megtartani. Folyamodnék azért az Igazgatóságnak eddig is a' Társasághoz bizonyított gondossága a' Pártfogó Nádorhoz: méltóztatnék Ő cs. kir. Főherczegsége az előlülői vezetésnek Gróf Teleki Józsefnél maradhatását kieszközleni. Eléadatott a' mód, mellyel az összeköttetést a' távolban is történhetőnek vélte a' nagy gyülés.

Az Igazgatóság tökéletes elhatározását e' nevezetes pontnak akkorra halasztotta midőn a' nagyobb summákat alapított igazgató tagok is többen lehetnének jelen, addig pedig az Előlülő urat hívatala' folytatására kérte. A' nagy gyülés' folyamodása azonban az Igazgatóságnak is ahhoz járult kivánságával Gróf Cziráky Antal Ország' Birája 's igazgató tag által alá irva a' Pártfogó Nádor Főherczeg eleibe terjesztetni rendeltetett.

Új alapítók.

Végre az elébbeni alapítók szép sorához, még azok' nevei adatnak itten kik az 1830beli Országgyülés óta, e' 3d. nagy gyülés bévégeztéig az Igazgatóság' jegyző 's az alapítások' könyve szerint alapító leveleiket béadták vagy áldozataikat valósággal béküldötték:

1831ben.	pengőfor.	kr.
1. Vághy (Wagner) Ferencz, igazgató tag küldött December 17d.	400	—
2. Hont Vármegye December 31d.	20	44

Jegyz. Fiume, Kapitánysága jegyzőkönyvének megküldött kivonata szerint Május 25d., 1000 pengő forintot ajánla, 200 forintonként béfizetéssel, a' mit 1832b. Nov. 1sőjén fog kezdeni.

1832.		
3. B. Prónay Sándor, igazgató tag' alapító levele szól Januarius 1sőjéről	2000	—
4. Ürményi Ferencz, val. belső titk. Tanácsosé 's a' magyar tengermellék' Kormányozójáé Aprilis 23d. . . .	2000	—
5. A' győri Evangelicusok' gyülekezete küldött Május 2d. .	231	14
6. Döme Károly, tiszteletbeli tag Majus 11d. , . .	300	—
7. Kolozsváry Sándor, igazgató és tiszteletbeli tag Május 25d.	400	—
8. Perlaky Károly, Táblabiró Junius 10d.	100	—
9. Kálmán János, tarányi Plebános Somogy Várm. Aug. 28d.	100	—
10. Fejér Vármegye két izben, először Május 12d. másodszor September 3d. adott együtt	610	20

B. Szepesy Ignátz igazgató és tiszteletbeli tag Julius 25d. ajánlott esztendőnként, míg él 600 pengő forintot.

Gévay Antal levelező tag hasonlóképen így, Augustus 27d. esztendőnként 50 pengő forintot.

Egyébiránt a' pénztár' mibenlétét megmutatja az Igazgatóság' jelentése, mellyet esztendő lejártával az Ország' törvényhatóságaival nyomtatásban közöl.

A' KIRÁLYILAG MEGERŐSÍTETT HÁROM IRAT,

MELLYRE A' LXIIdik LAP HIVATKOZIK.

A. A' magyar tudós Társaság' alaprajza.
B. Rendszabásai.
CZ. Eleinte mi módu megindíthatása.

A.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ALAPRAJZA.

BÉVEZETÉS.

A' mit az emberi lélek természete nyilvánságossá tészen, az iránt a' nemzetek' története minden kétséget kirekeszt; hogy t. i. a' tudományok és művészségek, mellyek az elmék és erkölcsök, a' köz és egyes intézetek tökélletesítését eszközlik, csak olly nemzetekre áradnak haszonnal, mellyek azokat honni nyelveken űzni, mívelni és az élet szükségeire fordítani egyesített erővel törekesznek. — Ez indítá dicső emlékezetű IIdik Leopold apostoli Királyunkat mindjárt országlása kezdetén, 1790ben Aprilis 20kán a' 13,027dik szám alatt a' 7dik pontban, ezen valósággal királyi kifejezésre: „Ő apostoli Felsége ugyan hazánkban bármelly gya„korlott nyelv tanítását sem kivánja megakadályoztatni; ohajtaná még is, hogy a' „magyaron, mint ebben az Országban egyedül anyanyelven, különös figyelem legyen, „'s annak míveltetésére és kiterjesztésére, kivált azon helyeken, hol több nyelv „van divatban, fordítassék a' fő gond.“

Így lévén az alap megvetve, ezen felséges igyekezet' sikerét az 1790diki Országgyülés köz lelkesedéssel sürgette. Ő Felsége Iső Ferencz kegyelmes Urunk Királyunk is a' magyar nyelv míveltetését számos rendelések által kegyesen mozdítá elő; különösen pedig az 1808beli VIII. czikkely szerint tudós Társaság felállításával kivánta elérését. De a' szükséges költségek hiánya miatt mind addig ezen igyekezet se kaphatott életre, míg az 1825-26-27-diki Országgyülés alatt Gróf Széchenyi István minden javaiból egy egész esztendei jövedelmét tudós Társaság fundusának alapjául a' haza oltárára tévén, e' haza szeretet gyönyörű példájával dicső követőket serkente: Gróf Vay Ábrahámot, Gróf Andrásy Györgyöt és Gróf Károlyi Györgyöt. Több hasonló szent ösztöntől gerjesztett hazafiak követték ezek' nyomdokait, kiknek emlékezete halhatatlanul fennmarad a' nemzet' törvénykönyvében.

Erre nézve még az említett Országgyülés alatt ezen intézetről folyt tanácskozások Ő Felsége eleibe terjesztettek, 's azokat törvény erősítette-meg (XI. czikkely). Hogy pedig a' Társaság nemzeti méltósággal megegyező rendet nyerjen, szerkeztetésére Ő cs. kir. Főherczegsége az Ország' Nádora által kinevezett különös küldöttség a' következendőkben állapodék-meg, a' miket már kegyelmes királyi válasz is helyben hagyott.

I. A' TÁRSASÁG' CZÉLJA.

A' magyar tudós Társaságnak egyedül csak az van téve czéljává, hogy munkálódása által hazánkban a' tudományok és szép művészségek honni nyelven míveltessenek; 's viszont ezek által a' nyelv maga, csínosulást, fenséget és bővülést nyerjen: ekképen pedig a' nemzeti elme és lélekerő szép és hasznos tudományok által időről időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időkig fennálljon.

Ez a' tudós Társaság azért szoros gondjait fordítja a' magyar nyelv hajdani nyomai', régi emlékei', bárhol rejtezkedjenek, felkerestetésére, hogy annak formáit mind a' magános szavakban, mind azok öszvekötésében az emberi nyelv fő törvényeiből ugyan közönségesen, de különösen magának a' magyar nyelvnek kebeléből, a' honni szokásokból, valamint más rokon nyelvek' öszvehasonlításából kifejtesse, felvilágosítassa, megalapítassa; félre tévén azonban a' kényére hatalmaskodó tekintetet, mint minden tudományos előmenetelnek legveszedelmesebb ellenségét. — Továbbá a' különbféle nemzetek között vagy régen, vagy közelebb feltalált dolgok' ismeretét honni nyelven fogja terjeszteni. Végre a' termékeny elméket, a' minők magokra hagyva lankadnak, illő módon serkenti jeles munkák' kidolgozására, mellyek az emberiség míveltségét ne csak emeljék, hanem a' magyar nemzet' nevére hírt is szépet terjesszenek.

II. A' TÁRSASÁG' FOGLALATOSSÁGAI.

A' Társaságnak innen folyó foglalatosságai olly fontosak és messze terjedők, hogy bármelly számosan leendő tagjaira, azokból folyvást elég munka és dolog háramlik. Különösen mégis e' következők felé vagyon kitűzve iránya.

1. A' honni nyelv míveltetése.

Mindenek előtt kötelessége e' Társaságnak a' honní nyelvet mívelni és gyarapítani. Ennél fogva az elavult, de alkalmatos szavakat, szólásokat feltámasztja; az Ország különbféle tartományaiban maiglan szokásban lévő szólás módokat öszveszedi 's hasonlítja; végre a' netalán szükséges új szavakat és szókötéseket a' józan szónyomozás világánál a' nyelv természetével megegyezőleg előteremti, megitéli és meghatározza. Legelőször is egyes értekezések, szorgos vizsgálatok és tudós észrevételek által törekedvén a' czélon, azután pedig e' tekíntetből az Ország' különböző részeiben utazásokat tétetvén.

Ezen készületek meglévén, egy tökélletes magyar grammatika, és egy a' lehetőségig teljes szótár készítéséről fog gondoskodni; 's abból különbféle nyelvekre alkalmaztatott apróbb szótárokat vonat ki.

2. Munkák' kiadása.

Hogy a' tudós Társaság a' tudományokat, művészségeket foganattal terjeszthesse, magyar nyelven irt különbféle munkák közre bocsátása szükséges; egyes tagjait tehát mindenek felett eredeti munkák, saját elme szülemények alkotására ösztönzi, nem felejtetvén azonban velek e' mellett a' mívelt nemzetek, úgymint: a' régi görög és római, az újabb olasz, franczia, angol, német 's a' t. remek tollu 's nagy hasznu Iróik fordítását, mert nyelvünket ez által is több rövidség, hajlékonyság, tömöttség és kerekdedség kellemesítheti.

Gyakran a' tudós férfiak részszerint szerénységből, részszerint szükölködésből még legfontosabb munkáikat is, a' közönség szemei elől elvonják, a' tudós Társaság tehát az illyeneket felkeresteti, elfogadja, 's megvizsgáltatván, ha helyben hagyást nyernek, a' Társaság' költségén az ő tulajdon hasznára, közre bocsátatja, az Irókat pedig azokért érdemek szerint jutalommal tiszteli meg. — Az efféle kiadandó munkák azonban, mint szinte minden egyéb kéziratok, censura alá terjesztessenek.

Mivel pedig a' honni nyelv csinosítására, különös béfolyásu a' nemzeti játékszín, a' Társaság ezen czélra szükséges, részszerint eredeti, részszerint fordított drámák' elegendő számmal lételére is kiterjeszti gondját.

Végre hogy a' Társaság' előmenetele közönségesen tudva légyen, kötelessége lesz, egyéb tudós Társaságok példájaként munkálkodásának évkönyveit időről időre kiadni; mellyek a' Társaság történetét, nem különben a' Társaság tagjai által dolgozott tudós értekezéseket foglalják magokban.

3. Munkák' megbirálása.

A' munka becsének köz hirül adása, a' jó 's rossz kimutatása, mind az olvasó közönségnek, mind az irói pályára indult ifjuságnak hasznos utmutatásul szolgálván, a' tudós Társaság ügyelni fog arra, hogy bármelly nyelven irott munkák', értekezések' (akár a' Társaság' tagjaitól, akár más szerzőktől származzanak ezek) tulajdonságai, tudományos és erkölcsi hasznai, valamint szinte fogyatkozásai és tévedései szorgos gonddal, de mégis tiszta szelíd lélekkel itéltessenek meg. Ezen birák azonban soha se feledjék, hogy munkás hivatalok egyedül csak a' honni nyelv míveltetésére, és az ezzel öszvekötött tanultságra vagyon szorítva; a' haszontalan, szívet lelket ingerlő, a' szép egyességet dúló vetekedésektől, úgy a' vallást, az Ország' polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akármelly más politikai tárgyak vitatásától ójják magokat. Ezen megbirálásokat a' Társaság, folyóiratában melly egyszersmind különbféle tudományos jelentéseket is veszen fel, fogja kiadni.

4. Jutalomkérdések.

Az intézet' czélját különösen előmozdítja a' nemzet mostani állapotjához alkalmaztatott kérdések feltétele és megfejtése; ez által mind a' hazai nyelv, mind a' tudományok és művészségek felette sokat nyernek, 's új felfedezésekre tétetik lépés. Illyen kérdéseket azért a' Társaság gondos választással támaszt, megfejtéseket nyilván hirdetendő jutalmakkal éleszti, és a' legtökélletesbet megjutalmazza. E' szerint a' köz tisztelethez személyes megjutalmaztatást is függesztvén, a' honni nyelv' mívelését, a' tudományok és művészségek honnosítását tulajdon kincstárának erejéhez mérsékelt jutalmak, vagy egyéb tudós Társaságok példája szerint, vert emlékpénzek által iparkodik előmozdítani. Azon lészen tehát hogy az illyen emlékpénzek Ő cs. kir. Felségének kegyelmes engedelmével, a' királyi pénzverő házban verettessenek, a' Társaság' czéljával megegyező magyar körülirásokkal és képjelekkel.

5. Tudományos utazások.

Tagadhatatlan hogy a' honni nyelv csinosítására több segédeszköz vétethetik, mind a' hazában fenn forgó szóllás módokból, mind a' napkeleti rokon nyelvekből, mellyekhez a' magyar igen sokban, de különösen a' szókötésben hasonlít. E' mellett a' nemzet történetének felvilágosítása végett a' régiség' emlékei, 's különbféle nemzetek közt fennálló maradványok' felkeresésére, a' természet' tudományiban tágosb mező nyitására, szükséges a' föld különböző részeit, éghajlatát, lakosinak szokásait bővebben kitanulni. Erre nézve a' Társaság tudományos utazásokat rendel.

III. A' TUDOMÁNYOK' OSZTÁLYAI.

A' Társaságnak ugyan gondja és munkálkodása minden tudományra kiterjed, ide nem számlálván mégis a' vallás tudományát; mindazonáltal a' következendő hat osztály u. m. Nyelvtudomány, Philosophia, Történetirás, Mathesis, Törvény és Természettudomány van megállapítva.

IV. A' TÁRSASÁG' PÁRTFOGÓJA ÉS ELŐLÜLŐJE.

Pártfogó.

Hogy ezen Társaság, melly egyedül haza szeretetből származott, és a' hazafiak hasznára állíttatott fel, czélját biztosabban 's foganatosabban elérje: azt az első alkotók, 's az Országgyülésen együtt tanácskozó Karok és Rendek Ő cs. kir. Felségének a' legkegyelmesebb, most dicsően uralkodó Fejedelemnek Iső Ferencznek oltalma, és legfelsőbb felvigyázása alatt, kinek a' hazai nyelv iránt megbizonyított felséges kedvezéseit, és nemzetünkhez 's őseink szokásaihoz mindenkor hajlandó királyi kegyelme emlékezetét az időnek semmi viszontagságai a' magyar nemzet szívéből ki nem törlik, Ő cs. kir. örökös Főherczegségének Józsefnek az Ország Nádorispánjának, ki valamint a' nemzetet, úgy a' nemzeti nyelvet, nem különben a' tudományokat és művészségeket kegyes hajlandósággal 's nem kisebb gonddal ápolgatván, a' hazafiak határtalan bizodalmát megnyerte, pártfogásába ajánlák; hogy az ő fedező szárnyai alatt lassanként nevekedjék, mind inkább erősödjék, és bármi akadályok ellen hathatósan védelmeztessék. 'S Ő Főherczegségének ezen kisded intézet iránt már is több kedvezéseit 's jóltévőségét tapasztalván az alkotók; alázatossággal megkérék, hogy a' Társaság' jegyzőkönyveit maga eleibe terjeszteni engedje, a' gyüléseket kegyelmes tetszése szerint jelenlétével megtisztelni, a' választás kétséges esetében Előlülőt nevezni, és az Ország' törvényhatóságait, ezen intézet előmozdítására leendő adakozás végett felszólítani méltóztassék.

Előlülő.

A' Társaság igazgató tagjai által ugyan ezen igazgató testből, szabad voksokkal minden esztendőben választassék Előlülő és Másodelőlülő. Ha ne talán ezen választásban kettőnek egyenlő számu voks jutna, a' dolgot a' Pártfogó fogja elhatározni. Az Előlülő és Másodelőlülő azonban minden egyes esetben megerősítés végett, a' Felség eleibe terjesztetik.

Az Előlülő főigazgatásától, ki minden gyülésben elsőséggel bir, függ az egész Társaság, mellynek következésében különösen kötelessége lészen a' Társaság' pénztárát bátorságban tartani, azt véletlenül megtekínteni, az igazgató test tanácskozásaiban a' pénztár környülállasairól és a' neki bényujtandó számadásokról, jövedelmeiről és költségeiről értekezni. Tiszti hivatala tehát: előlülősége esztendejében a' Társaság' központján lakni. Azonban ha környülállásai úgy kivánnák, még a' törvényesen meghatározandó szünnapokon kivül is, a' Pártfogó engedelmével a' Társaság közhelyét elhagyhatja; melly esetben 's akkor is, mikor fontosabb akadályok a' gyülésben megjelenni tiltandják, minden kötelességeit a' Másodelőlülő veszi által, kinek ezen tekíntetből a' Társaság' minden gyülésében különben is ülése és szava lesz.

V. A' TÁRSASÁG' EGYÉB TAGJAI.

A' Társaság' tagjai négy rendüek: Igazgatók, Tiszteletbeliek, Rendesek és Levelezők. Vagynak ezeken kivül tisztviselői és cselédei.

Igazgató tagok.

Az igazgató tagok száma, hogy a' honni literaturát kedvelő hazafiak az Ország' minden részeiből minél többen megtiszteltessenek, és a' magyar tudós Társaságban érdemet minél több hazafi szerezhessen, huszonötre határoztatott az Előlülővel együtt, kik az Ország' négy Rendeiből választatnak.

Ezen igazgató tagok számához tartozik a' négy első alkotó is, kik a' többi huszonegy tagot most először önitéletek és tetszések szerint választották és a' Főherczeg Nádor eleibe terjesztették, ki azok megerősítését legfelsőbb helyen eszközölni méltóztatott. Ennek utána pedig a' megholt, vagy akármimódon kilépett tag helyébe magok az igazgatók szabad voksolás által olly móddal fognak mást választani, hogy ha az első voksolásban felénél több voksot senki sem nyerne, ezen esetben azon két tagra, kiknek legtöbb voks jutott, ujra voksolás rendeltessék, és a' ki kettejek közül a' másikat csak egyel is meghaladja, tagnak legyen ismerve.

Igazgató tagokká olly jeles férfiak lesznek, kiket születés, érdem, vagy vagyon már annyira fényes karba helyheztetett, hogy a' Társaság iránt lévő fáradozásaikért semmi költsön hasznot nem várnak: hanem a' haza szeretet és a' tudományokból vett öröm nekik elegendő jutalom.

Kötelesek lesznek, az esztendőnként egyszer, vagy a' Pártfogó' kivántára többször is tartandó igazgató gyülésekben megjelenni. Azok tehát, kiket akadály tartóztatna, helyes okaikat négy héttel a' gyülés ideje előtt az Előlülő által béjelentik a' Pártfogónak, kitől elmaradásra engedelmet nyerhetnek. Azok ellenben, kik a' gyülés teljes számára megkivántatók, a' Pártfogó' parancsolatjára megjelenni tartoznak.

Tiszteletbeli tagok.

Ezeknek olly nagy tekíntetü hazafiak választatnak,' habár igazgató tagok volnának is, kik vagy magyar nyelven kiadott jeles irásaik által híresek, vagy a' hazai nyelv' szeretete, védelmezése, terjesztése által magokat érdemesekké tették.

Számok a' huszonnégyet felül nem haladja, 's választások a' nagy gyülésben a' feljebb leirt módon voksok' többségével megyen véghez. Az igazgató tagok közül azonban tiszteletbelivé nyolcznál több nem lehet.

Irántok a' Társaság különös tiszteletet mutat 's neveiktől is költsönözvén fényességet és tekíntetet, gyüléseiben őket helylyel és vokssal becsüli meg. A' Társaság java' előmozdítására ezeket a' haza szeretete 's azon szent tűz serkenti, melly a' valóban nemes és nagy lelkeket gyúlasztja, 's éleszti őket az örömnek azon édes előérzése is, hogy a' Társaságból a' hazára áradandó hasznok nekik is tulajdonítandók.

Rendes tagok.

Ezek átaljában a' tanult férfiak rendéből választatnak, kik szélyel a' hazában, ámbár hivatalt viselnek is, nem csak a' magyar nyelvnek belső és gyökeres, hanem egyéb tudományok és művészségek velős ismeretéről nevezetesek, főképen pedig kiadott munkáik által magoknak hirt nevet szerzettek, 's a' Társaság őket a' közügyben annál serényebb munkálkodás végett bizonyos esztendei fizetésre is méltóknak itéli.

A' Társaság e' rendü tagjai a' Titoknokon kivül negyvenkettőre határoztattak, minden tudományos osztályra hét hét számláltatván. Ezek közül Pesten és Budán 's ezen két város szomszédságában minden osztályból, ha csak lehet, hárman hárman fognak lakni, mind azért, mivel több 's terhesebb hivatalokat viselnek, mind pedig, mivel előttek több szükséges segéd eszközök használhatása áll. A' többi tagok a' mennyire lehetséges, az Ország' minden részeiből választassanak. Ezeket most először az igazgató test, szabad voksolással fogja választani; azután pedig ezek' választása is a' nagy gyülésekben a' tiszteletbeli és rendes tagok által, a' már meghatározott mód szerint történik.

Ezen rendes tagok' tiszte mindenek felett a' magyar literatura' előmenetelén munkálódás leszen. E' végre a' Pesten, Budán, és ide közel lakó tagok a' hetenként tartandó kisebb gyülésekben megjelenni kötelesek (hanemha fontos oknál fogva az Előlülőtől elmaradásra engedelmet nyernek) elannyira, hogy a' gyülés tanácskozása sikeretlen, ha csak az Előlülővel együtt kilencz, akár a' tiszteletbeli, akár a' rendes tagok közül jelen nincs. Ezen kisebb gyüléseken kivül a' tiszteletbeli és rendes tagok mindnyájan esztendőt által legalább egyszer meghatározott időben a' Társaság közhelyén tartandó nagyobb gyülésekben megjelenni tartoznak, melly nagyobb gyülések azonban tizennégy napnál tovább nem tarthatnak. Ezekből is a' rendes tag csak fontos oknál fogva az Előlülőnek irott engedelme mellett maradhat el.

Kötelessége minden rendes tagnak a' jutalomkérdésekre béjött feleleteket, mellyek mindig legalább is három, vagy helybeli, vagy vidéki taggal e' végett közölve lesznek, szorosan megitélni; nem különben egyéb magyar nyelven irt és kiadott könyveket szorgalmatosan által tekínteni, 's a' mennyire az idő és foglalatosság engedi, meg is birálni, 's itéletét ezekről is azokról is az Előlülőnek irásba béküldeni. Hogy pedig a' kiadott munkákkal a' Társaság minden tagjai minél hamarább megismérkedjenek, a' maga lakhelyén 's vidékén kiadott mindenféle munka, és ennek Szerzője nevét az Előlülőnél hónaponként jókor béjelentse, kinek kezéből azokat a' Társaság, folyóiratában a' tudományos jelentések között a' többi tagokkal is így könnyebben közölheti.

Titoknok.

A' rendes tagok közül az igazgató, tiszteletbeli és rendes tagok által voksok' többségével választatik a' Titoknok illendő fizetés mellett, kinek hivatalos kötelességei lésznek:

A' jegyzőkönyvet és a' tudós Társaság egyéb iratait legnagyobb gonddal öszveirni, 's a' levéltárba helyheztetni, nem különben a' melléje kirendelt Segédjegyzőre és leirókra felvigyázni.

Mind az igazgató, mind a' tudós Társaság nagyobb és kisebb gyüléseiben előterjesztői hivatalt viselni.

A' tagokkal, valamint más tudós férfiakkal levelezni; a' jutalomkérdésekre béadott feleleteket öszveszedni, 's mind ezeket, mind egyéb a' Társasághoz béküldött munkákat az Előlülőnek bémutatni, és a' jegyzőkönyvbe iktatni.

Hogy pedig a' Titoknok valóban terhes és számos kötelességeinek annál foganatosabban, 's hívebben megfelelhessen, neki más hivatalt viselni nem szabad. Ugyan az említett okból Segédjegyző, ki egyszersmind Levéltárnok is, adatik melléje meghatározott bizonyos fizetéssel, kit a' Társaság szabad voksokkal épen úgy választ, mint a' Titoknokot.

Levelező tagok.

A' levelező tagok közé azon dicséretes szorgalmu hazafiak választandók, kik hazai nyelven közre bocsátott irásaik által a' tudományokban, és művészségekben már nem csekély jártosságot mutattak, ha csak nyomos okokból a' Társaság ezen tisztességre ollyanokat is kinevezni szükségesnek nem tartana, kik még irásaik által ugyan magokat meg nem különböztették, de a' Társaság haszna' elésegítésére nézve reménységet nyujtanak. Ezek közé tartoznak a' tudós világ különbféle részeiből lévő férfiak is, kik nevezetes munkáik, de különösen ollyanok által, mellyek a' magyar nemzetet akármi módon érdeklik, elhiresedtek. Számok határozatlan. Azon móddal választatnak pedig a' Társaság' nagyobb gyüléseiben mint a' tiszteletbeli és rendes tagok.

A' hazabeliek' tiszte: az ő lakhelyek körül kijött magyar könyveket a' Társasággal minél hamarább megismértetni; a' szorgalmokra bizottakat legnagyobb gonddal teljesíteni, 's így magokat a' rendes tagok közé számláltatásra méltókká tenni, mivel ezek idővel csak a' levelező rendből választatnak.

A' Társaság akármelly rendbeli minden tagjai, magyar nyelven irott, és a' Társaság nagy pecsétjével megerősített oklevél által vétetnek fel, a' külföldi levelező tagok számára a' deák fordítás is kiadattatván 's az oklevél a' Pártfogó, Előlülő 's Titoknok aláirásával erősítetik meg. Azt a' külsőknek, valamint azoknak is, kik a' Társaság nagyobb gyülésében meg nem jelennek, a' Titoknok az illyen társhoz irandó különös levél mellett megküldi.

Ezen tudós Társaság mindennemü választott tagja az e' részben már érkezett királyi engedelemnél fogva: magyar tudós Társaság tagja czímmel él. De minthogy ezen új intézet ohajtott elémenetele 's az ebből egykor eredhető haszon, leginkább jeles tagok és társak lelkességétől 's a' mindig illyenek szerencsés választásától függ, ezt pedig azoknak a' honnosiak érzéséből kifejlő közbecse segítheti legjobban elé, úgy más részről az utána esengés' fondorkodó kéregetései könnyen zürzavart támasztanának, taggá választatását még a' legérdemesbnek is, tehetségei' megismertetésétől és a' Társaság megbirálásától kell várni, folyamodó levéllel és kérelmekkel keresni tehát, vagy épen utána esengeni nem csak nem szabad, hanem különösen mindenkorra tiltatik.

A' Társaság' tisztviselői.

A' tisztviselők közzé számláltatik a' Pénztárnok, kit az igazgató tanács szabad vokssal választ, és hogy hivatalát annál nagyobb kedvvel 's hűséggel viselje, bizonyos fizetése járand. Ez a' Társaság vagyonára minden gonddal a' takarékossággal ügyel; kiadásokat a' nevezetesebb dolgokban az igazgató tanács rendeléséből, a' csekélyebbekben pedig esztendőnként ötszáz forintot pengő pénzben meg nem haladó summáig, magának az Előlülőnek irott rendelése mellett is tehet. A' bevett jövedelmek, és a' teendő költségek körül olly hűséggel és egyenességgel fog eljárni, hogy mind ezekről az Előlülőnek minden időben számot adhasson. Esztendő lefolytával pedig az egész esztendei jövedelmekről 's kiadásokról az igazgató tanács' gyülésében az Előlülőnek számolni elmulhatatlanul köteles.

A' pénztár annál nagyobb bátorságba helyheztetése' tekíntetéből, a' Pénztárnok mellé Ellenőr (contraagens) rendeltetik, ki azt ezzel kettős zár alatt őrizze, a' bévételről és kiadásról együtt gondoskodjék; mire nézve mind a' kettőt tiszte jól folytatására letett hite is fogja szorítani.

Mivel pedig a' Társaságnak gazdaságos dolgai néha törvénykezés alá is kerülhetnek, leszen a' Társaságnak ügyvéde is. A' Titoknok mellé a' Segédjegyzőn kivül a' levelek tiszta és helyes leirására 's egyéb foglalatosságainak könnyebb viselésére, nem különben a' Társaság nevében kiadandó jutalomkérdésekre béjött feleletek leiratására, segédül adatnak a' leirók, kiknek azonban számokat az igazgató tanács határozza meg, de a' választást az Előlülő teszi.

A' Társaság' cselédei.

A' cselédek, a' Társaság házi szereire vigyázzanak, mindent tisztán tartsanak 's több előkerülő szolgálatot tegyenek. Ezek számát ismét az igazgató tanács határozza meg, kineveztetések pedig az Előlülőtől függ.

VI. A' TÁRSASÁG' KÖZÉPHELYE, ÉPÜLETEI.

Több fontos okból állapította meg a' hazai törvény, hogy a' tudós Társaság' állandó helye szabad királyi Pest városában légyen: ugyan azért az ezen czélra megkivántató épületeket idővel a' Társaság megszerzi.

VII. GYŰLÉSEK RENDJE.

A' fennemlített helyre gyül öszve a' Társaság, minden, úgymint: kisebb és nagyobb, igazgató és köz gyülései' tartására, kivévén a' két hónapig leendő szünnapokat. Azon gyülések, mellyeket a' helyben lakó tagok minden héten határozott napon fognak tartani, kis gyülések, a' hová legalább is kilencz tag jelenléte kivántatik, 's azokban az Előlülő távollétében a' Másodelőlülő veszi által annak székét. Itt olvastatnak fel a' beküldött értekezések, különösen pedig a' Társaság folyóiratában kiadandó megbirálások, tudományos jelentések, és így a' tudományos közösülést azok tartják fenn.

A' nagy gyülést, melly két hétnél tovább nem tart, megelőző napon a' rendes tagok magokat az Előlülőnél bejelentik. Ennek ideje az igazgató tanács tetszésére van hagyva, úgy hogy a' Pártfogó' helybenhagyásával olly idő határoztassék, mellyben akármelly vallásbeli tudós férfiak megjelenhessenek. Ezekben mindenek felett az azon esztendőre feltett jutalomkérdések, és az elébbiekre adott feleletek olvastatnak fel. Melly tudományos pályán a' tiszteletbeli és rendes tagok meg nem jelenhetnek; mindazonáltal az illyes munkák kidolgozása nekik is szabad. Ezen feleletek közitélet alá bocsáttatnak, és a' két legjobbik jutalmazás végett az igazgató tanács eleibe terjesztetik. Ha csak egy felelet jőne is bé, 's ha ez eleget nem tenne is egészen, megjutalmaztassék; mert a' feltett jutalmak iránya az, hogy a' munkás elmék bizonyosak legyenek a' díj felől, 's hasznos munkák irására és az által a' magyar literatura' elébb vitelére serkentessenek. A' legjelesebbnek vallott munka jutalmat is, közrebocsátatást is nyer; a' többek között legjobb, de mégis ki nem elégítő feleletért is kijár ugyan a' szabott jutalom, de kéziratban marad. — Hasonlóképen vizsgálat alá vétetik a' közelébb lejárt esztendőben kijött minden magyar könyv, akár a' Társaság' tagjai, akár más tudósok irták azokat, 's közülök a' két legjobb az igazgató testnek, megjutalmaztatásra bémutattatik. A' részrehajlásnak pedig minden legkisebb gyanúja elkerülése végett, különös vigyázat légyen itt arra, hogy a' társak a' megjutalmazandó munka felől hozott ítéleteiket okokkal támogassák; 's ezek a' Társaság nevében, a' kiosztott jutalmaknak mint meg annyi védokai, terjesztessenek a' közönség eleibe. A' nyomtatás alá bényujtott kéziratok pedig, mellyek a' Szerzők szükölködése miatt nem adattak ki, szorosan megvizsgáltatván, az igazgató tanácsnak világra bocsátatás végett ajánltatnak. Továbbá fenn meghatározott módon megyen véghez ezen gyülésekben a' Társaság tiszteletbeli, rendes és levelező új tagjainak választása, és a' fontosabb dolgokról tanácskozás foly.

A' legalább kilencz tagból álló igazgató gyülés esztendőnként egyszer elmulhatatlanul tartatik, de tizennégy napnál tovább együtt nem marad. Azonban ha a' Pártfogó úgy akarná, az igazgató tagok többszer is öszveülnek. Ezen gyülésekben a' pénztár állapotjáról, a' fizetésekről és jutalmakról lesz tanácskozás; a' jövedelmekről és költségekről a' gondviselő által az Előlülőnek béadatott számadások megvizsgálása fordul elé, a' pénz kamatra adatik, és azoknak, kiket a' Társaság bizonyos jutalomra méltóknak itél, jutalmak rendeltetnek. A' Társaság' pénztáráról és annak czélirányos előmeneteléről ugyan ezen gyülés az Ország' Vármegyéit minden esztendő végével tudósítja, Ország' gyülése alkalmával pedig a' pénztár állapotjáról az utóbbi Országgyülés idejétől fogva készített feljegyzéseit bémutatja.

Ezen gyüléseket követi esztendőnként a' köz gyülés, mellyben a' Társaságnak minden tagjai részt vehetnek, 's ide a' nem tagoknak is engedtetik bélépés. Itt díszesebb költemények, nevezetesebb tárgyu értekezések felolvasása foly, valamint a' hazai nyelv, tudományosság és a' szép művészségek előmeneteléről szóló tudósításoké. Ezután a' megholt nevezetesb tagok, különösen tudományos érdemeikért illendő beszéddel magasztalásaikat nyerik. Végre az igazgató tanács által már az előtt kinek kinek kirendelt jutalmak mennél fényesebben osztatnak ki; 's a' Társaság ezen innepe' annál dicsőbb lételére nézve alázatosan megkérettetik a' Pártfogó, hogy ezt jelenlétével tündöklőbbé tenni méltóztassék.

Ezen utóbbi három gyülésben is ha az Előlülő meg nem jelenhetnék, az Előlülőséget a' Másodelőlülő fogja vinni.

VIII. A' TUDÓS TÁRSASÁG' PÉNZTÁRA.

A' Társaság pénztára egyedül a' már tett 's utóbb hazafiúi buzgóságból és adakozásokból teendő áldozatokból fog állani; teljes bizodalommal reménylhetvén, hogy a' hazának olly számos nagy birtoku fiai, jövedelmek' egy részét ezen közhasznu intézet gyarapodására fogják szentelni; annyival inkább, mivel ezen haza diszére tett áldozatok csak nemes költsönözések, mivel így idővel a' nemzeti míveltetés és polgári szorgalom gyarapítása által az adomány nem csekély nyereséggel térend vissza.

Hogy azonban a' Társaságnak mostani tőkepénze maga magától nevekedjék, az esztendei kamat' hatod része évenként a' tőke pénzhez kapcsoltatik; öt hatod része a' Társaság szükségeire fordítatván.

Mivel pedig a' pénztár' bátorságban tartása a' Társaságnak egyik fő gondja és kötelessége, szükséges lészen, hogy az alkotók szándékával megegyezőleg a' béadott pénz egyedül csak a' Társaság' kiszabott czéljaira fordítassék, továbbá az igazgató tanács tagjai, kiket a' pénztár gondviselése illet, magok a' pénzből kamatra fel ne vehessenek; hogy az különben is kamatra azon feltétel alatt adattassék, mellynek megtartása hazánkban az árva pénzekre nézve vagyon rendelve. Szabad lészen ugyan magoknak az ajánlóknak az ajánlott pénzt megtartaniok törvényes kamatra, mellyet minden esztendőben lefizetni tartoznak, úgy hogy ingatlan javaikat lekötelezvén, adós leveleik intabuláltassanak. Ha pedig idők viszontagságai miatt a' tudós Társaság megszünnék, az ajánlók örököseinek az ajánlott tőkepénz, minden időközbeli hasznaival és nevekedéseivel együtt, ellenkezés nélkül vissza járuljon.

Az alkotók szándéka és akaratja' mindenkori szentül megtartásáért tehát a' Társaság pénztáráról az igazgató tanács úgy fog gondoskodni, hogy az ajánlott és már valóban béadott pénz, most és mindenkor az ajánlónak, vagy a' törvényhatóságnak, melly azt az intézet felállítására és előmenetelére nyujtotta, neve feljegyzése mellett adatván kamatra, a' Társaság' jegyzőkönyvébe is épen úgy iktattassék.

B.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDSZABÁSAI.

I. A' TÁRSASÁG' IRÁNYA ÉS FOGLALATOSSÁGAI.

1.

A' magyar tudós Társaság a' tudományok és szép művészségek minden nemeiben a' nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.

2.

A' hazai nyelvet egész gonddal csínosabbá és gazdagabbá fogja tenni.

3.

Azt mind eredeti munkák' dolgozása, mind régi és új remek irások' magyarra tétele által gyarapítja.

4.

E' végre bármelly oklevelet, egyéb emléket és még rejtve lévő kéziratot felkeresvén, a' tudományok díszére szolgálandókat köz ismeretbe hozza.

5.

Gondja lészen, hogy a' nemzeti játékszin, egyik segéde a' hazai nyelv kimíveltetésének, jó darabokban szükséget ne szenvedjen.

6.

Megfejtés végett feladandó kérdések 's beküldött feleletek megjutalmazása által, a' nemzeti literaturát elősegíti.

7.

A' nyomtatásban megjelent munkákat szoros, de egyenes vizsgálat alá veszi; a' legjelesebbeket megjutalmazza, 's birálásit valamint tudományos hirdetményeit közre ereszti.

8.

A' beadandó kéziratokat megvizsgálván, ha helyben hagyást nyernek, tulajdon költségén és hasznára közre bocsátja, szerzőiknek pedig illendő jutalmat ád.

9.

Tulajdon évkönyveit, értekezéseivel és gyülései' jelesebb munkálkodásaival együtt sajtó alá bocsátja.

10.

A' hazai nyelv természete 's különbözése' bővebb megismerése végett, 's egyéb tudományos tekintetekre nézve is, benn és a' külföldön utazásokat tétet.

11.

A' társak óni fogják magokat a' vallást, az Ország' polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akármelly más politikai tárgyak' vitatásaitól.

12.

Nyomtatásra készített dolgozásaik valamint minden egyéb kéziratok censura eleibe terjesztetnek.

II. TAGOK.

13.

A' magyar tudós Társaság dicsőségesen uralkodó Iső Ferencz Királyunk hatalmas oltalma és legfőbb felvigyázása alatt, nagy kegyelmü Pártfogóját József austriai Főherczeg, 's Magyarország Nádora' felséges személyében tiszteli, ki annak javát és diszét elősegíti, jegyzőkönyveit megtekínti 's üléseinek, midőn azt jónak látandja, jelenléte által fényt adni méltóztatik.

14.

Az Ország' négy Rendei közül igazgató tanácsul huszonöten választatnak, kik a' Társaság' tőkepénzeire 's jövedelmeire ügyelnek.

15.

Az Előlülő lakását a' szünnapokon kivül Pesten tartja, a' Társaság' üléseiben mindenkor jelen lesz 's annak minden dolgait kormányozza. Távolléte alatt, vagy elfoglaltatása esetében azokat folytatja a' Másodelőlülő.

16.

A' tiszteletbeli tagok, öszveséggel huszonnégyen, megkülönböztetett tekíntetben fognak állani, 's a' gyülésekben székek és szavok lesz.

17.

A' rendes tagok, kiknek száma negyvenkettőt nem haladhat meg, kötelességeknek ismérik a' Társaság' tekíntetét, méltóságát teljes erejekkel, 's munkásságokkal fenntartani, dolgaikban szorgalommal és híven eljárni, a' nemzet várakozásának minél inkább megfelelni, hogy mind a' nemzeti nyelv kimíveltessék, mind a' tudományok és művészségek a' haza lakosai között könnyebben elterjedhessenek. A' tudományok osztálya hat:

1. Nyelvtudomány, 2. Philosophia, 3. Történetirás, 4. Mathesis, 5. Törvény- és 6. Természettudomány, mellyek gyarapítására külön külön hét tag rendeltetik.

18.

Gondjaikban osztoznak a' meg nem határozott számu levelező társak is, kik a' közügyet sikeres szorgalommal és készséggel segítik elő.

19.

A' Társaság' Titoknoka az igazgató tanács és a' tudós Társaság jegyzőkönyveit szerkezteti, dolgaikat előterjeszti, levelezéseiket viszi 's felvigyáz, hogy a' Segédjegyző és a' leirók kötelességeikben eljárjanak.

20. [1]

Ezen tudós Társaság mindennemü választott tagja az e' részben már érkezett királyi engedelemnél fogva: magyar tudós Társaság' tagja czímével él.

---

[1] A' 20d. és 21d. rendszabás a' királyi megerősítésből eredett. Így lön a' felküldött 57 rendszabásból 59.

21.

A' taggá választatást azonban, még a' legérdemesbnek is, tehetségei megismertetésétől és a' Társaság megbirálásától kell várni, esedező levéllel és kérelemmel keresni, vagy épen utána esengeni nem csak nem szabad, sőt különösen mindenkorra tiltatik.

22.

A' Pénztárnok és Ellenőr a' pénztárra hit alatt ügyelnek, a' bévétel és kiadás felől az igazgató tanácsnak szorosan számolnak. Az Ügyvéd a' pénztár igazaira vigyáz.

III. VÁLASZTÁS.

23.

Az Igazgatók, üresség támadván, szabad vokssal választanak magok közé új tagot.

24.

Az igazgató tanács nevez ki Előlülőt és Másodelőlülőt kebeléből esztendőnként voksai' többsége szerint. A' voksok egyenlősége esetében a' kérdés elhatározása a' Pártfogóra marad. Az Előlülők' választása azonban minden egyes esetben a' Felség eleibe fog megerősítés végett terjesztetni.

25.

A' tiszteletbeli tagokat azok' számából, kik a' magyar literaturára és ezen tudós Társaságra nézve magokat érdemesekké tették, a' tiszteletbeli és rendes tagok voksai, nagyobb szám által választják. Az Igazgatók közül azonban e' megtiszteltetés csak nyolcznak adatható.

26.

A' tiszteletbeli és rendes társak olly férfiak közül választnak rendes tagokat, hasonlóul voksaik többsége által, kik magyar nyelven irt munkáik 's tudományok által nevet és tekíntetet szerzettenek. Ezek közül tizennyolcz Pesten és Budán vagy a' környékben lakjék, a' többi huszonnégy az Ország' más és más részeiből legyen kinevezve.

27.

Levelező társakul fogadtatnak, kik a' hazában magyar nyelven készült irásaik által nevezetesekké lettek, — a' külföldről pedig, kiket különösen a' magyar nemzetet érdeklő munkájok hírre emelt.

28.

Minden rendbeli társnak magyarul tudni szükséges, a' külföldit kivévén.

29.

Titoknok a' rendes tagok osztályából választatik, az igazgató, tiszteletbeli és rendes tagok voksai által 's az, egyéb hivatalt nem viselhet.

30.

E' szerint és ugyan azok által választatik a' Segédjegyző, ki a' szükség úgy kivánván, a' Titoknok tisztét is viseli.

31.

Pénztárnokat, Ellenőrt és ügyvédet az igazgató tanács nevez ki, és azok ennek elintézésétől függnek.

32.

Minden rendbeli tag választása titkos voksolással ollyképen menjen véghez, hogy ha elébb a' voksok felénél többet senki sem nyerne, azok ketten, kiknek voksaik legszámosabbak voltak, újabb választás alá terjesztessenek, 's társnak az fogadtassék, ki voksaival, ha csak egyben is, a' másikat felülmulja.

33.

Leirókat és cselédeket az Előlülő fogad.

IV. FIZETÉSEK ÉS JUTALMAK.

34.

Az Előlülő, igazgató és tiszteletbeli tagok' fizetése, méltóságaik' fénye; jutalmok, e' nemzeti ügynek szolgálhatás.

35.

Rendes társak, Titoknok, Segédjegyző, Pénztárnok és Ellenőr munkáikhoz illendő fizetést huznak.

36.

Leirók és cselédek számára szolgálatjaikhoz képest az igazgató tanács szab bért.

37.

A' magyar nyelven irt munkák, vagy kérdéseket fejtő értekezések irói, megnyervén a' tudós 'Társaság' javallását, jutalmokat vagy folyó, vagy emlékpénzben veszik által, melly utóbbit Ő Felsége királyi engedelmével a' Társaság e' végre a' pénzverő műhelyben veret.

38.

Tiszteletbeli és rendes tagoknak szabad kiadott munkák által keresni jutalmat, de illy szándékkal a' feltett kérdésekre nem felelhetnek.

39.

Az irásban bényújtott dolgozások helyben hagyatván, kinyomtattatnak, szerzőiknek pedig érdemlett jutalom jár.

V. GYÜLÉSEK.

40.

A' gyülések helye, Pest városa.

41.

Az Előlülő négy héttel elébb hírül adván a' gyülés napját, az igazgató tanács rendszerint minden esztendőben egyszer öszve jő; rendkivül pedig valahányszor Ő cs. kir. Főherczegsége a' Pártfogó parancsolja.

42.

Ezen gyülés következő esztendőre Előlülőt választ, igazgató társakat veszen fel; a' helyben hagyott irásoknak jutalmat szab; a' tudós Társaság által legjobbnak itélt két magyar munkát megkoronázza; a' kiadandó kéziratok és utazások iránt végez; a' pénztár felől tanácskozik, a' bévételről és kiadásról szoros számot veszen, a' pénztár állapotjáról és a' Társaság czélirányos előmeneteléről a' Vármegyéket esztendőnként, a' Karokat és Rendeket pedig Ország' gyülése alkalmával tudósítja.

43.

Az igazgató tanács' végzéseiben hogy sikerek légyen, legalább kilencz tag veszen részt.

44.

Az Előlülő által bizonyos napra kirendelt héti, vagy kisebb gyülésben a' helybeli rendes tagok jelen lesznek, gátoltatások esetében magokat az Előlülőnél mentvén ki. A' tiszteletbeli és vidéki rendes tagok ezen gyülésekben megjelenhetnek.

45.

Ezekben a' tudományos tudósítások 's a' társak értekezései olvastatnak fel, a' béküldendő munkákra nézve az illető osztályból három biráló rendeltetik, a' kérdések megfejtései hasonló módon megitéltetnek, a' nyomtatás alá bocsátandó tudományos újság levelek és a' Társaság évkönyveinek tartalmai kiválasztatnak; végezetre a' tudományos levelezések elintéztetnek.

46.

Hogy ezen gyülések végzéseinek is ereje legyen, legalább kilencz társ jelenléte kivántatik.

47.

Az Előlülő által legalább négy héttel elébb kihirdetendő 's tizennégy napnál tovább nem tartandó esztendei nagy gyülésekben minden rendes tag jelen lesz, kinevén azokat, kik az Előlülőtől tetemes okoknál fogva kimaradásokra engedelmet nyertek. Itt a' tiszteletbeli tagok vokssal, a' levelezők ellenben a' nélkül jelenhetnek meg.

48.

Ezen gyülésekben választatnak a' tiszteletbeli, rendes és levelező tagok, a' kiadott munkák, kéziratok és a' megfejtett kérdések által literaturánkban jelesekké lett férfiaknak jutalom itéltetik 's a' következő esztendőre kérdések' feltétele fordul elé.

49.

Gyülölség és kedvezés minden gyanúja' elhárítására, a' társak itéleteiket, a' jutalmak elhatározásában okokkal támogatják.

50.

A' nagy gyülések után tartandó esztendei köz gyüléseken az igazgatók és minden rendü társak megjelennek, szabadon bémehetvén azokba mások is; Ő cs. kir. Főherczegsége a' Pártfogó pedig mindenkor különösen meg leszen kérve, hogy azokat jelenléte által díszesíteni méltóztassék.

51.

E' gyülések az Előlülő és minden rendbeli új tag' választását teszik közzé: a' nevezetesebb értekezések 's a' szép literatura mívei, a' hazai nyelv', tudományok' esztendei gyarapodása előmutattatik, az elhunyt tagok emlékezete megtiszteltetést nyer; a' társak voksai által megkoronázott két nyomtatott legjobb munka és a' kitett kérdésekre béjött két legjobb felelet' irói jutalmokat veszik által.

52.

Az ülések viselt dolgait a' Titoknok vagy annak képviselője, a' jegyzőkönyvbe iktatja 's ez a' felséges Pártfogónak bémutattatik. Az új tagok' oklevelét a' Pártfogó és Előlülő után, ő is aláirja és kiadja.

53.

A' Társaságnak két hónapi szünidő engedtetik.

VI. PÉNZTÁR.

54.

A' Társaság' pénztára valamint nagy lelkü hazafiak áldozataiból eredett, úgy ezután is illy adakozásokból várja főképen öregbedését.

55.

Az Előlülő azt gyakrabban véletlenül is megvizsgálván, épségben fenntartani igyekszik.

56.

A' jövedelem' hatod része esztendőnként a' tőkepénz nevelésére fordítatik.

57.

Az ajánlóknak a' tőkepénzt magoknál megtartani szabad, úgy mindazonáltal, hogy a' törvények értelmében bátorságba helyheztetvén, törvényes kamatja pontosan megjárjon.

58.

A' pénztárba lefizetett tőkepénzek hasonló feltételek mellett adatván ki, az alkotók szándékához képest külön számolás alatt vitetnek.

59.

Igazgató tag a' Társaság' tőkepénzeiből költsön nem vehet.

OKLEVÉL',

mellyel a' magyar tudós Társaság' tiszteletbeli, rendes és levelező tagjai felvétetnek.

ELSŐ FERENCZ
Felséges austriai Császár
Magyaroszág apostoli Királya'
kegyelmes jóváhagyásával,
az Ország törvénye' rendeléséből,
a' magyar nyelvnek
minden tudományban és szép művészségben gyarapítására
felállított
NEMZETI TUDÓS TÁRSASÁG
N. N. URAT,
tudománya és magyar nyelven kiadott jeles munkái tekintetéből
közakarattal
tiszteletbeli, rendes vagy levelező taggá
választá,
és ezen oklevél' erejével társának ismeri,
közre munkálódása által, java és dísze'
előmozdítását reménylvén.

Pesten. Nap. Esztendő.

P. H.

Pártfogó' aláírása.

Elölülő' aláírása.

Titoknok' aláírása.

CZ.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGNAK 1828^{beli} JÖVEDELMÉHEZ KÉPEST JAVASLOTT MEGINDÍTÁSA.

Megvizsgáltatván a' magyar nyelv' virágoztatására a' mult 182$\frac{5}{7}$beli Országgyülés' folyta alatt tett ajánlásokról szóló kötelező levelek, az tetszett ki azokból, hogy a' magyar nyelvnek nagyobb divatba hozatala végett, az áldozatok kétfelé irányoztattak. Némellyek ugyan is, egyenesen és csupán a' magyar tudós Társaság' felállítására szánták adományaikat, mások arra is, de a' mellett a' nyelvnek iskolákban leendő tanítatása által való terjesztésére is nyilatkoztatták ki akaratjokat. Különvétetnek annál fogva itt a' magyar tudós Társaság' felállításához gyült áldozatok' summái a' nyelv' terjesztése végett adattaktól 's azokhoz képest ajánltatik az első megindítás, hogy legalább addig, míg több helyről reménylett segedelmek által összegyülendő nagyobb fundus, az alaprajzban eléadott egész kiterjedésben állíthatná elő a' Társaságot, egy részben tüstént munkálkodásaihoz kezdhessen, 's így az iránta hozott törvény' parancsolatja és alkotóinak kivánsága teljesedést lásson. Hogy pedig egyedűl a' magyar tudós Társaság' tőkepénze, mihez képest minden kiadásokat most eleinte mérsékleni kell, tisztán kitessék, az alkotók' ajánlásai elébb így terjesztetnek elé:

I.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TŐKEPÉNZE 1828^{ban} APRILIS 2^{kán}.

	pengő for.
József Ő cs. kir. Főherczegsége, Magyarország Nádorispánja adott	10,000
Gróf Széchenyi István	60,000
Vay Ábrahám	8,000
Gróf Andrásy György	10,000
Gróf Károlyi György	40,000
Gróf Batthyáni János	10,000
Gróf Esterházy Mihály	10,000
Ifj. Gróf Esterházy Károly	10,000
Gróf Széchényi Pál	10,000
Gróf Festetics László	10,000
Justh Gábor	1,000
Inkey Imre	1,000
Gróf Teleki József, Ádám, Sámuel édes testvérek, 's mostoha anyjok Gróf Teleki Lászlóné Báró Mészáros Johanna, úgy ennek fija Gróf Teleki László	5,000

Szepesi Szabó István	200
Herczeg Batthyáni Filep	40,000
Gróf Cziráky Antal	3,000
Gróf Keglevich János	4,000
Kopácsy József	1,000
Pápay Sámuel	1,000
Báró Zay Károly	2,000
Báró Mandell Károly	1,000
Néhai Sándor István' hagyománya	10,000
Jankovich Miklós	1,000
Mind össze:	248,200

Gróf Telekiek, és Gróf Festetics László alapításaik kikötéseiről az a' jegyzés fordúl itt elő, hogy Gróf Telekiék az 5,000 forintnak esztendőnként 300 forint kamatját általok a' tudós Társaságnak ajándékozott könyvtárőrének fizetésére fordítatni kivánják; Gróf Festetics László pedig említett 10,000 forintjának esztendei 600 forint kamatját, egy a' mathesis osztályában, különösen hadi tudományok körül dolgozó tagnak rendelte; minél fogva a' fentebb kiszámolt 248,200 forintból, 15,000 forint lehúzattatván, kamatot hozó 's egyenesen a' Társaság' igazgató tanácsa elrendelései alatt leendő summa 233.200 forint marad.

Melly 233,200 forintból álló tőkepénz' kamatja esztendőnként száztól hat forintjával 13,992 forintot teszen, 's ezen kamathoz számlálván még azon 400 forintot pengőben, mellyet haláláig Gróf Pálffy Ferencz ajánlott, mind össze az esztendei jövedelem 14,392 forintra megyen.

Minthogy azonban ezen 14,392 forintból álló bevételnek egy hatod része, úgymint 2,398 forint 40 kr. az alkotók' elintézése szerint esztendőnként a' tőkepénzhez fog, annak nevelése végett csatoltatni; esztendei jövedelem a' Társaság' számára 11,993 forintból, 20 kr.ból fogna állani; de mivel a' Gróf Telekiek 5,000 forintjának esztendei 300 's Gróf Festetics László 10,000 forintból álló ajánlásának hasonlókép' esztendei 600 forintnyi kamatja csak ugyan a' tudós Társaság két rendes tagjának fizetésére fordítható, és hatod részben csorbulást nem szenved, ezen együvé vett 900 forint a' fenn említett 11,993 forint, 's 20 kr.nyi summához számláltatván, a' tudós Társaság, legelső esztendejében, fizetéseit 12,893 forinttal 's 20 kr.ral kezdheti.

II.

MOST ELEINTE KINEVEZENDŐ TAGOK' SZÁMA.

Nyilván következik az előadottakból, hogy annyira, mint a' feljebb előterjesztett alaprajz tartja, a' tudós Társaság eleinte ki nem terjeszkedhetik. Ugyan azért az egész tudós Társasághoz tartozó 's az alaprajzban megállapított tagok közül most kezdetben teljes számmal csak az igazgatók, a' tiszteletbeli és levelező tagok neveztetnek ki, a' 42re határozott rendes dolgozó tagok helyett pedig, a' Titoknokon kivül csupán huszonheten, olly móddal azonban, hogy ezek között mind a' hat osztályból valók legyenek, és ennél fogva az említett tudományos osztályok tüstént munkálkodásaikhoz foghassanak. Ezen 27 rendes dolgozó tag közül helybeliek vagy is Pesten-Budán, 's e' két város környékében lakók tizenhárman lesznek; vidékiek vagy az Ország' különbféle tájain lakozók pedig tizennégyen, e' következő felosztással:

I. Helybeli rendes tagok.

1) Nyelvtudomány osztályához tartozni fog	3
2) Philosophiáéhoz	2
3) Történetirásához	2
4) Mathesiséhez	2
5) Törvénytudományéhoz	2
6) Természettudományéhoz	2
	13

II. Vidéki rendes tagok.

1) Nyelvtudomány osztályához választatik	4
2) Philosophiáéhoz	2
3) Történetirásához	2
4) Mathesiséhez	2
5) Törvénytudományéhoz	2
6) Természettudományéhoz	2
	14

Fizetésbe azonban ezen 27 rendes tag közül, most eleinte mind a' helybeliek, mind a' vidékiek között csak hatan-hatan és így mindössze tizenketten léphetnek, a' többiek pedig majd akkor, midőn a' tőkepénzek szaporodván, a' kamatok is nevekednek, 's fizetésekké válhatnak. Mind fizetésben lévén később, a' mint minél elébb remélyleni lehet, az említett 27 tag, akkor ismét annyi neveztetik hozzájok a' hánynak fizetése járhat, hogy így lassanként a' negyvenkettő száma kiteljék. Még ezen kivül továbbá, hasonlóképen azon okból, mivel az eddig gyült fundus a' fenn előadott alaprajz szerint teendő költségeket meg nem bírja, a' következő megszorítások elkerülhetetlenek:

1. A' Titoknok' számára, ollyan fizetést, millyent hivatala, ha egészen külön vétetnék megkivánna, még most adni nem lehet. Eleinte annál fogva más hivatalbeli is választathatik azzá, csakhogy annak hivatala ezével könnyen össze férjen.

2. Leiróknak sem szakasztathatván még ki fizetés, azok' dolgait a' Titoknok és a' Segédjegyző igazítják el.

3. Így nem jut eleinte a' Társaság' Ügyvédének is fizetés, de biztat jó remény, hogy addig az Ügyvédek közül valamellyik nemes indulatú, jutalom kivánása nélkül is magára vállalná, midőn kellene azon terhet, a' minthogy a' küldöttség' tagja Vitkovics Mihály önként ajánlotta erre készségét.

4. Szolgát a' Társaság most kezdetben csak egyet tart.

5. Jutalom eleinte csak egy eredeti magyar munkának jár. Valamint a' Társaság

6. Esztendőnként kérdést, a' tudományok' osztályából, felváltva, kettőnél többet nem teszen fel, 's mindenik osztály csak egy egy pályairást koronáz meg jutalmával.

7. Szállás fogadása körül a' gazdálkodás arra int, hogy eleinte az is csak a' múlhatatlan szükségre szorítassék; a' többiről a' Társaság más úton gondoskodik.

8. Az Ellenőr' hivatalát, mig illendő fizetésére pénz gyűl, a' Segédjegyző teljesítse.

III.

TITOKNOK ÉS A' TIZENKÉT RENDES TAG FIZETÉSE 'S EGYÉB KÖLTSÉGEK.

A' magyar tudós Társaságnak, a' feljebb előadott tőkepénzekből esztendőnként mostan 12,893 forint 's 20 kr. jövedelme lévén, fizetéseit és egyéb költségeit kezdetben ekképpen osztja fel:

A.

A' tudós Társasághoz tartozók' fizetései:

	pengő for.	kr.
1) Titoknok fizetése esztendőnként	800	—
2) Hat helybeli rendes tagé, még pedig		
a) A' mathesis osztályában Gróf Festetics László' elrendelése szerint	600	—
b) A' Gróf Telekiek által a' Társaságnak ajándékozott könyvtár őrzőjének, ugyan azon Grófok elintézése szerint 300 forint, a' Társaság' pénztárából pedig mint valamellyik osztályhoz tartozandó rendes tagnak 400 forint és így mind össze	700	—
cz) A' többi helybeli négy rendes tagnak, egynek egynek 500 for. járván mind össze	2,000	—

3) Hat vidéki rendes tag' fizetése, mindenikét 300 forinttal számlálván, mind össze	1,800	—
4) Segédjegyző 's Levéltárnok fizetése	200	—
5) Pénztárnoké	300	—
6) A' Társaság' szállásán lakó szolgának	150	—

B.

Jutalmakra ád a' Társaság esztendőnként:

1) Azon nyomtatásban kijött eredeti magyar munka megjutalmazására, mellyet a' Társaság leghasznosabbnak 's lelkesebbnek talál, 200 darab aranyat, melly tesz	900	—
2) Két jutalomkérdés' legjobb megfejtésére, mindeniket 100 aranyjával vévén, 200 darab aranyat, melly tesz	900	—

CZ.

Nyomtatásra és utazásra:

1) A' tudós Társaság' munkái', és az Iróktól beérkezendő hasznos kéziratok' kinyomtatására	2,000	—
2) Tudományos utazásokra	500	

D.

Elegyes költségek esztendőnként:

	pengő for.	kr.
1) A' Társaság' üléseinek tarthatása végett fogadandó szállás' bére	800	—
2) Azon szállás elkészítésére, fenntartására, 's a' benne leendő eszközök' igazítatására	200	—
3) Postapénz	200	—
4) Előre nem látott költségekre fenn hagyatik	843	20
Melly kiadások összeséggel mennek :	12,893	20

Hogy pedig idő folytával a' tudós Társaság a' maga kivánt körét minél elébb betölthesse, 's köz jóra disszel, és haszonnal nyomról nyomra minél több számú jeles tagok által munkálkodhassék, előszámlált tőkepénzeinek nevelése a' nemesebb tüzet tápláló keblü hazafiak' indulatjába ajánltatik.

ELSŐ KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE

Pesten a' ns. Vármegye nagyobb teremében September 8d. 1832.
délelőtti 10 órakor.

Ő cs. kir. Főherczegsége a' Nádor mint Pártfogó előlülése alatt.
Jelen volt
10 igazgató, 6 tiszteletbeli, 24 rendes, 16 levelező tag.

A' két városban minden karbeliek átaljában meg lévén híva, magyar öltözetben megjelenteknek nyiltan állott a' terem alsó helye; asszonyságok 's más hallgatók' számára a' karzat.

„Tudományosságunk hajnalára, ezzel kezdé meg Gróf Teleki József Előlülő ur, felderült végre azon nap, mellyben nemzeti nyelvünk' első közünnepét üljük. A' haza szent szeretete, a' nemzetiség' felemelő érzete, a' honi nyelv' bájoló vonzalma, honunk számos tiszta érzésü fiait és leányait gyüjtötte össze, kik örömtelt szívvel kivánnak részt venni ünnepélyes gyülésünkben. De hazánk legelső tisztviselője, Ő Főherczegsége tisztelt Nádorunk és Társaságunk olly buzgó mint kegyes pártfogója az általa szeretettel ápolgatott csemete első virágainak kiosztását jelenlétével óhajtja dicsőíteni, közörömünk' tanúja, hazafi érzéseink részvevője kiván lenni.

Ezzel felkéri az Előlülő ur Gróf Cziráky Antal Ország' Biráját, a' Társaság egyik igazgató tagját, a' melléje nevezett küldöttséggel a' Nádor Pártfogó Ő Főherczegsége' alázatos meghivására.

Visszatérvén ezen küldöttség a' királyi várból, annak most tisztelt vezetője és szónoka jelenti a' Főherczeg Nádornak eljövetelét.

Ekkor, egy más küldöttség Gróf Keglevich Gábor Koronaőr 's igazgató tag vezetése alatt a' Nádor Pártfogónak a' lépcső alján elfogadására ment.

Majd a' Főherczeg Nádor hangos éljen üdvözlés között foglalt széket. Erre

1. Az Előlülő ur a' Társaság' czéljáról tartván megnyitó beszédét, *melly itt a' jegyzőkönyv után áll;*

2. A' Társaság Titoknoka olvassa előadását a' Társaság eredetéről 's ediggi történeteiről. *L. bővebben az évkönyvek ezen első kötete' elején.*

3. Jelenti az Előlülő ur, hogy Schedel Ferencz rendes tag, egészségének véletlen változása miatt a' híradásban említett emlékbeszédét

Kisfaludy Károly felett nem mondhaja el, az mindazáltal az évkönyvek első kötetében meg fog jelenni; *a' mint itt alább látható.*

4. Nyiri István rendes tag a' fa és kőhid erő hasonlati meghatározását adja elő. *L. az itt álló értekezések között.*

5. Kölcsey Ferencz rendes tag emlékbeszédet tart Kazinczy Ferencz felett. *L. az emlékbeszédek között.*

6. Olvassa Helmeczy Mihály, Kisfaludy Sándor rendes tag', „Kemend“ czímü új regéjét czélirányos elhagyásokkal.

7. Felolvassa a' Titoknok a' Társaság e' harmadik nagy gyülésének következő jelentését:

JELENTÉS,

a' magyar tudós Társaság által 1831re megjutalmazott munka felől, 's az e' mellett dicsérettel említhetőkről.

Megvizsgálván a' Társaság a' magyar királyi birodalomban 1831nek lefolyta alatt kijött magyar könyveket, örömmel láta több munkában szorgalmat, jelesen kifejlett észt, gondos nyelvet, eredetiséget, 's az így kitetsző lelkesebbet érdeme szerint méltatá figyelmére.

Minekutána illyenek közül a' leginkább kitünőre most eleinte csak egy jutalom kijárandó, ezt a' Társaság közakarattal ezen czímünek itélé:

ÁRPÁD
irta
Pázmándi Horvát Endre.
Pesten 1831.

Itélé pedig e' következő okokból: Mert az eddig megjelent magyar époszok között, úgy aesthetikai mint leginkább philologiai tekintetben méltó helyet foglal; mind az aesthetikai formákra mind a' nyelvvel élésre túlságoktól ment; továbbá az épósz mesézete a' magyar hajdan korból lévén véve, egészen a' nemzetet érdekli 's annak dicsőségére 's ébresztésére szolgál; nyelvünket régi szavak feltámasztása által gazdagitja; végre a' Szerző minél nagyobb tökéletességre törekedvén, munkájára gondot és fáradtságot huzamosan fordított.

De kötelességének tartja a' Társaság még ezen jelesebb munkákat is megemlíteni betü rend szerint: *Nyiri István* tudományok öszvesége;

Tessedik Ferencz utazása Francziaország déli részeiben; *Vörösmarty Mihálytól* Csongor és Tünde.

Költ Pesten a' magyar tudós Társaság nagy gyülésének tizenegyedik üléséből September 7d. 1832.

8. Felolvassa a' Titoknok a' Társaság által 1831re és 1832re kitett jutalomkérdéseket, mellyek nyomtatott példányokban is kiosztattak 's következők:

1831re

NYELVTUDOMÁNYI KÉRDÉS.

Mellyek, hányfélék, melly eredetüek és saját jelentésüek egyfelől a' ragasztékok (suffixa) vagy is azon szók és szótagok, mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módosíttatik 's meghatároztatik? másfelől a' szóképzők (formativa)? Milly vátozásokat okoznak és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor, 's végre, melly nemü gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak?

PHILOSOPHIAI KÉRDÉS.

Minthogy a' philosophia minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető; ha nemzeti iróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra; ez a' kérdés: Tudományos mívelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia állapotja iránt; és tekíntvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?

1832re

HISTÓRIAI KÉRDÉS.

Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?

MATHESISI KÉRDÉS.

Számláltassanak elő a' nevezetesb eddig felvett módok, mellyek szerint mind az összenyomhatatlan, mind az összenyomható hígtest indítja az erőműveket; jeleltessenek ki mindeniknél a' híg test szülte okozatok, és szoros megmutatásokkal erősítessenek meg: végre adassék elő, mellyik mód előzi meg a' többit, 's melly tekíntetben?

A' nyelvtudományi és mathesisi kérdés' megfejtése 1833ban Junius 8dikáig, a' philosophiai és historiaié pedig 1834ben Martius 8dikáig váratik bé a' Társaság Titoknokához, a' Szerző' nevét magában foglaló lepecsételt levél mellett, mellynek külsején valamint a' megfejtés' első lapján a' szerző' neve helyett utasítás végett ugyan azon jelmondat álljon.

9. A' Titoknok, rövid köszönő beszéddel az ülést berekeszti.

Mellyre Ő cs. kir. Főherczegsége a' Nádor 's Pártfogó, ismételt éljen kiáltások közt hagyja el a' Társaság' köz ülését, 's ezzel ez is eloszlik.

DÖBRENTEI GÁBOR.

A' KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉD.

Felséges csász. kir. Főherczeg,
Országunk Nádora, kegyes Pártfogónk!
Tekíntetes magyar tudós Társaság!
Nagyérdemű halgatóink!

Hogy az elkülönözve munkálkodó, egy czélra de egymástól függetlenül törekedő erők egybe vonva, és egy felsőbb hatalom által a' közös czélra határozott ösvényen vezetve kettőztetett hatást nyernek, kérdést nem szenved. Bizonyítják azt a' számos társaságok és egyesűletek, a' nagy polgári társaságoktól fogva, a' legkisebb egyes különböző czélokra támadott, és naponként támadó egyesűleteeskékig, és az emberi nem' boldogságára, kimívelésére, előmenetelére olly nagy béfolyású azon tárgyak, mellyek ezekből fejtődztek ki, és ezek nélkül lételt soha sem nyerhettek volna. Nincs földi életünk gyönyörei és jóllétünk eszközei közt majd egy is, mellyet ezeknek nem köszönhetnénk. A' jóltevő természet mélyen az emberi szívbe is oltotta a' társaság' vágyát, az egyesűlet' óhajtását. Ez szülte az újabb időkben a' tudományos és nyelv mívelő társaságokat vagy akadémiákat az olasz földön, a' tudományosság bölcsőjében, úgy mint Németországon a' tudományok' nagy szorgalom műhelyében; az eleven Seine úgy, mint a' dús Themse' mívelt partjain, a' hideg Néwa úgy, mint az ismeretlen Manzaneres folytában.

De itt, valamint mindenütt az emberi gyarlóság a' méltán várt gyümölcsöket gyakran még virágokban elfonnyasztá; az önkény, a' tudományos világ' ezen veszélyt hozó ostora, az egyes tudósok' munkálkodását korlátok közé szorítván, elméjek szabad repkedését ólom nehézségü bilincsekkel terhelvén. Tapasztaltuk miként használta egy nagy nemzet' akadémiája egész tehetségét, tekíntetét, hatalmát, a' nyelv szabad kimíveltetésének gátlására, és ez által legszebb elméi önerejű munkálkodásának elölésére. Láttuk miként lágyúlt vas vesszeje alatt a' nyelv, miként veszté el a' külső pipere alatt belső erejét, férjfiúságát, miként küzdöttek legfényesebb irói a' korlátozott nyelv' szükségével minden természeti bősége, hajthatósága és ékes határozottsága mellett, míg végre az újabb időkben az igát megúnt tudósai a' természet ellen vont korlátokon mindenütt keresztül törvén, a' nyelvnek új erőt, új kecseket kezdének adni.

Ennek tulajdoníthatjuk, hogy míg hazánkban a' nemzet míveltebb része sőt magok a' tudományos férjfiak szinte kikötőleg már több évtizedektől fogva egy illy akadémia felállítását legforróbb óhajtásaik közzé számíták, és midőn az, az 1827ki Országgyülés alatt némelly buzgó hazafiak' példás áldozatai, országosan öszvegyűlt Karok és Rendek' tiszta hazafisága, császári királyi Főherczegséged minden jóra kiterjesztett kegyes pártfogása, és szeretve tisztelt Fejedelmünk különös kegyessége által törvényes, 1830ban pedig alapjainak újabb kidolgozása és legfelsőbb helybenhagyása után valóságos létet nyert, azt közönséges tapssal fogadák, némelly hazafiak és tudósok tiszta örömök közt is abbeli aggódásokat eltitkolni nem tudták, hogy ezen nemzeti intézet az egyes erők korlátozása által a' jobb elmék bátrabb emelkedését gátolni fogja. Jól éreztük mi ezt alkotásunk első pillanatától fogva; meggyőződtünk arról, hogy a' tudományok köztársaságát a' szabadság eleveníti, és itt az egyes tagok megszorítása az egészre hat vissza; jól tudtuk hogy ennek gyengítése ellenkezik az alapítók' óhajtásival, hogy így czélt nem érünk, rendeltetésünknek, hazánk várakozásának nem felelünk meg. Azért ügyekezeteinket oda fordítottuk, hogy egyfelől minden hazánkban találkozó értelembeli erőt az előnkbe tűzött czélra, a' honi nyelv' kimívelésére, a' tudományokban úgy mint a' szép művészségben, és ez által a' nemzetiség, a' nemzeti értelem és dísz' gyarapítására szorgosan használjunk, egyesítsünk és vezéreljünk, de úgy hogy más felől minden irónak szabadsága egész épségében fenmaradjon, még Társaságunk tagjainak sem kívánván semmit is elejekbe szabni különös munkálkodásaikban. Azt óhajtottuk hogy, Társaságunk mind azt, a' mit szép nyelvünk' tökéletesítésére, a' nemzet bővebb kimívelésére tehet, fáradhatatlan szorgalma, szelíd türedelme, csak a' jónak és szépnek buzgó, de nem indúlatos fel fogása, álhatatos, de nem akaratos előmozdítása által tegye. Hogy a' haza és az egyes tudósok egész a' meggyőződésig lássák, hogy nem tulajdonítunk magunknak más hatalmat, más tekintetet, mint a' mellyet a' legtisztább indító okok, a' bátor, de szerény ügyekezet és az igazságnak, a' végre mindenen diadalmaskodó igazságnak őszinte pártolása adhat és bizonyosan ád is. Azt kívántuk eszközölni, hogy a' haza vegye mind azon hasznokat, mellyeket a' tudományos és nyelv mívelő Társaságok nyujthatnak, a' nélkül, hogy káros következéseit legkevésbé is érezné. Mennyiben értük el ezen szép czélt, csak a' következés mutathatja meg, és arról csak a' késő maradék, az indúlatok befolyásától mentebb jövendőkor, melly előtt leplezetlen jelennek meg mostani lépéseink és intézeteink következései, itélhet bíztosan.

Most midőn legelőször lépünk fel a' haza és a' tudományos világ előtt, másfél esztendei munkálkodásunk némelly igen csekély zsengéivel, most midőn legelőször adunk számot ezen köz ülésünkben sáfárságunkról, valóban aggódás és félelem fogja el hazafi szíveinket, méltán tartván attól, hogy gyenge vállaink nem voltak elégségesek az új teher viselésére, hogy az emberiség' gyengeségei, a' járatlanság' botlásai, a' tapasztalatlanság tévelyedései által, határozott tehetségünk nem felelt meg forróan buzgó 's a' lehetőség' szélső határain is túl csapongó kívánságainknak. De jól tudjuk, hogy hazafi társaink előtt jelenünk meg, és ügyünk szentségét, szándékunk tisztaságát, vágyaink buzgalmát tekíntve, elnéző, szelíd és igazságos bírálatra tarthatunk számot. Tekíntetbe fogják kegyes hallgatóink venni, hogy egy újonnan alkotott, sok különböző, egymáshoz még nem súrlódott tagokból szerkeztetett testnek mozgásba hozása mennyi bajba kerül, mennyi akadályokkal jár. Meggondolják, hogy csirázni alig kezdő gyenge ültetményeinket Társaságunk öszve állása után csak nem sokára a' hazánkat gyászba borító, vég veszélylyel fenyegető göresmirígy eltikkasztá, köztanácskozásainknak egyszerre véget vete, és a' tudományos fáradozások fő elemét, a' nyugodalmas csendet borzasztó vázaival felbontva, magányos munkálkodásainkat is lenyűgözte. Vissza fognak emlékezni, hogy ezen eldődeink előtt ismeretlen öldöklő angyal sűrű csapásai alatt alig serdűlő Társaságunk' több érdemes tagjai húllottak el, míg a' természetes halál is több tetemes csorbát ejtett gyér rendeinkben. Száz tagból alig álló gyülekezetünkből hétnek elhúnytát síratjuk két esztendőt még el nem ért pályánkban. Egy Kisfaludy, Kazinczy, Tittel, Köteles, Teleki, Kresznerics és Imre neveik magyar tudományosságunk' történeteiben emlékezetesek lésznek, Társaságunkban pedig halálok olly hézagot okozott, mellynek tökéletes kipótlását csak az időtől várhatjuk.

Ezek azon okfők, mellyek bennünket munkálkodásainkban vezéreltek, ezek azon akadályok, mellyeket fáradozásaink megbírálásakor tekíntetbe óhajtunk vétetni. Ha ezek után jó Fejedelmünk, kinek kegyes, boldogító uralkodása alatt nemzeti nyelvünkre egy új hajnalló időszak derűlt, kinek nevét, minden nyelvéért buzgó hazafi és az egész késő maradék hálúdatos tisztelettel említendi, ha császári királyi Főherczegséged, a' mi legkegyesebb Pártfogónk, kiben hazánk valóságos őrangyalát tiszteli, kinek magos érdemeit semmi idő sem fogja a' magyar nemzet emlékezetéből kitörőlni, ha azon buzgó hazafiak, kik példás áldozataik által intézetünknek lételt adtak, azt gyarapították, ha szeretett hazánk, mellynek szenteltük minden fáradozásainkat, mellynek éltünket, tehetségünket feláldozni minden nyomon készek vagyunk, helybehagyásokra méltatnak, minden ügyekezeteink legfőbb díjának leszünk bírtokában. Egyébiránt abban, hogy császári királyi Főherczegséged ezen első gyülésünket magos jelenlétével díszesíteni méltóztatott, hazánk, nemzeti nyelvünk és kisded intézetünk iránt bizonyított kegyelmének újabb jelét tiszteljük, és a' midőn e' miatt alázatos köszönetünket nyújtanók be, magunkat és Társaságunkat császári királyi Főherczegséged hathatós pártfogásába jövendőre is ajánljuk.

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

EMLÉKBESZÉDEK.

I.

KISFALUDY KÁROLY, HELYBELI RENDES TAG, FELETT.

Nagy tekintetü gyülekezet! Az első történet, melly e' Társaságot felállítatása után legott érte, első kútfeje lőn veszteségeinek, fájdalmainak is. Azon nagy fényü test, melly bennünket szerkeztete, a' Kisfaludy Károly' nevét nevezé mindenek előtt, mintha titkos sejdítés ösztönözné minél elébb 's hathatósban megvigasztalni azt, kitől, közepén egy, érdemekkel és fénynyel futott pályának, az élet' mosolygó istennéje bucsúzni készült. Még is a' hír nem lelé már életben a' megtiszteltet. [1]) Elhűlt vala a' szív, melly olly fenn dobogott a' honért 's a' hon' virágzásaért; elszállt a' lélek, mellynek ereje — minden kedvet szegő körülmények' ellenére is — új mezők felé mutata irányt 's töre ösvényt az utána jövőknek.

Tisztelt hallgatóim! azt a' férfiút, ki mai beszédem' tárgya: nem kor, tehetetlen aggkor sorvasztá el, sem bú vagy inség nem emészték; hanem korán, férfiusága' virító delén, ereje' polczán, munkálkodásai' legtermékenyebb éveiben a' szerencsést gyilkos nyavalya ragadá ki közűlünk. A' szerencsést: mert túl emelve az élet' gondjain, nem függve senkitől, nem keresve semmit, egyedül nemzete' díszeért epedett: mellyben hogy neki is vala jó része, nyugtatólag mondhatá magának. De neki nem engedék istenei, hogy mellyet lelke annyira óhajtott: e' nemzeti intézetet állni, magát benne egy fényesebb helyre érdemítetni megérje; hogy szemlélve e' ragyogó gyülekezetet, mellynek, minden szemből kisugárzó hazafi részvéte biztosítja a' nemzeti legbecsesb kincsnek diszlését: régi reménységeinek lássa közelítni teljesedését; — hanem élte az áldozatok' és küzdés' korát, másoknak hagyván a' gyümölcsözés' szebb ideje' gyönyöreit! 'S egyedül ennek meggondolása is fájdalommal vegyíthetné halála' emlékezetét: ha tőle a' haza ezentúl semmit nem várhata vala többé; 's baráti kevesbbé szenvedelmesen szerették volna is, mint tevék.

---

[1]) Választatása első rendes tagúl a' nyelvtudomány' osztályában, Pozsonyban, az Igazgatóságnak 1830. Nov. 17d. volt ülésében történt; halála, tüdősorvadásból, Pesten Nov. 21d. délutáni harmadfél órakor. Betegségéről bővebben szól: *Kisfaludy Károly' Élete. Irta Toldy Ferencz.* (l. Kisf. K. Minden Munkái' tizedik kötetében; de külön is: Budán, 1832. 12. 60 lap), mellyhez kénytelenek vagyunk irónk' *élte'* körülményesebb megismerése végett, utasítani az olvasót.

Midőn azon kedves, és érdemeimet felülmúló megbizatásnak indulok megfelelni: hogy annak ünnepeljem emlékét, ki vezetőm vala és buzdítóm az irói pályán; barátom ez élet' útjain ifjuságom' hajnala óta szakadatlanul 's egész szentségével e' névnek: bocsánatot kell kérnem, ha attól féltemben, nehogy a' szív' hangja erőt vegyen a' biráló észén, mellynek széke elébe tartozik minden historiai személy: talán szárazzá válandik előadásom, annyival inkább, hogy nem lehet czélom élete' körülményeit festeni, csak a' mennyiben azok az *író'* kifejlődésére vethetnek világot.

Költőnk azon emlékezetes időszakban láta napvilágot, mellyben II. Leopold új életre kezdé deríteni nemzetünk' méltóságát. Régi és díszes nevü, 's bőségben virító ház' [1]) gyermekét kényelem 's becsültetés várák: ha a' minden átkok' legnehezbike, az anyátlanság' átka olly korán nem voná vala össze feje körül föllegeit. Mert őt, kinek létele szülője' éltébe került, atyja nem fogadá be szivébe; 's keménység lőn neveltetése' fő elvévé. Ez sors gyanánt zaklatá a' tüzétől magába nem férő fiút, kiűzé már a' tanulmányok' előcsarnokaiból a' had' táborába, 's kitevé utóbb a' rideg élet' hullámainak, mellyek fiatalsága' sajkáját hat, gonddal és viszontagságokkal teljes, éven által hánytorgaták. Végre oda nyujtá a' sors engesztelő kezeit a' férfiúnak, 's ő valahára partra szállott. Nem vala kikészülve iskolai tudománynyal, mellyet sem mint harcz' fia, sem mint képiró nem szerezhete; de gyüjtött önszorgalma más ismereteket bőven és bizonyos czélra ügyeléssel; gyüjte practicus tudományt az általa már korán űzött müvészetekben, a' festésben t. i. és dramai költésben: dolgozgatva önmaga, 's tanuló szemmel nézve, vizsgálva mások' dolgozatait; gyüjté végre kiterjedt, mély és nehéz ismeretét az életnek, mellyről a' fátyolt sokféle viszontagság voná le szemei előtt. Így hozhatá tehát a' literatori pályára azon világ- és emberismeretet, így a' müvészség' azon élő tudományát: melly őt tizenkét éviglen, fölötte több első rangu irótársainak is, ragyogtatá.

---

[1]) A' *Kisfaludyház* a' Csák nemzetségnek tagadhatatlan maradéka; tagjai között számos érdemes hadi embert mutat elő. Birtokai Dunán túl vagy öt vármegyén terjednek el.

Kisfaludy Károlynak azon szép ajándék juta a' természettől, melly szerint lelke' nagy ereje a' legkülönbözőbb formákhoz is tuda simúlni annyira, hogy e' tekintetben kérdést lehetne támasztani: a' játékszín volt-e inkább mezeje, vagy az elbeszélő, vagy végre a' lyrai költés? Így lön, hogy általa szépliteraturánk nem csak gazdagodnék 's nemesűlne; hanem ő volt dramánk' alkotója; ő ada lételt nálunk a' novella- 's elbeszélésnek; ő közelíté első a' népköltést az úgy nevezett müvészköltéshez, midőn a' magyar népdalt nemesebb értelemben teremté; terjed el végre munkáin minden nemü bélyeg és szín: tulajdona a' valódi, a' gondolkozó müvésznek; 's az új iskola őt másod alapítójának, poetikája' másod atyjának vallja. Egy tekintet költésünk' állapotjára, mellyben tudnillik ő azt lelte, világot vetend mondottaimra.

Költőink, kik érdemmel vagy a' nélkül viselik e' nevet, egész a' mult század' feléig szinte mindnyájan az epos' nemében dolgoztak, 's benne Zrínyi, a' bán és vezér, örökké fennmaradandó mívet ada. Lyrai költésünk először Faludi Ferencz' keze közt Romában 's olasz befolyás mellett nyere müvészi színt; de franczia iskolánk' philosophus-poetái' korában újra hervadni kezde; míg Szentjóbi 's Dayka, Csokonai 's Kisfaludy Sándor, végre Kazinczy és Berzsenyi által lépcsőnként a' müvészet' magasabb fokaira fölvíve, nemesebb formákban 's szebb illatokkal virágza fel. A' charakterfestés' költése, a' szorosan így nevezhető, mellynek tudnillik a' belső cselekvés lelke inkább mint a' történetek (emezek az epopoeiában vívtak ki magoknak elsőbbséget); a' charakterfestés' költése, mondám, mellynek két fő formája a' drama 's az elbeszélés, szinte parlagon feküdt. Mert emennek nálunk nincs története; a' lelkes Fáy tette volt benne az első lépéseket, midőn Kisfaludy Károly bocsátkozott e' mezőre; amannak volt már literaturája: de mellyre vissza illik tekintenünk, hogy elhunyt bajnoka' érdemeit teljes fényökben tisztelhessük.

Midőn dramai költésünkről tétetik szó, el nem választhatni attól a' színmesterséget, mint a' mellyel az mindenkor a' legszorosb öszvefüggésben állt. Ennek legrégiebb nyomdokai az Árpádok' homályos századaiban találtatnak; fel-feltűnnek újra a' külön házakbeli királyok alatt: de ezeknek tárgya tekintetet nem érdemelhető improvisatióknál egyéb, úgy látszik, nem vala. A' tizenhatodik században jött napfényre az első magyar színjáték, [1]) mellyel, minthogy eredeti, 's hazai tárgyu, méltán kezdjük dramai literaturánkat. Vajha azon kevés, ki e' nemben dolgozott, Karádi' példáján indult volna! de, noha a' török és polgári háborúk' korából van nyoma hazai történetek' színen előadatásának; a' mik fennmaradtak még is azt hagyják hinnünk, hogy a' régiektől vett darabok, valamint mythologiai 's allegoriai tárgyak is, már korán befészkültek zsenge játékszinünkbe, mellyel vándor Rosciusaink a' XVII. században az Országgyülésre, vásárokra 's holmi népünnepekre öszvetorlódott sokaságot mulattaták. Feltünt végre a' tizennyolczadik század is békességével és — álmával. A' nép' dramai Musája eltünt, 's helyette egy halvány arczu szűz, a' monostorok' és nevelőházak' csendes falai közt, száraz morált hirdetett, feszes dialógok' száraz szövevényiben. [2])

De a' múlt század' hatodik 's hetedik tizedében ébredni kezde ismét pangó nyelvünk, szárnyait emelgetni alvó literaturánk. Bessenyei György, az új időszak' megkezdője, a' franczia iskolának lön közöttünk alapítójává. Vajha ő és társai izlést kölcsönöztek volna inkább Párizs' lakójától, mint tárgyat és puszta formát! Tárgyuk idegen volt, idegen lélekben alkotva a' honi is, 's a' holt formába izlés nem lehele bájt és életet. Nem haladt tehát a' nyelv, és csekély volt a' behatás. Az vala sorsa akkor franczia dramaturgiánknak is. Bessenyei a' tragoediában és vígjátékban kisérté meg erejét; ő és társai a' franczia szín' sok remekeit hozák által nyelvünkre: de emezeken hibázott a' franczia csín, amazokban a' nemzetiségnek csak szikrája sem csillámlott. [1]) Játékszínünk sem volt többé. Illy állapotban lelé az ügyet azon két budai Országgyülés, melly nyelvünket, ideigleni elnyomatásai után, új díszlésre hozta; 's ez ada lételt az első, rendes szerkezetü magyar játékszínnek is. De színdarabok nélkül nincs játékszín; 's akkor sem azok nem voltak, sem arra elkészült férfiaink: mert ha adtak is többen eredeti darabokat, ezek csak fogyatkozásaink' nagyságát éreztetheték. Mi vala tehát természetesb mint, tapasztalván már a' franczia drama' foganatlanságát, német szomszédainkhoz folyamodni, 's tőlök általvennünk azt, mi nálok épen divatban vala. Így történt, hogy juta ugyan figyelem Shakespeare', Goethe, Lessing', Metastasio' és Molière' műveinek is; de, ki akkor kezdé elönteni a' német színt bő termékei' özönével: Kotzebue Ágoston, elönté a' mienket is, kivált Erdélyben; 's így az alig született magyar virág, idegen nemü nedvektől tápláltatva, ohajtott díszben nem fejlődheték ki. Nem javult dramaturgiánk' állapotja egész a' jelen század' második tizede' végeig: mert az idegen nevek' helyébe magyarok' tétele a' charaktereket magyarokká, a' darabot nemzetivé nem tehette. Lelke, világa idegen volt.

---

[1]) *Balassi Menyhárt.* (Irta *Karádi* Pál). Abrudbánya, 1569. 4.

[2]) Kit játékszínünk' régiebb története érdekel, többet lel a' *Handbuch d. ungr. Poesie'* 1ső kötetében, a' 3d. §. végén 's a' 7. és 14. §ban.

E' nagy szükségben lépe fel, kinek ma ünnepeljük dicső emlékezetét, Kisfaludy Károly: birtokában mind azon tulajdonoknak, mellyek kezesei lehetnek a' színköltő' szerencséjének. Esztendők óta figyelme szinte kirekesztőleg a' dramai költés' hősein függött; 's midőn egy felől, mint érdeklém, a' nagy világ 's önnön helyeztetése emberisméret' és élettapasztalás' bő forrását nyitá meg előtte, melly nélkül a' tragoedia' mezején nincs boldogulás, a' vígjátékén még kevesbbé; másfelől a' külföldi nagy példányok' szorgos tanulása ada elmélkedéseinek, gondolatainak formát 's szerkezetet. Azon felül tudta ő azt is, mit a' francziák XIV. Lajos' úgy nevezett classicus századában, sőt a' németek is Fridrikében még nem látszának tudni: hogy a' játékszín' rendeltetése magosabb, fontosb, mint egyedül izlés' terjesztése, szív' képzése, vagy épen erkölcs' iskolája. Korunk' szelleme, világot megrendített forradalmak után, mindenütt a' nemzetiben szeret megállapodni; ebben gyülnek össze minden irányai, mint az emberi dísz' és boldogság' fő eszközlőjében: 's ennek kivána elhúnyt társunk megfelelni, midőn nem csak magyar nyelvü, de magyar nemzeti játékszín' alkotását forgatá elméjével. Feltüntek, zajos tapsai közt a' hazafiaknak, nagy számmal és sebesen követve egymást, dramái 's vigjátékai, a' magyar hajdan és jelen kor' nemzeti és házi életéből véve tárgyaikat. Magyar bennök minden: az a' lángoló, semmi áldozattól nem rettegő hazafiság; a' hon' szent nevének szinte ábrándos imádása; ezen nemzeti büszkeség és dacz; az a' harczi bátorság és tüz, melly a' szelídebb nemet is fölvéteté a' nemzeti bajnok tettek' évkönyveibe: — úgy mint az egyenetlenség' és meghasonlás' gyászos szelleme. 'S ím ezek, tiszta magyar világban, országos történetek' mezején, minden kebelben viszhangokat ébresztének. De nem csak hősi történetek' körébe, a' nagy emlékezetekkel ragyogó multba varázslá ő vissza a' néző' elandalodott lelkét: hanem feltünteté polgári darabjaiban itt az erő' jogának szomoru korát, ott Mátyás' boldogabb századát árnyékaival, szépeivel; ismét jelen időnk' szükebb köreit, könnyed elmésséggel dorgálván gyengéit, mosolyogván nevetséges oldalait, vétkeit ostorozván.

---

[1]) Franczia iskolánkról l. a' Handb. Iső köt. a' 17d. §t.

Pályája' kezdetén Kisfaludy inkábbára a' drama' komoly nemében dolgozott; utóbb esztendőkig egyedül a' vígban, 's végre ismét az elsőben is. Vannak, kik első darabjait vevén mértékül, őt a' vígra kivánák kizárólag utasítani; de ezek akként igazságtalanok ellene, mint szer felett kedvező vala első próbái iránt a' nagy község mind e' korig. Nem illik hiányok miatt behúnynunk szemeinket, hogy azt se lássuk, a' mi ragyog; ellenben az a' köz megelégedés, mellyre zsenge mívei is találtanak, aligha egyéb, mint természetes nyilatkozása azon föltételetlen sympathiának, mit a' költő' iránya gerjeszte: az irány' kimutatása pedig járatlan mezőn az első és fő, 's ki ezt teszi, leteve alapjait egy új iskolának is. 'S hogy ezt Ő komoly dramáival is tette, ki nem vallaná meg örömest? Nincsenek ugyan azok fogyatkozások nélkül, 's melly emberi műv az, mire gáncs ne szállhatna? De ki fogja tőlök a' játékszini szerencsés elrendelést és sikert megtagadhatni? ki a' történetek' menetelében a' sebességet, a' beszédben az elevenséget? ki azt, hogy Stibor festi korát, hogy Orangzeb, Beczkó, Mohammed, Zagán ügyesen alkotott, talán mesteri alakok? Azonban, melly fokára emelkedett volna még fel a' tökélynek a' historiai drama' mezején, ha hogy kedvezőbb istenségnek tetszett volna életét hosszabbra nyujtani! Előttünk van Csák, omladéka egy félben hagyott, nagy épületnek, veszteségünk' élő mértéke! Melly metsző határozottság már e' két felvonás' határai közt is a' charakterek' rajzolatában; melly száma azoknak 's melly változatosság; melly biztos haladás, melly eleven, és való ecset az időszellem' festésében! — Valóban! ő méltó, hogy benne a' tragicust is sínljük; hogy reá, mint arany remények' eltünt szép világára vessük-vissza fájlaló pillanatainkat!

Nagyok, közönségesen elismertek Kisfaludy' érdemei Thalia' mezején. Abból, miket dramai literaturánk felől általában mondék, látjuk hogy a' magyar vigjáték általa született; nem mivel előtte e' nemben iróink nem, vagy csak szerencse nélkül dolgozának, hanem mert magyar világot ő tűntete föl benne első, 's művei nemzetiek *és* jelesek egyszersmind. Azon tizennégy vigjátékban, mellyet tőle birunk, ismét melly hosszú sora a' szigoru valósággal, éles határozottsággal rajzolt külön alakoknak! melly bő komikai ér a' helyzetek' szövésében, a' beszéd' fordulatiban! Ide járul a' dramai haladás' gyorsasága, a' történetek' okozataira állandó ügyelés, a' csomó' feloldatásaig feszített figyelem; ide egy olly könnyüded, eleven dialog, mellynek az elmés reflexiók 's hasonlatok, bohózat és tréfa sem szegik folyamát; lelkesíti végre a' philosophiai fenéken csapongó satyra, melly hol a' kaczér aggszüzeket 's tettetett asszonygyülölőket, hol az erkölcs' palástja vagy ősz haj' tiszteletes örve alá rejtező vén szerelmest; itt az áltudományt, ott a' pedantságot; majd ismét a' külföldiskedés' kórját 's a' balul értett hazafiuságot, az ősökben kevélykedést 's előkelői tudatlanságot, zsugoriságot 's pénzhajhászást korholja; végre a' gyenge ironia, mellyel a' féltékenyt 's hypochondriást, az enthusiastát, a' szeleburdit és szerencsevadászt karczolja, a' nézőt megnevetteti, és tanítja. Ha a' satyra, mellyre olly szerencsés ere volt költőnknek, egyik jeles alkotó része komikai erejének; nem kevesbbé az humorja, melly Vidort 's a' Betegeket, komolyabb alakban pedig Beczkót, olly szép fényben ragyogtatja. Megója végre őt, minden művein elterjedő, nemes izlése a' nemtelenbe sülyedéstől ott is, hol alnép' embereit festvén, komikája a' burlesk' bélyegét veszi fel: mi annál nagyobb érdem, minthogy az, a' korlátain szívesen kitörő lelkességhez nehezebben szövetkezik, mint a' középszerüséghez és erőhiányhoz.

A' poetai elbeszélés, mint az epos' rokona, szinte szem közt áll a' drama' természetével. Itt cselekedet fejlik ki előttünk, ott történtet beszélünk, azaz, a' mi ott történik, itt már elmult. Azért az több nyugalmat enged és kiterjeszkedést, de alkalmat szerfeletti félrecsapongásra, fonaltól eltávozásra is: melly gyakor vétke az elbeszélőknek koczkáztatja az érdeklő erőt, 's a' sikert megsemmisíti. Kisfaludy, a' dramaticus! e' hibától ment; 's mintha ez volna egyedűlös mezeje, a' romántól kezdve az egyszerü anekdotig, több nemein és formáin vitte keresztül az elbeszélést szép szerencsével. Része pathetikus tárgyu, nagyobb része a' komikum' neméhez tartozik; ez elsőséget vivott ki magának amaz felett, 's érdeme azon szoros szövetségben van, melly szerint a' lélekfestő 's az úgy nevezett szövevényes elbeszélés egygyé olvadván, ez az elsőbbik által nemesűl, amaz ettől nyer elevenséget 's érdekletet. Ismételnem kellene a' dramairóról mondottakat, ha vonásonként akarnám az elbeszélő Kisfaludy' arczát rajzolni; mert a' melly tulajdonok tehetik a' költőt a' kétféle nemben jelessé, ő azokat birta, birta a' forma' hatalmával együtt: 's ha házi életünk' viszonyai, ha valódilag nemzeti sajátjaink a' köz életben valaha festve voltak, kellően és hűven, Kisfaludyé bizonynyal a' koszoru.

Egy neme van a' költésnek, mellyet bajnokunk szép fényben lele már feltüntekor; de gazdagíta ő is, és terjeszté határit. Értem a' lyrait. Hallgatok az olasz formákról, mellyekhez nyelvünket nem első ugyan, de legtöbb szerencsével simítá; hanem emlékezetbe hívom azon forró, kedves-bús érzést, melly elegiáit leheli által; a' philosophicus lelket, melly a' lepoetaibb didacticumokban, allegoriáiban szól; 's ismét románczait 's balladáit, e' kisded lyrai dramákat és eposokat, mellyekben érzés vagy gondolat, történetben létre emelve, annyi bájjal tükrődzik vissza. Kisfaludy jó korán gyülölé meg az érzelgést, szó- és képdagályt a' lyrában, 's tartalom' tömöttségét, előadás' egyszerüségét tárgyaza igyekezete. De szerencsésebb gondolat nem támadhata benne, mint a' mellyet, fájdalom! csak 1828. kezde létesíteni: *a' dalnak és romácznak népi alapra építése.* Ő ez által egyfelől azt mesterséges czifráiból kivetkőztetni 's ismét eredetéhez visszavezetni; másfelől a' nép' költését érzésben 's kifejezésben nemesítve emelni, akará. 'S melly kecseket fejte ki ezen népköltemenyeiben phantasiája! melly bő forrása nyílt meg bennök a' leggyengédebb, mélyebb és szentebb érzeményeknek! Igen is, csak ezen szerény mezei virágok közt is mennyi van, melly fentarthatá vala emlékezetét a' szeretetre méltó költőnek, ha egyetlenei voltak volna is.

Ez Kisfaludy Károly, a' költő; 's ennyit köszön neki nem csak költészetünk, hanem nemzetiségünk' ügye, nyelvünk' elevenebb haladása is. De ezzel nem merítém még ki érdemeit, nem mutatám ki hatása' minden elágazásait, sem azon sokféle reményeket, mellyeket halála illy korán elölt. Említenem kell még, és csak név szerint, Aurorát, ezen hajnalcsillagát egy nemesebb míveltségü kornak, mellyet ő deríte fel hazánk' egére, 's melly annyi szépnek hozója, annyi szebbnek támasztója lön! Ő nem egyedűl puszta gyüjtője volt e' koszoru' virágainak, hanem kérelmeivel és tanácscsal, oktatva 's lelkesítve eszközlé nagy részök' születését; 's mig czélja szükségessé tevé a' községhez lebocsátkozását: egyszersmind szóval és tettel hirdeté: történjék ez úgy, hogy a' község fel az íróhoz emeltessék. 'S ki nem látja az Aurora' feltünte előtti, 's a' jelenkori olvasó közt azon nagy mélységet, mellyen által Ő építé az általutat hajlékony és sok oldalu szelleme' hatalmával? A' tüzet kiáltó ál orthodoxia által elvadított olvasó megbarátkozék az új iskolával; a' szépnem megkedvelé iparkodásiban a' nyelv' ügyét; 's mit előtte kevesbbé eredeti lelkek munkáikkal 's alapos és tudós vítatásokkal nem tudának megmenteni: ő azt, nem hallgatva ellenkezésekre, nem ügyelve külön nemü gátlásokra, társaival, *tettel* vívta ki.

Egy oldala volt még elhúnyt kedveltünknek, melly annál inkább érdemel figyelmet, minthogy hazánkban, 's különösben magyar honfiaink közt eddig még igen ritka tulajdon. Ő t. i. képiró is volt, merész, ügyes ecsetü, és lelkes; egyszersmind gyüjtője, 's tanult értője a' müvészet' mestermíveinek: a' mit elhallgaték vala, ha azt csak ön gyönyörüségére akarta volna űzni. De ő e' mezőre is kivánta fordítni honfiaink' tehetségeit, 's élte' utólsó évében elevenen foglalatoskodott azon szándékkal: egy, a' képző müvészeteket tárgyazó, hazai intézetet alkotni. Elhúnyt vele, 's talán sok időre, ennek is támadása; valamint elárvult az általa született magyar drama; 's kérdőleg nézünk körűl hazánkban: honnan kelendenek elő, kik a' Musák' e' dicső felkentét szándékai' valósitásával, kezdetei' folytatásával, elmaradott művei' pótlásával hamvaiban meg fogják vigasztalni!

SCHEDEL FERENCZ.

II.

KÖTELES SÁMUEL, VIDÉKI RENDES TAG, FELETT.

Elértük valahára az időpontot, melly a' magyar tudós Társaság' felállításával egy szebb jövendőjét reménylteti a' magyar tudományosságnak minden hazafival, kinek szivén fekszik hazája boldogsága. Tudósaink, kik eddig elszórva, úgy szólván magokban zárva éltek, 's halálok után nem zengett sirjok felett közlelkesedési szózat, most már fellelik Társaságunkban a' közép pontot, melly őket öszveláncczolja a' hazával, ezzel az édes anyával, kinek gyermekei a' lézengés' ideje alatt szinte ismeretlenek voltak egymással; nem lévén állandó oltáruk, hol a' nemzetiség' geniusa felüthette volna lobogóját, tiszteletes fényt gerjesztvén az élő és elhúnyt érdemekre, melly a' jövő nyomoknak köz tanúságul szolgálna.

Köteles Sámuel a' törvénytudomány' osztályában volt vidéki második rendes tag 1831ben Május 17dikén korán elhalálozván nem érhette meg azt az örömöt is, a' mit szíve forróan kivánt, hogy a' tudós Társaság' gyüléseiben személyesen is megjelenhessen, és munkálkodásaiban részt vehessen. Azonban kipótolta veszteségét másfelől lelki nyugodalma, megérvén azt az időt, melly a' magyar tudós Társaságot nem csak lételre hozta, hanem őt magát is abba rendes tagnak felvette: és így néminémükép tudományos érdemeinek tekintetbe vételét, a' köz bizodalmat, és megtiszteltetést életében már tapasztalhatta, 's ekkép Virgilius után el is mondhatta:

Libertatis honos sero quamvis respexit inernem
Candidior postquam tondenti barba cadebat.

Mint sok más érdemes fijai a' hazának Köteles Sámuel is forró kebellel kapcsolta magát a' haza és nyelv' ügyéhez, nem lankadt munkásságának tüze az akadályok miatt, sőt inkább gerjedett azok által. „Miért miveljünk idegen mezőket és főldeket — így szólott még 1812ban fel — midőn tulajdon szántóföldeinket mívelhetjük?“ ¹) Boldognak mondhatjuk azért őt, mert legalább megérte hosszas reményeinek teljesedését, a' bimbó' országalkotmányos kifejlését, a' mit honnos társai közül Bároczi, Aranka 's mások kivánva kivántak megérni, a' miért Bessenyei, Révai, Virág, esdekelve könyörögtek az égnek.

Köteles Sámuel emlékrajza nem mutathat ugyan nagy fénylő pontokat elő, millyeket a' külföldi tudósokban bámulni szoktunk. Más környülmények közt nevekedik fel a' magyar tudós, viszont mások közt a' külföldi, 's azon környülményeknek olly béható erejek van mind a' kettőre nézve, hogy egyiket a' másik mértéke szerint megmérni akarni igazságtalanság lenne.

Ha hát elhúnyt tudósaink' érdemeit vissza hozzuk emlékezetünkbe, ha munkálkodásuk' körét fontolgatjuk, ne felejtkezzünk el soha is hazánk' közönséges állapotjáról, mellyben a' tudományos munkálkodások-

---

¹) L. Az erkölcsi filosofiának elei, előjáró beszéd.

nak okai és foganatai mint másutt mindenhol felolvadnak, és több foganatok soha sem állhatnak elő, mint a' mennyi okok azokra már készen vagynak valamelly Országban. — Ebből, és egyedül csak ebből a' szempontból szólok én is a' már elhúnyt rendes tag' tudományos érdemeiről, 's örvendjünk, hogy lehet róla így is elég dicséretest elmondani.

Köteles Sámuel szegény szüléktôl vette származását Újtordán Erdélyben, 1770ben Januarius 30dikán. Mint Plautus malomporoson végezte ő is a' nagyenyedi reformatum collegium' alsóbb iskoláit, hol deákká 1788ban lett. Megvan ennek a' collegiumnak az a' remek alkotása, mellynél fogva a' szegény sorsuak ha igyekeznek, a' tudományos kimíveltetésben nem csak részt vehetnek, hanem mások felett, magának az alkotónak, a' halhatatlan emlékezetü Bethlen Gábor fejedelemnek czélja szerint mindenben elősegítetnek.

Köteles is részt vett ezen jóltévő intézetben, 's így módot talált jeles természeti tehetségeinek további kifejtésére, a' mint az időkor és hely' szelleme megengedheték. A' régi classica literaturának úgy szólván a' nagyenyedi reformatum collegium örökös fészke volt első kibuvásától fogva.

Elkezdvén Ilosvai Benedektől, Calvin' 's Beza' hallgatójától, ki mint ***artium liberalium Magister*** 1580. körül lett a' Reformatusok' gyulafejérvári iskolájában első tanító, melly később Nagyenyedre ment által, az újabb időkig mindegyre folyvást apolgatta az a' collegium a' görög és deák literaturát. Kezeskedtek annak fenntartásáért a' külföldről oda beszakadt számos tanítók; a' németországi Opitz Márton, Alstedius Henrik, Piscator, Bisterfeld, az olmüczi Crispinus János, az angol Basirius Izsák, kiknek vállain emelkedtek osztán fel a' későbbi hazafi tudósok; egy ***Csernátoni Pál***, ***Párizpápai Ferencz*** és ***Imre***, ***Abodajtai Mihály***, ***Nagyborosnyai Zsigmond***, ***Fogarasi Pap József***, ***Bod Péter***, ***Benkő József***, ***Gyarmathi Sámuel*** és mások, kik közül némellyek, mint Párizpápai Ferencz, Abodajtai Mihály, Fogarasi Pap József, Bod Péter, Benkő József és Gyarmathi Sámuel különös tekintetet nyertek a' külföldön is.

Készen kapta hát Köteles Sámuel a' görög és deák literatura' isméretét a' collegiumban, mellyhez csak szorgalom, és szíves hajlandóság kellett, hogy az e' tekintetben elég gazdag helybeli könyvtárban tudásszomjának eleget tegyen. De nem így volt a' dolog a' philosophia tudományával, mellyben klastromos feszesség uralkodott még az ő tanulása idejében, 's a' königsbergi világosság csak rémképleg mutogathatta magát az iskola' falai közt. Szentpáli Imre egyik fénye az enyedi tanulóságnak ismertette meg vele Kant kritikáját a' szemlélődő okosságról, mellynek olvasása mélyen hatott osztán Köteles Sámuelre, úgy hogy a' philosophia egész életében követő társává lett. A' jénai egyetemben két esztendőt töltvén, el lehet gondolni, hogy olly tanítóktól mint Griesbach, Paulus, Fichte, Schmid 's a' csak nem rég elhalálazott örök hálát érdemlő Schütz tovább terjedett a' világosság is derék hazánkfiának elméjében és szivében, a' mit harmincz évre nyult professori tanítása, és világot látott könyvei valamint kéziratai egyiránt igazolnak. Erdélybe visszatértével a' külföldről esztendő mulva, 1799ben a' marosvásárhelyi reformatum collegiumban lett tanítója a' philosophiának, honnan 1818ban Nagyenyedre ment; mind a' két helyen egyaránt hintegetvén el tanitványainak szivében a' bölcseség' és igazság szeretete' magvait, mellyek már is Erdély' sok reménynyel biztató ifjabb Magnásaiban, a' Teleki, Bánfy, Kemény, Bethlen ösi sarjazatokban gyümölcs termésre fejlendők: de jelenleg is a' rokon hazának sok derék fijai és tisztviselői hallgatták Köteles Sámuel' tanításait, olvasták kiadott könyveit, vagy társalkodtak vele, mellyekből bölcseséget, haza és magyar nyelv' szeretetet szivtak Cicero azon szép hasonlatossága szerint: „Vt quum in sole ambulem, etiam si „ob aliam causam ambulem, fit natura tamen ut colorer, sic quum „Graecorum libros studiosius legerem, sentio orationem meam illorum „tactu quasi colorari.“ [1])

Melly nagy béfolyással lehetett Köteles Sámuel' professorkodása harmincz év alatt Erdélyben, ellehet onnan is gondolni, hogy Marosvásárhely és Nagyenyed az erdélyi magyar, székely és szász tanuló ifjuság' közép pontjai lévén, egy jó készületü 's philosophus charakterü férjfiu, mint Köteles jóltévő sugárzatokat bocsáthatott csak ki a' velünk rokon hazába; és ha magában már nagy érdem az, hogy a' tanító jó tanitványaiban jó polgárokat készit előre a' hazának, bizonyosan ezen érdemben Köteles Sámuel nem kis mértékben osztozik. Nem kisebb értékü érdem az is reá nézve, hogy napnyugot' philosophiai míveltségét igyekezett napkeletre átplántálni, hol a' tő szomszéd osman barbaries minden tekintetben, de különösen emberiségi szempontban mély nyomdokait hagyta hátra most is irtóztató lábnyomainak. Mert Erdély — a' pénzben szegény Erdély — szomszédjaitól Moldva 's Oláhország' havasain keresztül nem kaphat egyebet, mint Raumer élesen megjegyzi, szarvas marháknál, és hizott sertéseknél, mellyek ott legszebb formáju termékek, 's a' gyakor kihajtás után is belőlök elég marad még benn mind a' két tartományban. A' philosophia terjedésének hasznait érdekelni itt nincs hely, de annyi igaz, hogy ha valamelly nemzet életre akar kapni, előre meg kell indulni a' philosophusoknak, hogy a' gondolatok' utjait felszaggassák, azokat járhatókká tegyék, mert csak így eszközöltethetik közös értelmesség, melly a' hazafiuságnak, a' jövendő jóllétnek, midenek felett pedig az emberiség iránt való buzgóságnak egyik meleg ágya.

---

[1]) L. De oratore I. 33.

Kant' kritika philosophiája fáklyát gyujtott magának Németországnak is, 's ma úgy látjuk, hogy annak hevítő ereje kihatott más Országokra is, mellyek különben míveltségükre nézve jóval elébb állottak addig is Erdélynél. Ezt a' philosophiát Köteles tulajdonává tette, által hozta tanító székébe, hol addig Csernátoni Pál' ideje óta, ki 1668ban legelőször tanított Descartes szerint, ez, és Wolf birták örökség gyanánt a' kathedrákat, mellyekről Baumeister' száraz compendiuma hangzott lefelé. A' fordulás' pontja, mellyet Köteles Sámuel eszközlött, szembetünő lett a' két collegiumban; gondolkodási szabad szellem, melly a' servilismustól távol jár, lelkes felemelkedettség, tudományos vetekedés, 's különösen honn' és nyelvszeretet kezdték jobban mint valaha hevíteni az ifjuság' keblét, izlés, és művészeti érzés már a' collegiumok' mohos falai közt is kezdett terjedezni, 's a' klastromos élet' solid tudománya lassanként magára öltötte a' külső szép alakot, melly kellemességével szívre főre egyaránt dolgozik, 's valamelly társaság' előmentében szükségesképen való jelenet.

Kant az erkölcsi tudományt szoros systemába vette, 's úgy szólván egész philosophiájának más czélja nem volt, mint az emberi lélek' méltóságát, szabadságát, halhatatlanságát tactice is kivivni a' philosophusok ellen, kik többnyire gyenge, némellyek pedig egészen veszedelmes kútfők után magyarázgatták az erkölcsiség' törvényét.

A' Kant megtisztította moral ollyan mint a' kristály, melly megvált az idegen részektől, 's merő homogeneum.

E' tudománynak hódolt Köteles is, 's erkölcsi philosophiája, mellyet magyar nyelven 1817ben két részben adott ki, nagy tanítójának nyomdokaiban hüségesen lépeget.

Maga Ruszek József, [1]) illy vallomást tesz a' marosvásárhelyi, enyedi 's más reformatum collegiumokról: „*Ezeknek fő dicséretéül kell azt megemlítenünk*, *hogy bennek* 1796 *óta már magyarul is kezdték hirdetni a' philosophusi tudományokat.*"

E' dicséretben Köteles Sámuel méltán osztozik, mert mind Marosvásárhelyen, mind Nagyenyeden 1799 óta hiven apolgatta a' magyar nyelvet, erkölcsi philosophiáját tiszta, velős magyarsággal dolgozta ki, melly pályáut mondhatni, *Takács Józsefet* és *Sárvári Pált* kivéve szinte töretlen volt addig. Azon józan elvek, mellyeket Köteles ezen munkában követ és fejteget, különösebben pedig a' kötelességekről irt szakaszok benne szivgyőzőleg terjesztetnek elő. Ezekből a' nevekedő ifjak bölcseséget szívhatnak, charakterüket formálhatják, minden esetre emberiségüket azok szerint híven megőrizhetik. Említeni is alig szükség, hogy az Iró a' philosophia' literaturájában jártasságát mind már említett könyvében, mind a' még 1809ben világot látott logikájában úgy az 1829ben kijött philosophiai encyclopaediájában bébizonyitotta.

---

[1]) L. A' philosophiának előljáró értekezései. Veszprémben, 1812. lap. 365.

Mihez járul az is, hogy a' philosophiai műszavak' formálásában sokszor szerencsés volt, 's a' magyar olvasó közönséget mint egy előre szoktatta megmagyarosított tudományos műszók' elfogadására. Illyenek a' többek közt, egyebek elhallgatásával: kategoria, *feltétetlenül*; directio, *intézet*; differentia specifica, *nembeli különbség*; logika, *értelem' tudománya*; conceptus reciproci, *kölcsönös képzetek*, motivum, *inditó ok* 's tb.

Háladatoson fogadták azt is tanítványai Kötelestől, hogy kiadott iskolai kézi könyvei által felmentette őket a' praelectiok' leirásától. A' ki tudja, melly sok időt elveszt a' tanítvány illy leirásokkal, a' ki meggondolja, mint hemzsegnek illy kéziratokban nem csak orthographiai hanem grammatikai hibák is, a' ki végre tapasztalásból hiszi, hogy a' kézi könyvek, kivált érettebb tanulók' számára elkerülhetetlenül szükségesek a' tudományokban, bizonyosan háláson fogja Kötelesnek, mint jó didaktikusnak szorgalmát ezen szempontban annyival is inkább megismerni, mivel némelly iskolai intézeteinkben még az illy leirások maig is divatban vagynak.

Mint szívén feküdt Kötelesnek az ismeretek' helyes terjesztése az iskolákban, mi jótéteményeknek nézte általánoson is az iskolai intézeteket valamelly nemzet' erkölcsi állapotjára, kitetszik vagy csak azon philosophiai szép értekezéséből, mellyet a' sympathiáról illy jelszóval: „*sunt lacrymae rerum, et mentem mortalia tangunt*“ kiadott a' Tudom. Gyüjtemény' tizedik folyamatjában 1826ban a' XIIdik kötetben. Gondolkodása módját, irói charakterét jobban nem festhetem le, mintha magát engedem szólani ezen cosmopolitismussal teljes értekezésből.

„Más ábrázatot vészen fel magára a' nemzet az oskolák, a' tanítás „és a' tudományok mívelése által. A' melly nemzetben a' szelíd tudo„mányok kezdenek tanítatni, és míveltetni, ott a' közhasznu ismeretek „a' nép' nagy massájában új életet terjesztenek el, mint egy forrásból „kifolyó csermely elterjedvén a' réteken sok ezer plántáknak viszen új „elevenséget. Mint mikor tavaszszal kezdi a' nap a' maga melegét bővebb „mértékben terjeszteni, megszünnek a' hideg északi szelek, kezd a' „levegő szelídülni, és az élő természet kifejlődni: úgy mikor a' tudo-

„mányok szelíd sugárai kezdenek egy nemzetben elterjedni, mikor a' „nép az oskolák és tanítás által felvilágosítatik, mikor a' józan principiumok a' szívbe általhatnak, akkor símul a' durvaság, és a' bárdolatlanság, szelídülnek a' szilaj és vad indulatok, nemesednek az „érzések, formáltatik az akarat és hajlandóság, vegy átaljában kezd az „emberiség, mintegy a' Promotheus durva anyagából kifejlődni. És ha „ez a' tudományos kimívelődés sok generatiókon keresztül jut részébe „a' nevendék kornak, ha a' tudományos kimívelődéssel a' szív' és er„kölcsök' kimívelődése egyaránt lépik elé, úgy a' nemzet lassanként „kiformálódik a' valódi emberiségre. Ekkor lészen az ember igazán is „emberré, ki magát a' maga embertársaival az emberiségnek és a' sze„retetnek kötele által szorosabban öszveköttetve lenni érzi.“

Arany mondások! 's felelevenítésüket nem lehet elégszer köztünk megújítani.

A' munkás, a' tanításban szorgalmatos Köteles Sámuel több kéziratot is hagyott hátra, mellyek világot nem láthattak. Illyenek 1) a' deáknyelven irt *Jus naturae privatum*, *publicum ac gentium universale* [1]. 2) *Embertudomány*, mellyet két formában dolgozott ki. 3) *Statistica Magni Principatus Transylvaniae*. Ez csonkán maradt. 4) *Metaphysica* deák nyelven. 5) Bé nem végezett kéziratai tárgyazzák a' philosophia' historiáját, a' szép izlés' és nevelés' tudományait. Bizonyosan ha élete továbbra nyulhatott volna, reménylhető vala, hogy olly munkálkodáshoz szokott fő, millyen Kötelesé volt, tökéletességre is hajtotta volna egyik mint másik szándékát. Így is áldással kisérjük emlékét annak a' tisztes férjfiunak, kinek sirjára a' háládatos tanuló ifjuság maga költségén emelt kőszobrot. Nem juthata vala néki fényesebb pálya, mint mellyet feltalálhatott a' rokon hazában. Egy özvegy és három leány gyermek siratják a' már kidőltet, ki harmincz évi tanítósága alatt annyit sem szerezhetett, hogy magára hagyatott familiája tisztességesen megélhessen.

---

[1] Lásd ennek történetét: Névkönyv a' magyar tudós Társaságról 1832. lap 39—40.

Adjon Isten egyszer jobb időt is a' magyar égnek, mint a' millyen volt a' Szentzi Molnár Alberté, kinek sirkövére Bisterfeld illy emléksorokat ira fel:

Musa mihi favit, sed non fortuna, fuitque
Teutonia auxilium, sed patria exilium.

KÁLLAY FERENCZ.

III.

KAZINCZY FERENCZ, VIDÉKI RENDES TAG, FELETT.

Mi szép az emberi élet, midőn a' mindennapiság' parányi köréből kiemelkedik; 's magát valami nagy, és szent, és milliomokat érdeklő czél után intézi! Mi szép, világosító csillagként tünni fel ezrek előtt; és szabadon, de általmelegült lélekkel választani magának pályát: 's azt jó és bal szerencse közt, örökre tiszta, és soha nem hidegülő szenvedelemben futni meg! Azonban ez a' mi illy szép, nem egyszersmind illy boldogító is. Hányszor nem talál a' hévvel ölelő kar borzalmat okozó hideg illetésre! hányszor sülyed el a' küzdő fénynyel és veszélylyel teljes pályája' közepén, áldás és szánakozás által nem kisérve! sőt hányszor kell magának a' fennragyogó czélnak nyom és remény nélkül leszállnia, midőn az érette vívó lelke' elkeseredésében áll ott, 's honának és korának érzéketlenségét átkozza! A' sorsnak kedvenczei nincsenek, csak eszközei. Kemény részvétlenséggel az egyesek iránt, intézi ez az egész' menetelét. 'S így a' már elveszettnek látszó magból gyakran hosszú évek után virágoztatja fel a' teljes szépségű plántát; nem tartván figyelmére méltónak, hogy Az, ki a' magot a' jelenlét' pusztaságaiban, egyedűl a' még akkor kétes reményért hintette el, többé nincs; 's emléktelen sírja felett diszlik a' virágbokor, midőn már sem illat, sem árnyék nem enyhítheti az égő fájdalmat, minek gyötrelmei közt elhamvadott.

E' gondolatok támadának lelkemben a' hírvételkor, hogy Kazinczy Ferencz élni megszünt vala. Képzeletim elömbe állították a' nagy férjfiút, úgy a' mint őtet legutólszor e' társasági körben láthatám. Itt ült ő közöttünk, a' hetven évet meghaladott ősz, a' több mint félszázados író, egy készülettel és küzdéssel teljes időszak' legrégibb bajnoka; 's keblében hordozta borzasztólag szép pályája' emlékezetét; 's vészek után egy, a' nemzet előtt valahára felcsillámló reménytől bíztatva, tetteinek önérzésében keresett az élet' nyomvasztó terhe ellen enyhűletet, enyhűletet a' gondok ellen, mik végnapjáig kínozták. Eszköz volt ő is a' sors' kezében; izzadott ő is azért, a' minek gyümölcseit aratni más fogja; félszázadig küzdött a' pusztában, 's egy messze pillantás az ígéret' földébe lőn minden jutalma.

Jól érzem én T. Társaság, midőn e' tiszteletre méltó kör' elhunyt tagjának emlékezetét megujítom, nem kellene illy elbúsító képeket mutatnom fel. Azok közt állok, kiknek szent kötelességök, minden egyebet félre tévén, a' haza' dicsőségét eszközleni; 's felednem kellett volna talán Kazinczyt az embert, a' szenvedettet; és egyedűl a' Literatort állítnom elő, tiszta nyugalomban: mint művész a' márvány szobrot, hogy reá koszorúkat aggassunk. De az én lelkem' minden ideái öszveolvadásban vagynak egymással, 's a' szív húrain rezegnek keresztűl. Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala; 's most midőn szavam az elnyúgodott felett fog hangzani: kebelembe zárjam-e fájdalmamat? féljek-e, ha kinos érzelmeket rezzentek fel; 's a' visszaemlékezés szelíd óhajtásai helyett könycseppeket fakasztok? És bár fakaszthatnék szívből forró vérkönnyeket! bár szózatom villámerővel rázhatná keresztűl a' hazát, 's e' nemzetet! melly saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani, 's nem tudá, hogy kebeleik sebbel rakvák valának — ő érette; nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét; maradékaikra nem hagyhatván egyebet, a' meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor épen eltaposott érdem' keserű dicsőségénél.

A' végzet akará ezt így! És valóban ritka szép és jó kezdődött és tenyészett valaha előre ment áldozatok nélkűl. Kenyér után indúl a' sokaság; magányos hasznokat vadász; 's azt, a' mi az egészet érdekli, a' mi lelket táplál, nemzeti erőt fejt, 's gyümölcsei csak jövendőben érnek meg, gyűlöli. Atyáinkat hosszú zsibbadás lankasztá; volt idő, midőn bűnösen feledének mindent, a' mi őket a' porból, hova hullának, felemelheté vala. Nehány kevésnek mellyében támadt a' gondolat: a' haza' veszélyben forgó nyelvét ragadni meg, ezt felvirágoztatni, ezt erőre hozni; 's erejével rázni fel az álomba sűlyedt népet, hogy lásson és érezzen. De a' nép őket nem hallgatá; de a' népnek ereje nem volt ő reájok fel, 's a' jövőbe ki pillantani: 's így elhagyatva futák meg a' pályát, különködőknek tartattak, 's kinevettetének; mert nem akarák követni a' bölcseséget, melly egyedűl a' jelenlét' hasznairól gondoskodik. Illy környűlmények közt lépett fel, illy környülmények közt küzdött a' mi Kazinczynk is; nem haszon nélkűl a' nemzetre, nem nyom nélkül a' jövő korra nézve; de fájdalmul önmagának. Mert koszorúi nem enyhíték, hanem égették homlokát; 's neve híres voltát élte' nyugalmával fizeté. Pedig ő vala, ki fiatalsága' küszöbén, még csak tizenhat évű gyermek, íróink parányi körében megjelenvén, nemes, de tiszteletben kevesektől tartott czélját el nem csüggedő erőben, páratlan állandósággal, szűnetlen haladásban követte. Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó 's hirtelen elalvó tüzét olthatatlan hordá kebelében, még akkor is, mikor lélekfagylaló vészek környékezék. Ő vala, ki a' szerencsét sem nem ígérő, sem nem nyújtó literatori pályára számosokat tüzelt fel; 's mozgást és életet öntött a' tövises utra, mit sok mások elunatkozva, kétségtől leverve pusztán hagytanak. Ki nem emlékezik vissza az ő Gessnerére, 's Bácsmegyeijére? mi maradandó behatást tőn a' szép ízlésű fiatal író, ki alantmászás és iskolai feszesség helyett könnyű lebegésű fennséggel és csínnal jelene meg; 's a' valaha tökéletre jutandó magyar prósának első talpkövét alapítá! A' kassai magyar Muzeum, 's az ő Orpheusa sebesen eltűnő jelenetek valának ugyan: de az általok hintett mag, évtízedek után sokat ígérő virágokat vala termendő.

Azonban miért említem ezt? Ő még akkor ifjúsága' erejében élt; 's polgári fekvése által, a' literatorkodást kísérő kedvetlenségektől, födözteték. Csuda-e, ha a' lánglelkű ember fáradatlan munkált? ha a' közönség' részvétlenségét csüggedetlen tűrte? ha magát feledvén, hazájának szentelé mindenét; és a' sivatag jelenben csak a' virágzó jövendőt szemlélte? De jött az idő pont, egyike azoknak, miket a' sors lesujtó villámként rejteget felhőiben, hogy váratlan rohanással öldököljenek; és íme ő tettei', 's hatása' munkás köréből lánczok közé jut, és szabadságát 's élte minden reményeit hetedfél hosszú évig siratja. Hány nem veszté el bátorságát, hány nem mondott le keble' legforróbb vágyairól, kit a' szerencse nem épen illy keményen próbála meg! A' mi Barátunk búban mint örömben, kétség mint remény közt, saját ideáljához hű maradt; és a' brünni erősségben, mint a' kufsteini hegyormon, 's a' munkácsi vár' falai közt szerelme a' nyelvhez nem kisebbedék. Ott, a' vígasztalástól üres magányban érlelte meg ő a' nagy gondolatot: újító változást hozni a' nyelvbe; 's ez által ízlésünknek, gondolkozásunk módjának, 's tudományi mívelődésünknek más és nagy befolyású útat mutatni.

A' mi magyar nyelvünkkel véghez vitt újításokat sokan nevették, 's nevetik maiglan; pedig azok a' nemzeti, ébredező szellem' természetes kiütései valának. Ezen szellem, mint mindig és mindenütt: úgy most is és közöttünk egyes jelenetekben tüntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a' legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, 's azt, a' mi a' kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Illy szempontból tekintem én a' nyelvvel kezdett, 's gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e' világon ok és egybefüggés nélkűl; a' mi történik ma, annak magvai század előtt, 's talán senkitől nem sejtve, hintettek el; 's a' mi történni fog század után, az a' mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítésekből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, 's egykorúi által kicsinységekkel bajlódónak tartatik; mert idejét idegen szavak' magyarrá tételével, régiek' keresgélésével, 's több illy parányisággal vesztegeti. De a' vezető okot legtöbbnyire csak a' következés világosítja fel; 's tisztán csak a' maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet, 's tett által jóltevő egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák; 's mind ezek után miként lőn lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek.

Kazinczy nem vala legelső, nem is egyetlen egy, ki a' nyelvvel történt nevezetes fordúlást kezdé és eszközlé. De övé a' dicsőség, hogy ízlést párosított igyekezeteivel, hogy dolgozásait érzelmei' hevével eltudta önteni, 's hagy a' régiség' tudományát, mit Baróti Szabó keresett, 's a' mi Révait nagygyá tevé, teljesen méltánylá. Csak így, 's csak Neki lehetett hatalmában olly széles terjedtségű befolyást szerezni, 's olly közönséges erővel hatni a' nyelvre és írókra: mint nem még ez ideig senki más. A' közelebb múlt ötven 's egynehány év alatt ki volt íróink közűl, kivel e' férjfiú kisebb vagy nagyobb érintésben nem állott volna? Ki nem kereste ismeretségét a' Jelesnek, kit Orczy és Ráday szerettek, kit Báróczi kedvele, kinek Virág és Révai barátai valának, ki Dayka és Csokonai kifejlésökre nagy befolyást gyakorolt? Keresztűl nézek íróinknak itt, e' tiszteletre méltó gyülekezetben jelen álló koszorúján: és sokat látok, ki a' legelső szikrát Kazinczy' lánglelkétől kapá; 's kit futásában ennek példája vezérlett, 's állhatossága őrizett meg visszahanyatlástól. Neki nem volt elég lelke' minden erejét, és szíve' minden érzelmeit a' nagy czélra szentelni; dolgozásoktól elborítva sem fordítá el a' haza' serdűlő ifjairól tekíntetét; 's minden hevűlő pillantás, minden kilobbanó gerjelem, melly benküzdő erőt, 's munkavágyat bármi távolról sejdíttetett, részvételét nagy mértékben nyeré meg. E' részvétel által adott ő sok múlólag kipattanni látszó szikrának maradandóságot; e' részvétel által pótolá ki sok kezdőnek azt, a' mit boldogabb fekvésű népeknél az olvasó közönség első tapsai visznek véghez. Mert volt idő, keserűen emlékezem vissza, midőn a' literátori pályára készülő ifjút szűlői, mint veszni indultat siratták; midőn magyar könyvet magyar írón kívűl más nem ismert; 's midőn a' fiatal müvész egykorúi közt sem talált keblet, hol kiömölhessen. Hány nem némúlt el akkor, mint a' fogságba zárt fülmüle végképen? Hány nem fogott volna még elnémúlni, hanem ha ő, a' síriglan buzgó, nyújtott volna vígasztaló szót? Mert ő mondhatá, még nagyobb igazzal, mint az Anchises fija: Ifjú, rényt és való munkát tőlem tanúlj, szerencsét másoktól!

'S nem csak azokra hatott ő, kik nevét és műveit tiszteletben tartották; hanem azokra is, kik iránta ellenséges indúlattal viseltetének. Valának ugyan is nem kevesen, kik vagy érdemeit irígylették, vagy művítéletei által érdekeltettek, vagy okfejeit, miken dolgozásait alapítá, veszélyeseknek lenni hitték. Ezek' köréből üté ki magát a' sokáig titokban forrott, nyelvújítási pör; melly Kazinczy ellen intézett személyes csapást; sok, a' literatori viadalmakkal köz, illetlen scenákat tüntetett fel: de tárgya által a' nemzetben eddig szokatlan figyelmet gerjeszte; 's a' rá következő ellenhatásnál fogva íróinkba elevenséget öntött, serdűlő ifjúságunk elébe szebb és terjedettebb pályát jelelt, 's azt a' mit ez ideig nem bíránk, egy olvasó közönséget alkotott, számra és részvétre kicsinyt ugyan, de reménytadót, hogy valaha nevekedni 's íróink iránt melegedni nagyobb mértékben fog. 'S ez okra nézve az én ősz barátomat soha sem tartottam szánásra méltónak a' nyilak miatt, miket ellenségi kezek reája, mint íróra, lőttenek. Nem zavarhatták volna ezek öreg kora' nyúgalmát, ha azt a' sors más oldalról keményebb csapásokkal ne rabolja el. Mert példaként ragyogni, 's minden fogyatkozások mellett is, miket az emberi természet szükségesen hoz magával, 's minden ellenigyekezetek mellett is, mik ezen fogyatkozásokat vagy nagyon kitüntetni, vagy költöttekkel is számosítni törekednek, tisztelőket és követőket találni: vígasztaló érzelem. 'S mint kell e' vígasztaló érzelemnek erősödnie, midőn az ellenfél által hintett mag saját örömünkre 's hasznunkra virúl fel! 'S ha Kazinczy, mint hiszem és tudom, a' nemzeti nyelvet és hazát tiszta szerelemmel ölelte által: milly könnyen kellett neki gúnyt és megtámadtatást tűrnie, midőn az ellene szánt csapások által, a' nyelv feléledése nagy munkáját elősegíttetni szemlélte! Az önérzés, mit ő olly méltan hordhatott keblében, írígylést érdemelne; ha valamit irígylenünk lehetne a' férjfiunak, kinek a' sors ez érzelmen kívűl olly igen keveset nyújt vala.

Sok mindennapi embert hallék már életében és halálában magasztaló beszéddel hírdettetni; de gyűlöletes előttem minden hízelkedés, 's kivált a' koporsón túl, hol a' történet komoly Múzájának országa kezdődik.

A' való érdem' alakja, nagyító csővek nélkül is tisztán látható, 's úgy hiszem, azoknak, miket eddig elmondottam, sem bizonyítására, sem mentségére szükségem nem leend. Mert nem állítám, hogy Kazinczy örök emlékü műveket hagyott maga után: mint Iliás; nem mondám, hogy nyelvünket a' lehetség felső pontjára hágtatta, 's hogy törekedésein túl már nincs haladás, kívűl már nincsen út. Csak azt mondám: Kazinczy ízlést erőhez csatolva, kezdett a' nyelvvel küzdeni olly korban, midőn az egy nagy és következéssel teljes mozdúlatra vala hajlandó, 's ízetlenség és gyöngeség által örökre hibás útat vett volna magának; Kazinczy a' maga Gessnerétől fogvást a' Pannonhalmi útig minden irásait csínnal, hévvel és ifjúi élettel öntötte be, 's ez által az író sereg figyelmét magához ragadván, literaturánkban új időszak' alapítója lőn; Kazinczy fellázasztott maga ellen sok írót, 's ezzel olly kilobbanást okozott, melly írókra és nemzetre elektromi szikra gyanánt munkált, 's a' literatura parányi körét kiszélesítette. Ezek az ő nagy és tagadhatatlan érdemei. Mert prózája, minden fogyatkozási mellett is, örökre szép lesz ugyan; versein művészi kéz fog ismerszeni, 's kivált epigrammjai a' költés' koszorújában hervadatlan virágok maradnak: de a' nemzetet nem ezek által tevé hálaadósává. Szellem vala ő, melly a' tespedő egészet olly sokáig csak nem egyedűl eleveníté; 's lépcső, mellyen egykorúi magasbbra håghassanak, 's a' szerencsésebb maradék tetőre juthasson. A' sors talán nem fog bennünket ismét elsülyeszteni; 's így eljön az idő, el kell az időnek jőnie, midőn az ő és az együttélők' dolgozásai ragyogó művek által fognak homályba tétetni; csak a' lélek, mellyet ő az egésznek kölcsönözött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a' nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad. Ez oldalról kell őtet méltatnunk; 's ez oldalról mit nem érdemlett ő mitőlünk? Nyelvünk' bajnokává szentelé magát; 's e' nyelv a' mi őseink' egyetlen egy hagyománya, mit a' századok' pusztító vészei közül kevés hű kezek ragadhatának ki. És ti Hűvek, hol vagytok? hol a' hála, mit a' hazától érdemlétek? hol a' köny, melly szentté tenné a' sirdombot, mit hamvaitok felett a' mindennapi szokás szűken hányatott?

Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kinos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a' népről, melly Zrínyit az írót el tudta feledni; melly Faludyt, míg élt, nem ismeré; melly Révairól hallani nem akart; melly Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; 's mellynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat ígérő ifjúságot élve, hirtelen a' sors által leveretett; 's midőn előtte minden pálya a' literatorin kivűl bezáródék, ez egyetlen egy pályán közönségünk elvoná kezét a' magát neki áldozó elől; hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, 's arcza izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kézíratain, 's árva gyermekein inségét. Két rendbeli folyóírásai részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben, elakadtanak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség közt vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kézíratainak nyomtatót nem talált; 's halálig tartott fáradozásai' jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának. Voltak ugyan, tagadni nem fogom, kik Ő felé is részvevő keblet nyitottak, 's kik életének gondjait egyes jótétekkel enyhítgeték: de a' nemzet nagy írójának jótétekre szorúlni nem kellene; 's pillantatonként nyújtott vígasztalás hosszú kínokat nem orvosol. Ah, láttam én ezen kínokat! Mert tanúja valék álmatlanúl töltött éjjeleinek; tanúja valék a' fájdalmas eljajdúlásnak, midőn barátja' vidám asztala mellett gyermekeire vissza emlékezett. Megrezzent akkor minden ideg kebelemben; 's véráldozatnak képzelém a' szent öreget, melly a' nép' bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik.

Társaim, nem szenved ő többet! Lenyugvék ősz fürteiben; a' széphalmi lak' romai közt úgy húnyván el: mint, századok előtt, a' nyugoti tenger' partjain egy más hazának fia — Camoens. És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorúlva kerűli ki a' magyar nyelvművész, sorsától rettegvén. 'S bár emlékezete' keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! Hogy a' maradék előtt csak dicsősége ragyogjon: kínai pedig megfoghatatlanok legyenek.

KÖLCSEY FERENCZ.

IV.

KRESZNERICS FERENCZ, TISZTELETBELI TAG, FELETT.

A' milly édes örömbe merüle minden, ki a' nemzet' emelkedésére irányzó intézeteket igaz szempontból tekinti, látván; hogy a' hosszú várokozás után az olly igen óhajtott nemzeti akademia, magyar tudós Társaság névvel országos pártfogás alatt életre jöve: olly keserü bánat fogá el mind azokat, kik az imént keletkezett 's a' legszivesb ügyekezet mellett is csak lassan tenyésző Társaságtól nem idegenkednek, hallván; hogy az mindjárt kezdetben olly tagoktól fosztaték meg, kikben az igaz érdemet még az ellenkező indulatok sem tagadhaták. Ezek közűl néhánynak becses emlékezetben tartásáról előttem szólott érdemes társaim gondoskodának; hogy én Kresznerics Ferenczre nézve ugyan ezt tenném, azok rendelék, kiknek engedelmeskedhetnem dicsőségnek tartom. De az elhúnyt iránt személyes viszonyim is ollyak, hogy a' felőle szólhatásra bármelly alkalmat is örömmel fogadok. Azonban kisded körhez szokva lenni, még is nagy körbe lépvén nyilván felszólalni; érdemek után még csak törekedni, még is tündöklő érdeműek előtt érdemesen beszélni; a' beszédet rövid időre határozni, még is a' kijeleltnek becsesb tulajdonit hiánytalan előadni: olly feladás, mellynek helyesen megfelelhetni nem csekély aggodalmat szerez. Talán buzdító vigasztalásomra szolgálhat, hogy ezen diszes gyülés' minden rendű tagjai a' körűlállásokhoz szoktak mindent mérsékelni; elannyira, hogy hol a' nagyobbra 's tökéletesbre törekedés sikeretlen marada, ott a' jó szándékkal párosúlt csekélységet is kedvesen fogadják. Tehát remény és félelem, bátorság és csüggedés, bizodalom és tartózkodás között kezdek itt szólani, tudván, hogy a' milly kellemes mostani tisztem, olly nehéz a' közfigyelemnek és várakozásnak eleget tennem. Itt minden esetre, a' valót hiú szavakkal kétségbe hozni, az érdemet szópiperével gyanússá tenni, tilalmasnak vélem: azért őszinteség, belső meggyőződés vezérli nyelvemet; míg Kresznerics' érdemeit nem nagyítva, nem magasztalva, hanem egyszerű szavakkal előadandom.

Eme', literaturánk' elhúnyt egyik hősének, nem nagykorú Társaságunk' egyik diszének, és édes magyar hazánk' hasznosan munkált egyik fiának szülő földe Vas Vármegyében Iváncz vala; hol atyja kereszt névvel Ádám, tanítói 's jegyzői hivatalt visele. Ez Ferenczet, az 1766ki Februarius' 25kén szülöttet, már kisded korban kitünt jeles tulajdonira nézve, gondosan nevelé; későbben pedig, ámbár házi körűlményi szorosak valának, bővebb képzetés végett Szombathelyre és Sopronba küldé. A' szép reményű 's már az atyai gondoskodás által rendhez és munkához szoktatott nevendék, oskolai tanulását olly különböztetett előmenettel folytatá; hogy mind tanítóinak szeretetét bírná, mind társainak érdemen épűlt becsültét részére hódítná. Továbbá Pozsont reá nézve olly helynek tekinthetni, melly élénk elméjének mind mívelésére, mind kitüntetésére téres mezőt nyita. Itt tanulá a' bölcselkedés- 's vallástudományon kivűl a' franczia, zsidó, görög 's olasz nyelvet; itt gyakorlá magát az e' koron olly annyira sürgetett 's majd nem szükségessé tett német nyelvben; de a' magyar nyelvet is itt kezdé olly szorgalommal mívelni, hogy később dolgozásit csak az itt megízlelt munka' folytatásának tarthatni. Hogy illy készületű 's míveltségű nevendékét, Pozsonból haza jötte után, a' szombathelyi megye, 's ennek nagylelkű első püspöke Szily János érdemeként becsülé 's fogadá; vagy abból kitünik: hogy ez, közbenjárása által, Kresznericset két három évi segédpapság után, az e' közben Szombathelyen állított philosophiai oskolákban, mathematikai tudományok tanítójának nevezteté.

Ez tudósunk' éltének azon pontja, mellyben kijelelteték előtte a' hely, hogy polgártársai között hasznosan munkáljon. Tudniillik tehetségink' kifejlése után határozott czélnak kell előnkbe tüzetni; hová minden törekedésünk irányozhasson. Tehát Kresznerics is, egy két gyakorlati esztendőt töltvén az egyházi szolgálatban, mint mathesis' rendes tanítója lépe fel a' köz életben: tizenkilencz évi tanítás után pedig Ságra költözvén, itt is szinte tizenkilencz évig, azaz élte' fogytáig lelkipásztorkodék. A' hivatalos életet tekintve: háromfélét különböztethetünk benne.

Őt először mint embert jeles tulajdonok diszesíték. E' szó: ember, valami felségest, vagy is olly valót jelent, ki a' mindenhatóság' isméretes földi teremtményinek remeke, kinek a' fő és sziv kitünőbb sajáti; úgy hogy e' kettőben határozódik, ezekben létez az ember' igaz becse, sőt az emberi becsnek igaz mértéke is. Kresznerics a' szokottnál nemesb értelemben mondathatik embernek. Vévén ugyan is a' mathematikai tudományokat: ezek a' legegyszerűbb számolástól a' legelvontabb 's majd végnélküli változásokig emelkedvén valamint tetemes nehézségekkel vagynak terhelve; úgy rendkivűl nagy elmetehetséget 's csaknem lángészt kivánnak. Ez iránt kezeskedék ő benne az oskolai jeles előmenetel, melly őt még tanuló korban néhány társainak, főkép a' mathesisban, külön tanítójává tevé. Egyébként is tudományos foglalatosság közben nem rezzenték őt vissza az elejébe gördűlt akadályok; sőt még buzgóbb munkálásra ingerlék. Így az éles észszel csüggedetlen szorgalmat párosítván, a' mibe kezde, sikeresen végezé: kezde pedig különfélébe, majd mint nyelvtudós anyanyelvének alapos szabásin kivűl a' görög, török, persa 's egyéb nyelveket tanúlván; majd mint több nyelvek' tudós értője a' legválogatottabb könyvek' olvasása 's kivonásában foglalatoskodván; majd mint régiségbuvár a' régi pénzeket, irományokat 's könyveket vizsgálván; majd mint a' mathesis' tiszta 's több alkalmaztatott részének tanítója többféle rajzolatokat készítvén; majd pedig mint közbizodalmú férjfiú tanácscsal, oktatással, közbenjárással minden hozzá folyamodotton segélvén. Akarva említém minden tőle telhető segélyre készségét; mivel ez, mint egyébiránt is embert leginkább diszesítő tulajdon, benne uralkodó indulattá válék: táplálá agg szülőit, segíté megszorúlt barátit, biztos reménynyel folyamodtak hozzá tanítványi; nem vala olly ügyefogyott jövevény, vagy pártolatlan honavesztett, ki ajánlásában, sőt, mennyire körűlményi engedék, értékében gyámolra nem talált; sokszor önveszélyeztetésével védé az igazságtalanúl nyomatott ártatlan ügyet: önveszélyeztetésével, mondám; minthogy az vala gyöngéje, ha talán gyöngeség olly nyiltság, melly sem nem félve, sem nem reménylve senkitől, szineskedés nélkűl szokott szólani, kimondván a' valót, ha fanyar is gyümölcse. Mind e' mellett a' kellemetlen pörpatvar csendes természetével nem egyezhete; azért készebb vala hosszan tűrve sérelmét kebelében fedezgetni, mint valakivel lármásan harczolni. E' lélektől vezéreltetvén, valamint tanítása pályáján az elkeserítő dorgálástól tudá magát tartóztatni; úgy papi körében okosan szokta magát mérsékelni, békesen kormányozván házi népét, lármátlan legeltetvén kisded seregét, és feledve a' megbántásokat, jóttévén a' hozzátartozókkal. Ez utósót talán nem is említném, ha, bármilly kis értékű, általában kegyes czélokra hagyott vagyona mellett végrendelését úgy nem intézi; hogy kik hivei közűl a' törvényszerinti járandóságot be nem adák, ez nekik egészen elengedtessék. Tudok élete' folytából olly alkalmat, mellyben eltelvén vallási érzelemmel e' szavakra fakadott: „Valamint én mindenektől bocsánatot kérek; úgy minden nemjóakarómnak azon nagylelkűséggel bocsátok meg, mellyet az emberi szívben egyedűl az Idvezítőnek szereteten épűlt törvénye gerjeszthet.“ Így csak az érezhet, az szólhat, kinek szíve szinte mint elméje mívelt, kiben a' hit józan, és a' szeretet tökéletes, kit tetteiben nem a' fenforgó tárgy' szine, hanem belső értéke vezérel. De már meg kell szünnöm azon férjfiúról mint emberről szólani, kit a' középsors szüle, a' szoros állapot nevele; kit a' nagy elme különöze, a' szorgos munkálódás bélyegze; kit az emberszeretés, egyenes szív, béketürés 's csaknem megbánthatatlanság a' közlelkű emberek' sorából kiemele.

Lássuk őt másodszor mint tanítót. E' hivatal iránt némellyek' elméjét legferdébb képzetek fogják el, 's ezeknél fogva azt sokan figyelemre is alig méltatják. Nálok, tanítani nem egyéb, mint határozott órákban oskolába menni, papirosról vagy emlékezetből valamit mondani, az elmondott tárgyakat a' hallgatók által egyszer, kétszer és többször ismételtetni. Holott igaz értelemben tanítónak lenni nem kevesebb, mint az előadandó tanúlmánynak minden részét, minden szakaszát, minden czikkelyét helyesen, világosan, nyomosan, észgyőzőleg és szívrehatólag használhatás végett előterjeszteni; tanítónak lenni nem kevesebb, mint az időt, eddig szerzett isméretivel magahitten megelégedve, renyhén, soha nem tölteni, hanem, a' tudományokban a' kor' szellemével haladván, hallgatóit évenként a' tanulmánynak azon pontjára vezetni, mellyig ugyanazon tudomány' neme a' tanítás' ez utósó évében emelkedék; tanítónak lenni végre nem kevesebb, mint azon törekedni, hogy, midőn a' nevendékben a' lelki erők élesztetnek, a' testiek el ne fojtassanak; midőn a' fő derűl, a' szív nemesedjék; midőn az ismeretek szaporodnak, az itélet és okosság erősödjék; midőn a' gyors elme előre halad, a' lassú hátra ne maradjon. Illy alakú tanító vala Kresznerics: azért ő reá ama' közszokási gúny nem illik, mintha iróasztalán 's oskolája' küszöbén túl nem látott volna; sem azzal nem vádolhatni, hogy a' miket hivatala' első évében nem legjobb izléssel gyűjte, százszor és többször ismétlé; sem végre felőle azt nem mondhatni, hogy megelégedvén a' gépelyes oktatással, semmi egyéb körűlállásra nem ügyele. Sőt inkább jól ismérvén tiszte' körét, mielőtt a' néki szánt tanítószékbe ülne; hazánk' legnevezetesb tudósinak kikért tanácslása után indulván, a' tudományához tartozó legjobb könyveket megszerzé; 's gondos szorgalommal készülgetvén, mint jelesen kimivelt, kész tanító ügyekezett hallgatói előtt fellépni. Később az oskolai könyvekben öntapasztalás által különféle fogyatkozásokra találván, ezeket saját irományival pótolgatá; úgy, hogy a' reá bizott mathematikai tudományokat tanítványai' hasznára helyes jegyzékekkel, könnyítő világításokkal, 's kielégítő pótolékokkal gyarapítani csak akkor szünék meg: midőn a' tanítószéktől végképen megválék. Módja pedig oktatás közben ollyan vala, hogy, ámbár a' számvetés' alsóbb nemeinek czélirányos előadására hazánk' több oskoláiban kevés gond fordítatnék; mindazáltal a' mathesis' minden állítását a' figyelmezőnek megfoghatóvá tudá tenni. E' végett, félre tévén a' disztelen önhaszonkeresést, kész volt tanítványít külön órákban is tehetségökhez leereszkedve oktatgatni; hogy a' gyöngébbek így ápoltatva el ne maradjanak, az erősbek pedig általa serkentetve fölebb emelkedjenek. Sőt nem elégedvén meg a' köréhez tartozó tudományokkal, jobb reményű hallgatóit majd a' régi és új mivelt nyelvek' tanulására, majd a' régi pénzek', könyvek' 's irományok' vizsgálására, majd a' szép mivészetek' gyakorlására tüzelé; és, a' kit illyenekre hajlónak tapasztala, teljes készséggel útba vezeté. Ez okozá, hogy őt mind a' tanításban részvevő hallgatók köz tiszteletben tartanák, mind az érdemeket méltánylani tudó közönség köz figyelemre méltatná. Ez okozá, hogy minden számolási nehézségek' megfejtése, minden régi irományok' magyarázása, minden régi pénzek 's emlékek' felvilágosítása, rendszerínt az egész vidékből reá bizatnék. Ez okozá, hogy többen tanítványi közűl úgy válnának el tőle, mint szives baráti; mint természetes örökösi, gondos kifejtői, közhasznú terjesztői a' tőle nyert ismereteknek; mint tudós mivelői 's folytatva előmozdítói az általa helyesen tanított tudományoknak. Ez okozá végre, hogy miután, elhagyván az oskolai tanítóságot, hivei között mint lelki tanító jelenék meg, bő tudományát még a' köznép is bámulva becsűlné, 's beszédeit páratlan figyelemmel hallgatná. Kresznerics tehát olly tanító vala, ki magát mindegyre tökéletesítvén oktata másokat; ki gondosan megválasztá a' tárgyban, mit? a' módban, hogyan tanítson? ki az önköréhez tartozó tudományt úgy adá elő, hogy hallgatóit egyszersmind más hasznos ismeretekre figyelmeztetné; ki végre, hogy röviden mindent kimondjak, tanítva nevele.

A' 3dik, mit elhúnyt nagy érdemű társunkban, 's ezen felűl nekem feledhetlen tanítómban említhetek a' diszes irói koszorú. A' tárgy, mellyet itt érintek, e' tudós körben ismeretesb, hogy sem felőle hosszan kelljen értekeznem. Írni, pedig ollyat írni, mit a' jelenkor haszonnal olvasson, a' jövendő belső értéke miatt becsben tartson; írni, pedig ollyat írni, mi a' nemzetnek diszére, az olvasónak előmentére, az irónak becsületére szolgáljon; írni, pedig úgy írni, hogy a' honfiak elfogadásra. a' külsők figyelemre méltónak itéljék: igen, így írni nehezebb, mintsem némellyek meggondolatlanúl vélik. Tagadhatlan: vagynak lángelmék, mellyeknek ifjukori lobbanásaik; vagynak kellemes érzelmek, mellyeknek ifjantai buzgásaik, kecsegtetik érzékinket: de rendszerínt minden, mi kora előtt születik, éretlen 's fanyar. Egyébként is minden kora szülemény a' kora enyészet' magvát kebelében hordozza. Kresznerics sokat olvasa, sokat tanula; mielőtt írni kezdene. A' mit pedig meggondolva ira; évekig nyugosztalá: sőt első irományi még most is kéziratban nyugosznak. Itt először említhetném több tetemes kötetekből álló 's csupán önnön vagy legfelebb még becses irományai' jövendő birtokosinak hasznára írt sokféle jegyzékeit; de ezeket elmellőzvén érdemes felhoznom ama' rendszeres magyar nyelvkönyvet, melly felől még 1789ben Görög Demeternek így ira: „Már esztendeje múlt, mióta a' magyar nyelvkönyv' dolgozásában foglalatoskodom, hogy valahára az egész magyar nyelvkönyvet a' magyar nyelvtanítók' 's tanúlók' hasznára kiadhassam.“ Tovább méltó említenem azon építés 's méréstudományt, mellyet tanítványai' számára deák nyelven ira 's évenként hasznos jegyzetekkel bővítgete. Oklevél 's pénzgyüjteményéről pedig azért szükséges itt emlékeznem; minthogy az összeírt okleveleket tudós jegyzékekkel világosítá; öt vagy hat ezer régi pénzeit pedig illő renddel lajstromozá 's olly tudományosan leirá, hogy e' leirást többen nagy hasznúnak itélték, sőt hozzá férvén használták is. Egyéb kisebb 's nagyobbszerű munkái között különös figyelmet érdemel ama vas szorgalommal készűlt, öt részre szintannyi kötetre osztott és betürendbe szedett magyar közmondások' gyüjteménye, mellynek határozott 's általa már kijelelt rendszer utáni kiadását nem más mint az e' szándék' teljesedését megelőző halál akadályozta. Mind ezen fáradságos 's nagybecsű munkák eddig csupán kéziratban vagynak; a' mi pedig sajtó alá készített munkáit illeti: elhallgatván többféle rövidebb vagy hosszabb tudósításait 's értekezéseit, mellyek részint a' Bécsi Hirmondóban, részint a' Hazai Tudósításokban, részint különféle folyóiratokban közöltettek, első helyen említhetem 1806ban Julianus' Császárainak pozsoni kiadását. E' munkát még 1788ban a' pozsoni papnevelő intézetben az okra nézve fordítá, hogy magát a' görög nyelvben gyakorolná, későbbʼ pedig az ifjukori fordítást egyre jobbítgatá 's különféle jegyzésekkel szaporítá. E' könyvet is: „Der geheime Schlüssel Salamonis“ magyarra fordítá, és a' kész munkát királyi vizsgálat alá bocsátá; melly a' hibátlan 's tiszta nyelv mellett is, az eredetinek hiányai miatt, több helyen gáncsokra talála; azért e' munka mind eddig csak kéziratban olvasható. De a' magyar szótár az, mellyre valamint ő legnagyobb gondot fordíta, úgy nekünk illő leginkább figyelmeznünk. Nagyobb önáldozattal, gondosb szorgalommal, csüggedetlenebb fáradozással senki mint ő nem gyűjtötte a' magyar szókat és szójárásokat. Ezen munkának, mint nagy idejű fáradozása' soká érlelt kedves gyümölcsének csak első részét láthatá nyomtatásban, élete' fonalát az irgalmatlan halál a' folyó évi Januarius' 18kán, 's így épen akkor szakasztván, midőn a' második rész' kijöttével öröme majd teljes mértékű lön.

Ez Kreszneritsnek, mint embernek, mint tanító 's irónak őszintén adott rövid életrajza, melly, reménylem, legalább himezetlen egyszerűsége miatt szava hihető tanú lehet az elhúnytnak örök becsű érdemire nézve. Ezek mellett is tettei ollyannak mutatják, ki a' különböztetés, tisztelet 's dicsőség után soha nem sovárga. Volt idő, mellyben egy bő hatáskörű Méltóság mellett igen tisztes hivatalt viselvén sokak' ügyét elősegítheté, sőt elő is segíté; de önszerencséjére, talán egyedűl szerénységből, ekkor is kevéssé ügyelt. Élte' utólsó éveiben nem annyira önindultából, mint egy fényes hivatalú, tisztelt barátja' legtisztább szívből eredett szorgolására előbbléphetés végett könyörögve folyamodék. Folyamodása, gyaníthatólag törődött állapotja miatt, nem sikerűlvén, ott marada, hol előbb volt. A' figyelem, mellyet iránta hazánk' több tudósai 's egyéb nagyjai között a' halhatlan érdemű Grófok: Széchényi Ferencz és Festetics György több izben bizonyítának, jutalmazá haszonlesés nélküli fáradozásit. Valamint ezeknek némi jutalmát aratta azon megtiszteltetéssel is, midőn 1822ben kemenesali Alesperestnek téteték; öt évvel utóbb szentszéki Birónak neveztetéк; 's ismét négygyel később az alrendű egyháziak közül egyedűl maga e' Társaságban tiszteletbeli tagnak választaték.

Azonban a' nemeslelkű férjfiút inkább tettei, a' derék tanítót inkább oktatási, az érdemes irót inkább munkái, mint egyéb tiszteletjelek dicsőítik. A' honi tudományosság, mellynek éle; a' nemzet, mellynek diszét emelé; azok, kiknek javát 's hasznát előmozdítá, örökítik emlékét. Érdemei által dicsőűlt árnyéka még ezen ünnepélyes tételt is talán hiúságnak tartaná: ha nékünk élőknek a' jeles érdemű elhúnytak' emlékezete csak azért is kedves nem volna; mivel tőlünk távozásokból eredt bánatos érzelmünket illyetén tisztelkedések által oszolni reményljük. Tehát elhúnyt már Kresznerics, de élnek pártfogotti, tanítványi 's tisztelői; elhúnyt ő, de élnek tettei, oktatási 's munkái; elhúnyt 's talán olly mélyen elhúnyt, hogy még csak a' maihoz hasonló emlékezet sem lesz többé felőle; elhúnyt, örökre elhúnyt, de kitörűlhetlenek jótettei szívünkből, tanításai elménkből 's neve történetinkből.

SZILASY JÁNOS.

V.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCZ ÉS GRÓF FESTETICS GYÖRGY FELETT.

Midőn a' haza nem régiben elhúnyt két dicső fijainak Sárvári Felsővidéki Gróf Széchényi Ferencznek 's Tolnai Gróf Festetics Györgynek emlékezetét hirdetni 's érdemeiről szólni szándékozom; kénytelenítetem előre megvallani, hogy e' szándékot illendő módon véghez vinni nem csak az ékesszólás' hiánya miatt elégtelen vagyok, hanem elégtelen volnék, ha ezen mesterség' akármelly varázserejével dicsekedhetném is. Az igaz érdemeket nem a' pompás és szép előadás, hanem csak a' hűséges lefestés magasztalhatja; 's a' dicséretre méltókat egyedűl saját tetteik által lehet igazán dicsérni. Eme' két nagy ember' számtalan nemes és jeles tettei közül sok, valamint rejtekben 's hirkeresés nélkül ment véghez, úgy mindenkor titkosan és hir nélkül fog az Istenség' erejének módjára a' lelki világban munkálkodni 's gyümölcsözni, sok csak utóbb, az igaz nagyságot eleinte borítani szokott ködnek eloszlása után, tündökölhetik tiszta fényében; azokat pedig, mellyek nekik már a' jelenkorban nagy nevet szereztek, akármelly számosak és nevezetesek is, ki nem ismeri e' fényes gyülekezetben jobban és tökéletesebben mint én? Ha átaljában kell rólok emlékezni: mit mondhatok én újat és ollyat, a' mit nem csak nemzetünk, hanem minden kimívelt nemzet is fris emlékezetben nem tartana? Ha becseket akarom meghatározni, melly sokan vagynak itt, kik ezt tenni csak azért is alkalmasabbak mint én, minthogy a' magas helyeken véghez vitt dolgokat a' hasonló magas helyeken álló értelmesek és bölcsek legalaposabban megitélhetik! De minekutána a' magyar tudós Társaság a' nemzeti míveltség eme' két kitünő képviselői iránt, kik az eleibe tett czél felé vivő utat is olly hathatósan készítették, 's egyengették, szives tiszteletét 's háláját, melly egyszersmind egész hazánk iránt is hála és tisztelet, kinyilatkoztatni kivánta, 's ezen kinyilatkoztatást az én gyenge tehetségemre bizta: kötelességem engedelmeskedni, 's a' bennem helyzett bizodalomnak, úgy a' mint tőlem kitelik, megfelelni. Mindazáltal, hogy tisztemet, ha ügyesen nem is, legalább híven teljesítsem, őrizkedni fogok az olly magasztalók' hibájától, kik az ismére' nem létét képzelés 's az igazságszeretés' fogyatkozását czifra előadás által kivánván kipótolni, a' valót hamissal vegyítik, 's most, minden kigondolható tökélyeket rakásra halmozván 's együl egyig hőseikre ruházván, ezeket emberek helyett Istenekké festik, majd holmi semmiségeket 's csekélységeket bájoló köntösbe öltöztetvén vigyázatlan hallgatóikat irántok megvesztegetni igyekeznek. Nem bocsátkozom a' dicsők' minden érdemeinek olly részeletes fejtegetésébe, mellyhez az enyémnél több tudomány kivántatik; csak némelly jelességeiknek, csak az ollyaknak emlékezetét ujítom meg, mellyek mind kettejekkel közösök 's különösen a' magyar tudós Társaságot közelebb illetik. Itt sem emelek új szobrokat, egyedül a' magok által emelteknek 's országszerte ismereteseknek talpköveire vések néhány betüket.

A' tizennyolczadik század, akármint nagyítsák is hibáit ellenségei, az idők' könyvében mindenkor aranybetükkel fog irva maradni, 's minden idősb testvérei felett kitünő fénynyel ragyogni. Soha az előtt egyben is a' királyi székeket annyi bölcsek nem ékesítették, mint abban, soha annyi jeles elmék az emberi nem' kimívelésére nem egyesültek; soha a' hajdani világ' omladványai közül már eléb kiásott régi classicusok a' reájok ragadott rozsdából szebben ki nem tisztultak, 's annyi ezerekhez olly értelmesen nem beszéltek; soha annyi babonák 's balvélekedések olly hatalmasan meg nem támadtattak 's olly foganatosan nem fogyasztattak; soha a' tudományok 's mesterségek, kivált az életre különösebben tartozók, olly gyorsasággal 's olly szerencsésen nem gyarapíttattak 's olly világos rendszerbe nem szedettek; soha a' vallásbeli üldözés' gonosz lelke, melly a' különböző hitüeket 's vélekedésüeket olly számtalanszor majd fegyver' élére, majd tüzre hányta, majd más kegyetlennél kegyetlenebb halállal emésztette, olly diadalmasan meg nem zaboláztatott; soha az emberi szent jusok olly nemes bátorsággal nem védelmeztettek, 's a' világ' nagyjai által is olly tiszteletben nem tartattak. 'S mikor e' század' jótéteményeit a' halhatatlan Mária Therézia', második József', második Leopold', 's most dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk' boldogító országlásai hazánkra leggazdagabb mértékben árasztották, akkor futák Gróf Széchényi Ferencz és Gróf Festetics György azt a' szép pályát, mellyet az ég számokra rendelt. Szerencsések, hogy illy gyönyörü idő' gyermekei, még szerencsésebbek, hogy illy gyönyörü időben a' sors' különös kedveltjei levének! Születések mind kettejeknek a' követésre hires nagy ösöket, a' munkálkodásra messze terjedő fényes kört, 's a' sáfárkodásra gazdag értéket ada. A' természettől jeles lelki tehetségeket, 's a' szülői megvilágosodott szeretettől gondos nevelést és rendeltetésekhez illő kimíveltetést nyervén, az idő' lelkével korán öszvebarátkozának, 's ezen barátkozást szakadatlanul folytatván, 's gyakor olvasás, honi tapasztalás, külföldi utazás és saját elmélkedés után mind jobban jobban megkedvelvén, értelmeket a' legjobb, leghasznosabb isméretek' kincseivel meggazdagíták. Illyen készülettel megjelennek a' nagy világ' piaczán, 's teremtő elmék' módjára hatalmasan törekednek a' körülöttök zavarva elszórt becses elemekből szebb és jobb jövendőt alkotni. Ereje' gyakorlására 's a' köz jó' terjesztésére mindenik, a' szerint mint hajlandósága javalja, külön tért választ. Az egyik jó idején Themis' szolgálatjába lép, bölcs királya' figyelmét már nagyon fiatal korában magára vonja 's bizodalmát és kegyességét nagy mértékben tapasztalja; nem sokára nagy fontosságu hivatalokat visel, 's azokban a' fergetegek 's szélvészek között érett kormányosi okosságot bizonyít, a' háborgó szíveket szelídségével 's mérséklettségével egymás között csendesíti, maga iránt megnyeri; ügyessége, szorgalma, jámborsága, 's a' fejedelemhez és nemzethez egyiránt vonszó tántoríthatatlan hűsége által a' tisztségek' és méltóságok' mind magasabb és magasabb lépcsőire hág, fejét a' legszebb polgári koronákkal ékesíti, 's olly köz tiszteletet nyer, melly előtt a' nagyságot rágalmazni szerető kaján irígység is elnémulni kénytelen. A' másik, mihelyt tapasztalásából látja, hogy a' csendes bezárkozást kivánó tisztviselés természete' elevenségével ellenkezik, a' vitézség' borostyánai után indul, 's a' fényes czél felé sebes lépésekkel siet; de utjában egy gyászos viadal által, mellybe saját tüzével 's a' külső környülményekkel elegyedik, gátoltatván, nem sokára a' szerencsétlen küzködéssel felhágy, nyugalmasabb játékszínre lép, bölcs magányba vonúl; 's minekutána ott Herkulesként a' sorssal és magával megengesztelődék, 's magát az isteni végzéseknek alája veté, csendesebb, de Herkuleshez nem kevesebbé méltó, foglalatosságokban keresi dicsőségét; 's olly nagyságra tesz szert, melly őtet már életében a' nemzet' félisteneinek 'rangjára emeli.

Melly széles mezőt lát itt maga előtt nyilni egy még ezután támadandó magyar Plutarchus! Melly felséges tárgyakat talál mind a' kettőben halhatatlan munkájának! Mennyi jelest és dicséretest mondhat felőlek akár házi 's familiai, akár polgári 's hazafiúi tekíntetben! Melly bátran megvallhatja még emberi sorsokra emlékeztető hibáikat is, mellyeket annyi fényes érdemeik ki nem mentenek ugyan, de béfödöznek 's eltakarnak! Az ő dolga lesz, minden tetteiket, mellyek figyelmet, tiszteletet 's csudálást érdemelnek, a' maradék' számára pontosan feljegyezni, 's életeket gondosan öszvehasonlítani; 's bizonyára, ha erkölcsi képeiket híven lefestendi, nemesebb érzésü 's magasra emelkedni kivánó unokáink szívemelő gyönyörrel fogják szemlélni, mint futottak mind ketten az érdem' koszorúja után versenyt egymással, mint mutatkoztak mind kettejeken ugyan azon erények sokszor különböző 's néha egészen ellenkező alakokban, 's mint vezették őket gyakran egymástól elváló 's utóbb egymással egyesülő ösvényen a' dicsőség' templomába!

Én a' kiszabott határok között maradván, csak a' legkitetszőbb közös jelességeikre, csak okos munkásságokra, gazdasági bölcseségekre, 's buzgó hazaszeretetekre fogok egy tekíntetet vetni, 's azután kevés szókkal azon közhasznu intézeteikről emlékezni, mellyekkel magokat nemzetünk' kimíveltetésének történeteiben leginkább tették elfelejthetetlenekké.

A' főrendüek' okos munkássága sokkal fontosabb dolog mind erkölcsi mind polgári tekintetben, nagy méltóságu gyülés, mint rendszerint gondolni szokás. Mennél több van reájok bizva, annál nagyobb számadással tartoznak mind Isten mind világ előtt. Mennél könnyebb módjok van, minden tehetségeiket illendőképen kimívelni, annál szentebb kötelességek minden dolgaikban mennél tökéletesebben eljárni. Mennél szélesebb 's tágosabb köre van hatásoknak, annál többekre kiterjed mind lelkiesméretes munkálkodások' haszna, mind vétkes hivalkodások' kára. Mennél magasabb helyen állanak, 's mennél többek által szemléltetnek, annál többeket bir mind szorgalmok' mind henyélések' példája a' követésre. Mennél nagyobb szabadságot ád kedvező szerencséjek mind a' foglalatosság' mind a' mulatság' választására; annál több jót tehetnek mind a' kettő által embertársaikkal, 's annál nemesebb gyönyöröket készíthetnek magoknak, ha a' választásban józan okosság által vezéreltetnek; valamint más felől annál több esztelenségekre vetemedhetnek, 's mind a' polgári társaságnak, mind magoknak annál többet árthatnak, ha minden nyomos munkától irtózva csupán testiségre késztő kényeket követik. Mennyi 's melly fontos serkentő okok arra, hogy erejeknek a' legtisztességesebb 's okos lélekhez legméltóbb móddal gyakorlása által körülöttök mindenfelé áldást 's boldogságot terjesszenek, 's magokra nézve az életet igazán kellemessé tegyék! Mind e' mellett meg kell vallani, mert minden idők' 's nemzetek' történetei 's tapasztalásai bizonyítják, hogy a' külső szükség' kényszerítéseitől menttek között legtöbben találkoznak, kik, vagy a' bőség' kebelében elkényesedvén 's legszebb tehetségeik' haszonra fordításától elszokván, vagy polgári rangjok által dologtalanságra just nyerni vélvén, idejek legnagyobb részét enyelgésekre, játékokra, hiú gyönyörökre, 's gyakran, fajdalom! ollyakra vesztegetik, mellyeket az unalom csömör minden lépésen kisér, 's utóbb keserü, de késő bánat követ. Szép szerencsének szerencsétlen kedveltjei, kiknek élete a' helyett, hogy egy szép nagy folyó módjára elevenen, vigan 's egyszersmind hasznosan is haladna, 's mindenüvé, a' merre megyen, életet, elevenséget, bőséget és örömöt vinne, olly széles kiterjedésü posványhoz hasonlít, melly maga is disztelen tekintetü 's az egész tájékot is dögleletes gőzzel tölti el. — Gróf Széchényi Ferencz 's Gróf Festetics György annyira nem tartoztak az illyenekhez, hogy inkább korunkban méltán a' szorgalom' remekei közé számláltathatnak. Nem szólok most az elsőnek azon ismeretes buzgóságáról és serénységéről, mellyel magát számos fényes hivatalaiban olly dicséretesen megkülönböztette, mellyért kegyes fejedelme' tetszését 's nemzete' szeretetét olly nagy mértékben megnyerte, 's mellyet a' történetirás feljegyezni el nem felejthet. Csak azt említem, a' mi által mind ketten egyiránt követésre méltó példát adtak; hogy tudniillik nem csak a' köz hivatalokban, hanem azokon kivül' is, nem csak a' világ' láttára, hanem házaiknál 's magányosan is a' munkát szerették 's örvendették, hogy az időt megbecsülhetetlen kincs gyanánt használták, hogy azt fáradozásaik 's pihenéseik között bölcsen osztották fel, 's hogy ifjuságoktól fogva halálokig dicséretre méltó buzgó igyekezetek, iparkodások 's törekedések által lelkesíttettek. A' ki ebben kételkedik, azt egy kevés gondolkodás könnyen meggyőzheti. Ellene mondhatatlan igazság, hogy az ég minden jót és becsest munkáért és fáradságért ád: mi által szerezhették tehát ők meg magoknak az élet' egyik legbecsesebb javát, azt a' köz tiszteletet, azt a' szép hirt nevet, melly őket már életekben is jutalmazta, 's halálok után emlékezeteket, mint a' testet a' verőfényen az árnyék, mindenütt kiséri? Vallyon nem szorgalmok hasznos fáradságok 's okos munkásságok által-e? A' mindennapi tapasztalás tanítja, hogy a' tunyaság a' lelket bágyasztja 's gyengíti, az észt tompítja, az elmét rozsda gyanánt meglepi 's emészten emészti, 's hogy a' henyék örökös elmebeli silányságra vagynak kárhoztatva: mi által tehettek tehát ők szert arra a' lelki kimíveltségre, arra a' széles tudományra, arra a' sok oldalu ügyességre, mellyet bennek minden értelmes birálók tisztelni 's gyakran bámulni kénytelenek voltak? Vallyon nem azon nyomos 's csak nem szünetlen gyakorlások által-e, mellyekkel lelki tehetségeiket a' tapasztalás', olvasás', gondolkodás', foglalatoskodás' utján ébresztették, gyarapították, 's tökélyesítették: egy szóval nem az okos munkásság által-e?

'S ha ki okos munkásságoknak még szembetünőbb 's mint egy kézzel fogható bizonyságát kivánja látni, tekíntsen gazdasági bölcseségekre, fordítsa figyelmét arra, a' mit jószágaik' gyarapítása körül tettek. Melly szorgalmok, melly iparkodások, melly törekedések tünik itt szemeinkbe! — Úgy gondolkoztak, hogy a' polgári társaság' főrendü tagjai azon rendeltetéseknek 's kötelességeknek, melly szerint a' fejedelmi székre nagyobb fényt terjeszteni 's előtte a' nemzeti állandós képviselőséget gyakorolni tartoznak, a' vagyonosság' 's gazdagság' alkalmas mértéke nélkül meg nem felelhetnek. Azért jóllehet már születések által is szép birtoknak lettek örököseivé, még sem szüntek meg azt, valamikor egyéb tisztjek engedte, törvényes uton módon nevelni 's szaporítani. Azt hitték, hogy polgári alkotmányunkban az előkelő nemességnek a' nagy értékkel, ugy szólván, örökös házassági szövetségben kell állani, 's hogy az első, az utolsótól megválva, ollyan, mint a' férje hagyott asszony, ki magára is kisebbséget von, a' közönségnek is botránkozására szolgál. Azért jóllehet azt az illendőséget, mellyet rangjok és sorsok kivánt, mindenben gondosan szemeik előtt tartották, még is minden szükségtelen vesztegetéstől 's tékozlástól őrizkedtek. Tudták, hogy a' széles terjedésü gazdaság, mint a' sok kerekü műszer, könnyen megbomolhatik, 's ha egyszer megbomlik, nem csak nehezen állítathatik helyre, hanem azon polgári társaság' nagyobb műszerében is, mellynek egy részét teszi, többféle bomlást és romlást okoz. Azért jóllehet jószágok már akkor is jó rendben volt, mikor általvették, még is mindenkor argusi szemekkel vigyáztak, hogy a' jó rend ne csak meg ne zavarodjék, hanem inkább időről időre tökéletesebb rendszerré tétessék. Általlátták, hogy az adósságba mélyen elmerülés mind az erkölcsi mind a' polgári világban ezer rendetlenséget 's káros zürzavart okoz 's nagy vétkeket szül. Azért jóllehet a' másoknak ártani akarásnak vétkétől magokat lelki ismeretekben tisztáknak ismerték, még is mindent, a' mit az okosság javalt, gondosan megtettek, hogy az érték és adósság közötti szükséges iránynak elhibázása miatt azon vétekre valamiképen el ne csábitassanak. 'S hogy mind ezen igyekezeteknek, iparkodásoknak, törekedéseknek 's vigyázatosságoknak nagyon szerencsés foganatja volt légyen, azt hosszasan bizonyítanom szintén olly felesleges volna, mint tiszta nyári éggel a' déli napnak fénylését. Tudja azt a' haza, tudja a' külföld is, 's a' maradék előtt sem lesz elfelejtve. Nem, sőt több emberi nyomok mulva is mestereknek fognak ők a' gazdaság' bölcs folytatásában tartatni. Unokáink' gondosabb unokái közül is sok fogja e' részbeli példájokat remek gyanánt nézni, 's követése' tárgyává tenni. Szerencsés, nagyon szerencsés, ki tőlek a' gazdagodás' és gazdáskodás' mesterségét eltanulja, még sokkal szerencsésebb és százszor szerencsés, ki a' gazdagságnak a' haza' javára fordításában velek nemesen vetélkedik.

Mert az, épen az teszi érdemekkel tetézett fejekre a' legszebbik koronát, hogy a' munkásságot nem csak magokért 's örököseikért, hanem ember 's hazafi társaikért is gyakorolták, hogy nem csak magok' 's örököseik', hanem fejedelmek' 's nemzetek' számára is gazdálkodtak, 's hogy nagy értékeknek nem csak szerzői, birtokosai 's magok' számára használói, hanem egyszersmind bölcs kiosztogatói is voltak. 'S ha valahol, itt különösen ohajtanám egész életek' folyásának tökéletes ismeretét 's az ékesszólás Musájának lelkesítő sugallását. Melly forró indulattal beszélnék el mindent, a' mi által nemek 's nemzetek' jóltévői lettek; melly buzdító magasztalással hirdetném, mennyi bajt orvosoltak, mennyi vigasztalást terjesztettek, mennyi örömöt árasztottak magok körül, hányszor törülték le a' szegényck' és szükölködök' könyeit, hányszor fogták pártjokat az ártatlanoknak, özvegyeknek, árváknak; hány tévelygést, babonát, előitéletet irtottak ki, hány hasznos ismeretek' magvát hintették el; hány közhasznu intézeteket mozdítottak elő; hányféleképen ébresztették a' földmívelők', mesteremberek', művészek', tudósok' szorgalmát, szaporították az élet' kellemeit, tisztították a' szép 's illendő' izlését, szelidítették az erkölcseket 's eszközlötték a' nemzet' kimíveltetését! De ha ezen óhajtásom' teljesedését nem reménylhetem is; hány olly bizonyságai vagynak buzgó hazaszeretetöknek, mellyeket az egész közönség ismer, 's mellyeknek csak megemlítése is elégséges, minthogy magok legszebben magasztalják magokat! Sok más nagy dolgokon kivül örök dicsőségére szolgál az újabb időkben nemzetünknek az, hogy ama' vérszomjuzó 's vérrelhizó bálvány a' fanatismus lerontatván, helyette a' vallási türelem, ez a' belső békeség' egyik legbiztosabb őrangyala, mind nagyobb és nagyobb tisztelet' tárgyává tétetett; hogy az adózó nép a' heloták' baromi állapotjából emberi rangra emeltetvén mind szebb és szebb jövendő' reményével vigasztaltatott, hogy a' józan értelem' országa számtalan közhasznu ismeretek' közlése által minden rendbeliek között szélesebbre terjedett; hogy hazánk nem csak egy az egész földet megrázkodtató rettenetes polgári vulkánnak mindenfelé szórt tüze 's veszedelmes lávái által el nem borítatott, hanem ősi országalkotmányának csendes birtokában is megmaradott, sőt benne a' nemzetiség' jobb és nemesebb lelke is feleleveníttetett; hogy anyanyelvünk a' nemzet' megbecsülhetetlen palládiumának elismertetvén mind nagyobb és nagyobb kelendőségre kapott, 's rövid idő alatt csudálkozást érdemlő mértékben csinosíttatott; 's hogy sok egyéb jeles közintézeteken kivül, a' hősöknek termett hazafiak' nevelése 's a' hadakozás' gyászos, de olly szükséges 's a' mellett olly nehéz, olly észt és tudományt kivánó mesterségében oktatása végett a' Ludovicea' alapja megvettetett, a' mezei gazdaság' elevenítése 's jobbítása végett a' Keszthelyi Georgikon felvirágzott, az ősi dicsőség' becsülésének, csudálásának 's követésének élesztése végett a' nemzeti museumban a' magyar régiségeknek, ritkaságoknak 's nevezetességeknek gazdag tárház készült, 's a' nemzeti nyelv' kimívelése 's azon a' tudományok' 's mesterségek' terjesztése végett a' magyar tudós Társaság életre lépett. Jóllehet mind ezekért a' haza leginkább annak a' kegyes és bölcs fejedelemnek tartozik hálával adózni, kinek boldogító igazgatása alatt 's idvezséges befolyása által azok történtek; mindazáltal maradandó fény hárul mind azokra is, valakik ezen jelenetek feltünését eszközleni segítették 's hathatósan előmozdították. 'S kitagadhatná, hogy az illyek között Gróf Széchényi Ferencz és Gróf Festetics György az elsők' sorában tündöklenek? Mert ki óhajtotta szívesebben a' különböző hitüek' háborgásának eltávoztatását 's a' szeretet' lelkének terjesztését, mint ők, kik az elsőnek veszedelmes, 's a' másiknak sok hasznu következéseit olly világosan általlátták, 's azért nem csak a' vallási szabadság' hazai törvényének alkotásában buzgón részt vettek, hanem jószágaikon az övékétől különböző hit sorsosainak is közös isteni tisztelet tarthatás végett mind egyéb segedelmet nyujtottak, mind számos szántóföldeket és réteket ajándékoztak? Kiben uralkodott a' jobbágyok iránt több emberiség és szeretet, mint ő bennek, kik velek nem csak sokaknak például szolgálható szelidséggel 's jámborsággal bántak, hanem nekik a' gyarapító szorgalomra is mind atyai intésekkel és serkentésekkel, mind saját példájokkal utat mutattak? Ki által áradott el a' hazában több józan ész és hasznos ismé ret, mint ő általok, kik mind a' beszélgetésben 's tanácskozásban olly okosságot és bölcseséget nyilatkoztattak ki, mind gazdasági tisztekké 's házi nevelőkké olly értelmes és tudományos férjfiakat választottak, mind olly sok talentomos ifjakat saját költségeken tanítattak 's a' külföldön is utaztattak, mind végre annyi tudósoknak 's iróknak voltak bőkezü Maecenásai? Kitől nyert a' polgári rend felforgatói ellen viselt 's az egész mívelt világot olly szorosan illető nagy háboru több segedelmet, mint ő tőlek, kik annak szerencsésen folytathatására 's végezhetésére nem csak pénzzel 's eleséggel, hanem katonasággal is olly nemes lelküen adakoztak? Kinek köszön a' nemzetiség' lelke többet, mint ő nekik, kik annak becsét olly igen érezték, 's hogy kevéssel sokat mondjak, annak egyik leghathatósabb élesztőjét a' nemzeti nyelvet nem csak forrón szerették 's mindenütt hatalmasan pártfogolták, hanem udvaraikban is első ranggal tisztelték meg 's magzataikkal is annak szeretetét az édes anyai téjjel együtt szivatták bé? Kivel dicsekedhetnek mindenféle közhasznu új intézetek inkább, mint ő velek? kikben itt oskola, ott convictus, másutt ispotál látta 's tisztelte alkotóját, 's kik közül egyik egy szegénység gyámolító szép egyesület bölcs kormányozása 's hathatós elősegítése, másik a' Ludoviceára tett nemes adakozás által magát olly háladást érdemlő módon megkülönböztette.

De hogy hazaszeretetek nyilvános bizonyságainak csupa előszámlásával egész órákat el ne töltsek, csak azt említem még, a' mivel nem csak a' haza', hanem a' külföld' figyelmét 's tiszteletét is leginkább magokra vonták, 's a' mi maga is elégséges volna neveket halhatatlanítani, a' Georgikonnak és a' nemzeti museumnak annyi fontos és hasznos következésekkel termékeny alkotását. Hogy ezen tetteikkel a' haza' és nemzet' jóltévői között a' legtisztességesebb 's legelsőbb helyeknek egyikét érdemlették légyen magoknak, azt itt ezen helyen nem csak szükségtelen, hanem illetlen is volna, hosszasan vitatnom. Ha a' földmívelés az, a' mi a' világ' ifjuságában az embereket a' Troglodyták' barlangjaiból társaságba öszve gyüjtvén, velek a' munkát, a' találmányok' anyját, 's a' rendet a' mesterségek' kutfejét, megszerettette, 's utóbb, minekutána közöttök szorgalom által bőséget teremte, figyelmeket a' bőség' keblében a' fárasztó munkáktól elvoná, beléjek szelídebb hajlandóságokat plántála 's őket a' mesterségből művészségből 's az igazság' vizsgálásából származó nemes gyönyörök' érzésére alkalmasokká tevé, a' pusztákon 's vadonságokon pompás városokat, égfelé siető tornyu templomokat építetett, 's bölcs törvényszerzőket, felséges tanítókat, dicső hőseket, győzedelmes szónokokat, halhatatlan énekü költőket, bájoló művészeket nevelt; 's ha a' földmívelés' hüséges dajkálása 's gondos tökélyesítése az, a' mi mai napon is nem csak mind ezen hasznokat még bővebben szüli, hanem a' nemzeteket a' kimíveltség' azon magosságára is, mellyen mind a' száraz föld' királyi pálczáját, mind a' tengerek' tridensét bírják, 's egyéb népek' sorsát tetszések szerint intézik, felemelni hathatósan segíti: ki említhetné közülünk tisztelet és szíves hála nélkül a' Georgikont, melly a' külföldi tanultabb szomszédok' példája 's tudománya után a' gazdaság' tökélyesítését olly szerencsésen munkába vette, mellyet alkotója olly sok költségbe került ritka készületekkel, az újabb idők becses találmányival felékesített, mellyben annyi ifjak ingyen nyertek tanítást 's a' tanulásra ösztönt és nemes lelkü segedelmet, mellyből annyi jó készületü gazdasági tisztek oszlottak el az Ország' minden részeibe, melly által olly sok földbirtokosok, kik elébb az óhoz és megszokotthoz makacson ragaszkodtak, ázsiai tunyaságok' álmából felébresztetvén a' haladtakkal nemes vetélkedésre buzdíttattak, 's mellynek utmutatása szerint hazánkban már eddig is olly sok haszontalan tavak és lapályok, ártalmas mocsárok, 's döglcletes illatu posványok vagy termékeny szántó földekké, vagy virágos rétekké, vagy igező kertekké változtak! — A' háladatosság, ez a' nemes szívekből elválhatatlan indulat, a' Triptolemusok', Jánusok' 's a' földmívelés' számtalan más terjesztőinek neveit a' Lethe' vizéből kiragadván halhatatlanokká tette: miképp felejthetnék el valaha a' Magyarok is a' Keszthelyi Georgikonnak bölcs alapítóját 's bőkezü dajkálóját; miképp szünhetnének meg őtet mind addig hálálva áldani, valamig termékeny honjokban eledelt és örömöt találnak?

Mit mondjak a' nemzeti museumról, mellybe annak felállítója olly magát felejtő fáradozással 's olly akármelly fejedelmet is dicsőithető bőkezüséggel annyit öszve gyüjtött, a' mi a' magyar' nagyságnak emlékül szolgál, a' magyar korona' igazait örökíti, a' magyar nagy és szép tetteket fenntartja, a' magyar elmét és észt tündökölteti, a' tősgyökeres magyar familiák különböztető bilyegeit 's házi ékességeit szem eleibe terjeszti, a' nemzeti nemes büszkeséget táplálja 's a' hazaszeretetet eleveníti; mint emlékezzem ezen megbecsülhetetlen gyüjteményről, melly magában annyi kincset, mint őseinkről maradott szent és elidegeníthetetlen örökséget foglal, egy mélyen tisztelt 's forrón szeretett Nádor' bölcs felvigyázása alatt 's kegyes apolgatása által naponként gazdagodik, 's a' maradék' számára hűséges gonddal őriztetik? Melly Magyar említhetné azt tisztelet, hála, csudálkozás és kevélykedés nélkül! Mi módon szólhatnék róla én is másképp, mint ezen érzeményekkel 's egyszersmind hazámra nézve a' legszebb, legédesebb reményekkel is megteljesedve! Erős és bátor bizodalommal hiszem, hogy reményeim nem fognak megcsalni. Lesznek a' jövendők' folytában számtalanon, kik az itt eltett ereklyék' szemlélése által hazafiúi nemes indulatokra gyuladnak, 's szép és nagy tettek' véghezvitelére lelkesednek. Feltetszik valaha literaturánk' aranykora, midőn tökéletes készületü tudósaink a' magyar történetek itt lerakott számos töredékeiből a' Thucydidesek' 's Humék' eszével és tollával fognak olly jól elrendelt egész munkákat készíteni, mellyekből gyermekeink' gyermekei 's unokái azt a' jót, a' mit őseink' esze, bölcsessége, vitézsége 's magát feláldazó törekedése a' jövendőség' számára szerzett, egy tekintettel láthassák, 's mindenre, a' mit a' közjó kiván, a' fejedelem' és haza' forró szeretetére, a' törvényes rend' tiszteléséro, a' polgári kötelességek' hű teljesítésére, az ezekket járó bajok' elviselésére 's a' hazának tőlök kitelhetőképen dicsőitésére hathatósan felserkentessenek. Lesznek sok mívelt külföldiek, kiket a' tudomány' 's ismeret' szomjuzása ide hoz a' Duna' partjára, 's kik az itt találtató ritkaságokat figyelemmel megvizsgálván, nemzetünk iránt tisztelettel eltelve térnek vissza hazájokba, 's lelkesedve magasztalják mind a' magyar jeles sajátságokat, mind a' jelenkornak azok iránt bizonyított buzgóságát. A' Magyarok pedig valamig méltóságokat érezni, nemzetiségeket szeretni, 's a' szépet jót és nagyot becsűlni tudják, mind addig ezen felséges intézetet nem csak tisztelni 's minden szomorú viszontagságoktól oltalmazni, hanem gyarapítani 's gazdagítani is semmikép meg nem szünhetnek. De ha szintén is az lenne sorsa, a' mi a' hajdankor' számtalan csudáié volt; ha szintén a' királyi székeket felállító 's ismét eldöntő, a' nemzeteket felvirágoztató 's ismét elhervasztó idő forgandosága századok vagy ezeredek mulva ezt is elenyésztené: első alkotójának neve a' romlandóságon még akkor is diadalmoskodván a' Ptolemaeusok 's Hunyadi Mátyások fényes nevei mellett az idők' fogytáig fog ragyogni.

Úgy vagyon dicső férjfiak, Gróf Széchényi Ferencz és Gróf Festetics György, ti nemes harczot harczoltatok, 's neveteket a' feledékenység' sirjából, mellybe olly sok biborosok', bársonyosok' 's aranyosok' emlékezete mindjárt testek' porraléte után végképen elsűlyed, hatalmasan kivíván, a' halhatatlanságnak általadtátok, lelkeitekkel pedig a' tökéletesség' örök hazájába költöztetek. Elvittétek oda veletek érdemeitek' édes érzését, mellyeknek már vég nélkül veszitek méltó jutalmait. Ti mindenkép boldogok vagytok, 's halandók' emlegetése, dicsérése, magasztalása nélkül nem szükölködtök! Mindazáltal mindeneket, kik titeket ismerni 's érdemeitek' hasznaiban részt venni szerencsések, nem csak a' háladatosság, ez a' nemes indulat, hanem okos önszeretetek 's maradékaik' java is kötelez rólatok tisztelettel gyakran emlékezni, 's másokat is reátok tisztelettel emlékeztetni, szép híreteket, kitől mint telik, terjeszteni, örökíteni 's az által mind magokat nemes tettekre buzdítani, mind a' most serdülő nemzetségben 's az utóbb származandókban a' szépnek jónak és nagynak szeretetét gerjeszteni, táplálni, nevelni. 'S a' magyar tudós Társaság is, az általatok olly mélyen tisztelt Fejedelem' kegyességének ezen új tanúbizonysága, 's az általatok olly forrón szeretett nemzet' dicsőségének ezen új sarjadéka, ezen okból tartotta addig is mig nektek hozzátok méltó oszlopok állítatnak, nem csak illendőnek, hanem szükségesnek is, ezen köz ülésében, hol a' hazának annyi nemesei 's jelesei vagynak egybeseregelve, titeket innepiesen idvezelni 's számatokra a' hála' oltárán tömjént gyujtani. A' legszívesebb 's legbuzgóbb tisztelet' indulatjával cselekszi ezt; 's midőn egyfelől szívemelő örömmel megvallja, hogy születésének szép napját ti hajnalcsillagok gyanánt segítettétek felderíteni, más felől itt a' nemzet' olly nagy fényű szine előtt szentül fogadja, hogy kötelességének érzése mellett a' ti példáitok is hathatós ösztönei lesznek, felséges pártfogójának bölcs intézése 's vezérlése szerint a' Király' és haza' javára azon körben, melly eleibe kiszabva van, fáradhatatlanul munkálkodni. Fogadjátok, nagy megdicsőültek, kegyesen, tiszta kutfőből származott áldozatját; nekem pedig bocsássatok meg, hogy sem ezt méltóképen bé nem mutathattam, sem azon Vármegyének, mellyből származtam, mellyben lakom, 's mellynek ti főbirtokosai közé tartoztatok, veletek dicsekedését jobban ki nem nyilatkoztathattam, sem azon adósságot, mellyel nektek személyem iránt bizonyított jótéteményeitekért is tartozom, úgy a' mint kivántam, le nem fizethettem.

KIS JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK.

I.

HAZAFISÁG.

Az az igaz honfi, ki hazája javát, diszét, saját köre 's tehetsége szerint elősegélni törekszik.

Fáy A. Bt. I. 77. l.

Nem hiszem, hogy valamiről több szó forogna az emberek között, mint a' hazafiságról: de nem mind cselekesznek, nem mind éreznek hazafiasan. Sokból a' hazafiságot csak egy kis csillámhoz jutásnak reménye, vagy egy hiu ijjedelem elfújja. Sokan nagyra vannak azzal, hogy társaságokban tombolva kiáltják, hogy ők magyarok, igaz hazafiak: de ott lássuk őket, hol a' haza a' magáét megkivánja, akkor úgy cselekesznek, mint a' fáradt vadász; félre állanak. Legveszedelmesbek azok, kik szinlett hazafisággal önhasznokat, vagy fölemelkedéseket nézik; mit midőn elértek, minden erejeket a' haza letiprására fordítják.

Ki mutatta magát tüzesebb hazafinak, mint a' spártai Pausaniás, a' görög fegyvererőnek diadalmas fővezére a' Persák ellen? De ugyan ő az, ki, minekutána nemzete tapsát elnyerte; az ellenség' martalékából meggazdagodott: előbb titkon, és ugyan gyalázatos módon, borzasztó mesterséggel: azután nyiltabban hazaárulóvá lett, 's az ellenségi szövetség' gyámolításával törekedett magát a' szabad görög nemzet fölé emelni. A' római Mariusnak hazája mellett szép, halhatlan cselekedeteit, melly undok hazabün fejezte bé, és ugyan a' fullaszkodó nagyravágyásból? De amazt, a' hazájokat forrón, halálban szerető Görögök: emezt a' rá mért fatum elnyomták.

Violenta nemo imperia continuit diu:
Moderata durant. . . *Seneca.* Troades. Actu 2. 260.
És.: Fatis agimur: cedite fatis,
Non sollicitae possunt curae
Mutare rati stamina fusi. *Idem* A. 5. 980.

Szomorú, hogy hazánk történeteiben is sok Pausaniások, Mariusok jelennek meg! Vagy nem az volt-e a' kevély Zápolya familia Magyarországban? melly addig alattomoskodott, addig erőlködött, míg mind magát, mind hazáját elvesztette. — Hány illy álhazafiak vagynak a' mohácsi siralmas eset után, midőn a' patrioták csak a' haza pusztítására, vérzésére, gyilkolására övedztek kardot? Legio az ő számok. Pedig még is a' haza oszlopainak akarnak tekíntetni. De mikor nem voltak hazafiak, kikről Lucanussal mondani lehet:

Vendidit hic auro patriam.

A' hazafiság nincs egyedül a' vitézi rendre szorítva, mint hajdan a' költözködés' századaiban. Ezt jelenték a' Rómaiak azzal a' mondással: sago togaque insignis. A' hazai kötelesség kiterjed az első polgártól az utolsóig. A' ki semmi életágot nem választott, nem lehet hazafi. A' here méhet is kivonzolják a' dolgosak. Mondhatja a' magányozó ember, hogy elméjével a' fölsőbb regiókban jár, 's eszében örök szent dolgokat forgat: de azért nem több, mint termetlen sarjadék, mint a' testtől elvágott tag, mellynek existentiája megszünt; néki a' haza nem veszi hasznát. Jut kinek kinek, ha akarja, munkakör, néha több is egynél, mellyben a' hazának szolgálatot tehet, csak foglalatos legyen. A' bölcs törvényck intézete által úgy vagyunk egybecsatolva, hogy különböző tagok lévén, mindnyájan a' közjó felé tartsunk, valamint minden kis és nagy vizek a' tengerbe sietnek. De ez henyélve nem történhetik. Munkásnak kell minden hazapolgárnak lennie, valamint a' munkás méhek. Nem haszontalan dolgokkal üdőznie, hanem azokban fáradnia, mikkel a' közjót előbbre viheti. Kik bizonyos üdőben kedvek fölelevenítésére ártatlanul, 's rangjokhoz képest mulatoznak, jól cselekszik. Kell a' testtel együtt néha lankadozó léleknek fölvidámodást szerezni, csak illendően és úgy hogy az orvosság méreggé ne váljék; ne úgy, mint a' sajói ütközet előtt, az okosságról és vitézségről elfeledkezett Magyarok cselekedtek, magokat puha életre adták, 's a' Tatárok martaléki lettek. Vajmi szép tanács volt, mellyet az égbe röpült Romulus, Julius Proculus által a' Rómaiaknak hátra hagyott: Romanis nuncia, uti prudentiam et fortitudinem colant; his artibus fore, ut amplissimam inter homines potentiam consequantur.

Minden jelesebb, minden belátó statusalkotók és törvényszerzők az isteni tiszteletet, az oltárok' szentségét, és a' mi ezektől el nem választható, a' Papok' tekíntetét tevék első helyre, úgymint azokat, kiknek az isteni dolgok körül vagyon foglalatosságok. Valamint Romulus vitézsége, úgy Numa religiója és igazság szeretete örökké harsog az emberi nem' ajakán. Romulus építette a' várost, a' népet hadviseléseivel katonássá tette, erőssé, szinte vakmerővé: de Numa religiói szertartásával megszelídítette; 's kérdés marad, mellyik tőn többet boldogságára?

Melly buzgók voltak az Egyiptomiak, Chaldéusok, Persák, Görögök, Rómaiak religiójok körül, beszélik a' történetes könyvek, a' roppant templomok' omladványi; mutatja az, hogy a' szent lángtól fölhevülve, vak babonaságra vetemedtek, 's nevetségig elczifrázták isteneik tiszteletét, melly a' keresztény hitnek beállásáig mind inkább romlott. Mert ki ne mosolyogjon midőn olvassa, hogy a' csinos izlésű, lelkü, fölvilágosodott Görögök és Rómaiak minden apróléknak, minden nyavalyának, 's t. más más istent adtak? ki ne mosolyogjon, midőn olvassa, hogy a' régi Rómaiak földinduláskor ünnepet hirdettek — edicto imperabant, — de nem tudták mellyik istennek? Leirom A. Gelliusnak saját szavait L. 2. C. 28. Veteres Romani cum in omnibus aliis vitae officiis, tum in constituendis religionibus atque in diis immortalibus animadvertendis castissimi cautissimique: ubi terram movisse senserant, nunciatumque erat: ferias ejus rei causa edicto imperabant, sed dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oporteret statuere et edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando falsa religione populum alligarent!

A' mi szent Istvánunk is törvénykönyvében első gondjává tevé a' religiót: „A' sz. hitnek a' mi parancsolatainkban első helyet adunk. Elsőben meghagyom, javallom, tanácsolom, kedves fiam, ha a' királyi udvart böcsületessé akarod tenni, hogy a' katholika és apostoli hitet olly szorgalommal és vigyázattal fenntartsd hogy mindeneknek, kik Istentől rád bizattak, példát nyújts.“ Ím, sz. István, valamint Dávid, úgy találta, hogy a' religió megőrzése, fényessége, tartja erősíti meg a' birodalmat, hazát, thronust. Aristoteles mondása, hogy félik az emberek azt, kiben religiót és istenességet tudnak. Cambyses, Cyrus fiát arra tanítá, hogy semmi fontost elő ne vegyen, ha csak a' halhatatlan isteneknek előbb nem áldozik: mert az emberek telvék csalódással: az istenek pedig mindent tudnak, multat, jelenvalót, jövendőt, 's a' hozzájok folyamót el nem hagyják. (Apud Plotin. de opt. C.) Mi egyébre mutatnak a' pogány mysteriumok, oraculumok, vég nélkül sok ünnepek, mellyekben ugyan csalások, babonák lappangtak, de a' nagyobb részre kiterjesztvén figyelmünket, észrevesszük, hogy a' nép ezen, bár hiányos vallásbeli szertartáson megnyugodott, általa hazafiságra ébresztetett? Így volt a' pogányoknál a' religió a' hazafiságnak sz. alapja, mellyet még bízgatni is halálos volt. Protagoras philosophust az Athenaiak számkivetették, mert egyik könyvét így kezdi: „Istenek vannak-e vagy nincsenek, nem mondhatom, mert sok okot találni nem lételekre.“ Irásait beszedték, nyilvános helyen elégették. — A' Rómaiaknak jelszavok volt: pro aris et focis. — A' Zsidókat egy nemzetté a' frígy ládája, ez a' mózesi religiónak szent ereklyéje kapcsolta össze, mellyért mennyi és milly tüzes háborukat viseltek, kiki tudja.

A' hazafiságról szólottunkban ne engedjünk-e ennyi erőt hatalmat a' keresztény religiónak, mellyről egy bölcsünk helyesen mondja: sürget bennünket az igazságra, erős szívüségre, sörénységre, szeméremre, tiszta életre, hűségre, álhatatosságra, böcsületre. Int ellenben kerülnünk a' vásottságot, ledérséget, paráznaságot, dühösséget, hamis lelküséget, tunyaságot, vakmerőséget. Mennyi ösztönök, mellyek bennünket a' religió szeretetéhez, mint a' polgári életnek kapcsai forrasztanak!

A' jó hazafi tehát böcsüli a' keresztény religiót, szentebb tekintetből is, de azért is, mivel ez őtet hazájával egybefűzi, hazafiúi kötelességeit kijeleli; ki a' határokat, mellyeken túl lépnie nem engedtetik. Böcsüli pedig nem színre, hanem gyakorlólag, hévvel, melly szívében tisztán buzog; a' szentséget nem fitogatja, hanem magába zárja, 's ha valamennyit észrevetet is, csak a' jó példáért cselekszi. A' jó hazafinak paizsa és erős fegyvere a' szeplőtelen tiszta religió, de nem a' képmutatás, az az emberi nemben olly veszedelmes gonosz, mellyet a' Megváltó milly eleven, olly gyülöltető szinben ád elő. Ez a' tettetés' bőrével betakart, titokban bujkáló álnok emberféreg, ki kivülről az erkölcsmestert játsza, belülről rakva legátkozottabb czélozásokkal; kikről jól mondta Cicero: nullam capitaliorem pestem esse, quam eorum, qui cum mali sint, id tamen agunt, ut boni viri esse videantur. A' képmutatókkal lánczszemben vannak az árulkodók.

Legkártékonyabb emberi faj ez egy hazában; kik a' sokaság közé furják magokat, kitkit nyájasan szólítanak, mint a' madár fogók csalókán sipolnak, míg az embert tőrbe kerítik. Fülelnek arra, ki mit mond, némellyekről kérdezkednek, mintha nem tudói volnának, 's keringős uton az ártatlannak tanácsaira, czélzásaira tapogatnak, hogy oda elhordják, hová sugdozásaikat bebérlették. Innen a' hazafiak között a' sok pusztító gyülölség, czivódás, veszekedés, és ha az, ki az árulkodást bérben kifogadja, hatalmas, néha egész familiáknak gyökeres elromlása. Az efféle emberek nem foglalják lánczszemmel polgártársaikat össze, hanem inkább eloszlatják.

Kérdezzük már: a' képmutató, az árulkodó lehet-e jó hazafi? Semmiképen! a' jó hazafi lelkének tisztának kell lenni, úgy hogy a' csalásnak még csak gyanúja se férjen hozzá. A' jámborságot és hazafiságot hazudott képmutató, míg az álorczát róla le nem rántják, mindent balvéleményre visz, maga és mások felől; mindent megcsal, méltatlanul bírja azt a' tiszteletet, mellyet szinlésével kicsikart. Gonoszabbak az árulkodók; (noha sokszor Farizéus és árulkodó egy szerepben megfér) kik proteusi mesterségekkel sok familiákat tövöstül megráztak, sokat kiirtottak, a' hazát derék polgáraitól megfosztván meggyöngítették. Telvék a' históriák illy gyászpéldákkal. XI. Lajos franczia Király alatt hány nagy férfia veszett így ez Országnak! Nem ez a' furiák pokolbeli szülötte vivé-e Hunyadi Lászlót a' vesztőhelyre? Nem ez fosztotta-e meg Erdélyt a' vérnadály Báthori Zsigmond alatt legerősebb gyámolaitól, oszlopaitól, kikkel valaha birt? 's t. — Nem! az árulkodó nem hazafi, hanem hernyó a' hazában, kebelben röjtözött kigyó, vipera. A' tolvajok, latrok, még gyilkosok ellen is valamennyire védheted magadat: de ezek ellen nincs orvosság, minthogy ravaszul, alattomosan előbb alád ásnak, mint gondolnád, hogy lesülyedhetsz. A' jó hazafi tehát ezt a' döglesztő gonoszat kerüli, 's nem hogy a' förtelemben részt venne, de még említésére is iszonyodik. Kerüli azokat, kikről tudja, hogy hazája sérvére ezen az uton sántikálnak; ójja a' viperák fajzatától, kik az Istennek reájok jövő haragját nem félik, még a' csalódás tőrébe nem vont polgártársaikat.

A' hazafi a' hizelkedők' számát nem szaporítja, kik a' hatalmasokat, mint a' baromfiak a' garmadát, körülállják, egy kis mosolygásért, tetszésért, valamelly kevés kedvezésért, hibbanó kegyelemért. Nem az igazság nyelvén szólanak, hanem mondják azt, a' mit kellemesnek, csiklándónak, magasztalónak vélnek. Ők a' hatalmasnak gyönge oldalát kikémlelik, a' mellett rókálkodnak, minden kivánatit megelőzik, minden ártalmas lépteit dicsérik, néki tömjéneznek, míg az alatt a' hon szive vérzik. Ezeket fösti Terentius: (in Eunucho. Act. 2. S. 2.) his ultro arrideo, et eorum ingenia admiror simul. Quidquid dicunt, laudo: id rursum si negant, laudo id quoque; negat quis? nego; ajit? ajo; postremo imperari egomet mihi omnia assentiri: is quaestus nunc est multo uberrimus. — A' hizelkedő' nyelvéről méreg csöpög, melly az igazságot meghervasztja. A' hizelkedő' beszéde sürü köd a' nagy ember és igazság között. Sokszor a' hatalomtartó, a' dús, érzékeny szivű, tökéletes szándékú, úgy, hogy semmit sem akar tisztább hévvel, mint a' közjó előbbvitelét, és megtenné, ha a' hízelkedők útban nem állanának. Jaj annak a' jámbornak, ki a' hizelkedőkkel béfalazott hatalmashoz férni kivánkozik: mert ez a' nagy úr hasonló az embert kerülő Timonhoz, kiről Aristophanes mondá: úgy bévan köröskörül tüskével sövényezve, hogy senki hozzá nem fér. Nem szerencsétlensége-e az a' hazának, midőn fiai úgy vannak, mint a' farkasfiak, mellyeket az anyjok egy üdeig szoptat, azután őket elrugja? Távol legyen tehát, hogy a' hazafi a' hizelkedők közé ártakozzék; hanem midőn a' Nagy előtt szólana, főképpen tanácslólag, a' haza ügyében: készebb legyen magát áldozatul adni az igazság mellett, hogy sem hazája kárára, az ártalmasnak jóváhagyásával, magának kegyelmecskét koldulni. Ha a' magyar közmondásként az árulkodás hitvány kereset, bizonnyal alávaló és gyalázatos kereset a' hizelkedés is. A' jó hazafit nem egy napon teremtette Isten a' csuszó mászó állatokkal, hanem akkor, midőn alkotta az embert az ő képére, és hasonlatosságára. Mondj igazat, betörik a' fejed; ez a' régi, 's kár hogy igaz magyar közmondás. Úgy vagyon. De tehát az igazat el kell hallgatnunk? el kell tagadnunk? semmiképen! Mint már mondottam: a' hazafi soha magát meg ne mocskolja rutalmas alacsonyságokkal, millyen az igazságnak elhallgatása, még inkább megtagadása. Készen legyen az ő szíve kegyelem és szerencse vesztésre; 's ha ezek nyilait talpon állva fogadja, akármelly órában köszöntsön bé hozzá a' balság; ha a' sors csapásai nem váratlanul ütnek rá: nem fog irtózni a' keserű csésze kiürítésétől. Justum — virum, si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae. Lehet, hogy elérkezik az üdő, mellyben neki a' hizelkedők által megcsalatott, de már a' ködből kitisztult úr, hálát mond; ha pedig nem, tegyen az lelkének eleget, hogy hazájának igaz szívből, kitelhetőképen szolgálni igyekezett.

A' hazafi nem nyerekedik édes hazáján. — Ez a' nyerekedés ördöge, ez a' mammona iniquitatis, legnagyobb erőszakkal tolakodik elő, 's legnagyobb hatással késérti meg a' hazapolgárokat. Nincs itt szó a' kereskedésről, mellynek terjedése, virágzása igen is kivánatos, melly az Országnak boldogsága, éltető lelke; hanem a' nyerekedésről, melly a' közjónak kárával jár. Melly nem igaz hazafiság, az Országéból kincseket takarítani, mellyeknek nevek: *ne nyulj hozzá?* Micsoda igazság, hogy néhányan százezerekre, milliomokra verekedjenek, a' haza pedig annyit vesztvén szenvedjen? És ugyan kik ezek a' nyerekedők? Mondja meg helyettem M. Cato. Fures privatorum furtorum in nervo ac compedibus aetatem agunt: fures publici in auro atque purpura. (Apud A. Gellium XI. 18.) Hány árva familiák elromlottak, 's a' gyönyörü érték örökre oda veszett? 's t. 's t. Tudva vagyon, hogy ez a' késértet leginkább a' hivatalbelieket szokta megkerülni, mert ki szurokkal bánik, békeni a' kezét; kik esküvéssel köteleztetnek a' hazának szentül, tiszta, szeplőtelen lelkismérettel és kezekkel szolgálni! de kinn fog az esküvés? Fallere, mentiri, dummodo nemo sciat. — de a' magyarázat jobban ide illő: Csalni hazudni szabad, ha az erszény általa fölkél. De könnyebb a' sziklavárt ágyú nélkül megvenni, mint az ő fösvénységeket megtörni; 's még is, a' mi nagy fonákság, ők hányják vetik magokat, a' hazafi nevet büszkén de méltatlanul tékozolván, mintha senki nem tudná, milly ragadozó madarak fajához tartozzanak.

Ha a' sors valamelly hazafit társai fölé emel, ne vélje, hogy hazájától elkülönözött taggá lett, hanem úgy tartsa, hogy még szorosabban hozzá tartozik. A' csillogó polcz, mellyen ül, meg ne vakítsa, föl ne fuvalkodtassa őt, hanem eszében legyenek Seneca' gyönyörü oktató sorai: nemo confidat nimium secundis; quem dies vidit veniens superbum, hunc dies vidit fugiens jacentem. A' mi valakivel megtörtént, az mindenikkel megtörténhetik. A' fölemelkedett hazafi a' tündöklés' fokán el ne feledkezzék arról, hogy bár sokan hajladoznak is előtte, de valóságos szolgája a' hazának; sokkal jót tehet, de nem mindennel, mert nem vagyunk istenek, hogy a' kegyelmeket tetszésünk szerint osztogassuk, de azt teheti, hogy senkinek se ártson, hogy kihezkihez, még a' legalacsonyabb szegényhez is nyájas leereszkedő legyen, mert ezzel azt a' maga méltóságához emeli föl. Nagy erejű a' kegyesség. Ha a' kérelem nem sikerül is, de a' szelíd beszéd, a' kegyesség nyelvén szóló ajak vigasztalást nyújt a' legkeseredtebb szivnek is. Azt legalább mondja a' folyamó: nem segített ugyan, mert nem állott rajta, de meg kell vallani, hogy talpig szeretetre méltó ember. Mért üdvözlötte a' római tanács Augustust haza atyjának? talán számos győzödelmiért? nem! ritka kegyességéért az iszonyún kiterjedt hatalomban is. Mért nevezte a' római nép Titust az emberi nem gyönyörüségének? talán jeles vitézségéért? nem! leereszkedéséért. Ellenben a' darabosság gyülöletet, 's néha boszúállást húz maga után. Igazán mondotta egy bölcs, hogy a' fölfuvalkodás az Országot megrontja, a' szelídség ellenben a' megromlottat is életre hozza és megerősíti. Alig mondhatni hogy az Isten nagyobb ajándékot adhat egy Országnak mint kegyes elöljárókban, kormánytartókban: 's csak ezek érdemlik valóban a' hazafi nevet.

Menjünk most által arra, a' miben minden egy csomóban foglaltatik, és szóljunk a' haza szeretetéről. Isméretes ama cicerói mondás: kinek kinek közülünk kedvesek szülei, kedvesek gyermekei, atyjafiai, baráti; de minden szeretetet magában foglal a' haza, mellyért a' jó nem vonakodik meghalni is, ha halálával néki használ. Hol midőn a' hazáról szólok, a' Fejedelem nincs elfeledve, mint ki a' hazától elválaszthatatlan, atyja, feje az Országnak. — Nincs szentebb társaság a' hazánál, nincs édesebb, nincs vonzóbb, mint ezt a' hazájából kiüzött szerencsétlen Ovidius vallja. Lám az idegenben elhalt Jákób patriárka is arra kérte fiait, hogy csontjait hazájában takarítsák el. — Ezt a' vonzódást kiki érzi, csak az olly cosmopolita nem, kiről a' Magyar mondani szokta: sem országa sem hazája. Az igaz honfi igazán szereti hazáját, annak dücsőségét, gazdagságát, kül 's belbátorságát magáénak tartván, gyarapítván, erejének kiterjedésén, öregbítésén telhetőképen munkálódván, ha a' körülállás kivánja, a' maga rövidségével is. Minden üdők dicsérettel emlékeznek a' bámulásra méltó Attilius Regulusról; a' magyar évkönyvek halhatatlanítják a' szigetvári hőst, a' nándorfehérvári toronyból leugrott, 's az ellenséget magával lerántó Dugovicsot 's t. Ellenben minden üdők, minden évkönyvek a' hűtlen polgároknak gyalázatos hireket adják által a' következő embernyomnak. Melly undorító Catilina' kifakadása! ki, midőn Cicero istentelen czélozását a' haza ellen szemére hányta, 's egyebek között mondotta, hogy tüzet vetett a' hazának: „érzem ugymond Catilina, és ha vizzel el nem olthatom, eloltom majd a' haza' fölbomlásával.“ Akkor ugyan Róma megszabadult, de csak azért, hogy hosszabb, kinosabb halálra tartassék fönn: mert ah! hány Catilinája támadt azután, míg a' roppant birodalmat szabadságából kiforgatván, egészen elnyomták!

Ki hazáját szereti, az a' haza szabadságát nem csorbítja, hanem józan buzgósággal oltalmazza, a' belföldi pondróktól is ugyan, de főképen a' külső vegyületektől, az ellenségtől, mellének ellenszegezésével is. De nem csak a' nyilván kifejlett erőszaktól, hanem a' messzéről fenyegető, és messzére terjedhető fenyegetésektől is. Melly lángolva hazaszeretők voltak azok az atyák, kik a' királyi patronatus védelmére a' többi között igy irtak Rómába a' pesti országos gyűlésből: 1450. Junius 12kén, „Látjuk, hogy nem István Prépost, hanem a' mi köz szabadságunk tiportatik. Azért ne hagyja Szentséged a' királyi korona' jussait gyalázatra kitétetni. Ha pedig meg nem hallgattatunk, és Bálint Frater pörrel forgolódik, censurákra támaszkodik: nyilt homlokkal kimondjuk: a' pört ugyan folytathatja, de eléri-e a' mit keres, kétségben marad, kivált ha szabadságunk sérelmeztetik, és a' királyi patronatus' igazán seb ejtetik. Tisztesség böcsület az apostoli méltóságnak: de tudja meg, mindnyájan el vagyunk szánva a' mondott egyházba ellenségnek inkább, mint illy vendégnek (hosti potius, quam tali hospiti) kaput tárni, mert melly nap a' szabadságnak, ugyan az, az Országnak is véget vetne.“ *) Illy bátran szólottak a' főrendü Magyarok a' kir. korona' igazai, az Ország' szabadsága mellett, a' külső vegyület befolyása ellen, a' haza' szeretetétől görjedezvén.

Midőn Carthago a' vég pusztulás torkában volt, az asszonyok majdnem hitelt haladó áldozatot vittek hazájok' oltárára, önnön hajokat hajó kötelek készítésére lemetélvén. Több hasonló példa nélkül nem szükölködik a' história. Midőn Thrasybulus kevesed magával a' harmincz tyrannust Athénéből elkergette, megszólítatván valaki által: „ugyan Thrasybulus, mennyivel tartozód Athéne? felelé: adnák az istenek, hogy a' mivel én hazámnak tartozom, azt lefizethessem.“ Igy érez a' hazát igazán szerető, érette lángoló szív! Akár való történet, akár költemény Homerusnál: hogy Ulysses szintúgy kivánkozik a' sziklás kopár Ithakába, mint Agamemnon a' gazdag fényes Mycenébe: jelenti, hogy a' haza szeretet az ép szivbe mélyen be vagyon gyökerezve. Tanta vis patriae est, mondja Cicero, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis, tanquam nidulum affixam, sapientissimus vir, immortalitati anteponeret. L. de orat. Ez a' hazaszeretet csalta

---

*) A' dömösi prépostságot Hunyadi János Gubern. Istvánnak esztergomi Prépostnak conferálta. V. Miklós Pápa a' paulinus szerzetből való P. Bálintnak Priorság nevezet alatt, censurák erejével. A' haza főbbjei az ügyet magokévá tették, Hunyadi ajándékozása mellett kikeltek, és azt meg erősítették. (L. *Szvorényi, Hist. eccl. Ungariae amoenitat.* Fasc. 5. pag. 193.)

ki Aeneásból ama keserves fohászkodást Virgiliusnál: o patria, o divum domus Ilium, & inclita bello Maenia Dardanidum!

Hol a' szabadságról szólok, nem akarok úgy értetni, hogy az szabad ország, mellyben kiki azt teheti, a' mit akar, mert ez szabadosság volna, és a' köztársaságnak nyugalmát, boldogságát földulná. Ezt tették a' Magyarok IV. Béla idétt. A' Király kihirdette a' rohanó veszedelmet; megtette a' hazát védő rendeléseket: de ők puhálkodtak, vendégeskedtek, s. t. nem siettek a' hazát oltalmazni, hanem szabados kicsapongásaikat már a' lángoknak közel érkeztében is üzték. Szabadságot kiáltoztak, de pajkosságokkal mind azt, mind magokat, mind hazájokat, mellyben kevélykedtek, elvesztették. Imhol a' szerencsétlen „ardor civium prava svadentium!"

A' világ' fiatal korában, a' természeti állapotban, a' patriárkai életben sem volt kötetlen szabadosság. Érezték a' nemzetek hogy meg nem szorított szabadság meg nem állhat: azért törvényeket szabtak, mellyek mintegy zabolái lennének a' szilaj kénynek, kimutató táblái a' cselekedendőknek, vezérfonalai a' különböző ágazatu polgároknak; mert hiszen nem az a' törvény szól a' birónak, melly annak, ki a' birói törvényhatóság alatt vagyon; nem az a' vezérnek, melly a' közvitéznek; ámbár vannak mindeneket kivétel nélkül kötelező szabások. — Nem elég szabadság-e a' törvények' oltalma alatt élhetni, nem úgy, mint ott, hol egynek epés akaratja törvény gyanánt szolgál, és mindenható szava életet halált tetszete szerint lehel és osztogat. Elég szabadság, ha a' sérelmesnek, akárki ellen van hová folyamodnia: és ha nem mindenkor kivánt sikerrel, nem okozhatja a' törvényt, hanem a' körülállásokat, a' tudatlan, vagy részre hajló birót; de általában nem mondhatni, hogy ezzel az Ország szabadságának ina szakadt. Az arany szabadsággal józanon kell élni, nem annak örve alatt mindenen, a' mi szent és nem szent nyargalódzni.

De a' hazai szeretetnek nem üresen kongó hangnak kell lenni, hanem cselekedetben élni. A' hazát anyának szoktuk mondani: innen nyelvünknek is anyai nevezete. Az apa és anya fölnevelvén gyermekeiket, ha szoros állapotra jutnak, igazsággal várhatnak szülötteiktől segedelem nyujtást mindenben, a' mi tőlök kitelhető: a' szülöttek pedig mind isteni parancsolatból, mind lélek sugallásból, 's belső ösztöntől tartoznak segedelemmel. Ezt sugja a' mindenható természet. Ezt tanítja minden ethicus bölcs.

A' szülék' nyomorgása a' gyermekek' gyalázatja. Egy római asszonyt, ki halálra volt itélve, a' Praetor tömlöczre vettetett, hogy rajta az itélet véghez vitessék. Az őr, kire bizva volt, megindulván a' szerencsétlen sorsún, halogatta a' vér büntetést, és az anyját látogató leányának megengedé a' hozzá járúlást, mindenkor megvizsgálván, hogy néki élelmet ne vigyen, 's így éhhel inkább, mint az ő keze, vagy hozzájárulása által vesszen. A' bejáró leány emlőjével táplálta anyját, minél többet nem tehetett. A' dolog kitudódván, az asszony meg szabadult. — Igy kell a' haza gyermekeinek is gondolkodniok. Nincs a' nélkül, nem is lehet, hogy a' haza több vagy kevesebb segedelmet maga fönntartására ne kivánjon. Háború üt ki: az országot dicsőítő, a' nemzet' részét, vagy az egészet ékesítő boldogító intézetek indítatnak meg: de mind ide áldozat kell; adjon tehát a' hazafi: a' gazdag gazdagon, a' csekély értékű a' maga állapotjához képest; úgy is jobb helyre nem teheti.

Tanúk a' példák arra, hogy a' hazaszeretetlensége vagy közönséges, vagy igen érzékeny veszélyt öntött a' hazára; még is ezeren vannak, kiknél az énség, a' honszereteten diadalmaskodik. De mivel a' szó semmibe sem kerül, örömtelve eléneklik: o cara patria, quae me genuisti, dulcis Pannonia! és ez az ő minden hazafiságok. Éhezik az Irók' magasztalását, de azt megérdemelni nem igyekeznek.

HORVÁT ENDRE.

II.

HELLEN-MAGYAR LITERATURA.

— — — — Fungar vice cotis, acutum
Reddere quae ferrum valet, expers ipsa secandi.
Horat. Art. poet.

BÉVEZETÉS.

Valamint minden későbbi literatúrának, melly a' virágzat és tökélet bizonyos lépcsőjére emelkedett, alapja, világító fáklája, csinosító tükre, a' régi hellen; úgy több századon át gyönyöre volt az és leszen mindenkor az embernem finomabb részének. — „Wir kommen zu Gegenständen, die Jahrtausende schon das Vergnügen des feineren Menschengeschlechtes waren und wie ich hoffe, es immerhin seyn werden. Die griechische Sprache ist die gebildetste der Welt, die griechische Mythologie die reichste und schönste auf der Erde, die griechische Dichtkunst endlich vielleicht die vollkommenste ihrer Art, wenn man sie ort und zeitmässig betrachtet," mond Herder.

A' hellen nyelv és poésis víg, nyájas, kegyes szelleme lebegett, valamint a' régibb rómain, mint legközelebbi szülöttjén; *) úgy a' későbbi, több nyelvekben diszlő nyugoti literatúrán.

Vegyük csak észbe, hogy a' sötét századok után akkor kezdének a' Músák kegyesebben mosolygni a' nyugoti virányokon, mikor a' hellen források vagy magokban vagy a' közelebbi római patakokban kezdének ujra folydogálni; 's mind zordonan csevegének, míg azokban nem tisztulának; míg a' hellen kegyek nem edzék izlésüket. — „Griechenland und Rom hatten längst aufgehört die Welt zu beherrschen, als sie noch ihren geistigen Einfluss ausübten; selbst nachdem sie ihre politische Existenz verloren hatten, dankte die Welt den Werken ihrer Schriftsteller, dass sich noch einige Lichtstrahlen in der Finsterniss des Mittelalters erhielten. Nach langer Barbarei ging das heilige Feuer von diesem Heerde aus, welcher der Menge unzugänglich geblieben war; sobald nur die Menschen seinen Glanz ertragen konnten, brach es hervor und verbreitete sich in Strömen über die Völker Europa's. Die classische Litteratur, durch die um dieselbe Zeit erfundene Buchdruckerkunst rasch verbreitet, gab der Bildung der neuerer Völker die Gestalt, welche sie angenommen hat; so erwarben die Griechen und Römer als Wohlthäter eine Herrschaft, welche die Gewalt ihrer Waffen ihnen nicht zu sichern vermochte, und die Nachwelt zollt ihrem überlegenen Geiste eine aufrichtigere Huldigung, als die ist, welche die Macht erzwingt." *Schoell.*

---

*) Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latio. *Horat.*

Mi felénk még mind csak idegen arczokról vetik vissza sugaraikat; önmagokban igen kevésnek adatott még közöttünk szinről szinre láthatni őket, velük nyájaskodhatni, kebelükből szívhatni a' legédesb mézet. De már ideje pirulnunk mind csak idegenektől koldulni vagy ragadozni azt, mihez magunknak legközelebbi igazunk, ha ugyancsak a' régi Pelasgok, a' hellen nemzet' törzs-eldődei egy vérüek velünk; *) 's talán vágyunk is legtermészetesebb, tehetségünk bizonyosan legnagyobb, tekintvén vérünket, szabadságunkat, nyelvünket, egünket, hazánk' sokféle virányait, mellyek már magok elég hathatósok felkölteni a' költői szellemet itt az eroticus Himfyben, ott a' niklai philosophusban. Nyelvünkben szinte megvan mint vérünkben a' keleti komoly méltóság és felemelkedés, vegyítve nyugoti könnyüséggel, vidámsággal. 'S igy volt ez a' hellen nemzet' nyelvében, természetében. A' kelet' komoly szelleme a' délnyugoti szigetekben fejté ki magát 's felvevé a' kegy és kellem' színét magára 's mintegy megtestesült a' vidám ég alatt.

Európa' nemzeti ugy fejték ki nyelvüket 's izlésüket a' hellen után, hogy az még is megtartaná nemzetiségét. Idegen test csinosítására készték ezek Hellas Músáit és Chariseit. A' ki azért ismeretlen lévén az eredeti Hellenekkel ezen uj nemzetektől költsönöz nyelve 's ízlése szépítésére színeket, szüntelen veszedelemben forog az eredeti színeket idegenekkel keverni, mellyeket midőn nyelvére mázol 's poésisére, egy háromból, ollykor többől is összerakott alakot szül, 's csak a' szerencsétől függ, ha a' tudta nélkül vegyített színek el nem csufítják az alakot, 's azon műszörnyet nem állítják előnkbe, mellyen kezdi Horatius poéticáját. Ez a' veszedelem annál nagyobb, annál bizonyosb, mennél több mostan élő idegen nyelvekben 's literatúrákban jártas valaki a' kellemnek ismerete nélkül.

---

*) Horvát Istv. Rajz.

Azt vélem én, hogy valamint más nemzet nyelve 's poésise csinosítására a' hellent ugy vevé példányul, hogy ez csak színeket és formákat adna a' nemzeti testnek, 's igy a' nemzeti kicsinosítva meg nem szünt nemzeti lenni; hasonlólag mi is csak ugy adhatjuk meg nyelvünknek 's poésisünknek a' valódi, tartós szépséget, nem azt a' hiún ragyogót 's mulékonyt, nemzetisége sérelme nélkül, ha egyenesen és egyedül Hellas Músái' 's Charisei' karjaikon dajkáljuk 's emeljük azt. Az a' mit közbelépett nemzetektől veszünk, már nem tiszta hellen; ben van abban minden külön nyelv' saját nemzetisége is, a' mi helyett nekünk a' magunkénak saját nemzetiségét kellene a' hellen képekkel 's színekkel egyesítenünk: holott most ezeket a' képeket és színeket olasz, francz, angol, német alakokra mázolva vegyest találjuk gyakran a' miénkben, mellynek a' nagy teher alatt nem süppedeznie lehetetlen. Mit nyertünk azon fordított, jobban átöltöztetett románokkal, drámákkal, mellyekben idegen személyek magyar neveket kaptak, magyar köntösbe burkoltattak, magyarul beszéltettek, ha mindezek mellett folyvást idegen színek, charakterek és szokások bukkantak elé a' magyar alakon? Szerencsésb az a' természetesen eleven lelkü 's phantásiáu magyar író, a' ki anyanyelvén kívül egyebet nem ismer, mint a' mívelt nyelvekben 's literatúrákban elmerült, anyanyelvén irt munkájára különféle idegen, sokszor ellenkező színeket mázoló: abban legalább az eredetiség, bár csekély szépséggel, erővel még is annyival bír, hogy lelkeket érdekeljen; mikor ez a' nagy zavarban maga magát is alig tudja fellelni. Mindenkor becsesb fog lenni Faludi nyájas, Himfy tűzes lelkes, 's magának a' különző 's kendőzetlen Dugonicsnak nyers, tiszta magyar

Músája, mint sok újonczunknak ezer szinnel tarkázott, a' sok idegen teher alatt süppedező alakja.

Egy szép jövendőt látok felénk mosolyogni; egy új világ nyilik meg előttünk. A' nemzeti lélek hatalmasan munkál hazánk nagyobb kisebb fijaiban. Az a' pont, mellyben a' hazai nyelv kezd mindenütt és mindenben uralkodó lenni, mellynek a' latin csak szolgálója, vagy inkáb dajkálója legyen: kezdete egyszersmind a' hellen nyelv megindulásának közöttünk. Mikor a' hazai nyelv jól elrendelve, lehetősen mívelve fog a' magyar ifjúság' serdülő lelkébe nyomatni, 's a' nagyobb idő 's nagyobb gond ennek leszen szentelve, a' latin ellenben csak mellesleg lépdegel: akkor az utolsóhoz fogja magát a' hellen is csatlani még pedig elsőségi jussal és kedvezéssel, mint illik a' sokleányu anyát tisztelni; 's a' kettő, mint leghűségesebb dajka fogja karjain ringatni 's emelni a' magyart; 's melly nyelvet a' kettő karjára veszen, 's felsőbb tartományokba emel, honnan azok leszállának hozzá, az visszahullani nem fog többé. 'S mikor a' magyar ifju tanulja a' hellen nyelvet is, az alatt a' tudós férfiak Hellas' remek műveit törekednek közöttünk felléptetni: nem szárazon, nem pusztán; nem grammatikai feszültséggel; nem pedant pöffedtséggel; de késérve hasznos jegyzetekkel; felfedve sejtett szépségeiket, 's homályaikat felvilágítva a' történet' utján, a' nemzet' és kor' lelkéből, a' művésznek személyes tulajdoniból, sajátságaiból, helyzete köréből, a' kritikának nem csalfa világával.

Ekkor fogják ifjaink nem csak tudni de érezni is a' most minden lélek 's élet nélkül előttünk álló mythologiai képeknek és neveknek kecstele fenségöket, a' velök összekapcsolt nagy ideákat, ma is szerencsés alkalmaztatásokat. Ekkor fogják látni, mint vivék a' Rómaiak és a' mai csinos nemzetek olly magasra nyelvöket; miként tündöklik jelesb műveikben a' hellen fény, 's miként állanának azok ismét szennyökben sötéten, ha e' fénytől megfosztatnának, 's csudálni, hogy az azokban csudált szép, többnyire ragadomány. Látni fogják, hogy mindazokat csak Hellas' Músái és Charisei tudák olly gyönyörüekké edzeni. 'S ekkor fogják látni, miként lehet, miként illik nékik is azon Músákkal és Charisekkel barátkozniok, hogy anyanyelvöken azt a' csudát tegyék, mit tőnek amazok. Itt fogják, nem a' lélektelen fás theoriákból, nem annyira tanulni mint magokba szívni a' szép ízlés minden bájait, egyesülve méltósággal, fennséggel; érezni hogy a' poésis nem csupa versclés 's a' szép, nem ragyogó villámló csattogó 's csergő szavakban áll, hanem ideákban, érzelmekben, 's hogy a' ki p. o. Himfy' szavaival, költése 's verse' rendjében irja szerelmeit, még nem Himfy; az az: nem a' külsőség' eltanulása 's majmolása, hanem a' szellem beszivása, melly aztán egész valónkat megragadja 's elfoglalja, emel költői magasságra. Ezen ifjak közül fog majd a' tiszta itéletü 's izlésü kritika valódi magyar classicusokat, minden részrehajlás, nemzeti büszkélkedés és félszegség nélkül mutathatni.

Egy forró ohajtásunk teljesedett már. Áll a' magyar tudós Társaság és álljon, és emelkedjék ez a' nemzetünk és korunk' legszebb dísze! ohajtjuk, 's talán reméllhetjük is, hogy ennek egyeteme jól tudván a' szükséget, előre látván a' hasznot, ennek a' minden' literatura közforrásának megnyitását sürgetni 's eszközölni fogja. Tudva már szándéka a' fordítandó classicus művek iránt, úgy fogja ő, ohajtom és hiszem, kiadni a' legjelesebbeket, hogy az eredeti textus ott fog a' fordítás mellett tisztán 's minél igazabban állani. — Nagy még nálunk itt a' hiány: vagy el kell lennünk classicusok, különösen hellen classicusok nélkül, vagy nagy pénzen kell azokat idegenektől megvásárolnunk. Ezt a' hiányt legfoganatosabban a' tudós Társaság pótolhatja. A' törvényszerző hatalomtól pedig várhatjuk, hogy az alatt a' hellen nyelv' és literatura' tanulására nyit iskolákat, vagy inkább összekapcsolandja azt a' latinnal, annak leányával, a' magyarnak szolgálatára, miként fenn ohajtám. Gyermeknek kell a' nyelvet tanulnia, 's csak a' tiszta, vidám, még nem terhelt emlékü gyermek tanulja könnyen és teljesen; a' több 's fentebb tudományokban fáradozó elme, az ideák és tárgyok tengerében megoszlott emlékezet unja a' betüzést, 's csekély sükerrel teszi azt, ha teszi is. Én tapasztalásomból szólok.

Az alatt, míg ez is az is megtörténik, én a' hellen literaturának történetét, szellemét, hőseit és hőseinek műveiket teszem a' haza' oltárára, mellette járatván mindig a' magyart, ezt a' szépen emelkedő kedves miénket. Olly bizalommal 's egyetlen ohajtással teszem ezt, hogy nem egy fiatal hazafival fogom azt a' literaturát megkedveltetni, mellyet mindeddig majd nem csak híréről tudunk, vagy csak külsőleg igen soványan 's csupán mechanice tanultunk, literaturánk' nem csekély kárával, sőt annál nagyobbal, minél inkább halad ez annak közvetetlen tiszta befolyása nélkül. Nem az ujítások, mellyek nélkül nem emelkedett még nyelv, 's emelkedni soha nem fog, teszik maiglan sok olvasó előtt több Irónk műveit értetlenekké 's izetlenekké; hanem inkább a' sok össze nem illő, inkább összezavart mint olvasztott képek és színek, mellyek Hellásból eredvén, különféle nemzetekéivel elegyítve mázoltatnak magyar alakokra, minden megválasztás, gondos ecset nélkül. Beszéljen nem bánom a' heves Franczia magyarul is nemzete manierában, Magyart úgy beszéltetni izetlen, vastag paródia.

1.

HELLAS' TERMÉSZETI HELYZETE.

Az a' föld, melly most a' vadságnak 's pusztításnak földje az ägäi, ioniai és közép tengerek között fekvő szigetek, volt a' hajdani vidám, nyájas, kimívelt Hellas, minden szépnek hazája. Erről mi itt csak annyit említünk, mennyire a' természeti helyzetnek befolyása vagyon a' nemzet lelkébe 's charakterébe.

Hellas, a' Rómaiak után Graecia, *) ez a' magában csekély kiterjedésü, de az embernem' történetében mindenkor nevezetes tengerölelte föld, mellyet elszórt szük szigetek 's félszigetek képzenek. Egy kis zúgó választá el Thrakét (Thracia) kis Ásiától, hol a' hellen történetben 's literaturában olly igen nevezetes Trója 's Ilion; de Thrake, nyugoti partja felől, mindenkor közösülésben állott Hellassal, mintha csupán ezen közösülés kedvéért törte volna keresztül Hellespontot és vetette volna közbe az ägäi

---

*) Talán Graecus-tól (Γραικος) Thessalos fijától, melly régi de kiavult neve a' nemzetnek.

tengert szigetível együtt a' természet, hogy igy az átjárás csekély fáradságba kerülne, és a' szüntelen vándorlás az öblös Hellasba fenntartatnék.

Kis Ásia anyja Hellas népcsedésének, csinosodásának, virágzásának. Hason könnyüséggel közösülhete Hellas' népe Európával, különösen Italiával, Siciliával, Galliával. 'S ez a' messzehatóság, mond Herder, az, a' miért Hellas fekvése magasztaltatik; nem a' termékenység, melly csak dologtalan lomhaságát dajkálja a' népnek; nem is épen a' természet' szépsége, a' források, folyamok által öntözött hegyekkel övedzett gyönyörű völgyekben, ligetekben, jóllehet ez sem utolsó fakasztója az emberi ész és szív erének: hanem leginkább az anyaföld' messzehatósága; a' szüntelen járás kelés; más népekkel folytatott közösülés, melly tengere a' tapasztalásnak, lelke a' felelevenedésnek, dajkája az emberesedésnek.

Ez a' szerencsés helyzet tevé, hogy valamint Hellast Ásia, úgy Európát Hellas világosítaná fel. A' keleti komoly elmeművek víg, eleven, nyájas szint kaptak Hellas' mosolygó ege alatt; magok az istenségek, Egyiptom' és Phoenikia' sötét komoly, éjszülte istenségei, vidámabb képekbe öltözve jelentek meg Olümposon 's emberiebbek, nyájasbak levének. Igy közöltettek azok Európával, hol ismét a' komoly és víg közötti középre hozattak, 's inkább haszonra mint gyönyörre fordítattak.

Thessalia, Hellas' éjszaki tartománya, egy gyönyörűn terjedt, jeles termékenységü, körösleg magas hegyekkel kerített völgy. Éjszakról a' nagy Olympos választja el Makedoniától, nyugotnak Pindos, délnek Őta határai. Őta hegye és a' tenger között fekszik a' Thermopülák neve alatt híres szorulat, egyetlen út az Ország' keleti részén, melly a' déli tartományokba viszen. Pélion képzi a' partokat; ez a' hegyláncz egész Őtáig terjed, és Ossa által Olümpossal kapcsoltatik. — Thessalia és Epíros alatt délnek, egész a' korinthosi isthmosig fekszenek: Akarnania, Ätolia, Dóris, Lokris, Phokis, Böotia, Attika. — Böotiát kerítik a' hegyek: Parnassos, Helikon, Kithäron.

Ezek a' tartományok teszik Hellas' éjszaki részét. Délnek esik Peloponnesos, félsziget; ebben vannak, Strabo' felosztása szerint, 1) Achaia, Argolis, Elis, Arkadia, Messenia, Lakonia. — Arkadia középtartomány, melly magas hegylánczokból áll; nevezetesb közöttök Taügetos és Zárex; ezek között foly Eurótas, szent folyam, mellynek forrásához közel ered Alphéos, Okeanos fajzata, Peloponnesos' sőt egész Hellas' legnagyobb, legszentebb folyama.

Kik voltak ezen gyönyörű földnek lakói régenten, megmondani ki tudja? Pelasgoknak hívták azokat, kik — az isteni Pelasgok 2) — először ismeretesek. 3) — Első lakhelyök a' Músáknak Thrake volt. Innen jött ki Orpheos, az isteni tolmács, ki a' vadakat megszelídítette és az élet' kiesb módjára tanítá. — Thessalia' hegyei fogták fel a' Músákat, Olümpos és Pindos; innen költöztek Parnassosra és Helikonra. Thessaliának és Böotiának nincs egy forrása, egy folyama; nincs halma, ligete, mellyet költemény ne dicsőített volna. Itt folyott Peneos; itt virult a' gyönyörű Tempe; itt járdalt Apollon pásztoralakban. — Olümpos' hűves barlangai között veré héthangu csudás lantját Orpheos, 's Hesiodos Helikon alján vevé regéit magoknak a' Músáknak szájokból.

2.

HELLEN VALLÁS.

Egy labyrinth áll előttünk, a' hellen nemzet' vallása, mellyről könnyebb sokat mint keveset mondani 's eleget még sem mondhatni; mellyet annyan fejtegettek, világították, 's tisztára még sem hoztak. Tudniillik nem a' rendet 's határt tartó komoly észnek munkája volt az, mint inkáb a' renden 's határon túl szállongó heves phantasiáé. — Vallást nem különben mint tudományt, mellynek mindenütt vallás az elve, Hellasnak a' kelet adott. A' még vad Pelasgoknak is volt ugyan vallások, 's a' hi-

---

1) Strab. VIII. — 2) διοι πελασγοι. Odyss. XIX. 177. — 3) Strab. V. Herod. II. — Sokat fáradoztak a' tudósok a' Pelasgok' eredetök körül, melly még ma is bizonytalan; sokan *autochtonoknak* tartják őket, eredeti lakul Argolist tulajdonítván nekik, honnan sok gyarmatot eresztettek légyen ki. L. *Friedr. Schoell Gesch. d. Griech. Litt.* 1. *B. S.* 1—6.

res dodonai jósal (oraculum) nekik tulajdonítatik, [1] de istenségeiknek nevet nem adtak; [2] még is Hermes' tiszletére az athenieket ők tanították. [3] Az való, hogy Homéros és Hesiodos előtt a' vallási vélemények és szertartások bizonytalanok voltak, [4] miként azokat idegenek, különösen az egyiptomiak, még talán inkáb a' phönikiaiak közlötték és a' honban találtakkal összeolvasztották. Az első ismeretes vallás az volt, mellyet Orpheos' hymnosaiban találunk. [5] — Platon azt mondja, [6] hogy hajdan időben egyedül nap, hold és csillagok, 's a' föld voltak a' vallási tisztelet tárgyai' Hellasban. Más helyen [7] pedig régi hagyományt említ, melly szerint egy isten uralkodott légyen az első együgyü emberek felett. Hesiodos azt beszéli [8] hogy az első emberfaj úgy élt mint a' halhatatlan istenek, tökéletes boldogságban, szabadon minden gondtól, munkától, az öregség' terheitől 's minden bajtól. A' föld' gyümölcsei bőven kielégítették minden kivánatait. Ez volt az embernem' aranyfaja *(γένος χρύσεον.)* Ezt követé az ezüstfaj *(γένος ἀργύριον)*, mellyben az emberek már megromlottak voltak, vadak, kegyetlenek, korán halandók.

Bár miként volt légyen a' dolog, annyi bizonyos, hogy Hellasnak vallást kelet adott, de Hellas úgy bánt ezzel, miként minden egyébbel: a' kelet lelkének komolyságában felemelkedett isteneihez; Hellas magához voná le azokat; a' keletiek a' tökéletes istenséghez iparkodtak hasonlókká lenni, a' Hellenek isteneiket a' magok' hasonlatosságára alkották: isteneiknek nem volt szabad jobbaknak lenniek, mint ők magok valának. Hatalmokat a' halhatatlan isteneknek nem csak a' fatum, a' győzhetetlen szükség *(ἀμέγαρτος ἀνάγκη* [9]) hajtá-meg, még az emberek is nem egyszer játszák azt ki. Nagyok voltak isteneik, de emberileg: nagyok a' jóban, nagyok a' rosszban is. Zeus a' nagy atya, nejével, a' mindig gyanakszó, féltékeny, fortélyos, bosszút forraló Hérével épen ugy küzködik, mint az egymást szerető, féltő, de ollykor még is félre csapó halandó házasok, ugy hizelkednek egymásnak, úgy fortélyoskodnak egymás ellen, úgy csalják egymást, miként ezek. Hatalmas ugyan Zeus, a' felleggyüjtő, villámlövellő, menyköveket szóró; de jó csak, itt Hérének, ott Küprisnek hizelkedéseire, mosolyaira, vagy Thetis' szép csengéseire; bölcs, de csak Athéne' okoskodásaira; erős, de csak Ares' kar' és kardjával. Ő ugyan megrázza méltóságos fejének billentésével a' nagy Olümpost, de rémítő csak Hephästos' menyköveivel. Segítik az istenek a' hozzájok folyamodó halandókat, de viszont ők is a' halandók segítségökre szorulnak. Szóval: jók, kegyesek, nagyok, hatalmasok az olümposi házokban lakozó istenségek, de ollykor rosszak is, haragosok, kegyetlenek, hitszegők, színlők, fortélyosok, pulyák, házasságtörők, gyengék szinte mint az emberek, csak hogy azok mindig nagyban, ezek többnyire kicsinyben ollyanok.

---

[1] Strab. VII. — [2] Herod. II. — [3] Herod. II. — [4] Herod. II. — [5] Diodor. IV. — [6] Cratyl. — [7] Polit. — [8] Op. et d. v. 109. folyt. — [9] Orph. Argonaut. v. 12.

Legyen itt átalján elég az istenek' charaktereikről. Ne keressük aggódva, honnan vevék a' Hellenek vallásokat. Keletről költöztek közökbe az istenek, de úgy elváltozva, hogy előbbi tisztelőik nehezen fognának emitt reájok ismerhetni; úgy meghonosítva, miként minden egyéb a' hellen földön. — Egyiptom volt műhelyök a' nemzeteknek, mellyben nekik számos és számtalan istenségek koholtattak. De az ifju Hellas megifjítá isteneit is 's ugy elszaporítá, hogy a' természet' majd minden morzsájának istene, istenasszonya, geniosa, dämona lenne. Istenek emberben, istenek emberen kívül; a' csillagos égben lakoztak; a' levegőben szállongtak; a' vizeken uszkáltak; a' forrásokban fürdöttek; az erdőket, hegyeket, völgyeket, berkeket, ligeteket vadászattal, énekkel betöltve, mulatva járdalták: emberekkel társalkodtak, vendégeskedtek, küzködtek, közösültek, 's istenembereket, hősöket, félisteneket nemzettek, szültek.

Igy tevé Hellas' népe magát magokkal a' halhatatlan istenekkel rokonságba. A' költsönözött istenségekhez adák még különösen Hérát és Themist. Ezeken kívül az Oreadek, Drüadek, Naiadek, Tritónok és Nereidek; a' Hórák, Músák és Charisek a' hellen phantásia' leggyönyörűbb szüleményei.

Innen a' mythosok, a' regék, mellyek különféle elbeszélésekből, hagyományokból származva szülék a' kimeríthetetlen müthologiát. Ebből ered a' hellen nemzet' minden cultúrája; ez szülé a' költeményt, a' musikát, a' rajzolást, képirást és képfaragást. Mind ezek a' képes vallásban, a' fiatal szép phantasiának gyermekében, lelék fel örök forrásokat, kifogyhatatlan élelmöket; ezek viszont a' vallásra egyes erővel munkáltak vissza. A' felgyult phantasiának szárnyain ragadák azt az érzéki szép' bájos és bájló tartományába. Isteneket, és csak isteneket, 's ezeknek halhatatlan gyermekeiket zengék a' költők, rajzolák, festék, faragák a' művészek. Minden a' Szépnek vala áldozva, az Igazra csekély ügyelet!

Ha tehát a' hellen nemzet' religióját, vagy inkább müthologiáját az ész' szigorú itélete alá bocsátjuk, benne ellenmondásnál, képtelenségnél egyebet alig találunk. E' féléknek eloszlatásokra, egyesítésökre egykor szertelen gond fordítatott: minden regében, minden képben, a' kép' minden vonatában valóságot, igazságot keresett a' vizsga ész, 's elég hiú volt hinni, hogy vagy már feltalálta azt, vagy bizonyosan fel fogja. Gyermek' játékában keresni mélyen röjtött titkokat, valóságokat! De meg valánk miatta boszulva: ez a' hiú munka mind távulabb tolá előlünk a' Szépet a' nélkül hogy az Igazra vezérlett volna bennünket. Soha sem fogja az ész megalapíthatni azt, mit nem ő hanem a' tüzes phantasia teremtett. Ellenben, ha, mint illik, az érzék elébe állítjuk ezt a' vallást, a' fiatal, tüzes, ábrándos lélek' leggyönyörűbb, legfentebb szülöttjének kell azt vallanunk, mellyhez hasonlót emberi képzés nem szült 's szülni már nem fog.

Ég 's föld tele istenekkel, jó geniosokkal (rosszakkal ritkán gyötré magát a' vidám Hellen): melly elbájoló, felemelő gondolat ez a' fiatal érzékeny szívnek! Ez a' szív természetesen hajlandó minden bokorban, minden ligetben, minden forrás, patak és folyam mellett, minden levélmozdulatban, minden fűszálban; a' szél' csendes lengésében, vagy erősb fuvalmiban; az ég' tengerén úszó felhőkben — — istenséget, tündért sejteni; mindent megszólít, mindennel beszél, társalkodik; hinnie kell, hogy mindenben élet van és érzék. Ennek a' természeti hajlandóságnak táplálatot nyujta a' hellen müthologia. Milly érzéketlen művész lehete az, ki a' phantasiának e' gyönyörű képeit először meré paródiázni, gúnyolva mímelni! Tegye ezt a' komoly philosoph; művésznek tenni szentségtörés, ízlés és hivatalárulás. Jól jegyzi meg Herder: „Fiataloknak kell a' Helleneket olvasni tanulniok, mert az aggkor csak ritkán láthatja, még ritkábban érezheti azoknak szépségeiket. Hagyd képző erejüket az értelmen, finom érzékiségöket, mellyben helyzik a' jó képzés' valóját, az okosságon és erkölcsiségen ollykor fölül emelkedni: mi becsülni fogjuk őket a' nélkül, hogy magunk Hellenek legyünk.“ — Gyermekeknek kell előbb lennünk hogy férjfiakká lehessünk; játszanunk, mielőtt munkálódjunk; csak a' találékony tüzes játéku gyermekből válik lelkes dolgozó férjfiú. Erzékeinknek 's érzelmeinknek kell előbb kifejleniök, nemesedniök, mint okoskodó eszünknek. Ez a' természet' rendje reánk nézve. A' ki ezt megfordítja, a' gyermekből éretlen férjfiat, 's ebből korán megfásult öreget csinál. A' Helleneknél tünt fel először szelíd méltóságában a' philosophia Sokrates' és Platon' iskolájában; Hellenek valának Jézus' szelídebb, tiszta igazságu tanításának legbuzgóbb követői; a' Szépnek karján lebegve át az Igaznak biztosb ölébe. Hellenek tanítsák azért ifjainkat elevenségre; természeti finom érzetekre ezek gerjesszék őket; harmóniás, zengő beszédre ők vezéreljék: majd a' keresztény philosophia megtanítja őket csupa szellemi magasb bölcseségre. Igy leszen bennünk szép az igaz, 's igaz a' szép; a' kettő együtt kívántatík a' valódi humanitáshoz.

3.

HELLEN NYELV.

A' megkorosodott, magát 's a' világot valamennyire kitapasztalt emberek közül mellyikben nem támadt fel ez a' gondolat: Vajha gyermek éveimet, az élet' nyíló pályáját ujra kezdhetném, azzal a' tapasztalással, megérett választó ésszel, mellyel most birok; beh máskép' intézném utamat! beh más és más tárgyakkal barátkoznám! beh különb szorgalommal, minden egyébnek félretételével 's magam' teljes megtagadásával üzném kitűzött czélomat! — Ez ugyan hiú, soha nem teljesíthető ohajtás, de van mit elvonnunk belőle. A' szegény gyermeknek, a' serdülő ifjunak csak azt 's úgy kell tanulnia, mit mások akarnak, 's miként mások akarják; egyéb akaratja nincs, 's nem is lehet, mint semmit sem akarni, 's mindent akarni a' mit mások akarnak. Mit tehet ő róla, ha inkább frascziás nevelést veszen, mint magyart, hogy dolmány helyett frakkot szab reá a' varró?

Midőn ezt, hogy nevelésünket, melly egész életünknek jegyzi ki pályáját, mástól vegyük; midőn ezt a' természettől szabott rendet megváltoztatnunk sem szabad sem lehet: azon legyünk legalább, hogy minél hasznosb, hozzájok minél illőbb, minél szükségesb, képzőbb, nemesítőbb tárgyakkal barátkoztassuk fiatalainkat; vagy inkább, barátkoztassuk őket mindennel, minek hasznát, szükségét, kellemét tapasztaljuk, másokban csudáljuk; magunkban fogyatkozását sajnáljuk; mind azzal, valami csak hatalmunkban vagyon, 's valamire őket fogékonyoknak, képzethetőknek találjuk: akkor, mikor még a' fiatal lélek képes mindent felfogni, a' fiatal szív érezni; hogy majd mikor maga szabadon választhat, a' sok, félig ismert, 's inkáb érzett mint ismert hasznu, szükségü, kellemü tárgyak közül azt választhassa, mihez nagyobb vonzódást, kedvet érez önmagában. Ez a' vonzódás legbizonyosb jele a' ben röjtözött erőnek, reátermettségnek. Jaj neked szegény ifju, kit előre bizonyos életrendre határoztak önkényü, felőled nálad nélkül határozó szüleid!

Távol ama' tudatlan gőgtől, mellynek sulyát vajha még ma is ne kellene éreznünk, hogy apáink 's minnenmagunk ellehetének az élet' finomabb kellemei nélkül; ama' fekete irígységtől, hogy majd utódink meghaladnak bennünk'; ama' gyáva rettegéstől, hogy ifjaink idegen, hiú, puha, csak a' képzelődést éltető gyönyörökbe sülyedve elvesztendik erős, férjfias nemzeti charakterőket! A' mívelt lélek, mívelt szív merengjen bár, el nem merül; 's ha egykettő elmerül, többeket fog a' merengés magasbra szöktetni. A' miveletlen durva nem mereng, mert mindig alant mászik 's igy örök merülésben fuldoklik, 's felszöknie csak egynek is lehetetlen. Az emberiség' czélja fentebb míveltség. Ezt a' Gratiák, nem a' metaphüsikás fejü Németek, sem az udvari pompában úszó Francziák, sem az örök melancholiával teljes Angolok, nem szóval a' gyermekeskedni vénségökben kezdett nyugotiak, sem a' komolyabb, folyvást egy lábon álló keletiek, hanem legtermészetesebben, legkellemetesebben a' hellen Charisek nyujtják, a' mindig egyszerüleg szépek, fiatalok, nyájasok; 's ezek legbiztosabban hellen nyelven szólanak hozzánk. A' Gratiák minden rendet, minden nemet, minden kort és hivatalt ékesitenek; minden ügyet szebb, kedvesb színben öltöztetnek; minden bajt és fájdalmat szelídebbé, türhetőbbé edzenek, 's még a' legvadabb történetekben is emberiségre emlékeztetnek bennünket. A' Gratiák' felkentjének haragja is kellemetesb, mint a' beavatlannak mosolygása, 's millyen lehet még szeretete, barátsága!

Mennyit fogánk nyerni, ha a' latin nyelv' izzasztó tanulásában eltöltött több esztendőnek csak egy negyedét is a' hellennek szenteltük volna! 's mennyit vesztének most, midőn a' hellent épen nem, amazt csak külsejéről ismerjük, épen azért, mert az elsőt épen nem ismerjük. Miként is ismerhetnők lelkét annak a' bár egész életünkön át tanult nyelvnek, melly ama nélkül még csak atyát, anyát sem tud mondani? melly a' művészség' neveit, valamint majd minden mesterséget és tudományt, minden szépet és jót, együlegyig a' Hellenektől költsönözte, elannyira, hogy még szavakat sem tuda vagy mere magából teremteni *nisi graeco fonte cadant parce detorta! — Graiis ingenium, graiis dedit ore rotundo musa loqui. — Quibus nil est negatum; nobis non licet esse tam disertis!* Igy Róma' neves irói: Horatius és Martialis.

Kikelvén az iskolai feszességből, a' szépet szomjuhozó fiatal lélek, érezvén magában a' hellen nyelv' ismeretének hiányát, annak tanulására későbben adja magát; 's szerencsésnek mondhatni őt, hacsak középszerüségig viheti is benne jártasságát; ha szótár' segédével kinyomozhatja a' classicusoknak értelmöket. Idegen forrásokból, vagy legfőbb idegen nyelven nyujtott honiakból kell előbb a' hellen szokásokat, gondolkozásmódot tanulnunk, hogy nyelvöket 's műveiket érthessük; holott ellenkezőleg kell vala ezt tennünk, 's a' nemzeti charaktert, szellemet, gondolkozás- és szólásmódot a' nemzeti nyelvből magából kifejtenünk. Csak egy illy munkálódás érdemelheti meg a' valódi studium', tanultság derék nevét.

Illy csekély, fogyatkozott lévén ismeretségünk a' hellen nyelvvel, mi csuda, ha annak szellemébe tökéletesen nem hathatunk; annak szépségeit, kellemeit, csak árnyékban, 's árnyékban is igen homályosban sejtjük? Annyit mondhatunk, hogy emberi nyelvet, a' hellennél tökéletesebbet alig gondolhatni, akár tekintsük annak kimeríthetetlen bőségét, mellyből minden különös fogatnak, ideának, érzésnek, tárgynak, cselekedetnek, ezeknek legkisebb, lefinomabb különzésökre, alig sejdíthető változásokra külön 's külön szavak merítetnek. Csak egy példát, a' legközönségesebbet, legyen elég említenem: az igére, mellyel szólást, mondást, beszédet jelentünk, csak magából Homérosból én tizenegy egyszerü külön igét jegyzék meg, alig egy órai olvasás alatt. — Akár tekintsük annak csuda hajlékonyságát, engedékenységét a' származtatásokban és összetételekben, hol a' latin annyira makacs, hogy majd minden honi műszavak nélkül áll, elöntve hellenekkel, mellyeket, hanemha körülirással akar élni, önmagából ki nem teremthet. Akár ama' rövid, sokat mondó kerekdedségét, mellyet Horatius magasztal; akár nyájasságát, mellyen kegyek és kellemek ömlenek el, 's gyönyörü emberi fennségét, melly isten-embereket illet: minden azt kiáltja, hogy a' hellen nyelv az emberi találmányok között a' legremekebb. 'S melly korán leve ez a' nyelv illyen: az első költőkben, Orpheosban, Homérosban és Hesiodosban az, csekély különbségekkel, mi a' későbbekben; azt vélnéd, egy isten' ajándéka az, mindjárt eredetében legtökéletesb ajándék. A' különféle dialektek, mellyek a' költői szabadságnak, szépvegyületü hangnak annyira kedveznek, már azokban mutatkoznak. 'S ha a' későbbi költők, különösen a' lantosok és dramatikusok amazokat lágy, gyenge ecsetökkel, mellyekkel érzelmeket festenek, bájolva felmulják; ezek az utóbbiakat férfias charakter' rajzoltával mulják fel és természetességgel. — Feltalálni a' nyelvben a' nemzet' legkisebb vonásait: maga az a' szüntelen változás, könnyelmüség, hiuság, állhatatlanság, visszálkodás, fortély, melly közmondássá vált, nyilván kitünik belőle. Itt majd minden külön tartománynak külön ejtése; minden Irónak saját nyelve 's tolla; minden kornak külön tulajdona, színe a' legnagyobb különféleséget, a' mindenkori változást, a' legszebb vegyületet árulja el.

Ki ne irígyelje a' hellen költőknek szerencséjüket, kik illy nemzet közepén; illyen ég alatt, a' természet' gyönyörü virányain; illyen hajlékony, szabad, minden kény' és kéjnek engedékeny nyelven énekelhetének!? A' férjfias hősi atticismus, a' nyájas édes ionismus, az egyszerü dorismus, a' poétai nyelvvel szabadon hajlongó äolismus — mellyekkel majd külön, majd vegyest, kedve kéje szerint, minden fennakadás nélkül, tárgyával egyezőleg élhete 's élt a' hellen költő — mennyi könnyüséget, mennyi bizonyos győzelmet nyujta, teremte a' választani, alkalmazni, vegyítni csinyán tudó lelkes költőnek! Nem kelle rettegnie, hogy nemzete az új színben meg fog ütközni. Nem félté a' hellen nemzet nyelvét újításoktól, nem, nemzeti charakterét az új meg új színektől: fő charaktere az újság kivánata és a' mindenkori változás szépítés, charakterének eleme. Minden szépet gyermeki kedvvel ölele; 's ismét leteve, feledé azt hason könnyüséggel 's új báb után futott. „Sub nutrice puella velut si luderet infans" mond igen szépen Horátius.

Jegyz. Egy nagy hiány, kipótolhatatlan kár, hogy a' valódi tiszta hellen kimondás örökre eltünt. A' hajdan nagy nemzet' most is élő sarjadéka nem az a' nép többé, mellytől azt tanulhatnók. Megvesztegeté az nyelvét, feledé a' szépejtést. Az a' nyelv, mellyen annyi csuda történt, ma csak könyvekben éldegel; ezek' szerzőik már több század óta nincsenek, 's közülök egy sem támad fel, ki énekét fülünkbe zengené, 's a' helyes kimondást, mellytől annyi függ, visszaállítaná. — Az új grammatikusok, ugy tetszik, nem legjobb szolgálatot tettenek e' nyelvnek, 's e' nyelvet tisztán olvasni kivánóknak. Az olvasást segítő jelek, mellyekre a' még élő nemzetnek szüksége nem volt, azon korban hozattak, melly megromlott izléssel birt, és gyakran erőltetik a' különben természetes, szabad hangszállongást. Ha ki ezek szerint olvassa a' hellen verseket, az ezen itélet' igazságát tüstínt tapasztalja. A' hellen könnyen lebegő, édesen zengő, harmóniás ejtést az fogja legbizonyosabban megközelíteni, a' ki jól kitanulván költőkből a' tagok' természetes, vagy helyzettől függő tulajdonságokat, egyszersmind a' tárgyhoz, az indulatokhoz, a' körnvülményekhez szabja ejtéseit.

Felette megvesztegette, véleményem szerint, a' helyes ejtést a' hangzók tulajdon hangjaiknak eltévesztésük: mikor a' kettősöknek (diphtongusoknak) a' latin nyelv' akár, mi nem hihető, eredeti, akár, 's ez hihetőbb, későbben becsúszott ejtése szerint egyszerü hang tulajdonítatik, 's az αι έ-nek, az ει, οι ί-nek mondatik; mikor a' tulajdon ι hang még ezen fölül az η és υ formáknak is adatik, úgy hogy e' szerint a' visszás szabás szerint öt külön formán ι hanggal terheltetik az a' különben annyira csínos, kényes hellen nyelv. Ha ki e' szerint olvas, annak csak dűl a' sok *ί* hang szájából. Vegyünk egykét homérosi verset például, 's álljon elől mindjárt az első, hogy távol keresésünk szavunk' igazságát gyanússá ne tegye:

Μῆνιν ἀέιδε Θεά Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος.
az uj olvasás szerint:
Mínin aide Thea Pîliiadeó Akhilios.
látod egy versben a' nyolcz *ι*-t!
Vedd a' 26dikat:
Μήσε, γέρον, κοιλησιν ἐγώ πὰρά νηυσὶ κιχεὶω.
az uj olvasás szerint:
Mí sze geron, kiliszin egó para niiszi kikhio.
csudáld a' kilencz *ι*-t.
Rekeszd a' negyvenedikkel:
Ἢ εἰ δή ποτέ τοι κατά πίονα μηρί᾽ ἔκηα.
az uj olvasás szerint:
I i di poté ti kata píona miri ekia.

'S nevesd a' nyerítő Helleneket! 's hitesd el magaddal, hogy Homéros igy nem olvasott, 's igy olvastatni nem akar, kit magát is e' szerint Homirosnak kellene mondanunk. Tudniillik azok a' jó latinizáló grammatikusok nem tudták, hogy az *e* és *i* tiszta hangokon kívül még egyéb hangok is vannak. Ha magyarúl tudtak volna, 's a' hellen hangokat inkább e' miénkből mint sem a' szük latinból akarnák meghatározni, tudták volna, 's nem eszelősködnek. Ma a' hellen majd folyvást hason hangzatu nyelvet csak magyar tudná leghelyesebben beszélni. Mennyi ösztön csak ez is annak szorgalmatosb tanulására!

4.

HELLEN ÉS MAGYAR NYELV.

Többen iparkodtak hazánk' tudósai közül a' magyar nyelvnek rokonságát, majd a' keleti — mint Beregszászi — majd az éjszaki — Sajnovics és Gyarmathi — régi nyelvekkel kimutatni, kiknek nyomdokikon indulván a' mélyen látó nyelvtudós Révai, készíté a' sűrü homályt szétoszlató nagy grammatikát. Hason rokonságát nyelvünknek kezdé újabban mutogatni egy nyelvtudósunk a' hellennel is, mennyi szerencsével, vagy inkább reménynyel? most ide nem tartozik; kettőt még is bátor vagyok megjegyezni: először: hogy ha bár bizonyos volna is rokonságunk a' Pelasgokhoz, Hellas' legrégibb lakosihoz; mivel még is Herodotos szerint olly nyelvet beszéltek, mellyet a' Hellenek nem értettek, rokonságát nyelvünknek a' classicai hellennel hasztalan vitatnók; másodszor: néhány szavaknak hason hangok és értelmök, bár milly nyilván legyen az, épen nem szolgál okúl a' két nyelv közötti rokonságot hinnünk.

Mikor azért én a' két nyelvet összevetve vizsgálom, nem az czélom, hogy akár egyiknek a' másikból lett származtát, akár mindkettőnek egy harmadikból, mint közanyából eredtét hozzam ki; akár végre a' kettőnek bár miféle rokonságát tanítsam: hanem közelebbi czélom ugyan az, hogy miután a' hellennek minden egyéb nyelvfeletti elsőségét közönségesen megismerjük, a' miénknek ahhoz közelségét, itt ott még felettiségét is kimutassam. Távolabbi czélom pedig ezen összevetésben nyelvünkre némi-nemü világot deríteni 's azt, a' mi benne eddig csak a' köznép' szájába illő csekélységnek, vagy irói önkénynek 's makacsságnak, vagy még hibának is tartatott, fontosnak, alaposnak, igaznak, legalább nem helytelennek láttatni.

Nem szünik a' panasz Iróink ellen, hogy az irásban egymás közt meghasonlanak 's folyvást egyetlenkednek; 's a' panasz azért nem szünik, mert a' hasonlás sem, 's ez azért nem, mert az egyetlenkedés' okai folyvást maradnak. Vannak tudatlan Irók, vannak gondatlanok, vannak makacsok, 's ezeket 's ezeknek eltéréseiket nem védem; de azt kérdem, ha hát ez az egyetlenség, átalán véve, jele-e a' nyelv 's irás' tökéletlenségének? akadálya-e további mívelődésének? Én nyugodtan felelem: nem; sőt örömmel adom hozzá, hogy épen az egyetlenség jele nyelvünk' sokféleségének, minden nyelv' legszerencsésb tulajdonságának; a' további mívelődésnek pedig legbizonyosb leghatalmasb rúgója. Holt az, a' mi nem mozog, 's csak az él, a' mi folyvást mozgásban szállong; 's változik.

Az egyetlenség' okai nálunk többfélék: majd az etymologiának nemléte vagy bizonytalansága, melly hiány minden nyelvvel közös, majd a' különböző ejtés és a' széphang iránti változó itélet és izlés, 's az a' kisebb nagyobb tisztelet, mellyel beszélőink 's Iróink az új vagy régi szokáshoz, az etümologiához vagy euphoniához ragaszkodnak inkább. Végre magának a' nyelvnek különfélesége 's az a' szabad hajlongása, melly nem vétke, de erőnye és dísze.

Ki fog ezen összehasonlításból tetszeni, hogy a' Hellenek szintúgy sőt még inkább egyetlenkednek a' beszédben szinte mint az irásban, 's nem csak nem törtek egységre, sőt teljes szabadságot vevének 's adának egymásnak választani a' sokféléből; 's én azt hiszem, hogy épen ez a' különbözés tevé a' hellen nyelvet olly csuda erejüvé és szépségüvé. — Rendre fogunk menni, előbb ugyan az egyes betükön és tagokon; aztán a' beszéd főbb részein keresztül; majd a' hangmérsékletről és származtatásról, az úgy nevezett szócsinálásról is szólandunk valamit.

A.

A' betük és tagok.

a) *A' rokonhangu magánhangzók.* — Azokon kívül, mellyek majd minden nyelvben egyezőleg találtatnak, különösen rokonhanguak a' hellen és magyar nyelvben a' következendők:

ε, η = e, é: *σεληνη* (*hold*) = *szerényé.*
ο, ω = o, ó: *μορμω* (*ijesztés*) = *forró.*
υ = ü: *ὑς* (*disznó*) = *hűs.*

Jegyz. A' hellen ε, ο mindig rövid; η, ω mindig hosszu; az υ közös; szinte igy a' magyar e, o; é, ó; ü, ű.

b) *A' rokonhangu kettősök* (*diphtongi.*) — A' latin nyelvet a' mai kimondás szerint tanuló Magyarok, mivel abban a' holt nyelvben ma a' diphtongok egy egyszerü hangot adnak, azt vélvén a' diphtong' természetéhez szükségesnek, hogy a' két összefoglalt hangzó csak egyszerü hangot adjon; mivel a' magyar nyelvben ez az eset nem jő elé, elhitették magokkal, hogy a' mi nyelvünkben nincsenek diphtongok; 's még haragvék is a' nagyobb rész, ha ki illyeneket kimutatni törekvék. Ha meggondolják vala, hogy az egyszerü hangnak kábaság két hangzót adni; hogy, ha az *ae* eredetileg is csupa *e* hangot adott, hihetetlen, hogy a' Rómaiak *ae*-vel éltek légyen; hogy a' Hellenek, kiktől tanultak a' Rómaiak, bizonyosan mind a' kettőt hallatták a' kimondásban: a' dolgot megfordítva fogják tanítani, t. i. hogy a' latin nyelvben, a' mai kimondás szerint, nincs diphtong, van pedig a' magyarban, 's ezek ím' a' Hellenekkel egyezőleg a' következendők:

αι = ai ár, aj áj: *ἄι (jaj)* = *máj* és *mai; γαια (föld)* = *mája;*
μοιραι = ***marhái*** v. ***marháji.*** Igy: ***baj, báj*** 'stb.
ει = *ei, éi, ej éj: Ποσειδων* (Neptun) = *felejtni; βασιλει (királynak)*
= ***fejedelmei.*** Igy: ***éj téj*** 'stb.
οι = oj: *οικος (ház)* = ***bojtos.***

Jegyz. Kazinczy kezdé, 's már többen 1.) jól követik, egy tagba összehuzni ezeket; melly olvasztások épen olly szépek, mint az elválasztások a' hellen költőknél. Tudjuk, hogy *házai, énekei,* többes számu neveinkben az *i* birtokot jelentő 's azért nem a' gyökér sajátja; de hát a' latin és hellen második és harmadik egyes számu eseteikben az *e* v. *i* melly oda forrasztatik az *a*-hoz, gyökér sajátja-e, 's nem inkább birtokot, tulajdont jelentő betü-e? Különben is mind természetesen olvad az össze, a' mi törvényesen olvad össze a' nyelvben. Fábchich is meré oldni 's irni: *iátszik játszik* helyett.

2.) Voltak, mint Kalmár (Prodrom) kik hosszú hangzóinkban láttak kettősöket. Nem tagadhatni, hogy igen gyakran két összeolvadt hangzó hallatszik ezekben, 's a' régiek két hangzóval is irták. De azért, mert természetesen hosszú valamelly hangzó, nem következik, hogy kettőből olvadt össze; a' sejtett kettős hang sem minden hosszúban találtatik: az *á, ó, ú*-ban bizonyosan nem; a' többiben is csak a' köznép' szájában némelly vidéken, p. o. a' Palóczoknál. A' régiek végre, mert nem saját betükkel éltek, csupán szükségből kettőzteték a' hosszú hangzókat, 's ezt sem tevék egyezőleg, sem állhatatosan. Nem fog uton kívül lenni, a' régiek' irásmódjukat röviden kimutatni, 's itt egyedül a' hangzókra nézve:

á = a, v. aa, de ritkábban.
a = a, v. o 's ez gyakrabban.
é = e v. ee, v. i.
e = e v. i ritkábban.
í = i v. y. Igy a' rövid is.
ó = o, u, ov és w.
o = o, u, vv, uv.

ú = u, v, w.
u = u, v.
ő = u, v, w, o̔, eo, eu, ev, *ρ*.
ö = e, i, u, o̔.
ű = u, u̔.
ü = w, i, v, y, u̔.

Kitetszik innen, hogy csak az *á* és *é*-ben kettőztettek ollykor az *a* és *e*; de épen azért, mert ugyan azon hang kettőztetett, diphtongnak nem mondhatni, melly két különböző hangnak vegyületéből szármozik. Előbb tarthatnók diphtongnak az *ő* és *ű* hangzókat, mellyek *e* és *o*, *i* és *u* vegyült hangot látszanak adni, valamint a' rövid *ö* és *ü* is. Ezek igy hasonlíthatnának a' hellen lappangó (*impropriáknak* nevezik) diphtongokhoz, millyenek különösen az *υι*, *ηυ*, *ωυ*. — Megjegyzésre méltó az is, hogy a' Hellenek is régi időben a' hosszú *e* és *o* hangot hihetőleg a' rövideknek kettőztetésekkel irták: *εε*, *οο*; mellyek utóbb imigy olvadtak egygyé: *EΞ* (*Π*) és *ω Ω*, v. *ω*. Hihetőleg tehát hibáznak azok a' philologusok, kik e' kettőt is a' későbben talált formák közé számlálják; csak össze vonott betük ezek, nem újan találtak.

cz) ***A' rokonhangu mássalhangzók.*** — A' majd minden nyelvben rokonhanguakon kívül:

ζ = z: *ζαβα* (***pánczél***) = ***zabla***; *ζαγκλη* (sarló) ***zarló***.
κ = k: *κορμος* (törzsök) ***kormos***.
υ = v (két magánhangzó között): *ευετυς* (***boldogság***) = ***evet***.

Jegyz. A' magyarban szépen majd össze majd felolvasztatik az *u* és *ü*: *daru*, *darv*, *kedü*, *kedv*; *daruas*, *kedües*, *darvas*, *kedves*; nagy könnyüségökre a' költőknek; 's igy volt ez a' Helleneknél is.

d) ***A' magánhangzók' változásaikban.*** — Mit a' Hellenek különféle dialektusaikban tettek, azt teszik a' Magyarok különböző időre 's helyre nézve, t. i. a' betüket különféleleg változtatják el igen gyakran. Ezennel a' magánhangzókon megyünk át.

α = *ε* vagy *η* (á = é; a = e): *τεσσερα*, *τεσσαρα* (***négy***); *ὑαλος*, *υελος* (***üveg***); *σοφια*, *σοφιη* (***bölcseseg̀***); *ναυς*, *νηυς* (***hajó***); ***csal***, ***csel***; ***család***, ***cseléd***; ***akadály***, ***akadély*** v. ***akadék***; ***András***, ***Endre***. — Igy ma mi mondjuk és irjuk: ***halálnak***, ***paradicsomban***: a' régiek mondák és irák: *halálnek*, *paradicsomben*, melly szólásmód ma is fenn van hazánk' némelly vidékein.

α = ο vagy ω (á = ó, a = o) μαλαχη, μολοχη (*málva*) στρατος, στροτος (*tábor*, *hadnép*) κραζω, κρωρω (*kiáltok*); χρεια, χρειω (*haszonvét.*) Nálunk ez igen gyakran történik legsűl a' rövidekben és a' köznépnél: *házam*, *házom*; *háza*, *házo*; kamara (καμαρα, *camera.*) *komora*; *arcz*, *orcza*; *tollad*, *tollod*; *halt*, *holt*; *magas*, *magos*; *szokosztja vola* (Régi halotti besz.) *szakasztja vala*. A' hosszuk ritkábban cseréltetnek: *óma*, *szóma*, *alma*, *szalma* helyett a' köznép' szájában; hajdan: *házóá*, *házává* helyett (halott. besz.) Annál gyakrabban cseréltetik fel nálunk a' hosszú 's rövid egymással: *nyár*, *nyarat*; *adok*, *ad*, *ád*; *hagyok*, *hagy*, *hágy*. Valamint a' Helleneknél υ áll néha α helyett p. o. συρκες (*hus*) σαρκες helyett; úgy nálunk (Molnár Albert) *ártuni*, *ártani* helyett. A' halotti beszédben *muga*, *maga* helyett, hanemha, mint Révai hiszi, az *o u* helyett áll.

ε = α (e = a) τεμνω, ταμνω (metszek); φρεσι (φρην-ből, *elme*) φρασι. Nálunk felcseréltetnek: *gelegenye*, *galagonya*; *deli*, *dali*. l. fenn.

ε = η (e = é) καλεω, καληω (*hívom*); *szél*, *szelet*; *beli*, *béli*; *mer*, *mér*; *ver*, *vér* 'stb.

ε = ι (e = i) ὁδε, ὁδι ταδε, ταδι (ez az); *egyenes*, *igyenes*; *keze*, *kezi*; *bére*, *béri* a' közbeszédben; *mige zocostia* (halott. besz.) *megszakasztja*. — Nálunk az *e* és *ö* széltében felcseréltetnek a' nagy rokonság miatt: *sötét*, *setét*; *röpül*, *repül*; *pör*, *per*; *szerzés*, *szörzés*; *betü*, *bötü*; *tükör*, *tüker*; *örömek*, *örömök* 'stb.

η = α (é = á) μηχηνη, μηχανα (*műszer*); πηγη, παγα (*forrás*); hasonló példa nálunk a' már említett *cseléd család*, 's az idegenektől kölcsönözettek: *krajczár kreuzer*; *császár*, *caesar*. Másokban, a' származtakban és kötöttekben törvényesen változik: az *ész* p. o. *ász*-ra: *hal-(é)-ász* 'stb.

η = ο és ω (é = o és ő) az első tudtommal nem találtatik a' Helleneknél; nálunk: *ajándék ajándok*; *szarándék szarándok*. Ellenben a' második a' Helleneknél jő elé: *πτωοσω*, *πτησσω* (*megrettenek*); nálunk pedig *ő* áll *é* helyett: *kérem*, *kőröm*; *megsértett megsőrtött*; *csév csőv.*

Jegyz. Az *elé* és *elő*, különb értelmüek lévén, rosszul cseréltetnek fel: *előmegyek*, *praeeo*; *elémegyek*, *prodeo.*

ι = η (í = é) *πολιος ποληος* (*városé*); *szelíd szeléd*; *tanít tanét*; *alig alég*; *barnítom barnétom*; Molnár Alb. *barnéjtom.* Nálunk ollykor i = e: *világ*, *velág*; *villa*, *vella*; *ifju*, *efju* Molnár Alb.

ι = υ (i = ü): a' Helleneknél ritkábban: *τριφαλια τρυφαλεια* (*három taréju sisak*) *καινω* fut. *κανσω* (*gyujtom.*) Nálunk gyakrabban: *dics*, *dücs*; *idő*, *üdő*; *míves*, *műves.* Nálunk még az *i* és *u* is felcseréltetnek: *lyik*, *lyuk*; *tik*, *tyuk*; tudva van, hogy régieink *y*-nal éltek a' rövid *i* helyett *l.* 209. *lap.*

ο = α (o = a) *εικοσι*, *εικασι* (*húsz*); *οσσα*, *ασσα* (*akarmik*) ὁμου, ἁμα (*együtt.*) Nálunk még gyakrabban: *ovas*, *avas*; *bolha*, *balha*; *asztalnok*, *asztalnak*; *bajnok*, *bajnak.* Az idegenekben különösen az *o* és *i* cseréltetnek fel: *abroncs*, *abrincs*; *oskola*, *iskola.*

ο = υ (o = u): *ονομα*, *ονυμα* (*név*); ὁμοιον, ὑμοιον (*hasonló*); *házbol*, *házbul*; *járol*, *járul*; *podva*, *pudva.* Igy a' régiek irták: *hug*, *pukul*; *hogy*, *pokol* helyett.

Jegyz. Figyelmet érdemel a' Horvát István úr feléleztette irásmód, mellyet ezen munkámban vettem fel először én is: *kalapuk*, *kalapok (kalapjok)* helyett, az az: a' többes számu harmadik személyü birtokos esetben *o* helyett *u*-val; *e* vagy *ö* helyett *ü*-vel élni. Ezt az irásmódot, látván a' nyelv' szelleméből az efféle felcserélésnek szabadságát, kettő ajánlja: első az, hogy több vidéken hallani azt a' közbeszédben: *attyuk*, *annyuk* 'stb. a' második, a' mi fontosb, hogy illy módon a' birtokot jelentő többes szám a' független többestől folyvást megkülönböztetik: *házuk házok*; *tudományuk tudományok*; *ökrük ökrök*; 's igy már nem fog ellenvetésül szolgálhatni a' dévaj szeszély, hogy a' *Magyarok' ökrök*, mert már nem *ökrök* hanem *ökrük* lesz a' Magyaroknak. — De itt most az a' kérdés támadhat, vallyon nem kellene-e az *ő* névmást is, mellyből ered az a' személyes ragaszték *ü*-nek mondanunk, mint több vidéken mondják is? Azonban látjuk, hogy a' névmások mint ragasztékok nem egyféléleg változnak.

ω = α (ó = a) μουσων, μουσαν (*Músáké*); γελων, γελαν (nevető); πρωτος, πρατος (első.) Nálunk ritkábban: *csónak* (csónok) *csanak*; *zanót*, *zanat*.

ω = ο (ó = o) ὥρα, ὅρα (*óra*); ερως, ερος (*szerelem*); ζωη, ζοη (*élet.*) Nálunk: *ból*, *bol*; *ágyból*, *ágybol*, nagy könnyüségökre költőinknek. Régieink irták: *bódog*, *hód*, *hónap*, *kódus*, *fót*; 's a' köznép ma is igy szól, mi pedig *l*-et szurunk közbe 's feloldjuk a' hosszú *o*-t: *boldog*, *hold*, *holnap*, *koldus*, *folt*. Szertelen dolgot cselekszenek, kik ezen esetben is megtartják a' hosszú hangot.

Jegyz. Hód és *hold*; *hónap* és *holnap!* nincs-e, legalább nem lehetne-e különbség? *hód (jugerum) egy hódföld*; *hold (luna)* az éj' változó napja; *hónap (mensis)*, 's innen a' *hava*, *sz.* Györgу' *hava*; *holnap (crastinum)* mintha mondani akarnók: hol, mikor, ismét nap lesz, t. i. a' közel éjre virradó nap.

ω = υ (ó = ú) κελωνη, κελυνη (*teknyős.*) Nálunk igen gyakran: *azóta*, *azúta*; *alól*, *alúl*; *lótól*, *lótúl* 's *lútúl*.

ου = αο, α, ο, ω (u = ú) Αινειου, Αινειαο (*Éneásé*); ὁμου, ὁμα (*együtt*); παρθενους, παρθενος (*szűzeket*); μουσα, μωσα (*Músa*) ουρανος, ωρανος (*ég.*) Mi a' hosszú 's rövid *u*-t egymással gyakran és könnyen cseréljük fel: *ur*, *úr*; kivált hol a' szó nevekedik: *uram*, *tudom*, *turok*; *úr*, *túd*, *túr* gyökerektől. Igen sok fő és mellék nevek végződnek nálunk *u*-val, ezen esetben mások hosszúnak mások rövidnek veszik azt, a' költők pedig szabadságokkal élnek. Élünk még *u* helyett *a*-val is: *kukuk*, *kakuk*; gyakrabban *o*-val: *bucsu*, *bócsu*; *csuda*, *csoda*; *tompul*, *tompol*; a' Göcsei mondja: *micsida*, *kicsida*, *micsoda*, *micsuda* 'stb. helyett.

υ = ι (ü = i) ὑφοθεν, ιφοθεν (*fölülről*); ὑπὰρ ἱπαρ (*látás*); δυπος, διπος (*kétlábu.*) A' magyarban: *dühös*, *dihes*; *együgyü*, *egyigyü*; azért is *ügy*, *igy*; *ügyekszem*, *igyekszem* *ünnep* (*ülnép*) *innep*; *bükk*, *bikk*; *fül*, *fil* (Párizp.) Felcseréltetik nálunk *ö*-vel is (ez a' hang, hanem ha az οι diphtong közelít hozzá, a' Helleneknél ismeretlen volt): *dölni*, *dülni*; *dőzsölni*, *dőzsülni*; *bő*, *bű*; *bőr*, *bűr*; *cső*, *csű*.

d) *A' kettősök' változásaikban.* — Ezek a' Helleneknél, nem különben mint az egyes hangzók, felcseréltetnek majd egymással majd egyszerü, többnyire hosszú, ritkán rövid magánhangzókkal: *γαια* (*föld*) *γεομετρησ* (*földmérő*); *παλαιος* (*régi*) *παληος* (ugyan az); *κλειδας*, *κλαδας* (*kulcsokat*); *φιλειν*, *φιλην* (*szeretni*); *κτεινω*, *κταινω* (*ölök*) *ονειρος*, *ονοιρος* (*álom*); *πλειν*, *πλευν* (*több*); *λογου*, *λογοιο* (*ok*, *beszéd.*) A' magyarban is történnek hasonlók: *ohajt*, *ohít* (Tinódi); *ájtatos*, *áhítatos*; *énekei*, *éneki*; *fej*, *fő*; *elejbe*, *elébe*, *elibe.*

Végre a' magánhangzók valamint a' hellenben majd összevonulnak (crasis), majd megoszlanak (diaeresis) majd felvétetnek (paragoge) majd ismét kilöketnek (syncope); úgy a' magyarban is: a' Helleneknél összevonulnak: *ποειω*, *ποῖω* (*csinálok*) *γελαεις*, *γελας* (*mosolygsz*); *ποδεης*, *ποδῆς* (*lábok*) *αληθεος*, *αληθους* (*igazé.*) A' magyarban: *társai*, *társi*; az összetettekben: *hálaadás*, *háladás*; *gazdauram*, *gazduram*; *oda ideadja*, *od idadja*; *lelkiismeret*, *lelkismeret*; *kétségbeesés*, *kétségbesés* 'stb. — A' Helleneknél megoszlanak leggyakrabban a' kettősök úgy hogy az egyhangu kettős két különös hangot ad; 's ez nálunk is igy történik, mint fennlátók. A' Helleneknél felvétetnek: *δαπεδον*, *εδαπεδον* (*pallózat*, igazabban *lábalzat*, v. *láball*); *πυλωρος*, *πυλαωρος* (*kapuőr.*) A' Magyaroknál: *bajsz*, *bajusz*; *szélt*, *szelet*; *hajtok*, *hajítok*; *irt*, *irott*; *halld*, *halljad*; igy több mássalhangzón végződő egytagu szavakban, mint: *méh*, *máj*, *csőv*; *méhe*, *mája*, *csőve.* — Fábchichnál: *énekelettünk*; *selyemes*; *csurogat*; *tevett.* — A' Helleneknél kilöketnek: *αστεροπη*, *στεροπη* (*villám*) *παιδανος*, *παιδνος* (*gyermekes*) *εγενετο*, *εγεντο* (*lőn.*) A' Magyaroknál: *énekelek*, *éneklek*; *esküszöm*, *eskszem*; *aluvás*, *alvás*; szükségképen: *szerelmet*, *szerelemet* helyett.

e) *A' mássalhangzók' változásaikban.* — A' felette kényes Hellenek a' széphang kedvéért folyvást sértik az etümologiát; főtörvényök, hogy a' három osztályu betük folyvást vagy késérjék vagy kerüljék egymást: a' vékony vékonynyal; a' kemény keménynyel; a' közép középpel párosodik (*tenuis tenuem; media mediam; adspirata adspiratam post se requirit.*) Mi illy kényesek a' magánhangzókra nem pedig a' mássalhangzókra vagyunk; ezekre nézve csak az idegenektől költsönözöttekben szokuk, különösen a' szó' elején összehalmozott mássalhangzókat megoszlatni, majd előre, majd közbe tévén egy magánhangzót. Azonban szükséges változások történnek nálunk is némelly esetekben. A' Hellen ezeket: *β*, *π*, *φ*; *δ*, *τ*, *ϑ*; *γ*, *ξ*, *κ*; szüntelen cserélgeti a' széphang kedvéért; hasonlólag teszen a' Magyar bizonyos esetekben ezekkel: *gy*, *cs*, *m*, *s*, *sz*, *t*, *ny*, és *v*. A' birtokos név *j* ragasztóját, 's a' parancsoló mód' ugyan *j* charakteristikáját nem szenvedvén magok mellett vagy egészen kiugratják, vagy magok kettőztetésével, vagy másnak felvételével pótolják: *faggyu*, *faggya*; *hattyú*, *hattya*; *hagy*, *haggya*; *kalács*, *kaláccsa* v. *kalácsa*; *malom*, *malma*; *olvas*, *olvassa*; *kalász*, *kalásza*; *tanít*, *taníts*; *anya*, *annya*; *műv*, *műve*; *fagygyúja*, *hagyja*, *kalácsja*, *malomja*, *olvasja*, *kalászja*, *tanítja*, *anyja*, *művje*, v. *műje* helyett. Mások a' *taníts* helyett *tanijj*; *tanijjon*, *tanítson* helyett, a' gyökér *t* betünek kiugratásával.

De itt nem ollyanokról van szó, mellyek vagy szükségképen, vagy a' széphang vagy a' már megrögzött szokás kedvéért törvény ellen változnak; hanem inkább azokról, mellyek szabadon, minden törvénysértés nélkül változhatnak; 's illyenek valamint a' Helleneknél úgy nálunk is számosan vannak, 's talán csak nálok és nálunk olly számosan. — A' változás módjai ím ezek: a) felcserélés; b) kettőztetés; c) egyszerítés; d) beszövés; e) kiugratás; f) általtétel. Ollyanokat iparkodom felhozni, mellyek alkalmasint egyeznek.

a) FELCSERÉLÉS.

A' Helleneknél.	*A' Magyaroknál.*
γναπτω, *κναπτω* *gerebelek.*	*gunyhó*, *kunyhó*; *lyuk*, *lyuggat.*
διαπλουτος, *ζιαπλουτος* *igen gazdag.*	*esdeklek*, *esdeglek*; *csudálkodom*, *csudálkozom.*
ηλθον, *ηνθον*, *jöjj.*	*addig*, *eddig*, *adzig*, *edzig*, eredetileg: *az-ig*, *ez-ig*; v. *azdig*, *ezdig.*
βελτιστος, *βεντιστος* *legjobb.*	*búsolgás*, *búsongás*; *talál*, *tanál.*
επιστοβειν, *επιστομειν* *kinevetni.*	*alkotmány*, *alkotvány*; *bámulok*, *bávulok.*

πεντε, πεμτε, öt.
μεν, μες, ugyan.
σμικρον, ζμικρον, kicsiny.
σμυρνα, ζμυρνα mirha.
Θαρρειν, Θαρσειν, bízni.
ταλασση, ταλαττη tenger.

különb, külömb; talán, talám.
szelel, szenel; part, mart.
szala, zala; szarka, zarka.
csendes, csendesz; Balás, Balázs.
duzzadt, durzadt, duzmadt.
eszem, ettem.

b) KETTŐZTETÉS.

σεληνη, σελλανα, hold.
αμες, αμμες, mi.
οπη, οππη, hol.
οσον, οσσον, mennyi.

felül, fellül; szól, szóll.
ag, agg.
ban, bann; virad, virrad.
mező, mezző; aszu, asszu.

cz) EGYSZERÍTÉS.

τετταρες, τετορες, négy.
καλλιον, καλιον, jobban.

taníttok, tanítok.
ballag, balag; dall, dal.

d) BESZÖVÉS.

μεσμερια, μεσημβρια, dél.
χαλυβικος, χαλυβδικος, aczélos.

bódog, kódus, fót; boldog, koldus, folt.
bezárom, bezárlom. 'S ez' az *l*-el igen gyakran.

e) KIUGRATÁS.

εσθλον, εσλον, jó.
μια, ια (εις), egy.

áldomás, ádomás; bujdosó, búdosó.
egyette, mondja Szalában a' Göcsei *megette* helyett.

f) ÁLTALTÉTEL.

εμμορα, μεμορα, részes.
επρατον, επαρτον, vertem.
κραδιη, καρδια, szív.

facsar, csafar; pök, köp.
kalán, kanál; egyelít, elegyít 'stb.

Ide tartozik a' hellen *ν ἐφελκυστικὸν*, és a' magyar *lan* hozzáadás: *inkábblan, meddiglen.*

Ezeken és a' hasonlókon kívül, mellyek a' két nyelvben közel rokonok, vannak még mind a' kettőben számosan honi sajátságuak. Csak a' magyarból említünk nehányat: a' *j* és *v* majd felvetetnek, majd kihagyatnak, majd felcseréltetnek egymással, azért nyugvóknak, a' keleti nyelv' természetével egyezőleg, neveztetnek: *szív*, *szij*; *szű*, *szí*; *bujik*, *búvik*, *búvott*, *bujt*, *bút*. A' *v* *ú*-val is cseréltetik: *szarv*, *szarú*; *darv*, *darú*; *darvak*, *daruk*. — Régenten is ma is a' parancsolóban *ts* helyett *jj* hallik sok vidéken: *segíts*, *segijj*; *utasíts*, *utasijj*. Majd a' *j* *gy*-val cseréltetik: *hajítok*, *hagyítok*; majd *h*-val: *ájítat*, *áhítat*. A' *gy* *cs*-sel: *agyarkodik*, *acsarkodik*; az *sz* *cz*-vel: *bajusz*, *bajucz*; *baraszk*, *baraczk*; az *s* *cs*-sel: *suttogok*, *csuttogok*; a' *d* *sz*-vel: *dicsekedem*, *dicsekszem*; *haragudom*, *haragszom*; mindig az előtti hangzónak helyes kiugratásával: *cselekedem*, *cselekszem*. Innen a' féligmult idő és a' részesülő új változással: *dicsekvém*, *dicsekvő*; *haragvám*, *haragvó*; *cselekvém*, *cselekvő*. 'S melly szép változásokon megyen át az *aluszik*, *alkuszik*; *esküszik* ige! *aluszom*, *alszom*, *aluvám*, *alvám*; *alunnám*, *alunni*, *alvó*, *alván*, *alva*; igy *alkszik*, *eskszik*, 'stb. Innen *alhatik*, *altatik*, *alkhatik*, *eskhetik* 'stb. 'S ez mind onnan, hogy a' *d* *sz*-vel, az *sz* *v*-vel felcserélhető, a' *v* pedig nyelvünk természete szerint kiugrasztható.

B.

A' beszéd' részei.

a) Kezdjük a' névmutatón, mellyel a' Hellen nem különben mint a' Magyar, gyakran csuda megegyezéssel, különféléleg és sokszor él. Fő hivatala ennek mind a' két nyelvben a' főtárgynak meghatározása, melly esetben nálunk az ige is határozott formát veszen fel, mi nem történik a' hellenben, 's nyelvünknek ez kitünő felsősége azon. Már e' szerint a' Hellen és Magyar a' bizonyos személyt vagy dolgot mutatóval jegyzi meg, a' bizonytalant megfosztja attól:

εωϱαϰας τον ανδϱα; }
láttad az embert? } egy bizonyos embert.

εωρακας ανδρα ευδαιμονεςτερον τουτον; }
láttál embert, boldogabbat ennél? } akárkit.

'S melly jól esik ez mind a' két nyelvben ott, hol különben bizonytalan értelmü a' beszéd! János evangelista eme' mondása: *Θεος ην ὁ λογος*, Isten vala az ige, épen olly világos a' két nyelvben, milly homályos a' latinban: Deus erat verbum, mellyik itt a' subiectum? A' Hellen és Magyar kimutathatja azt a' névmutatóval.

Még a' következendőkben tünik ki az egyenlőség:

1) A' Magyar szinte mint a' Hellen a' névmutatónak kitételével vagy elhagyásával jelenti a' szónak tágosb vagy szorosb értelmét:

ὁι πολλοι των φιλοσοφουντων. }
a' sok bölcselkedő. } vulgus, multitudo philosophorum.

Ellenben:

πολλοι των φιλοσοφουντων. }
sok bölcselkedő. } multi philosophorum.

Az első esetben összesen jelentetik a' nagy szám; a' másikban a' nagy számnak nagy része. Illyen a' magyarban ez is: a' sok bölcs; sok a' bölcs.

2) Ékes mind kettőben a' beszéd, mikor a' névmutató a' név előtt is, a' reá következő 's a' névhez tartozó szó előtt is megjelenik; vagy ha a' névnél elhagyatik, megjelenik pedig a' reá következő előtt:

Το της Μαιας βρεφος το αρτι τεχθεν.
Maja' gyermekét a' most szülöttet.
Αλεξανδρος ὁ μεγας.
Sándor, a' nagy.

Jegyz. Nem tudom, mi gyávaságból — talán mert német sajátságunak tartatik — támadták meg némellyek közöttünk az efféle általtételeket: *Hunyadi a' derék; Lajos a' nagy; a' derék Hunyadi; nagy Lajos* helyett? Szép tulajdona ez nyelvünknek; emeli a' beszédet; egyszersmind kikerülteti velünk azt a' szüntelen egyformaságot, mellynél fogva a' melléknév folyvást megelőzi a' főnevet.

3) Szépen egyez a' két nyelv ezekben:

παντες ὁι σοφοι,
mindnyájan a’ bölcsek.
τουτον τον ανδρα,
ezt a’ férjfiat.
προθυμον ἑυρε τον στρατον,
lelkesnek találta a’ sereget.
τον προθυμον ἑυρε στρατον,
a’ lelkes sereget feltalálta.

4) Valamint a’ magyarban a’ névmutató egy a’ mutató névmással: *ez*, *az*; *emez*, *amaz*: úgy a’ Hellen gyakor cserélést teszen a’ kettő között:

ὁ μεν αποπνεει μυρον, ὁ δε τους τυραννους θεραπευει,
az kenetekkel él, ez pedig zsarnokoknak hódol.

Illyen ez is: προ του, *ezelőtt*; ὁδε, *azon*, *ugyanazon*, *ugyanaz*; ὁτι *azért*.

b) A’ főnév, akár kötetlen akár kötött legyen, a’ két nyelvben kevés hason különségekkel bír; a’ származtatás és összefoglalás, tekintvén az elsőnek sokféleségét, mindkettőben temérdek, de a’ másiknak könnyűségében a’ hellen valamint minden egyéb nyelvet maga után hagy, úgy a’ magyart is jóval megelőzi. Innen van; hogy a’ műszavak majd nem valamennyen hellen eredetüek a’ nyugoti nyelvekben. Mi azokat ma is törekedünk sajátunkból eléteremteni, de eddig nem igen boldogulánk. A’ származtatásról egyebütt fogunk szólani, most csak néhány példáit adjuk a’ kötésben sejtett hasonságnak.

1) Nem épen különös, mert majd minden nyelvben feltalálható a’ főnévnek némelly esetekben elhallgatása:

θερμῳ λουεσθαι, melegben mosódzni.
ἡ ορθη, egyenesen, t. i. uton.
την αξιαν αποτινειν, a’ magáét megadni.
ὁι αγαθοι, ὁι κακοι, } ανθρωποι.
a’ jók, a’ rosszak, } emberek.

Egy van különös: Ezeket: mondják, beszélik, tartják, hiszik, t. i. az emberek, mellyeket a' latin személyetlen szenvedőben mond csak jól: dicitur, fertur, creditur, a' Hellen épen úgy adja mint a' Magyar: φασι, λεγουσι, πιστευουσι, t. i. ανθρωποι.

2) A' városok neveiket, mellyeket a' latin praepositio nélkül mond, a' Hellen nem különben mint a' Magyar azzal adja, habár azt néha elhallgatja is közönséges szokása szerint: εν Τροῃ, Trójában; ὑπο Ιλιον, Ilionba; εν Αθηνῃ Athenében 'stb.

3) A' Magyarnak különös ejtésü vocativusa nincs; a' Hellennek van ugyan, de gyakran nominatívussal él helyette. Tiszta ablativusa egyiknek sincs.

cz) A' melléknevek.

1) Mit a' latin közönségesen tiszta ablatívussal mond, azt a' Magyar és Hellen, ez elől az utoljáróval mondja: specie formosus; alakra szép; καλος κατα το ειδος. Croesus erat genere lydus; Krösus nemzetségre lüdiai; Κροισος λυδος κατα γενος. —

2) A' melly fő vagy melléknevek a' latinban gerundiumokkal járnak, mint: tempus dicendi; peritus equitandi; a' Magyar szinte mint a' Hellen tiszta infinitívussal mondja: van idő szólani: lovaglani tanult; καιρος του λεγειν, εμπειρος ἱππιυειν.

3) Valamint a' Magyar a' superlatívust comparatívussal adja nagyító szócska' előtételével: legjobb; ezt teheti, bátor nem szükségből teszi, a' Hellen is: μαλλον βαρυτερος, legnehezebb, βαρυτατος helyett.

d) A' névmás.

1) Valamint a' Hellen, úgy a' Magyar is, a' személyes névmásokat különféle esetekben különféléleg adhatja; a' Hellen mondja: nom. εγω, εγων, ιω, ιωγα 'stb. gen. εμου, μου, εμεο, εμευ, εμοιο, μεο 'stb. dat. εμοι, μοι, εμιν, μιν. A' többesben: nom. ἡμεις, ἥμεες, ἅμες, αμμες 'stb. A' Magyar: én; nekem, énnekem; engem, engemet; mí, mű, mink; minket, bennünk, bennünket.

2) A' birtokos állapotban a' Hellen genitívussal adja a' névmást, bármi esetben legyen a' főnév, ellenkezőleg a' latinnal: *πατηρ ἡμων*, *πατερα ἡμων*, *χειρι εμου*, pater noster — nostri — 'stb. manu mea — mei. — Ez az eset még szebben van a' keleti természetü Magyarban, mikor a' névmás' genitívusát oda függeszti a' birtoki főnévhez: atyám (ém az enyém-ből; kezemmel, a' kézzel, melly enyém 'stb. *λεγει ἑκαστος την ἑαυτου ρωμην*, kiki önerejét beszéli.

3) Igen megegyez a' két nyelv ezekben: *εμαυτου*, enmagam; *σεαυτου*, tenmagad; *ἑαυτου* önmaga. De a' Magyar' felsősége a' Hellenen abban áll, hogy a' többesben változtatja a' névmásokat: min — minnen magunk; tin — tinnen magatok.

4) A' Magyar ezt: maga minden személyhez felveszi; így a' Hellen is ezt: *ἑαυτου*, csak hogy a' Magyar személyes ragasztékkal is különböztet, a' Hellen egyedül igével: szeretjük magunkat *ἑαυτους αγαπωμεν*. Csináljatok magatoknak barátokat; *ποησατε ἑαυτοις φιλους*. Ideje tanácskoznunk magunk közt; *ὡρη δ᾽ ἡμιν εν σφισι μητιασθαι*.

e) Ige.

A' nyelv' ereje épen úgy tünik ki az igékből, azoknak különféle formáikból, külön értelmü hajlásukból, mint a' nemzeté ennek munkásságából. Mennél többféle végzetü, formáju, értelmü 's változásuak az igék, 's mennél nagyobb számuak valamelly nyelvben, annál nagyobb annak hatósága, sőt, ha a' nyelv tüköre a' nemzeti charakternek, ebből magának a' nemzetnek elevenségére, lelkes munkásságára majd nem bizonyos a' következtetés. 'S itt bátran szemközt áll a' Magyar a' Hellennel, 's a' kettőnek összehasonlításából nyilván kitünik, mennyivel dicsőbb a' mi nyelvünk a' legdicsőbb Hellennél.

1) A' Helleneknél néhány időben elől áll a' megszerzés (augmentum) és kettőztetes (reduplicatio), a' Magyarnál hátul: *τυπτω*, *ετυπον*, *τετυφα*, *ετετυφειν*. szün, szün-ik, szünte-nek; kell, kelle-tik, kellettek, kellette-nek.

2) A' Hellen a' végmagánhangzókat összehuzza: *ποεω*, *ποιω*. A' Magyarnak illy sokhangzóu igéi nincsenek, nem is kellemesek azok,

azért szerették magok a' Hellenek összehuzni; inkább a' mássalhangzókat oszlatja meg egy hangzónak közbevetésével: hall-sz, hall-asz; halld, halljad; termeszt-sz, termeszt-esz; vész, vész-esz (nem veszel) tész, teszesz (nem teszel.)

3) A' Hellenek minden időt a' jelentő mód' jelen idejének egyes számu első személyéből alkotnak közvetetlen' vagy közvetleg. A' mult idők között legszebbek az aoristok, különösen az első aorist, mellyet, kivált a' participiumban leggyakrabban találni a' hellen iróknál. A' Magyar minden időt, pedig közvetetlenül a' jelentő mód' jelen idejének egyes számu harmadik személyétől (elvetvén ha vagyon a' megszerzést) származtat. A' mult idők közt legszebb 's a' szépiróknál leggyakrabban találkozó a' féligmult tiszta idő: láték, látám; néznék, néztém. Mind a' kettőben legkeményebb a' mult idő a' *t* betü (a' Hellennél átalán minden első mássalhangzó') kettőztetése miatt, valamint a' szenvedő és míveltető formának némelly más idei is.

4) Úgy látszik, a' Helleneknél nem különben mint nálunk a' személyalkotásban a' névmások szolgálnak ragasztékul: *τυπτω* (*ω* az *εγω*-ból) *τυπτεις* (*τ* a' *συ*-ből, melly némelly dialektek szerint *τυ* innen a' latin *tu*), *τυπτει* (*ει* az *ου*-ból, melly némelly dialektekben *ευ*-nek és *ειο*-nak mondatik); *τυπτομεν* (*ἥμεις*-ből); *τυπτετε* (a' *τοι*-ból); *τυπτουσι* (az *ουτοι*-ból.) Ez a' ritka tulajdona a' két nyelvnek (a' keletiek birnak csak vele) nem csekély figyelemre méltó.

5) Általtérünk a' formákra, mellyekben minden nyelvek felett magyaré a' dicsőség. A' formák minden mívelt nyelvben értelmükre és végzetükre különzenek; legközönségesb a' három forma: cselekvő, szenvedő, és közép, mellyek minden nyelvnek tulajdoni, ha nem végzetre, értelemre bizonyosan. — A' hellen nyelvben mind értelmükre, mind végzetükre különös figyelmet a' közép és *μι* végzetü igék érdemlenek. A' közép igék, mellyekről mindjárt bővebben szólandok, értelmükre valamint változók, úgy, legalább ma nekünk, bizonytalanok is; hajtogatásuk pedig majd folyvást egy a' szenvedőkével; nem is lehet ezeket a' latin akár

neutrumokkal, akár deponensekkel átalán egyeknek tartani. A' *μι* végzetüek majd cselekvő, majd közép értelmüek.

A' Magyarnak itt van dicsősége. Ennek a' következendők, inkább értelemre mint hajtogatásra különző formái:

a) cselekvő: zár, vív.
b) miveltető: zárat, vívat.
cz) külszenvedő: záratik, vivatik.
d) belszenvedő: záródik, vivódik.
e) ható, cselekvőleg: zárhat, vívhat.
míveltetőleg: zárathat, vívathat.
külszenvedőleg: zárathatik, vívathatik.
belszenvedőleg: záródhatik, vívódhatik.
f) gyakorló, cselekvőleg: zárogat.
hatólag: zárogathat.
míveltetőleg: zárogattat.
hatvamíveltetőleg: zárogattathat.
külszenvedőleg: zárogattatik.
hatvaszenvedőleg: zárogattathatik.
g) közép: jár; kél, sír, virad, gyönyörködik.
hatólag: járhat, — gyönyörködhetik.
cselekvőleg: járat, kelet, sirat, viraszt, gyönyörködtet.
míveltetőleg: jártat, keltet, virasztat.
gyakorlólag: járdal, sirdogál, virasztgat.
értelmet változtatólag: feszül, feszeng; óhajt, óhajtoz; gyúl, gyúlong, gyúlad, gyúladoz; ing, ingadoz; sír, siránkoz; lejt, lejtőz; hull, hullong; borúl, borong; derül, dereng; búsul, búsong, buslakodik; kerül, kereng, kerekedik, kerít (cselekvőleg.)

Jegyz. Az *oz*-zal végződők, úgy látszik, *ik* megszerzőt is vesznek fel: *ohajtoz-ik*. Itt a' magy. tud. Társaság azt tevé törvényéül, hogy az *ik*-ezett gyökigéktől származottak tartsák-meg az *ik* végzetet; ellenben hagyassanak tisztán az *iket*-

lenektől származottak. Jó tehát *ohajtoz* 'stb. az *ohajt* tiszta gyökértől; ellenben rossz *csőz* az *esik-től.*

Mennyi erő! mennyi finomság a' különözésben! Hol a' nyelv, olly gazdag, olly kényes igékben, millyen ez az édes miénk? Ha a' nyelv' ereje igékben feneklik: ha a' nyelv' ereje az azt beszélő nép' erejének tükre: úgy a' mi nyelvünk teljes erővel; úgy a' magyar nemzet, bármi kicsiny számra, erőre nagy; valóban hősnemzet, mit a' történet is bizonyít minden időben. 'S ennek a' nyelvnek, 's nyelvével ennek a' nemzetnek kellett volna-e kitöröltetnie az élők' számából? 's a' nyelvnek akkor töröltetnie ki, mikor még csak holt betűkben sem fogná méltólag fenntarthatni magát, milly módon a' hellen és latin holtok után is halhatatlanok! oh embertelen emberi törekvések! de hála! hogy egyszersmind sikeretlenek is.—Pedig még nem minden ereje határozódik nyelvünknek a' felmutattakban; hátra még a' *határozatlan* és *határozott* forma, ez az egyetlen és egyedül miénk; 's az a' könnyűség, mellyel mindenből, még a' legkisebb részecskékből is igét alkothatnunk. Ne új nyelvrendszereket hazám' szép iparu grammatikusai! Rendszerünk, nyelvtudományos műszavaink, annyira mennyire készen vannak már; ezeket minduntalan változtatni annyi mint a' már tiszta eget új fellegekkel borítni. A' nyelv' kincseit adjátok minél bővebben, minél tisztábban tanítványaitoknak, hogy minél többen, minél forróbban szomjuhozzák annak birtokát. Se ne panaszkodjatok, se ne piruljatok szótárunk' kisdedsége miatt: a' nyelv' dísze nem épen szóbőségben áll; és szavakat akár költsönözni, akár teremteni szabad és lehet. Nézzétek a' ma legmíveltebb nyelveket, az angolt, a' francziát, az olaszt (nem épen kirekesztve a' különben legnagyobb sajátságu németet is) nem jóval gazdagabb-e azoknál eredeti honi szavakban a' miénk? Mi oka tehát, hogy azok a' míveltség' fokára léptek, míg mi alant csúszkálánk? minden inkább, mint a' szótár' ott bősége, itt szegénysége. Ha egy Német, ha egy Tót azzal zaklat téged, hogy ezt 's azt a' szót add annyitérővel magyarul, 's te azt nem tudod; ne aggódjál semmit is: lám ő a' természetet, ezt a' legérzékibb, legnyiltabb 's elevenebb fogatu szót sem tudja a' maga nyelvén adni, 's Naturnak nevezi azt a' latinból költsönözött szóval. Ebbeli szükségén a' magyar könnyen segít; sokat segített már is, 's még többet fog segíteni.

De térjünk által arra, mi a' két nyelvet, eddig talán nem is sejtett közelrokonságban mutatja. Ez a' míveltető értelmü forma, melly a' mi nyelvünknek olly szép, olly ritka, olly állhatatos sajátja. Ki gondolná? a' hellenben ennek is akadunk nyomára. A' Hellennél ez ugyan nem olly bizonyos, nem olly rendszeresen állhatatos mint a' Magyarnál. De ki tudja, nem volt-e ez eleve abban is épen olly rendszeres mint a' miénkben? Nem lehetséges-e, hogy az e' különösséget a' magokéban nem talált 's azért nem is értett Rómaiak, 's majd latinizáló minden nemzetbeli grammatikusaink, kiknek fás kezeik között nyögdécselt a' szabad szellemü hellen nyelv, téveszték el ezt a' ritka tulajdonságot? Én legalább ezt hiszem. A' mit minnenmagunkban nem lelünk, nehezen ismerjük ki azt másokban, 's az ismeretlen tulajdont minnen szegénységünkhez csigázzuk le.

Fenn mondám; hogy a' hellen közép forma bizonytalan és változó értelmü. Igy szól egy hellen grammatikus.

„Significatio media, seu communis, medium tenet inter transitivam et passivam, quae a latinis cum formam propriam non habeant, qua eam exprimant, variis modis exponitur.“

Szegény latinizáló grammatikus! Mi az a' ***medium inter transitivam et passivam?*** Ő azt nem tudja, nem tudhatja, csak a' Magyar taníthatja meg reá, hogy a' közép forma majd ***behatólag szenvedő***, majd ***míveltetve***, ***engedve***, ***hagyva***, ***parancsolva cselekvő.*** Nézd a' Magyart, melly könnyen talál a' hellen közép formának nyelvében megfelelő értelmet 's ezt a' legbizonyosabbat. Vegyünk elé a' fenn beszéltettem grammatikus által nyujtott példák közül néhányat:

a) míveltető értelemben.

εποιησαντο ανδϱιαντας δυο, ***duas statuas faciendas curaverunt***;
két szobrot csináltattak.
διδασκω, ***tanítok***;
διδασκομαι, ***tanítatok*** (*valakit*)

Jegyz. διδασκω ige jő a' δαω-ból, melly itt ott eléjő Homérosnál 's teszen: 1) *tanítok*; 2) *tanulok*; 3) δαηναι, *tudni*; 4) δεδαος, δαητος, δαημον, *tanult*, *tudós*. Mit gondolunk? régi, kiveszett gyökszó a' Helleneknél, de Homérosnál még fennvan 's némelly más költőknél; nem pelasgi maradvány? — A' magyarban ezek: *dal*, *dana*; *tanul*, *tanít*, *tanács*, *tud*: nem elváltoztatásai-e vagy származottai a' szinte úgy kiveszett *tan*-nak, 's talán, talán *dan*-nak, mire a' *danul* v. *danol* 's *dana* szavak emlékeztetnek? a' Hellen δαειν, összehuzva δᾳν! De hagyjuk ezeket. A' *tan* gyökérnek még is nagy hasznát vehetnők!

στελλω, ***rendelek***, ***küldök.***
στελλεσθαι τινα, ***valakit hivatni.***

b) behatólag szenvedő értelemben, (melly esetben a' gyökérige majd egyszerüleg cselekvő, majd míveltető.)

ανιστημι, ***költöm***, ***felállítom.***
ανισταμαι (közép forma) ***kelek***, ***felkelek.***
ευφϱαινω, ***gyönyörködtetem***;
ευφϱαινομαι, ***gyönyörködöm.***
φυλασσω, ***őrzöm***;
φυλασεσθαι τον κινδυνον, ***őrizkedni a' veszedelemtől.*** — Itt nincs míveltető; mi hát? közép az átható és szenvedő között? épen nem, hanem az átható cselekvőből leszen beható: ***önnön magát őrzi***, mit a' Latin ugyanazon egy igének változtatásával tenni nem tud, tud pedig a' Hellen és Magyar.

φοβεω, ***rémítek***, ***ijesztek***;
φοβουμαι, ***rémülök***, ***ijedek***, ***félek.***

A' latin szenvedőleg mondhatná, ott ***timeor***, itt ***terreor***; de a' hellen és magyar érthetetlen neki.

ποϱευω ***átverem***, ***hajtom***;
ποϱευομαι, ***átverődöm***, ***vergődöm.***

Ime a' Magyarnak ujvégzetü behatója? illyenek: ***hajtom***, ***hajlom***, ***hajlítom***; ***hódulok***, ***hódítok***; ***lapulok***, ***lapítok***; ***félek***, ***félemlem***; ***féltem*** őt.

παυω, ***szüntetem***; παυομαι, ***szünöm.*** — Itt a' magyar míveltető értelemnek a' hellen cselekvő forma felel meg, miért? mert a' hellennél közönségesen a' gyökér cselekszik áthatólag; ellenkezőleg a' magyarban a' származék átható, a' gyökér majd át majd beható, kivévén az *ódik*, *ődik* behatólag szenvedőket. Igy *lapul*, *hódol*, *rezzen* a' gyökér; *lapít*, *hódít*, *rezzent* a' származék; azok behatólag szenvedők, ezek cselekvőleg szenvedtetők.

απεχω, ***tartóztatom***; απεχομαι, ***tartózkodom.*** Itt a' magyarban mind a' kettő származék; gyökér a' ***tart***; innen ***tartózik***, ***tartóztat***, ***tartóztatik***, ***tartózkodik.***

κοπτω; ***bántom***; κοπτομαι, ***bánom.***
περιβαλλω, ***öltöztetem***;
περιβαλλομαι, ***öltözködöm.***

A' magyarnak gyökere *ölt*, *öltöm*, igen egyez a' hellen βαλλω-val; περιβαλλομαι, ***körülöltöm.*** Kevés változással mondja a' Magyar: ***egy gondolat ötlik eszembe; eszembe ötlött;*** a' Hellen: βαλλεςδαι εφ᾽ ἑαυτον, ***magában gondolkodik.***

A' Hellenek e' szerint a' közép formát különfélileg használják; de magát a' cselekvő formát is majd át majd behatólag vették; a' Magyar ellenben minden értelemre változtatja a' formát.

αυξανω, ***nőlök*** (***növök***) és ***nevelek,***
γευω, ***kóstoltatok***(***izletek*** vagy: ***izleltetek***)
γευομαι, ***kóstolok*** (***izlek***, vagy ***izlelek***).

Vannak a' Helleneknél igék, mellyek csak némelly időben vesznek fel beható értelmet. Illyen p. o. ολλυω (ολλυμι) ***vesztek*** (*perdo*); ολλυμαι (közép) ***veszek*** (*pereo*) ολωλα (mult idő) ***elvesztem*** (*perii*). Igy ιστημι, βαινω stb. — Igen sokban egyez értelemre a' Magyarral a' γεινω (γιγνομαι) ***szülök*** ige; igy:

γεγονα ***születtem***, ***lettem.***
γενεσθαι τινος, ***valakié lenni***, t. i. valakinek barátja, szolgája; kivált a' mult időben, ***az uré***, ***az asszonyé lettem.***
αχος εγενετο αυτῳ, ***baja lett.*** Igy: ***hirtelen nagy főfájásom lett; szerencsém lett.***

εγενετο εις λακεδαιμονα, ***Lakedämoniában lett.*** Igy: ***csak hamar Pesten lettem.***

παντα γιγνομαι, ***minden, mindenféle leszek.***—Különösen az indulatokról mind a' két nyelvben: ***haragos, nyájas lettem·***

τι γενομαι; ***mi, mivé leszek, lettem? mi lesz, lőn, lett belőlem?***

Legyen ennyi elég az igékről; a' beszéd' egyéb részeit elhallgatom, bátor nem kevés példái vannak azokban is a' két nyelv közötti hasonságnak. Még csak röviden a' hangmérséklésről és a' származtatásról.

C.

Hangmérséklet.

(*Prosodia.*)

Mennyi rokonság itt is, és itt jelesebben mint akárhol másutt, a' két nyelv között! Talán csak ez a' két nyelv, hellen és magyar, birnak saját természeti igazzal a' mértékes verselésre.

Természetesen rövid, természetesen hosszu, nem, akár az önkény akár a' helyzet szabta szótagok, egyedül a' természet vezére itt egyiknek is másiknak is. Netalán pedig a' természet szabta határok megszorítsák a' két nyelvü beszélők palladiumát, a' szabad szállongást, többet engede szabad, szépízletü önkényükre, mint a' mennyit megkötött.

A' hellen ε, ο, A' magyar a, e, o, ö	természetesen rövidek.
A' hellen η, ω, 's a' diphtongok A' magyar á, é, ó, ő, 's a' kettősök	természetesen hosszúk.
A' hellen α, ι, υ A' magyar i, u, ü	közösök.

A' Rómaiaknak, bármint illegették is nyelvüket a' hellen előkép után, ennyi nem jutott: nekik a' természet, a' helyzet esetén kivül, nem világít. Szabadabbak voltak-e tán hát? Épen nem, az önkény elfojtá a' szabadságot egészen. Csudák' csudája, hogy azok a' nagy népnek nagy költői a' csupa önkény' határozatinak olly szolgailag egyetértve, olly makacsan, még a' szabadság' legártatlanabb, legigazságosabb esetében is hódoltak! hogy a' *canis cănis* legyen, de *pānis* a' *panis ;* lūdo, a' *ludo ;* de *cŭdo* a' *cudo ; sē* a' *se* ; de *quĕ* a' *que* ; *ĕt* az egyik kapcsoló de *āc* a' másik 'stb. de a' kik szolgailag vetettek mindent magok alá, magok is úgy hódoltak önkényüknek.

A' Hellen még a' természettől szabott határon is mert áttörni, ő hangzó előtt még a' természetesen hosszút 's a' diphtongot is meg merte perdíteni.

A' magyar szerényebb; tiszteli a' természetet 's az attól szabott törvényeket szentül megtartja. De annál igazabban kiván szabad lenni a' közösöknek hagyottakban. Jaj annak, ki őt e' szabadságában, még most is a' latin bilincseket zörgetve, gátolni merész. Mind ezekről Theokritom előtt álló előbeszédben, melly már többeket kiemelt a' szigoru bilincsekből, eleget mondtam, és semmit sem a' mit eddig megbántam volna, 's azért vissza kellene huznom.

D.

Származtatás.

Ha a' Hellenek szerencsések voltak a' szószármoztatásban, mit nem kell példákkal mutogatnunk; a' Magyar, mihelyest nyelve' jó természetét, forrásait, engedékenységét, 's ott hol, igen sokszor, makacs, megtörhetése módját tudja, semmivel sem áll utánnak. Nyilván tanúja ennek csak a' néhány esztendei tapasztalás is mióta nyelvünk nagyobb gonddal, szorgalommal és erővel kezd míveltetni. Mennyi 's melly szerencsés származtatások történtek csak e' rövid idő alatt is, 's mennyi hézag töltetett már is be; mennyi tusakodástól mentek már is szorgosb Iróink, mellyek alá voltak vetve a' közel előbbiek! mennyi új szavaink támodtak, 's mint hátráltak ezeknek, legalább íratainkban, a' számtalan idegenek, és idomtalan honiak! — Szép és maradandó hálára tarthat számot a' lelkes Helmeczy, ki a' származtatás' utján készült új, többnyire világos és jóízletü szavakkal tömi Jelenkorát. Az ujság legbiztosb ut azokhoz juttatni, lassanként szoktatni a' nemzet' azon részét is, melly különben nem igen barátkozik könyveinkkel. Ezen uton és az egyházi szónoki széken vitethetnek azok legkönnyebben az életbe.

Hogy ideáink, fogataink, ismereteink a' vizsgálódás és tapasztalás utján naponként szaporodnak, bővülnek; hogy a' társalkodó nyelv 's ezzel érzelmeink tágulnak, nemesülnek; a' tapasztalás, korunk' vizsgálódó, leleményes szelleme, nyilván tanúja, tekintvén a' közösülést is, mellyben egész nemzetek szinte mint egyes személyek állanak egymás iránt. Hogy az új ideákhoz 'stb. szavak is újak szükségesek, nem különben tagadhatatlan, ha az idegen nyelven betanultakat, vagy még csak lelkünkben lebegőket anyanyelvünken akarjuk tudni 's közleni.

A' forrás megnyilt; 's bőven is kezde már áradozni; sok jóval sok rossz is keletkezett. Hagyjuk a' jókkal eveczkélni a' rosszakat is, majd elmaradoznak 's végre egészen fenékre szállanak.

Erősen hozzá fogánk a' purizáláshoz, 's itt nyelvünket minden egyéb mívelt nyelveken túl akarjuk ragadni, midőn még a' hellen eredetü műszavakat is mellyeket mások megtartának, magyar eredetüekkel törekszünk felcserélni. Néhányan annyira is mentek, hogy még a' századok óta megmagyarosodott idegen, jelesen tót eredetü szavakat is ki akarják nyelvünk' birodalmából igazítani; melly törekvésnek ha sükere lenne, nyelvünket azon tisztaságra látnók emelkedni, mellyben mívelt nyelv még nem állott. Mert hogy a' hellen, ez a' bő forrása minden későbbi literatúrának, nem annyira tiszta idegen szavaktól, csak története is elhitetheti velünk; a' persa szavak benne tagadhatatlanok; hát ha még az egyiptomi és phönikiai régi nyelveket ismernők, mennyit fognánk benne ezekből találni!

Én is barátja vagyok a' tisztázásnak, de úgy, hogy a' szavak' értelmükre, habár csak homályosan is, vezessen az etümologia; tehát, hogy az alkotott szó más értelmes magyar szótól származzék. A' helyett, mit Horátius kivánt a' római szócsinálóktól – *ut graeco fonte cadant* — kivánom, *ut fonte cadant patrio.* Megkivánom másodszor, hogy az új szó teljesen adja tárgyát, mellyre alkalmaztatva van. Kivánom harmadszor, hogy a' jó izlésnek is megfeleljen: hosszaságával, darabosságával ne alkalmatlankodjék a' nyelvnek és fülnek. Végre megkivánom, hogy a’ nyelv’ természete ellen alkotva ne legyen; legalább is egykét példa vivjon mellette, hogy az analogia kitünjék.

Melly temérdek mező! Nem hiszem, hogy a’ származékokban leggazdagabb hellen gazdagabb legyen a’ miénknél, majd mikor ez is fellépend a’ tökélet’ non plus ultrájára. — Bőven öntik egymást a’ beszéd’ részei: a’ kis határozó is megtanult már engedni az ügyes kéznek, belőle igék és nevek származnak jó bőven és könnyen. A’ végzet is annyira van különfélesítve, hogy az egyformaságtól nincs mit tartanunk, ’s a’ mi legnagyobb nyereség, majd minden végzetnek külön értelmet szülő ereje vagyon. ’S mennyi elavult gyök támosztatott már fel! ’s melly jó szolgálatot tesznek a’ többnyire egytagu gyökszócskák a’ kötésben! Mert két vagy több szónak egygyéforrasztása az, a’ mi könnyü volt a’ Helleneknek, nehéz nekünk. Ők az előző szavakat kedvük szerint kurtíták, ’s úgy enyvezék ezekhez a’ másodikat ’s néha a’ harmadikat is: *ευ*, *θεος*, *ϰαλος*, *ϰαϰος*, *φιλος* ’stb. tengerszavakkal kötve egybe, nagy részét teszik a’ hellen szótárnak. Nekünk ritkán szabad kurtítnunk, vagy csak változtatnunk is az előszót; ennél fogva pedig melly fárasztó hosszuságu szó kerekedik elé az összefoglalásból! De itt is egyengetve utunk már! Sok hosszu szó vitetett már egytagu gyökére vissza, több fog vitetni idővel, ’s ezeket, ha talán magokban állva nem is, összekötve másokkal hiszem meg fogjuk szenvedni. A’ *gyógy* már alkalmasint győzend; az *ész*, magában is mindig álló, már is igen sok kötött szavakat szült: *gyógy-ász*; *csillagász*, *füvész*, *művész* ’stb. illyenek a’ *szer*, *tár*, ’s ha a’ fenn fejtegettem *tan* felkaphat, tudományos műszavaink tára sokat nyerend. — Nyelvünk szép, bő, és engedékeny; a’ gond, szorgalom, erő mindent megtehet.

Következik a’ hellen-magyar poésis. GUZMICS IZIDÓR.

III.

A' FA ÉS KŐHIDERŐ' HASONLATI MEGHATÁROZÁSA.

1. §.

Az emberi elme az épitésben, legmerészebbnek legnagyobbnak mutatja magát. Minden erőmív tudákjait, minden idő vetéseit megmozdítja, hogy épités által, apró darabok sok egyre irányzó kezek és mívszerekkel, rendes öszverakás által, roppant alkotmányokat állítson elő. Az építések között fő helyen állanak *a' hidak*, az az két, egymástól természet (viz, mélység 's a' t.) által elválasztatott helyeknek járhatólagi öszvekötése.

A' hídak hajdantól fogva, fából vagy kőből építtettek. A' vas (rudak, láncz, vasfonal tekercsekkel), és kötélhidak későbbiek. Ezeknek előállítása, a' mint az erőtudók' legfőbb feladásai közé tartozik: úgy iparkodnak is mindig a' tudákosok, a' legmesszebb lévő vizsgálati tiszta igazságokat, a' hídalkotmányokra alkalmaztathatni; 's keresni szüntelen a' *közt*, melly által a' tiszta *szemlélési* tudákjaink, a' legnagyobb mívek előállítására vagy a' legnagyobb *gyakorlatra* (tehetségeink két végső sarkai egymásra) alkalmaztathatnak. Igen szükséges ezen köznek ismérete, mert ez viszi által merész szemléleteinket a' tapasztalásra. De igen nehéz is e' nélkűl a' fent járó szemlélődéseket a' külső való életre alkalmaztatni! — Ellent állnak magas feltételeinknek, mellyek csak az *üregbe* mennek, a' *tömeg*' tulajdonai. — Igyekeztek azért, hogy tárgyunkhoz közelebb lépjünk, a' híd tömegeinek, az erősség meghatározásába befolyó tulajdonait kikeresni, és ezt azon *köztudák*nak venni, melly által a' puszta szemléletek bátran alkalmaztatnának. De fájdalom ez a' gyakorlásra vívő közmód, sem a' fa, sem kivált a' kőtömegü hídakban nem lévén elégséges, és igy nem is mindig bízonyos: hogy bátorságosan mehessen elő a' gyakorlás; a' *hasonlatokat* vették nem régen elő, melly közmód által, *az előttünk lévő kisebb mértékü mívekről a' nagyobb mértéküekre felemelkedhetünk*, 's bátran meghatározhatjuk, hogy kell az előttünk lévő isméretes kisebb alkotatokról a' nagyobb alkotványokra bizonyos következést húzni. Ezen *hasonlattudák* nélkűl megbukhatnánk, ha az előttünk lévő tapasztalati mértékeinket, szükségeink által kényszerítetve, nagyobb formákra alkalmaztatnók.

A. A' fahídak' hasonlatairól.

2. §.

A' hasonlatok' tudáka, a' hídakra, különösen a' kőhídakra a' mellyeknek tudákos elvei legkevésbé vannak még kidolgozva, igen szükséges. A' fahídak' erői meghatározhatásában messzebb haladtunk. Ugyan is, hogy az előttieknek, 's különösen hazánk nagy tudosának, Horváth Keresztelő János emlékének adózzunk; az, a' mit ezen tudós hazafi a' fahídak' erősségéről írt *) ezeknek ereje tudákaira elégnek látszik.

1., Könnyen által láthatjuk, hogy egy négy szögre faragott gerendának (valamint kőnek, sőt vasnak is), *az eltörés ellen álló ereje úgy nő mint szélessége* = s (egyéb méretei, az az hossza és magassága egyenlő lévén.)

Mert ha egy s szélességű gerenda t terhet bir el, több ugyan ollyanok is külön t-ét, és igy m egymás mellé tettek, vagy m.szer szélesebb gerenda: mt-terhet fog elbírni.

2., De a' gerenda hossza=h, megfordítva jő be az erő meghatározásába, az az, *mennél hosszabbak a' gerendák*, *annál kevesebbet bírnakel.* Mert egy h hosszúságú gerendának (mellynek egyik vége mozdúlatlan nyugszik), a' másik végén lévő teher (=t) mozdúlatja (momentuma)= t. h. az az a' teher t, sokszorozva a' nyugvó ponttól való távolsággal vagy h hoszszal. Következésképen ha a' h nagyobbodik, 's lesz hm, tsak úgy állhat meg az erő egyarány, ha a' t épen annyiszor fog kisebbedni az az ha lesz $\frac{t}{m}$: mivel e' szerint lenne $\frac{t}{m}$. hm = th, mint az elébb.

---

*) Dissert. de methodo futuram pontis lignei unico arcu constaturi firmitatem investigandi. Auct. Joh. Bapt. Horváth, Praesb. A. Dioec. Strig. AA. LL. et Phil. D. etc. Budae 1780.

3., Azonban a' fekvő gerendák magasságai $= m$, leghathatósabban nevelik azoknak az eltörés ellen álló erejöket; minthogy (egyéb méretei, vagy hossza és szélessége egyenlő lévén) a' gerendák ereje úgy van, mint magasságoknak második emelete, vagy quadratuma. —

Világos ez onnan, hogy ha egy gerendát nagy erővel nyomunk; az a' pont, a' hová a' nyomás közepe szolgál a' felső pontja lesz annak. Ez a' pont egyszersmind nyugvó pontja lesz a' törésnek, míg az ezzel ellenben lévő alsó ponton két felé kezd hasadni (le fordult Λ formában) a' fa (vas, vagy kő is). Ez a' magassági törés mozdúlatja tehát, melly által a' gerenda alsó szilánkjai eltörni kezdenek, annyi mint $=$ a' fa alsó szilánkjai ereje vagy $= e$, sokszorozva a' nyugvó ponttól való távolsággal, az az a' gerenda' magasságával, vagy $= e.\ m$. Úgy de, minél magasabbak a' gerendák, annál több szilánkjok és szilánk erejek vagyon: és igy az e helyett lehet a' hasonlatokba m-et tenni, a' mikor lesz az em-ből $= m.\ m = m$ az az: *a' magassági törés mozdúlatja*, *úgy van*, *mint a' magosság második emelete.*

3. §.

Ezek szerint ha a' g gerendának széle $= s$, hossza $= h$, magassága $= m$; és más, ugyan azon fa nemből való nagyobb G gerendának S, H, M, ugyan azon méreteit teszik: lesz a' gerenda erőket előlállító hasonlat, öszve téve az, s, m, h, S, M, H-ból:

$g : G = \frac{sm^2}{h} : \frac{SM^2}{H}$, az az a' gerendák minden ereje egyenes arányban van szélességekkel és magasságok quadratumaival 's visszásan hosszaságaikkal.

Ha azért ezen gerendák' erősségeit, az azokat eltörő terhekre visszük; mivel az az eltörő teher, melly a' g gerendát eltörte, annyi mint a' maga terhe $= g$, és még a' reá rakott teher $= t$: tévén a' g helyett $= g + t$ ét, ugy a' G helyett is $= G + T$ ét: lesz ama hasonlatból: $g + t : G + T = \frac{sm^2}{h} : \frac{SM^2}{H}$.

Tíz mennyiség vagyon ezen hasonlatban, és igy tehát tíz kérdést fejthetünk meg ebből. Legnevezetesebb kérdés a' T, vagy a' nagyobb gerendát eltörő teher, mellyet, ha a' többi adatik, megtudhatunk; mert lesz: $T=(g+t)\frac{MSh^2}{Hsm^2}-G$. Itt, a' kis betűk az előttünk lévő kisebb gerendácska mértékeit tévén, és a' nagyok a' nagy gerenda könnyen megtudható szélesség, magasság, hosszaság' méreteit: csak a' G-nek, az az a' nagy gerenda nehézsége' megtudásán akadhatunk fel. De ez a' G is, az ugyan azon nemű kisebb gerenda g nehézségéből könnyen kijő. Mert annyiszorta nehezebb a' nagy gerenda G, a' kis g-nél, a' mennyiszer nagyobb hizakja van annak; az az: $G:g=SMH:smh$ és így $G=g\frac{SMH}{smh}$. E' szerint tehát az a' teher$=T$, a' melly már épen eltörné a' nagyobb gerendát, lesz: $T=(g+t)\frac{SM^2h}{sm^2H}-g\frac{SMH}{smh}$ a' facrőnek egy olly alap egyenlítése, mellyet sokképen lehet használni.

4. §.

Azonközben világos, hogy ama g, és G hasonlatjai, nem csak egyes gerendákra, hanem egész öszvetett fa alkotmányokra is alkalmaztathatnak; a' mikor a' kis g lesz a' nagyobb építendő fa alkotmánynak kis másolatja, melly, ha nem mindenben volna is hasonló a' nagygyal, de szükség, hogy $\frac{S}{s}$, $\frac{M}{m}$, és $\frac{H}{h}$, a' kis és nagy formáknak minden részeiben állandó arányuak legyenek.

Ez által tette a' feltett T egyenletét a' tisztelt emlékozetü tudós hazafi igen nagy hasznúvá. Ezen hasznokat legjobban által láthatjuk, ha azon legegyszerűbb esetet vesszük fel, mellyben a' kis másolat az ugyan azon fa nemből teendő nagyobb alkotmánynyal *épen hasonló* lesz, az az ha $\frac{S}{s}=\frac{M}{m}=\frac{H}{h}$ egyenlők, vagy a' kis másolat minden méretei, bizonyos számszor (10, 50, vagy közönségesen a-szor) lesznek kisebbek a' nagy alkotmány megfelelő méreteinél.

Ha azért ezen felvett a hasonlatszámot tesszük az $\frac{S}{s}=\frac{M}{m}=\frac{H}{h}$ helyett, lesz: $T=(g+t)\frac{aa^2}{a}-gaaa$, vagy $T=(g+t)a^2-ga^3$ az az, öszvevéve $T=a^2(g+t-ga)=a^2(t-g(a-1))$, az az (magyarúl olvasni jobban esik visszájáról balra). ***Az egyhíján vett hasonlatszám sokszorozva a' kis másolat nehézségével, kivéve a' másolatot épen eltörő teherből, és ez*** *a' maradék sokszorozva a' hasonlatszám második emeletével, annyi mint a' nagyobb hasonló fa alkotmányokat épen eltörő teher*$=$T.

Világos e' kijött egyenletből $T=a^2(t-g(a-1)$, hogy, ha a' t-nél nagyobb volna a' $g(a-1)$: úgy a' T tagadós mennyiség lenne; az az: ha a' kis másolatot eltörő tehernél nagyobb az egy hiján vett hasonlat számnak e' kis másolat' nehezségével való sokszorozatja: úgy nemhogy valami idegen terhet bírna el a' nagyobb alkotmány, de ön terhe által rogyna le. Ámbár tehát nevezetes terhet birhatna is el a' kis másolat, 's elég erősnek látszanék, még sem bátorságos azt ezen fel tett egyenlítés nélkűl vaktában nagyra alkalmaztatni.

Ha $l=g\ (a-1)$, úgy lesz $T=0$, vagy a' nagy alkotmány semmi idegen terhet nem bírna. — De ha csak egy fonttal többet bír is a' kis forma, mint az egy hiján vett hasonlat számnak a' kis forma tulajdon terhével való sokszorozatja, az az ha $t-g\ (a-1)=1$. ℔: lesz a' $T=a^2$, vagy a' hasonlat szám második rangja. Úgy, hogy ha $a=50$, az az a' másolat 50 szer kisebb az építendő alkotmánynál: lesz $T=50^2=2500$ font, mellynél többet már nem bírna az alkotmány.

5. §.

A' mi nagy emlékezetü tudósunk XXVdik és XXVIdik §-ában az építő mesterrel a' gerendák' magasságait nagyobbítatja, hogy a' famunkának kivánt ereje legyen. De van a' gerendáknak egy metszése, mellyel egy adatott vastagságú faderékból, a' lehető legnagyobb erejű gerendát lehet faragni. Mert ugyanazon hosszban, a' gerendák ereje$=e$, lévén$=s.\ m^2$ az adbe kerek fa' derekából ollyan négyszöget lehet vágni, melly minden más ugyan azon fa' derekából lehető vágatok között, legnagyobb $s\,m^2$, vagy erőt adjon.

Ambár ezen leginkább gazdálkodó gerenda faragás kimutatására felsőbb differentialis tudákot kell alkalmaztatni; de az alkalmaztatás majd a' gyakorlásban egyszerű lévén; az ácsok könnyen követhetik.

Legyen tehát az adb fél karikában, mellynek küllője $ch=r$, a' $Cf=$a' keresett fél szélesség$=x$; és az fh a' keresett fél magasság$=\frac{m}{2}=y$. (az az, az x, y, a' circulus coordinatái, vagy együtt rendeltjei): lesz az Ikih gerenda metszés ereje $e = s.m^2 = 2x.\ 2^2y^2 = 2x.\ 4y^2 = 8xy^2$. — Mivel pedig a' karikában mindig: $y^2 = r^2 - x^2$ (az az: $hf^2 = ch^2 - cf^2$): ezen $r^2 - x^2$ tétetvén az y^2 helyett, lesz: $e = 8x^4(r^2 - x^2) = 8xr^2 - 8x^3$.

Ezen egyenletben $e = 8xr^2 - 8x^3$, változván a' szélesség x, változik az e is: vévén azért mind a' két egyenlítés oldalnak elenyészet közeit vagy *differentialéit*, ezt a' munkát jelentvén a' görög δ; lesz;

$\delta e = \delta\,(8xr^2 - 8x^3) = 8r^2\delta x - 8.3x^2\delta x$ vagy:

$\delta e = \delta x(8r^2 - 24x^2)$. Minthogy már az a' kérdés: mikor csinálhatja az x, a' legnagyobb e erőt? a' mint a' maximumok törvényeiből tudjuk, akkor lesz megfejtve, mikor $\frac{\delta e}{\delta x} = 0 =$ semmi. És igy ezen esetben akkor, mikor $\frac{\delta e}{\delta x} = 8r^2 - 24x^2 = 0$, vagy mikor $8r^2 = 24x^2$, vagy mikor $\frac{r^2}{3} = x^2$; az az: mikor az x középső irányos az r, és annak harmada az $\frac{r}{3}$ között. Mert így lesz épen $r : x = x : \frac{r}{3}$ból $\frac{r^2}{3} = x^2$ a' mint kell.

Könnyen ki lehet már ezen x-et, vagy a' legnagyobb erejü gerenda metszés *fél szélességét* a' fa dereka' kerek adbe fürészeletébe jegyezni; mert megvonván az ab, de, függőket, 's a' cd küllőnek harmadát a' g-be kijegyezvén; a' ge átmérővel vonjunk egy fél kört gfe; a' hol ezen fél kör vágja a' Cb-ét az f-be, itt Cf=x. És igy fh=y, 's az egész gerendaszelet, mellynek ugyan azon faderékból legnagyobb ereje van 2cf, és 2fh, vagy hikl, négy szög.

A' faerő gazdálkodásának illyen metszésére csináltatván, mind a' kis másolatot, mind a' lehető legnagyobb szeletü gerendákból a' faalkotmányt: többé a' gerendák magasságai által az alkotat erejét nevelni nem lehet. Más öszverakásokhoz más kötésekhez kell tehát folyamodni, ha a' feltett alap hasonlat után a' hídnak kevés ereje volna.

B. A' kőhídak' hasonlatairól.

6. §.

A' fahídaknak kötésekkel való erősebbítései, sokféleképen lehetnek. Ezért sokféle új elmés öszverakásokkal lehet erősíteni a' fa alkotatokat.

De a' kőhídak' öszverakásai igen egyszerűek. Az egész formamív itt egyszerű bolthajtásban áll, mellynek erejét csak a' munka tömöttségével, rendességével, 's mértékeinek változtatásával lehet nevelni. (Feltevén mindenkor, hogy a' *hídkőlábak* elég tartó erejűek és tökéletesen fenekletttek).

A' kőhídak ereje' megitélésébe bé jő ugyan, — (mint a' gerendákba) — a' boltköveknek szélessége; magassága és hossza után való előadása. Mert könnyen általláthatjuk, hogy egy négyszögre faragott kőszál, nagyobb szélességben erősebb és gyengébb a' nagyobb hosszban; sőt, hogy a' kövek is magasságaiknak második rangja szerint erősebbek, épen úgy mint a' fák. Ugy hogy s, m, h, tévén a' már ismért mértékeket (széles magas, hosszas): egy vízmértékre csak a' két végén nyugvó kőszál ereje lenne mint $\frac{sm^2}{h}$.

7. §.

Minthogy tehát a' kőhídaknak közönségesen egyszerű bolthajtási formájok van, mellyekben nem az elmés öszvetételek 's kötések viszonyai, hanem az egyszerű *forma' hasonlatja* teszi a' valót: következik, hogy *a' kőhídak' erősségét, főképen a' költsönös hasonlatokból kell itélni*, az az egy kőhídnak a' másikhoz való tudákosi hasonlatából kell felvenni. Nincs pedig a' bolthajtások hasonlataiban egyéb, a' bolt magasság és hosszaság (az az a' kőlábak távolsága); és a' bolték köveinek magasságoknál. A' kőhídak szélességeinek nem szükség irányosan nőni azon méretekkel. Elég ezeket a' szükséghez (két szekér és két gyalog járásra) — 6—7 ölre alkalmaztatni.

A' kisebb másolatokat a' kőhídakban igen nehezen lehet használni. A' faalkotmányokban a' véknyabbra faragott szálakkal kisebb előre bíráló formákkal lehet élni. De a' kövek magokat: 1.) sem vékonyra faragtatni tetszésünk szerint nem engedik, és ha ezt bizonyos mértékig engedhetnék is, de 2.) illendően öszve rakatni 's szorítatni nem hagyják a' kisebb kő darabok magokat.

Fel kell tehát hagynunk a' kőhídak' birálatjaiban a' kis másolatok szerint való meghatározásokon. És mivel minden fellengős sokságvetéseink mellett is, a' bolthajtások' erejéről, előre vagy bizonyosan még mind eddig is igen keveset tudhatánk: nincs más mód, mint: ***a' kőhídakat, a' már készen lévő leggazdálkodóbban épitettek szerint, hasonlítások után épiteni.***

8. §.

A' kőhídak erejét változtatja: 1.) A' két kőláb között való hidhossz, $=\mathrm{h}, \mathrm{H}$. 2.) A' bolték kövei' magassága, vagy a' bolt vastagsága $= \mathrm{m}, \mathrm{M}$. és 3.) a' boltmagasság, mellyre a' bolt, a' maga párnáitól felkavarodik $= \mathrm{m}, \mathrm{M}$. Ezek közűl, tudjuk, hogy a' hid erejébe a' bóltékkő magassága $(\mathrm{m}, \mathrm{M},)$ második emelete szerint jő be, (az az mint m^2 és M^2).

Ha csak nagysági hasonlatba vesszük a' K, k, kőhídakat, világos, hogy hasonlataink lesznek: $\mathrm{K} : \mathrm{k} = \mathrm{H}^3 : \mathrm{h}^3 = M^3 : m^3 = \mathrm{M}^3 : \mathrm{m}^3$ az az, (mint minden hasonló hízakok), úgy vannak mint az egynemü oldalak harmadik emeletei. Mivel pedig a' hiderőre kell itt mindent irányozni: ezen hasonlatot, ollyan öszvetevésre kell vinni, a' mellybe azon boltozat mennyiségek jőjjenek be, mellyek a' híderőt teszik öszve; és így, mint tudjuk, az m^2, m, és h viszonyaira. Úgy de látni való hogy a' hasonlatban kell lenni:

$\mathrm{m} : \mathrm{M} = \mathrm{h} : \mathrm{H}$. — épen úgy az m^2-re nézve hasonlítván:
$m^2 : M^2 = \mathrm{h}^2 : \mathrm{H}^2$. és így ezeket öszvetévén lesz:

$\mathrm{m}m^2 : \mathrm{M}M^2 = \mathrm{h}^3 : \mathrm{H}^3$, ***az az öszve tett hasonlat, melly alatt kell lenni minden kőhídak egymásra vitt erejének.***

Csak az az igen ismeretes hasonlat tehát ez, melly szerint a' hízakok' hasonlati esetében, a' hosszaságok harmadik emelete, úgy van mint a' magasságok harmadik emelete (cubi longitudinum sunt ut cubi altitudinum): csakhogy, kétféle m, m magasságok jövén be a' bolt erejébe: az m, boltkő, mint második rangú úgy jő be mechanikai természetéhezképest az m mellé.

9. §.

Természetes, és a' bolthajtások hasonlatain könnyen felvétethető alap egyenlítés tehát ez: $mm^2 : MM^2 = h^3 : H^3$, az az: ***a' bolt' hosszak harmadik emeletei*** ($h^3 : H^3$) $=$ ***úgy vannak, mint a' bolt magasságai, öszvetéve a' boltékkô magassága' második emeletével.***

De hogy itt is az ezekben gyakorlott nagy emberek emlékezeteinek hódoljunk: épen ez az elég egyszerű forma jő ki a' francziaországi híd és úti biztos Gautheynak széles tapasztalásokon álló alap egyenlítéséből is. *)

Ez a' nagy tapasztalásu tudákos, felvett 63 külföldi kőhidat, úgymint: olaszországi 18 régi hídat; (Sylla alatt a' Tiberisen épült Aemilius hídja Rómában a' legrégibb, melly még áll,) 's Olaszországi 18 újabb hídat. .Ezek között van a' florenczi márványhíd is, mellynek boltékköve $=$ 5 láb magas, (és nem csak 2 láb, mint Wiebeking által hibásan van téve), a' $H =$ hid hossz $= 130^1$ láb és a' boltmagasság $= M = 28^1$ láb, — angliai 8 hídat. — Németországiakat 9. — Spanyolt és portugalliait 4, 's végre 6 chínait. Majd francziaországi 90 kőhídat mutat fel, ugymint a' XVdik századig épűlteket 17tet. XVI, XVIIdik százban állítottakat 14et, a' XVIIIdik századiakat 53at. Újat hatot. Öszvesen tehát 153 kőhídat vizsgálván meg: úgy találta, hogy a' bóltékkő' magassága (m, M,) ezekben, nem hogy csak $\frac{1}{65,3}$ rész volna a' hídhosszának (h, H) mint Wiebeking teszi; de $\frac{1}{30}$ részénél is nagyobb.

10. §.

Illy előkészületek szerint a' készenálló erős és állandó hídak öszvehasonlításaiból (II. livre, chap. III.), úgy találta, hogy ha $ad =$ a' hídfélbolt (legegyszerűbb kerek forma), mellynek közép pontja a' c; és igy félhídhossz $=\frac{\mathrm{h}}{2}=\mathrm{ab}$, és boltmagasság $\mathrm{m}=\mathrm{bd}$, mikor a' boltkő'magassága mint eddig $=\mathrm{m}$: ezen hasonlatnak kellene állani:

---

*) Traité de la construction des ponts, par M. Gauthey, insp. gen. des ponts et chaussées; membre de la legion d'honneur. Publié par M. Navier, Ingen. ord. des ponts et chauss. Tomes II. Paris chez Firmin Didot 1809 et 1813. (Negyedben 27 rajzolattáblával). A' munka megbiráltatott a' Hálai és Lipsiai Lit. Zeitung 1816diki folyam. 128, 129, 130, 131—146, 147, 148, 149 számai alatt.

$$\frac{m}{\mathrm{h}}:\frac{M}{\mathrm{H}}=\sqrt{\frac{\mathrm{sin.\ ad}}{\mathrm{sin.\ vers.\ ad}}}:\sqrt{\frac{\mathrm{sin.\ AD}}{\mathrm{sin.\ vers.\ AD}}}.\quad \text{az az}$$

a' boltkő'magasságai, elosztva a' hídhosszal úgy vannak, mint a' második gyökerei a' hídfélbolt sinusának, elosztva ugyan azon félbolt sinus versusával.

Minthogy pedig a' 2 figurából láthatjuk, hogy Sin.ad=ab,$=\frac{\mathrm{h}}{2}$ vagy fél hídhossz, és sin. vers. ad=bd, vagy boltmagasság, az az $=\mathrm{m}$: következik hogy ezen feltett hasonlat csak ez:

$$\frac{m}{\mathrm{h}}:\frac{M}{\mathrm{H}}=\sqrt{\frac{\mathrm{ab}}{\mathrm{bd}}}:\sqrt{\frac{\mathrm{AB}}{\mathrm{BD}}},$$ vagy az ab, AB helyett $\frac{\mathrm{h}}{2}$, $\frac{\mathrm{H}}{2}$ és a' bd, BD helyett m, M-et tévén:

$$\frac{m}{\mathrm{h}}:\frac{M}{\mathrm{H}}=\sqrt{\frac{\frac{\mathrm{h}}{2}}{\mathrm{m}}}:\sqrt{\frac{\frac{\mathrm{H}}{2}}{\mathrm{M}}}=\sqrt{\frac{\mathrm{h}}{2\mathrm{m}}}:\sqrt{\frac{\mathrm{H}}{2\mathrm{M}}}$$

Ezen hasonlatot magával sokszorozván, tudjuk, hogy nem változik. Így lesz:

$$\frac{m^2}{\mathrm{h}^2}:\frac{M^2}{\mathrm{H}^2}=\frac{\mathrm{h}}{2\mathrm{m}}:\frac{\mathrm{H}}{2\mathrm{M}},\quad \text{vagy:}$$

$$\frac{m^2}{\mathrm{h}^2}:\frac{M^2}{\mathrm{H}^2}=\frac{\mathrm{h}}{\mathrm{m}}:\frac{\mathrm{H}}{\mathrm{M}}.$$

Ez épen a' mi feltett alapformánk. Mert ha itt az irányok' elsőbb tagjait, (az $\frac{m^2}{\mathrm{h}^2}$ és $\frac{\mathrm{h}}{\mathrm{m}}$), sokszorozzuk $\mathrm{h}^2\mathrm{m}$-el; a' második tagjait is $\mathrm{H}^2 M$-el sokszorozzuk: nem változván igy az egyaránylat, lesz:

$\frac{m^2}{\mathrm{h}^2}.\,\mathrm{h}^2\mathrm{m}:\frac{M^2}{\mathrm{H}^2}.\,\mathrm{H}^2\mathrm{M}=\frac{\mathrm{h}.}{\mathrm{m}}\,\mathrm{h}^2\mathrm{m}:\frac{\mathrm{H}.}{\mathrm{M}}\,\mathrm{H}^2\mathrm{M}.$ ez pedig ugyan az, a' mi a' mienk: $m^2\mathrm{m}:M^2\mathrm{M}=\mathrm{h}^3:\mathrm{H}^3$.

11. §.

Adatván egy kész, gazdálkodva építetett, még is erős kőhíd' méretei a' három nagyobb betűben M,H,M: ezekből, ha akármelly más építendő hid ugyan azon m,m,h méretei közűl egy nincs tudva, a' feltett alaphasonlatból meglehet határozni, és igy a' kőhídak' építéseiben három fő kérdést megfejteni.

A' körűlmények meghatározzák előre, (a' víz, szélességével mélységével) a' hídbolt hosszaságot $=\mathrm{h}$; úgy a' hídbolt magasságot m, (a' vízpartok, áradás által): következésképen az ezen adatottak után magát formáltató boltékkő' magassága m, a' fő keresendő mennyiség. Ez az m tehát a' feltett hasonlatból lesz:

$$m^2 = \frac{\mathit{M}^2 \mathrm{M}\, h^3}{m \quad H^3}, \text{ a' honnan } \sqrt{\frac{\mathit{M}^2 \mathrm{M}\, h^3}{m\, H^3}} = \frac{\mathit{M} h}{H} \sqrt{\frac{\mathrm{M} h}{m H}} = m.$$

12. §.

Ha a' Gauthey által felvett neuillyi hídat vesszük az M, M, H betűkbe alapúl; lévén azon hidnál $\mathit{M} = 5$, $\mathrm{M} = 30'$ és $H = 120'$ vagy 20 öl a' bolt' hossza: lesz akármi más ezen hiddal hasonló erejű hídban

$m = \sqrt{\frac{\mathit{M}^2 \mathrm{M}.}{H^3} \frac{h^3}{m}} = \sqrt{\frac{5^2 20.}{120^3} \frac{h^3}{m}}$; vagy kifejtvén a' számokat, mivel

$$\sqrt{\frac{5^2 30}{120^3}} = \frac{5}{120} \sqrt{\frac{30}{120}} = \frac{1}{24} \sqrt{\frac{1}{4}} = \frac{1}{24} . \frac{1}{2} = \frac{1}{48} \text{ lész}$$

$$m = \frac{1}{48} \sqrt{\frac{h^3}{m}} \text{ vagy } m = \frac{1}{48} h \sqrt{\frac{h}{m}}.$$

Vagy, ha tetszik logarithmusokban: $\log . \frac{1}{48} + \frac{3 \log . - \log . .m.}{2}$ az az: mivel $\log . \frac{1}{48} = 0{,}3187588 - 2$, lesz:

$\text{Log. } m = 0{,}\ 3197588 - 2 + \frac{3 \ \log . h - \log . \ m:}{2}$ — minden módon könnyen alkalmaztatható forma.

1. Igy lehet a' florenczi hidban, hol $h = 130'$, $m = 28'$:

   $\text{Log. } m = 0{,}\ 3187588 - 2 + \frac{3 \log . \ 130 - \log . \ 28}{2}$; és minthogy

   Log. 130 = 2,1139434 : lész 3 log. 130 = 6,3418302 ebből kivévén
   — log. 28 = 1,4471580
   marad: 4,8946722 mellynek feléhez =

   2,4473361-hez adván:
   0,3187588—2

   lesz: 0,7660949 = log m. És igy $m = 5{,}8357$. láb. Ez ugyan valóban Florenczben szinte csak 5 láb; mert a' márvány keményebb lévén, természet szerínt kisebb mértékű lehet. De még is veszedelmes hiba, ezt csak 2 lábra tenni Wiebekingnél.

2. A' heraulti hídon Nizza mellett, $h = 98'$ és $m = 14'$. És igy itt $m = 5{,}4$. láb.

3. Ezen hasonlat' törvényei szerint, ha 50 öl hosszú és 10 öl magas boltozatot rakatunk; minthogy igy $h = 300'$ és $m = 60'$: kell lenni : $\log. m = 0{,}3187588 - 2 + \frac{3 \log. 300 - \log. 60}{2}$ mellyből, elfejtve lenne $m = 13{,}\ 97$ láb, vagy 2 öl és majd 2 láb.

Igy nevekednék a' bóltékkő' magassága, — ha a' kőlábak' távolságait nevelnők, ollyan nagyra, hogy utóljára a' bolt felrakásokra illendő erős boltállásokat szerkeztetni, még nagyobb mesterség lenne.

13. §.

Még is kisebbíthetjük a' boltékkő' magasságát ezen az úton is valamennyire. Mert láthatjuk a' köz formából $m = \sqrt{\frac{M^2 M.}{H^3} \cdot \frac{h^3}{m}}$ (12. §.) vagy ha a' nagy betűk $\sqrt{\frac{M^2 M.}{H}}$ helyett teszünk $=$ a — t: az, $m = a\sqrt{\frac{h^3}{m}}$ ból:

1. Ha nő az m vagy a' boltmagasság: kisebbedik az m vagy a' bóltékkő magasság. És igy a' magasabb bolt véknyabb lehet ('s megfordítva) Igy kellett a' heraulti hidban, mellyben $\frac{h}{m} = \frac{98}{14} = 7$, és igy az m irányosan igen kicsiny, az m-nek $5'$-nak, nagyobbnak lenni, 's majd nem annyinak, mint a' florencziai $130'$ hosszú hídban. Még ennél is nagyobb a' $\frac{h}{m}$ iránya a' Quadalquiuir vizén Valenceban lévő hídon, hol $h = 40'$, és m csak $= 4'$, következésképen $\frac{h}{m} = 10$. Ebben a' hidban, a' mi számvetéseink szerínt a' boltkő $m = 2{,}\ 635$ láb. A' melly ha fél karikára építetett volna, és igy $\frac{h}{m} = 2 = \frac{40}{20}$; a' hol tehát lett volna $m = 20$: az m-nek csak 1, 1785 — lábnak kellett volna ugyan ezen felvetések után lenni.
2. Ha állandó iránya van az $\frac{h}{m}$-nek; p. o. a' fél karika boltokban, mellyekben, az $m = \frac{h}{2}$ mindig: akkor az m nő vagy fogy mint a' h. Mert ekkor lesz $M : m = a\,H\sqrt{\frac{H}{M}} : a h\sqrt{\frac{h}{m}} = H\sqrt{2} : h\sqrt{2} = H : h$. — Igy lenne az egyenes boltozásokban is mellyekben $m = o$ és igy $\frac{h}{o} = oo$: $M : m = a\,H\sqrt{oo} : a\,h\sqrt{oo}$: vagy $M : m = H : h$. — Mivel tehát a' neuillyi hidban $\frac{H}{M} = \frac{120}{30} = 4$: minden illyen arányba épített hidakban ***a' kövek mint a' hosszak.*** És igy 80 öl hosszú hídra nézve $H : h = M : m$ vagy

$20 : 80 = 5 : 20$. az az 80 öl hosszú egy boltú hid 20 láb magasságú bolt köveket kivánna, a' neuillyi hid szerint.

15. §.

A' kőhidak' erősségébe is lehet tehát egy alaphasonlaton építenünk, levén az $m = a\sqrt{\frac{h^3}{m}}$. Csak az a' kérdés; mi bizonyos és gazdálkodó értéke lehet az a-nak, vagy az $\sqrt{\frac{M^2M}{H^3}}$nak. Vallyon reánk tolhatják-e a' neuillyi hid' mértékeit vezérméretekre?

Igaz ugyan, hogy a' $120'$ hossz körűl lévő hidaknak szükséges mennyiségeit, a' Gauthey által felvett, ezen mérték nagyságához közelítő hidaknak állandóságai igazolják, hogy a' felvett $a = \frac{1}{48}$. lehet.

De bizonyos az is hogy egy nagyobb híd mértéket, noha az a' maga helyén 's mennyiségével erős, nagy ugrással kicsinyíteni 's határozatlanul kisebbíteni nem lehet. A' neuillyi hid szerint egy $8'$ hosszú fél karikájú boltnak ékkövei lesznek $m = \frac{1}{48} . 8\sqrt{2} = \frac{1}{6} . 1{,}4142 = 0{,}2357'$ láb. De $\frac{2}{10}$ láb. 8 láb hosszra, minden bizonnyal igen gyenge boltvastagság.

Ezért javasolja Gauthey könyvének hálai birálója, hogy: $3'$*-nál kevesebbre jött m-höz*, $0, 37'$ *lábat kell adni.*

15. §.

Ott vagyunk, a' honnan kijövénk, nem lehet szerfelett kevésíteni a' kőhídak' másolatjait (7. §.). Itt volna tehát határa a' kőhid hasonlattudákjainknak, melly csak annyiban alkalmaztatható hogy: bizonyos távolságra az adatott erős hid méretei körűl, a' feltett hasonlat után erős hidat rakathatunk. De a' már készen lévő hídméreteket — kétszerte annyival inkább többszörte nevelt méretekkel átlépni — lehet ugyan, de nem lehetünk bizonyosak a' felől, vallyon nincsen-e vesztegetve az e' szerint meghatározott hiderő, hasonlataink által?

Imé a' neuillyi erős hid' hasonlatját 72 láb hossz alatt a' melly h-ban lenne épen az $m = 3'$), már nevelni parancsolja recensens ur o, 37 lábbal. Ez a' $\frac{37}{100}$ láb nevelés által 12, 8 láb, és igy $\frac{1}{10}$ rész hosszu hidban (mellynek m—je fél karikára épen $0{,}37'$ volna), egészen megkettőztetnék a' bóltékkő' m-je.

De nem korlátolhatnak el minket a' hasonlatoknak felebb emelésétől ezen természetes határok! Itt újra nagy mezeje nyílik fel a' hasonlatoknak. Feltévén azt, hogy: *a' hasonló hidak ereje is hasonlóan nő, ugyan azon mérték távolságokon:* következik, hogy a' neuillyi híd' ereje, minden tized rész hosszakon hasonlóan fogy. Rakassunk tehát egy bizonyos kőnemből 12 láb hosszba a' neuillyihez hasonló kőhidat (és így 3^1 magas és félláb boltékkövekkel). $\frac{1}{6}$ rész vagy 1 öl szélességre. Megtudhatjuk azt a' terhet $= T$ a' mi ezt a' hidat már betöri, mert ez nem olly nagy lesz, 's csak megterheléssel is megtörténhetik. De ha még ollyan nagy lenne is, el lehet czélunkat érni a' Brahma új vizerőnyomó sajtójával *) nem nehéz alkalmaztatással; vagy még inkább egy végetlen sróffal forgatott sajtó sróffal is. — Újra állítsunk egy kis bolthajtást $\frac{12}{10}^1$ vagy $1{,}2^1$ hoszszal, $0{,}3^1$ magassággal és $0{,}05^1$ vagy $\frac{5}{100}$ vagy $\frac{1}{10}$ láb magasságú boltékkövekkel; tudjuk meg ennek is eltörő erejét $= t$. Ha már a' mértékeknek egyenlő tized rész fogyásaiban, hasonlóan fogynak a' hiderők is: lesz a' neuillyi hid teher $= T : \boldsymbol{T} = \boldsymbol{T} : t$ úgyhogy a' 120^1 hosszú nagy neuillyi hid, ugyan a' próbánkra vett kőből elbirna $T = \frac{T2}{t}$.

Igy lehetne ereszkedni mindenféle hosszuságú boltok' megbirálásába is; — tudományos felfogásainkat, segítve a' tapasztalatokkal; hogy azokban, mellyeknek általános erejét tudni, még eddig csekély erőtudákjaink tőlünk megtagadták — még is bátran mehessünk előre!

NYIRI ISTVÁN.

---

*) A' Brahma új hydromechanikai sajtóját Párizsban, 's nem régóta Bécsben is lehetett csináltatni. De sokkal olcsóbbakat, és szintolly helyeseket fogunk ezután kaphatni itt hazánkban is. Mert már 13 évtől óta hazánkban lévő igen ügyes angol mechanikus Newbeuld Ernest (vagy mint németesen irja Neupauer), Gróf Andrássy Károly úrral kötött egyezése által, azoknak 's többféle gőzerő műszereknek kész műhelyét állította fel a' Gróf Gömör vármegyei jószágán Oláhpatakon. A' legkisebb 's olcsóbb sajtó 50 mázsát nyom 10 font erővel.

1. Fig.

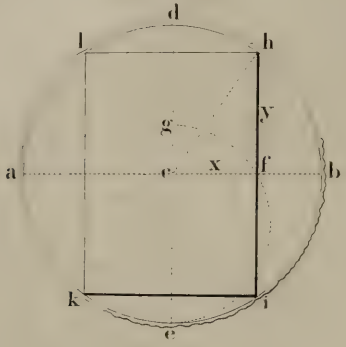
d
l
h
y
g
a
e
x
f
b
k
i
e

2. Fig.

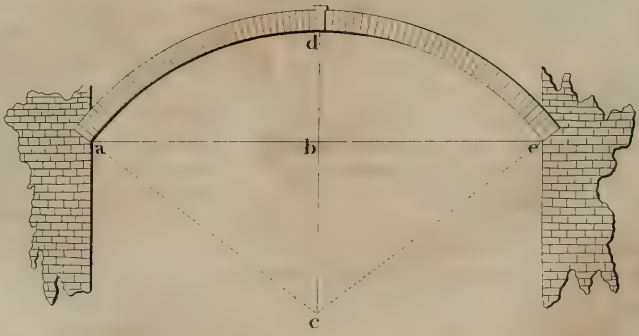

Karacs metsz.

A' Hidak hasonlataihoz.

IV.

POÉTAI HARMONISTIKA.

Intézet.

Harmonistikám nem egyéb akar lenni, mint a' poétai szép fő létszereinek 's ezen létszerek' szerközetének ösmerete.

Gondolkodván t. i. a' poétai szépnek természetéről, annak titkait a' harmóniából és három fő létszer harmóniás szerközetéből fejtegetém, 's igy nevezém nyomozatim' egyetemét harmonistikának; a' mit, úgy vélem, csak annyiból sem tettem minden ok nélkül, mivel a' muzsika és poésis olly rokon müvészetek, hogy több tekintetben nevezhetjük a' poésist lelki muzsikának.

A' dolgok' létszerein nem értünk egyebet, mint azoknak reánk ható tulajdonságait. Mert a' dolgok' legbelsőbb valóságait nem ösmerjük, csak azoknak tulajdonságait nevezzük létszereknek annyiban, a' mennyiben minden dolgok' létét különféle tulajdonságok' szerközetében állani látjuk.

Igy a' poétai szép' fő létszerei vagy alkató részei sem egyebek, mint azon legalkatóbb — leglétadóbb tulajdonságai, mellyek annak legközönebb *) létvonalait formálják.

Illy alkató részek összefolyásának — concentratiójának rend és rangszeres egyesületét nevezém én szerközetnek; a' mi tehát tulajdonképen annyi mint forma, olly legközönebb létforma, melly a' poétai szépnek csak legfőbb charaktereit mutatja ugyan, de a' mellyekből a' poétai szem az egészet megösmerheti.

Tárgyomat a' természetben és emberben keresem. Mert ámbár a' legtulajdonabb poétai szép nem más mint emberi szép; de mivel az ember csak olly része és kifolyása a' természetnek, mellynek minden létszerei, életvonalai és törvényei a' világéval összefolynak elannyira, hogy az ember, ez a' rég 's jól úgy nevezett kis világ, mintegy láthatja magában a' világot, a' világban pedig az embert; 's mivel igy minden poétai szép egyszersmind természeti szép, vagy az emberi és természeti szépek' egyesülete: tehát úgy intézem szemléletimet, hogy minden állítmányim ezen természetekből folyók 's ezekre támaszkodók legyenek. Mert csak annyiban ösmerhetjük mind az igazat mind a' jót mind pedig ezeknek egyetemét a' szépet, a' mennyiben ezen természetek' rejteményit nyithatjuk.

---

*) Van *külön*, *különb*, az az, *különebb*, van tehát *közön* és *közönebb* *is.* De egyébiránt is, ha nyelvünket szebbíteni akarjuk, a' sok *ságost — séges*t fogyasztanunk kell.

ELSŐ RÉSZ.

Legközönebb szemléletek.

I.

HARMÓNIA.

Midőn Thalestől azt kérdenék: mi legszebb? „a' világ, úgy mond, mert Isten műve.“ Igy Aristoteles sem monda igen egyebet, midőn a' poésis' legfőbbjét a' természet' szép követésében állítá lenni; de igy érez még a' Magyar is, mikor a' legszebbet világi szépnek mondja.

A' természetben van minden még a' phantasia világa is, mert az sem egyéb mint emberi természet, melly is csak addig valami mig természetes, mert hol a' természet megszűnik, ott kezdődik a' semmi.

A' világ vagy természet nem egyéb, mint a' legközönebb élet, avvagy minden életjelenetek' közöne. Melly szerint mondhatjuk ugyan hogy a' legszebb annyi mint természet vagy élet 's annyi mint legtermészetesebb élet; de mivel nem tudjuk mi a' természet 's mi az élet, holott azoknak nem legbelsőbb valóit, hanem csak vagy reánk ható vagy bennünk megjelenő tulajdonságait ösmerjük; tehát e' részben sem lehet az emberi tudomány más, mint tulajdonságok ösmérete, 's e' részben sem tehetünk egyebet mint ha megtekintjük a' reánk ható világnak legközönebb életjeleneteit 's azokból fejtegetjük a' szépnek örök létszereit és törvényeit.

Megtekíntvén pedig a' világ' egészét, mi közönebb és főbb életvonal tünik szemeinkbe, mint az egésznek nagy harmóniája? Melly szerint önként foly ezen szemlélet' természetéből ezen legközönebb alaptétel, ugymint:

Valamint a' világ' egészének legközönebb érzéki életjelenete nem egyéb mint minden részeinek harmóniája; a' szerint mindenben legközönebb 's legfőbb életjelenet élettökély vagy szép a' harmónia, a' legközönebb nem szép vagy rút pedig a' harmóniátlanság.

II.

HARMÓNIÁS KÜLÖNFÉLESÉG.

Minden harmónia különféleséget tesz föl, mert különféléket hoz harmóniába, különféle részeket formál harmóniás egészszé; melly szerint a' szép annyi, mint a' harmóniás különféleség — harmóniás különféleségü egész; a' nem szép pedig annyi mint egyformaság és harmóniátlan különféleség vagy tarkaság.

A' szépnek ezen ideáját fejezi ki ezen szavunk: szép, melly nem egyéb mint szi-ép, az az, szép-ép, szép egész. A' *szi* t. i. eleinte tüzet jelentett 's utóbb lett annak elvont érteménye a' szép, melly elvonás igenis helyes volt, kivált ha meggondoljuk hogy eleink mint nap és tüzimádók a' tüzben lelket, Istent 's teremtőt képzeltek; mert igy már ezen szóban összeköték az Istennek, léleknek és szépnek ideáit.

A' harmóniás különféleség érteménye össze foly a' szépnek ezen régi definitiojával: „egység a' különfélékben.“ de úgy látszik mégis, hogy ebben vagy a' gondolat vagy a' kimondás nem épen igaz. Mert az egység és különféleség már magokban egymásnak ellent mondani látszanak; de egyébaránt is a' harmónia valamint a' szeretet nem egységet akar és tesz föl, hanem csak össze egyezést. Az ideal össze egyez a' természettel, de azzal egygyé nem lesz, 's a' poéta követi a' természetet, de nem másolja.

Megtaláljuk ez érzést nem csak a' poésis' egész lelkében, de még annak legkülsőbb hangmüvében is. Érezzük ugyan is hogy az olly hangegyezetek, vagy rímek, mellyek a' beszéd különféle részeiből valók, szebbek mint azok, mellyekben ez a' különféleség nincs, de érezzük azt is, hogy a' rímeknél valami föntebb nemü szép a' görög mérték, mellyben nem az egész hangok, hanem csak a' különféle hangok' lebegései egyenlők.

III.

HARMÓNIÁS KÖZÉP.

Valamint a' világ harmóniája nem egyéb mint a' természet minden létszereinek concentratiója; valamint minden harmóniás életjelenetek nem egyebek, mint a' természet különféle létszereinek különféle okban és czélban concentrált — össze középelt — összefolyt szerközetei, 's igy a' különfélék' összefolyása által azoknak harmóniás vegyületü középszerei — közép lényei: a' szerint minden harmónia, valamint különféleséget, épen úgy a' különségek összefolyásának középpontját és harmóniás vegyületü közép lényét — középszerét — középszinét, vagy hogy mind ezeket egy szóba szorítsam, középlétét teszi föl. Mert a' különfélék' szerközetét csak az teszi harmóniás egészszé, csak az menti meg a' tarkaságtól, ha a' különségek' ellenkezetei és tarkaságai az összefolyás' pontjainál, egymásból egymásba folyó középszineik által összeolvadnak és vegyülnek.

Melly szerint tehát a' szép annyi mint harmóniás vegyület és harmóniás középlét; a' nem szép pedig annyi mint különösség, szélsőség, vagy ezeknek vegyületlen tarkasága.

Ezen okfő szerint nem akarom az egyes szín' szépségét tagadni, hanem csak azt állítom hogy a' legszebb nem egyes színben, hanem különféle színek' harmóniás vegyületében áll. Mert midőn a' legközönebb szemléletben a' szépről általában szólunk, nem az egyes szépek számtalan nemeit, hanem csak a' legközönebb 's legfőbb szépet érjük, a' mi pedig természet szerint nem egység, hanem különféle egyes szépek' vegyülete és középléte, 's a' mit nyilván láthatunk mind a' természet mind a' müvészet' szépségeiben.

Igy látjuk azt hogy a' reggeli és alkonyati fél fény; az az, sötétnek és fénynek közép vegyülete, szebb mint a' nagy fény, valamint a' vegyes rózsa középszine a' többi egy szinü virágokénál; 's igy érezzük a' harmóniás vegyületnek és középlétnek kellemeit mind a' hangokban mind az izekben, de igy még a' lelki színekben és hangokban is. Mert valamint a' testi hangok és mozgások' szélsőségeinek harmóniás középlétei formálják az éneket, muzsikát és tánczat, úgy a' lelki muzsikát is a' lelki hangok és mozgások harmóniás középlétei adják; 's tapasztaljuk hogy mind testi érzékeinknek mind lelkünknek legkedvesebbek az olly középszerü bényomások, mellyek mind az igen erős mind az igen erőtlen illetéstől egyiránt távol vagynak, 's mellyek sem egyformasággal sem szertelen különféleséggel nem fárosztanak, hanem e' részben is középszert tartanak.

Igy folynak össze mindenütt a' harmóniás középlétben a' szép középszernek középpontnak, középutnak, vegyületnek, harmóniás különféleségnek, mind a' két értelemben vett közönségesnek és legfőbbnek ideái; mert mi a' dolgok' legfőbbje egyéb mint azoknak közönséges középpontja, az az, legfőbb oka és czélja? De összefolynak ezek még a' teremtésnek és Teremtőnek ideáival is: mert a' teremtés sem egyéb mint a' világ létszereinek harmóniás összefolyása, mellynek pedig harmóniázó középpontja a' Teremtő, valamint az emberi lelket is csak úgy tekinthetjük mint minden létszereinek harmóniázó középpontját.

Innét van hogy valamint egyik főcharekterünknek, az okosságnak, legközönebb törvénye a' józan közép ut; úgy másik főcharakterünknek, a' teremtést érző és követő phantasiának is, legfőbb törvénye a' szép középlét. Igy van az hogy minden szertelenség, az az, a' józan középútról és szép középlétről távozás, annyi mint oktalanság és méltatlanság, 's annyi mint rossz, és rút, a' szép középlét pedig mindenütt annyi mint jó és szép, az az tehát, a' jónak és szépnek harmóniás összefolyása, harmóniás közepléte.

Ezért utáltak a' szép érző Hellenek minden különösséget és fölöttébbvalót annyira, hogy valamint Apolló legfőbb templomában, úgy minden görög szép művön nyilván irva volt a' szépnek és jónak ezen örök törvénye: „semmit ne fölöttébb.“ a' mi pedig épen a' szép középlét' legfőbb törvénye, olly törvény tudniillik, melly a' szépnek határiból minden mértéktelent, minden fölöttébb valót és igy minden szélsőséget, az az, nem középszerüt egyiránt kizár.

Igy érzett Lessing midőn a' tragoediának Aristoteles által alapított főczélján — a' szenvedelmek' tisztításán — azoknak helyes, illendő mértékre szállítását érté. Mert a' helyességnek és illendőségnek mértéke természet szerint nem egyéb mint az okosságnak és szép érzésnek örök mértéke, a' szép középlét, az az a' különféle helytelen és illetlen igenségek egyenlő kerülése vagy középszerre szállítása.

Hogy pedig Aristoteles épen ezt érté, nyilván mutatja azon munkája, mellyben ő az erkölcsi tökélyt vagy szépet, mindenütt a' szélsők' közepén lenni mutogatja. De ezt érté még akkor is, midőn a' poésis legfőbbjét a' természet' szép követésében állítá lenni. Mert a' természetet szépen követni, mi egyéb mint szebbítve követni? 's mi egyéb mint a' szebbítésnek és követésnek középléte? 'S épen azért állítja azon definitiót legjobbnak korunk' Argusa Jean Paul, mivel az két szélsőket egyiránt kizár, ugymint a' poetai idealismust és naturalismust, mellyeket ő játszilag nihilismusnak és materialismusnak neveze.

De különösebb az, hogy ezen igazságot nem csak illy Argusok látják, de látja a' legegyügyübb Magyar is: mert mikor a' dolgok közepét kellő középnek mondja, mit mond egyebet mint a' miket én mondogatok? A' mit pedig mind a' legfőbb görög bölcs mind az együgyü Magyar szépnek lát, az minden ép szemnek szép.

De nagy okerő előttem az is, hogy én a' legközönebb szem pontokból indulván, igy össze találkozám a' földre néző Aristotelessel, elannyira hogy valamint ő az erkölcsi tökélyt vagy erényt mindenütt középen lenni mutogatja, épen úgy az én alapnézetimből is önként folyt az, hogy harmonistikámnak egyszersmind olly tabellának kellett lenni, melly a' szépet mindenütt középen állani mutogassa; a' mi pedig úgy hiszem nagy bizonysága szemléleteink igazságának, de bizonysága annak is, hogy az erkölcsi és poétai szépek, valamint egy kutfőből — a' szeretetből erednek, úgy a' tetőn vagy legfőbb szépben mulhatatlanúl egyesülnek.

Hogy tehát tabellánk tovább is a' természetre támaszkodjék, térjünk vissza még a' legközönebb szempontokhoz, de mindenkor úgy, hogy egyik szemünk az emberen függjön.

IV.

HARMÓNIÁS MOZGÁS.

Valamint a' világ harmóniájának legközönebb érzéki jelenete és tökélye nem egyéb mint a' világ minden részeinek harmónias mozgása, a' szerint a' legközönebb szép sem egyéb mint harmóniás mozgásu élet vagy lélek, a' nem szép pedig mozgatlan vagy harmóniátlan mozgásu lélek és élet.

A' lélek és élet minden léterejének harmóniás mozgásában áll azoknak tökélye és szépsége; 's minél elevenebb és harmóniásabb mozgásuak, annál szebbek, mert ezen szempont szerint a' szép annyi mint élet tökély.

Innét van hogy a' világ' harmóniáját érző és követő képzőszellem vagy phantasia, gyönyör vagy szépérzet által ösztönözvén bennünket lélek és élet tökélyre, minden ömleményeit vagy képző játékait és műveit különféle testi és lelki harmóniás mozgásokká formálja, a' mit az ének, muzsika, tánez és poésis nyilván mutatnak. Ezek pedig valamint legtulajdonabb, legtermészetesebb ömleményei a' képző szellemnek, épen úgy legtulajdonabb emberi szépek 's legkedvesebb emberképzők, úgy hogy ezek minden ép embert nem csak gyönyörködtetnek, de egyszersmind valami föntebb 's lelkesebb életre emelnek.

A' muzsikának és táncznak lelkesítő ereje teszi azt, hogy a' nap terhe alatt kifáradt munkás megujul egy furuglaszóra 's egész éjjel eltánczol. 'S tapasztaljuk hogy a' cséplő a' csépet, a' kádár a' sulkot harmóniásan forgatni nyilván ösztönöztetik, 's ha úgy nem forgathatja előbb elfárad.

Az úgy nevezett vad népek énekkel és tánczczal kezdik az ütközetet 's minden fontosabb dolgaikat; énekkel és tánczczal gyógyítják a' beteget; a' halálra itéltetett bünös énekkel és pompás hadi tánczczal kezdi a' tigrissel a' halálos viadalt; a' hadi fogoly a' legiszonyubb kinzások alatt énekkel és tánczczal emelkedik fölül a' fájdalmakon 's utolsó lehelletig zengi halottas énekét, néhol pedig a' tánczban megbotló azonnal lenyakaztatik; melly szerint látni való, hogy ezen természetes emberek nyilván valami religiót éreznek az énekben és tánczban.

De nem csak a' vad népek érzik ezt, hanem nyilván így érzett a' világ' leglelkesebb népe, a' görög nép is el annyira' hogy az egész görög cultura nem egyéb volt mint a' képzőszellem' természetes fejleménye, mellynek legfőbb szentségei valának az ének, muzsika, táncz és poésis.

Igy regélték a' Hellenek hogy Delphi' oraculumát tánczoló kecskék födözték fel 's hogy Delphi a' népesedett földnek, az az, a' civilisatiónak vagy a' culturának és religiónak középpontja. A' mivel természet szerint csak azt akarák jelenteni, hogy a' muzsika táncz gyüjté társaságba az elszórt embereket, 's hogy igy az énekből, muzsikából és tánczból fejlék ki a' poésis valamint az egész görög szép cultura.

V.

MEGHATÁROZOTT MOZGÁS.

A' harmóniás mozgás meghatározott mozgást tesz föl; a' mi pedig annyi mint határozott szabadságu mozgás vagy a' mozgás határozottságának és szabadságának harmóniás középléte; 's igy a' szép annyi mint határozott szabadságu élet, az az tehát, a' határozottságnak és szabadságnak harmóniás középléte.

Illy harmóniás középlét a' világ; melly mozog ugyan, de a' legfőbb harmónia és harmóniázó által meghatározott rendben. Illy szabad és egyszersmind határozott élet a' szép emberi lélek: szabad mert a' földieken szabadon fölül emelkedik 's minde nléterejét szabadon játszodtatja, határozott mert határozott testbe van öltözködve, 's mint harmóniát érző lélek függ a' harmóniától vagy legfőbb harmóniázótól, 's nem akarhat egyebet mint szépet és jót.

A' világ és lélek ezen charakterének symbolás ömleményei az ének táncz és poésis, az az, hangaink, tagaink 's minden lelki érzelmeink mozgásainak harmóniás határozatjai, vagy egy szóval, harmóniázatjai.

A' szépnek ezen charaktere szerint szebbíté Daedalus a' maga szobrait, midőn azoknak határozott mozgást ada, olly mozgást, melly oknak, czélnak, akaratnak harmóniás összefolyását, 's így az októl és czéltól függő akarat' szabadságának és határozottságának harmóniás középlétét mutatá. Mert az illy harmóniás mozgásu akarat a' szép lélek, 's a' lélekjelenet a' szép.

Igy van az hogy a' szépérző lélek szabadon játszodtatja ugyan minden érzelmeit és gondolatjait, de mindig csak a' jónak és szépnek határában. Igy a' poéta részint szabadon idealisálja a' természetet, részint pedig alája veti magát annak és követi, a' mint t. i. a' legfőbb okok és czélok kivánják. Igy idealisálja a' nyelvet, igy harmóniázza a' beszédet vers formákká, 's igy lettek a' görög vers formák a' határozottságnak és szabadságnak olly szép harmóniás középszerei, valamint az egész görög poésis, a' természetnek és idealnak olly harmóniás középléte, hogy attól a' mostani természetlen idealismust ideálnak néző aesthetikusok meg is tagadák az idealitást.

V.

HARMÓNIÁS MOZGATÓ.

A' harmóniás mozgás harmóniás mozgatót tesz föl, 's jelenti a' mozgónak és mozgatónak harmóniájat, valamint a' világ harmóniájának' érzete a' világ harmóniázójának érzetét; mivel pedig az embernek harmóniás mozgatója a' harmóniát érző lélek, a' világé pedig a' mindent megharmóniázó Isten; tehát a' szép annyi mint harmóniás lélek és Isten, annyi mint istentérző lélek vagy lélek és istenérzetnek harmóniás középléte.

Innét van hogy a' szépérzet egyedül az emberiségnek, még pedig csak a' főbb emberiségnek adatott, más állatokban pedig annak még analoguma sem találtatik. Ezt érezték az emberi érzelmeket nálunknál jobban értő Hellenek, midőn nem csak a' lelki szépet, de még a' testi szépet is valami isteni jelenetnek nézték elannyira, hogy gyakran a' szép embereknek, csak azért hogy szépek voltak, szobrokat emeltek 's holtok után isteni tiszteletet adtak. Ezt érezték midőn mind aegaei Jupiternek, mind az ismeusi Apollónak a' legszebb ifjakból rendelének papokat; 's igy mondá Plato a' szép lelket legszebbnek, 's igy látá a' legfőbb szépet az Istenek' keblében.

VI.

SZERETET.

A' harmónia nem egyéb mint a' szeretet' érzéki jelenete vagy alkató létszere és tulajdonsága; melly szerint a' harmónia érzékibb, a' szeretet lelkibb és leglelkibb vagy isteni szép. Mivel pedig a' szeretet érzéki jelenete a' harmóniás testi teremtés vagy természet, lelki jelenete a' harmóniát érző, szerető és ösmerő emberi lélek, leglelkíbb jelenete pedig a' szerető lélek leglelkibb erejéből folyó teremtő és Istent érző képzőszellem; 's mivel ezen háromféle jelenet adja a' háromféle természetet vagy szépet; tehát igy a' poétai szép annyi mint a' testi lelki isteni természetek, vagy testi lelki isteni szépek' harmóniája és harmóniás középléte.

Illy harmóniás középlét a' testi lelki isteni természeteket magában egyesítő harmóniás vagy szép ember, valamint az illy emberben magát tükröző világ, mellyeknek harmóniája legfőbb harmónia 's legfőbb szép.

Mivel pedig ez a' legfőbb szép annyi mint poétai szép, tehát látnivaló hogy a' poétai szépnek fő létszerei nem egyebek mint a' testi lelki isteni szépek, mellyeknek harmóniás szerközete pedig annyi mint a' testi szépen a' lelki szépnek, ezeken pedig az isteni szépnek fölülemelkedése.

Mert valamint nyilván érezzük, hogy a' harmóniás ember nem egyéb mint a' testiekkel részint összefüggő, részint azokon fellülemelkedő, az istenérzet által pedig Istentől függő lélek, úgy legszebb világnézetünk, vagy legfőbb idealis világunk sem lehet egyéb, mint az illy harmóniás emeltségü ember szineibe öltözött világ, mellynek minden főbb létszerei és szépségei a' testi, lelki, isteni szépnek, ezen három Grátiának ölelkezetét 's innét kijelentett tánczsorát mutatják.

Mind ezeket tehát egybe szorítván, a' poétai szép létszereinek szerközete annyi mint a' testi lelki isteni szépek' harmóniás középléte, 's annyi mint ezen középlétben a' testi szépen a' lelki szépnek, ezeken pedig az isteni szépnek fölülemelkedése.

Igy fejti Plato a' poésist, midőn azt Diotimával lelki szerelemnek, lelki nemzésnek 's az öröklét' isteni érzelmének és ösztönének mondja. De igy érze akkor is midőn a' poésist isteni sugalmakból, annak elragadó erejét pedig a' heraklesi kő vonzó erejéből fejtegeté, mert valamint a' legfőbb Isten nem egyéb mint szeretet, úgy a' heraklesi kő vonzó ereje sem más mint a' szeretetnek lelki kötele.

VII.

HARMÓNIÁS SZERETET.

A' harmóniás szeretet nem egyéb mint az emberben megjelenő hármas szeretet, ugymint: az ön, tárgy, és viszonszeretetnek, szerető szerettető és teremtő erőknek, gyönyört érző, gyönyört éreztető 's gyönyörben teremtésnek harmóniás középléte.

'S ime, a' hármas szeretetnek ezen leglelkibb ereje ismét a' leglelkibb három Grátiák, mellyeknek rangszere ismét nem egyéb mint e' különebb és testibb önszereteten, a' tárgyszeretetnek, ezeken pedig a' legközönebb 's leglelkibb viszonszeretetnek, vagy a' viszonos szeretetből folyó teremtésnek fölülemelkedése; 's mellyeknek háromféle hármas jelenetei a' legközönebb három fő szépben, ugymint: a' testi életben, erkölcsi világban és religióban, formálják a' háromszor három Grátiát vagy kilencz Múzsát.

Mivel pedig az ön, tárgy, és viszonszeretet' harmóniája azt jelenti, hogy az ember szereti ugyan lelketlen tárgyait is, de mégis inkább az élőket, leginkább pedig a' vele legharmóniázóbb és szeretetét legvisszonozóbb embert; tehát ezen szempont szerint legemberibb szép az emberszeretet, vagy az emberszeretet' és viszonszeretet' harmóniájából folyó gyönyör.

Illy gyönyör a' szerelem 's a' szerelemből folyó szülői, fiúi, rokoni szeretet, valamint a' barátság és egész emberi nyájas élet. Innét van hogy a' görög poéta leirta ugyan a' lelketlen tárgyakat is, de csak mint valami decoratiókat a' fő tárgy mellett, melly mindenkor az ember volt; 's amaz érzelgő ragaszkodás a' holt természethez, mellyet az utóbbi poétáknál látunk, csak akkor kezdődött, mikor az emberi társasággal együtt az emberszeretet is megromolván, a' poéta több gyönyört lelt a' holt természet' szépségeiben, mint a' romlott emberekben.

Innét van, hogy ezen szempont szerint a' legközönebb emberszeretet annyi lévén mint legközönebb 's legfőbb szép, a' szerelem' és barátság' áldozatait is szépeknek érezzük ugyan, de mégis sokkal föntebb szépet érzünk a' nép és honszeretet' áldozataiban, legfőbbet pedig azegész emberi nemzetért áldozó szeretetben. Illy áldozat és szeretet Krisztus.

De érezzük azt is, hogy az önáldozatnál föntebb a' tárgyáldozat, mert az önszeretetnél föntebb a' tárgyszeretet, 's a' viszonszeretet sem egyéb mint a' kettős tárgyszeretet. Illy tárgyáldozat Ábrahámé, Agamemnoné, a' fijait fölàldozó Brutusé, Manliusé. 'S igy oltárainkon nagyobb a' fiját föládozó atya, mint a' magát fölàldozó fiú; de mégis e' kettő csak egy, mert mindenik legközönebb tárgy és emberszeretet; 's innét azoknak feje fölött a' legfőbb szeretet' jelképe a' szerető galamb.

A' szépnek eddig kimutatott és a' következő szempontokban is előmutatandó három fő létszere adott, úgy gondolom, okot arra, hogy a' régiek a' hármat mindenben szent számnak tartották; 's meglehet, hogy a' miket én itt mondogatok, már ezredek előtt el valának mondva.

VIII.

POÉSIS.

Minden eddig mondottakból tehát látnivaló, hogy valamint minden szépnek és jónak, ugy a' poésisnak is legfőbb oka és czélja a' szeretet és a' szeretetből folyó teremtés.

Innét van, hogy a' szerető lélek szeretni és szerettetni, gyönyörködni és gyönyörködtetni kivánván, gyönyöríti képzi szebbíti harmoniázza magát, hogy szerettessék és gyönyörködtessék; gyönyöríti képzi harmóniázza tökélyíti minden tárgyait, hogy mindent szerethessen 's mindenben gyönyörködhessék; innét az ön és tárgyszeretetből az ön és tárgyképzésnek az ön és tárgy tökélyítésnek és teremtésnek harmóniás egésze és harmóniás középléte a' poésis vagy a' képzőszellem' megszebbített testi lelki világa.

Innét van, hogy a' képzőszellem nem egyéb lévén bennünk, mint a' teremtés' örökké folyó munkájának gyönyörben öltözött folytatója, mint valami isteni kéz minden iránylatit gyönyörnek örök folyamává bájolja 's gyönyör által vezeti lelkünket legfőbb czélainkra az élettökélyre és életterjesztésre, ezek által pedig legfőbb gyönyörre és boldogságra.

Innét van, hogy valamint a' szeretetből folyó erény, úgy a' szeretetből folyó képzőszellem minden földieken fölülemelkednek, 's nem csak valami föntebb czélt tökélyt és gyönyört iránylanak; de egyszersmind nyilván istenérzetté magasodnak és világosodnak.

Mert mi az erény egyéb mint a' legközönebb szeretetnek, vagy Istennek, az önszereteten fölülemelő érzelme, vagy az önszereteten való diadalma? 's mi a' leglelkibb poétai szép, mint az erényből folyó lelki szépnek 's az istenérzetből folyó isteni szépnek harmóniás középléte vagy szép religio.

Illy szép religio volt a' görög poésis, mellynek rejteménye nem egyéb volt mint szépben rejtett jó, 's mellynek valamint szép istenei nem egyebek voltak mint istenített testi lelki erények, úgy szentségei is azon képző játékok valának, mellyek a' görög muzsikának és gymnastikának, a' lelki és testi ember' egyirányu 's gyönyörrel járó képzetének nagy harmóniáját alkoták, mellyből pedig önként folyt a' görög erény és boldogság.

De a' képzőszellem' isteni természetére mutat még az is, hogy a' muzsika és ének, ezek az Istent érző emelt lélek' beszédei, még a' mi komoly szentségü religiónkban is örökre föntarták eredeti méltóságaikat.

Mellyek szerint tehát úgy vélem, nem fogok nagy idealismussal vádoltatni ha mondom, hogy a' képzőszellem olly isteni tulajdona az emberiségnek, melly nem csak egész földi életünket megszebbíteni 's az által boldogítani ösztönöz bennünket; de egyszersmind ösztöne valami szebb életnek és religiónak; 's jól mondá Jean Paul, hogy ha minden templomok leomlanak is, de a' poésis' oltárain az áldozatok meg nem szünhetnek.

Mivel pedig a' képzőszellem bennünk van, 's nem egyéb mint maga a' leglelkibb ember, tehát térjünk annak különebb vizsgálatára, 's látni fogjuk abban a' legtulajdonabb poétai szépnek örök törvényeit 's azoknak legtulajdonabb középpontját.

MÁSODIK RÉSZ.

Különebb szemléletek.

IX.

HARMÓNIÁS VAGY SZÉP EMBER.

A' nagy természetnek vagy világnak egyik kis része a' földi természet, mellynek különféle életjelenetei adják a' földi szépségek' közönét, 's mellyek között legszebb életjelenet az ember, vagy határozattabban, a' szép ember és szép emberiség.

Legszebb földi életjelenet a' szép ember, a' közönre nézve azért, mivel minden földiek között legközönebb tökélyü élet, elannyira, hogy életerejével minden földieken uralkodik, minden földieknél szebbet tud gondolni 's minden földieket tud szebbíteni és jobbítani; reánk nézve pedig azért, mivel természet szerint, valamint minden állat a' maga faját szereti és látja legszebbnek, úgy az ember is nem csak legszebbnek látja a' természetben a' szép embert, de egyszersmind legfőbb czélja, tökélye és boldogsága a' szép emberiséget szeretni.

Innét van, hogy a' mindent szebbítő képzőszellem' legfőbb ideálai sem lehetnek egyebek mint szép emberek, a' mit az emberiség' legfőbb ideáliban, a' Hellenika' szép isteneiben nyilván láthatunk, mert azok sem egyebek csak szép emberek.

Valamint pedig ezen ideálokon nyilván látjuk, hogy azoknak legközönebb tulajdonsága az, hogy azok az emberiség' legközönebb középformáját mutatják; úgy e' részben én sem mondhatok mást mint azt, hogy legszebb ember az, ki az emberiség' legközönebb tulajdonságainak harmóniás középléte, az az, ki az emberi formák' különféle extremitásait vagy végléteit és különösségeit egyiránt kizáró középen áll.

Igaz ez mind a' testi mind a' lelki szép emberre nézve, mert nyilván érezzük, hogy minél több és nagyobb különösségeket látunk azokban, annál kevesebbé tetszenek, 's érezzük, hogy minél nagyobb a' különösség, annál nagyobb hiba.

Innét van, hogy a' poétai lélek az emberi lelkek' legközönebb formáját viseli és azok között középen áll. Mert ha az emberi lelkeket megtekintjük, úgy tapasztaljuk, hogy azok három fő formára oszlanak, úgymint: poétai, philosophusi és harmóniátlan formára.

Poétai forma az, mellyben minden lelki erők harmóniás emeltségben vagynak; philosophusi az, mellyben az értelem emelt, de a' többi erők kisebb nagyobb mértékben munkátlanok; harmóniátlan forma pedig az, mellyben az alsóbb, az az, testibb érző és képzelő erők emeltségben vagynak ugyan, de harmóniátlan emeltségben, az az, majd egymással majd a' lelkibb erőkkel ellenkezetbe jőnek 's a' harmóniátlanságnak különféle nemeit szülik.

Hogy a' poétai forma ezen két forma között áll, mutatja az, hogy mindenikkel összeér. A' philosophusi formával összeér az értelem' emeltsége által, melly a' poétának épen olly fő charaktere valamint a' philosophusnak; összeér pedig a' harmóniátlan osztálylyal az alsóbb erők' emeltsége által.

Innét van, hogy a' keletiek a' prófétát vagy szent embert és bolondot gyakran egynek nézik; valamint a' Törökök is azt hiszik, hogy a' Mahomettől való származásnak legbizonyosabb jele az, ha az ember a' középkorban eszelős.

Hogy pedig a' poétai osztály' középszere egyszersmind annyi mint tető, látni lehet onnét, hogy a' poéta philosophussá tud lenni, de a' philosophus poétává nem emelkedhetik. De lehet látni onnét is, hogy mind a' philosophusi mind a' harmóniátlan osztály' az emberiség' vég vagy vészpontjai felé való hanyatlásnak kezdetei: mert a' harmóniátlan osztály' végpontja a' bolondság és düh, a' philosophusi osztály' végpontja pedig a' kretin vagy plántaélet; 's igy mind a' két osztály' véglétei általmenetelek a' nem emberi természetekbe.

Az pedig úgy gondolom kérdést nem szenved, hogy a' harmóniás vagy poétai osztályban van az emberek' többsége; mert ámbár a' földi természet nem kevés tökéletlent hoz elő, de mégsem olly mostoha, hogy legfőbb teremtményében, az emberiségben, több rosszat mutatna mint jót, hacsak valami igen ellenkező körülményck az emberi természetet egészen meg nem zavarják.

De még a' mi harmóniátlan culturánk mellett is tapasztaljuk, hogy a' legjobb poéták legáltalánosb tetszést nyernek; a' poétai culturában pedig még a' philosophusok sem igen tudnak egyebek lenni mint poéták, a' mit a' Görögöknél nyilván láthatunk, valamint azoknál látjuk még azt is, hogy Homeros' verseinek hallására, olly lelkesedésre ragadtatott a' görög nép, hogy a' poésis' hatalmát a' szép műveletű népnél majdnem mindenhatónak kell tekintenünk. A' mik pedig mind azt mutatják, hogy valamint közép és legfőbb, úgy legközönebb is a' poétai osztály.

Innét van, hogy a' poéta midőn szebbít, mindent középít 's közönít, mert a' szépben a' középnek, legfőbbnek és legközönebbnek érteményei egybe folynak, mivel a' legtulajdonabb poétai szép nem egyéb mint az emberi osztályok' legközönebb közepén álló poéta. A' mi azonban nem csak a' poétára, hanem a' természet' egészére nézve is, a' mint már láttuk, így van.

De így a' dolog a' testi szépségre nézve is. Mert valamint az emberi test' nagyságának van bizonyos közép mértéke, mellytől minél messzebb távozik, annál inkább szünik szép lenni; úgy van az emberi forma' minden részeinek bizonyos közép mértéke, mellyet az emberi formák' legközönebb tulajdonságai szerint formál magának az egészhez, közönhez és többséghez vonó szeretet vagy szépérzet és izlet. A' mi természet szerint olly isteni ösztönünk, melly minket nyilván a' közönhez von, 's melly minél közönebb, annál boldogítóbb mind magunkra mind az egészre nézve; 's nem ok nélkül mondá Jean Paul ezen érzelmünket, melly szerint az emberiség' legközönebbjét érezzük legfőbbnek és legszebbnek, valami titkos istenérzetnek.

De ezért kerültek a' görög müvészek is ideálaikban minden individualitásokat annyira, hogy még a' magában szép különösséget is mindenkor távoztaták 's mindenben a' szép középszert és az emberiség' legközönebb tulajdonságait választák. Mert midőn isteneiket az emberi középszernél nagyobbaknak formálák, ekkor religiói bényomásra ügyeltek 's az istenek' föntebbségét ábrázolák.

Igaz ugyan, hogy az emberi forma a' különböző égtájak szerint változván, azzal együtt, a' szokás ereje miatt változik az emberi szépnek mértéke is; de ez a' mondottakat meg nem zavarja: mert minden égtájnak van bizonyos középszere, 's minden égtájnak szép mértéke a' maga középszere. Egyébiránt pedig azt is hiszem, hogy a' nyiltabb eszü szerecsennel is könnyü azt általláttatni, hogy nem a' szerecsen 's nem a' kakerlak, hanem a' középszinü ember legszebb.

Még inkább igy van pedig a' dolog a' lelki széppel és szép mértékkel. Mert a' lélek nincs úgy alája vetve az égtájnak mint a' test; 's azt hiszem, hogy a' lelki emberiség nagyjában mindenütt egyenlő, vagy legalább egyforma culturával egyenlővé lehet formálni, mert annak legfőbb characterei mindenütt ugyanazok; 's mert ámbár a' lelki szerecsenek, lelki kakerlakok és kretinek az égtájak' hibáival együtt néhol igen megszaporodnak is; de többséget vagy közönséget sehol sem formálnak, sem pedig az emberi szépnek mértékei nem lehetnek.

Csak hogy, a' mint már a' bölcs Görögök tapasztalák és megjegyzék, a' nép' erkölcsi romlása fölforgatja még a' szavak' értemé nyeit is elannyira, hogy azokhoz egészen ellenkező ideákat köt. Igy mióta az emberi közönség középszerü többség megaláztatott, azóta ezen szavaknak értem ényei is annyira elváltoztak és alacsonyodtak, hogy azokhoz még a' papiroson is alig tudjuk eredeti értem ényeiket erőtetni.

Mert természet szerint, midőn egyszer a' szeretet annyira megromlik, hogy az ember nem szeretni és szerettetni, hanem csudáltatni, bámultatni, különködni 's mindeneken fölül csillogni kiván; akkor a' szeretetlenség, hamis becsület és fényüzés a' szép érzést is meghamisítja 's a' szépnek minden ideáit fölforgatja.

X.

TESTI ÉS LELKI EMBER.

Az emberi természet' legközönebb tulajdonságát abban látjuk lenni, hogy az ember nem egyéb mint szép testben öltözött és testén uralkodó szép lélek; melly szerint a' poétai szép annyi mint a' szép testnek és szép léleknek, szép testiségnek és szép lelkiségnek harmóniás középléte, 's annyi mint ezen harmóniában a' szép léleknek és lelkiségnek uralkodása.

Az emberi természet' ezen tulajdonsága szerint szebbíté a' természetet a' görög képzőszellem, midőn az egész lelki világnak szép testet, a' testi természetnek pedig szép lelket ada, és a' lelkieket a' testieken uralkodókká tette; 's midőn, szebb lelket az emberi léleknél, szebb testet az emberi testnél nem ösmervén, a' lelkieknek emberi testet, a' testieknek pedig emberi lelket ada, 's igy mindenikre a' maga szép emberi képét nyomván, azokat megemberíté 's az által mind egymással mind az emberiséggel harmóniába hozá.

Mert a' testi lelki világok közt lebegő ember csak úgy hozhatja magával harmóniába, csak úgy szeretheti leginkább mind a' két világot, ha mindeniket megemberíti, mindenikre a' maga szép emberi képét bájolja 's mindenik a' szép emberiséget tükrözi.

Igy bájolt a' görög képzőszellem testi tárgyainak szép emberi lelket, lelki tárgyainak pedig szép emberi testet; 's igy formálta a' Hellenikának szép istenembereit és emberisteneit, valamint annak egész emberített vagy emberistenített szép testvilágát; 's valamint magában érezte, hogy ő a' testieken fölül van emelkedve, az istenérzet által pedig az Istentől függ; a' szerint a' testieken a' félisteneket, az az, istenített emberi erényeket, ezeken pedig a' főbb isteneket fölülemelte.

Ez vala magában a' görög ideal. 'S mivel ez tulajdonképen nem egyéb vala mint a' testi lelki isteni természetek' harmóniájának jelképe, 's mivel ez a' jelkép olly igen emberi kép vala, mellynél emberibbet vagy szebbet soha nem lehet gondolni; tehát látni való hogy a' görög ideált úgy kell tekintenünk mint az emberiség' örök és legfőbb ideálát.

Ezen ideálból folyt az, hogy a' görög szellem mind a' testi mind a' lelki világot úgy megnépesíté, hogy a' Görögnek minden szál fü élt és szólt 's minden idea legszebb testben jelent meg, 's a' szünet nélkül szép istenek közt lebegő ember a' szépérzet által természetesíté magában a' morált és religiót, mert épen ezeket látta mindenütt maga körül legszebb emberi szinekben öltöztetve, 's épen ezeknek mélyen érzett lelki szerelméből folyt a' görög lélek' uralkodó színe — az isteni vidám nyúgalom.

Mert a' testi szép érzetből foly a' lelki szép érzet, 's a' lelki szépnek szerelme öleli föl az embert ama szép lelki világba, hol az mintegy Isten minden földieken fölül lengve mosolyg.

A' léleknek ezen emeltségét, 's ezen emeltségből folyó szabadságát példázta az olympiai játékok' jelképe, a' leereszkedő delphin és a' fölemelkedő sas, a' mi nyilván csak azt akará mondani: le a' hal és hasemberrel, 's föl a' saslélekkel!

XI.

SZÉP LÉLEK.

A' szép emberi lélek, a' mint már az eddigiek mutatják, nem egyéb mint harmóniás mozgásu és harmóniás emeltségü szerető okos lélek. Harmóniás, mert abban az érző, gondolkodó és képzelő erők harmóniás' mozgásu játékban vagynak; harmóniás emeltségü, mert abban a' testi érzelmeken a' lelkiek, ezeken pedig a' leglelkiebbek vagy isteniek fölül lévén emelkedve, annak minden érzelmei, gondolatai és képzeletei az emberiség' legfőbb charaktereivel és czéljaival az okossággal, erénynyel és religióval harmóniázók, az az tehát, egy részről a' közönséges emberiséggel, más részről pedig a' természet' idealis életével egyezők. Mert a' világi életre néző világi okosság adja a' világibb vagy testibb szépet, amazok pedig a' lelki és isteni szépeket.

Innét van, hogy az illy szép lélek ön képét érezvén legszebbnek, a' poétai szépnek fő létszereit az érzelmi, gondolati és képzeleti tökélyekben vagy szépekben, annak egészét pedig ezen háromféle szépek' harmóniás középlétében, az az, az érzelmes és képzeletes gondolatban, látja lenni; innét van, hogy valamint magát ezen három fő létszer' és az imént említett három fő gradus' harmóniás szerközetének érzi; a' szerint a' poétai szépet három fő létszer és három legfőbb charakter és gradus' harmóniás szerközetének látván, azt három fő gradusra osztja, úgy mint:

Első gradus az, melly az érzelmi, gondolati és képzeleti szépeknek az okossággal, második az, melly azoknak az okossággal és virtussal, harmadik legfőbb 's legközönebb gradus pedig az, melly azoknak az okossággal, erénynyel és religióval egyező harmóniáját adja.

Ezen szempont szerint tehát az érzelmi, gondolati és képzeleti szépek formálják a' poétai szépnek legtulajdonabb létszereit, melly háromféle szépek' hármas jelenetei a' szépnek három fő grádusában vagy tartományában — a' testi, a' lelki, isteni szépekben, ismét háromszor három Grátiát vagy kilencz Musát mutatnak, de mutatják egyszersmind a' legtulajdonabb poétai szép' létszereinek szerközetét is:

Ugyan is, az első gradus az, midőn a' lélek minden érzelmeit, gondolatait és képzeleteit az okosság' törvényei és czéljai alá rendeli; második az, midőn a' lélek az erényben az önszereteten 's minden földieken fölül emelkedik 's ön erejében nyugszik; harmadik az, midőn a' lélekben az erény komoly nyugalmát az istenérzet vagy religió vidám nyugalommá dicsőíti.

Vagy máskint: az első grádus adja az érzelmi, gondolati és képzeleti józanságot; a' második adja ezekhez az erkölcsi nagyságot; a' harmadik pedig adja mind ezekhez az isteni fönnséget és a' religióból folyó vidám nyugalmat.

Innét van, hogy az első gradusbeli poésis is nagy szépségü lehet ugyan, de a' legfőbb poésisnak mulhatatlan által kell menni a' föntebb grádusokba, mert egyedül az erkölcsi nagyság és religiói fönség' rajzolatai adják a' poétai fölségest.

Innét van, hogy Schiller a' Propylaeumok' kiadójához intézett értekezetben, Hektor' bucsúvételének rajzolatai között, leginkább kétféle szépségüt jegyez meg. Egyik az, midőn Hektor komoly de nyugodt méltósággal lép alá háza' lépcsőin, csak orczája hajol a' szenvedő Andromache felé, de egész teste már a' vitézek felé van fordulva; a' virtus' ereje fölülemelte földi érzelmein, ön magán nyugszik, nincs szüksége istenekre. Ez az erkölcsi erő, erkölcsi nagyság vagy erény.

Másik 's legidealisabb rajzolat az, melly szerint Hektor a' maga fiját vidám nyúgalmu tekintettel, az istenekre bizva, fölemeli. Ez az istenérzetből 's religióból folyó isteni vidám nyúgalom, isteni fönnség, legfőbb ideal; mert ez nem egyéb mint az erénynek és religiónak, az embernek és Istennek harmóniás összefolyása.

Igy szebbíté meg Rhesus lovai elrablásának rajzolatát Minerva' jelenete; nem csak azért hogy a' képzelet' tárgyait szaporítá, mint Schiller magyarázza; hanem leginkább azért, mivel a' magában rút gyilkos scénát az Isten' ideája és béfolyása által megistenité.

Igy folynak örökre össze a' poésisban az okosságból folyó philosophia, 's a' szeretetből folyó moral és religió, mellyeknek harmóniájában állott a' görög poésisnak 's egész görög culturának nagy harmóniája.

Ezen hármóniából folyt azon legfőbb lelki emeltség, melly szerint a' görög lélekben a' lelki szépnek emelt érzelme a' testi szépnek érzelmén uralkodóvá lett. Innét a' platói szerelem 's Venus Urania; 's ezen leglelkibb isteni szerelmet példázta Alcibiades' paizsán a' menyköves Eros; 's igy veszté el Orpheus Euridicet, midőn azt más világi, az az, lelki szemekkel megpillantá.

A' szép culturának ezen legfőbb charakteréből folyt a' görög lélekbe amaz aequatori szélesend, vidám nyúgalom, mellyet semmi meg nem háborított. Igy lett az, hogy ezen boldog életü emberek, olly vidám nyúgalommal meg tudtak halni, hogy voltak olly görög népek, kiknél szokás volt az öregek között, innepi vendégségre barátjaikat összehivni 's azok között felkoszorúzva a' halál' poharát vidám nyúgalommal meginni. Igy a' haldokló Sokrates' utolsó szava is religió és áldozat: „egy kakassal tartozom, ugymond, Aeskulapiusnak, vigyétek meg neki.“

Az illy legfőbb emeltségü és szabadságu lelket, 's az illy lélek' legközönebb szép érzetét, az az, legközönebb gyönyörét és boldogságát azon boldogságát t. i. melly szerint mintegy Isten a' testi lelki világok minden szépségeit egyiránt érzi; mind pedig ezen legfőbb gyönyörnek a' testi szép érzetből a' lelki szép érzetbe, innét pedig az isteni vagy leglelkibb 's legközönebb szép érzetbe folyását fejtegeté Plátó mind az agathoni vacsorán Diotimával, mind Phaedrosban a' szárnyra kelő lélek' játszi képével; a' mi természet szerint a' görög szép culturának menetele, iránylata és legfőbbje.

Ezért volt az, hogy a' szép cultura' természetét ismerő Solon az illy lelki szabadságra nem emelkedhető köznépnek a' görög szerelmet megtiltá; azoknak ellenben, kiket a' szép képzet a' lelki szerelemre meglelkesített, ajánlá.

XII.

ÉRTELEM ÉS ÉRZÉS.

A' leglelkibb élet nem egyéb mint szeretet, a' szeretet pedig érzés. Innét van, hogy a' szivben gyúlad az élet, 's annak utolsó ütésén fagy meg; innét van, hogy mindent előbb érzünk mint értünk, 's gyakran a' mit egyszerre megérzünk, azt csak hosszas gondolkodás után, néha pedig úgy sem érthetjük meg; innét van, hogy valamint minden földi élet inkább függ a' melegtől mint világosságtól, úgy mi bennünk is a' leglelkibb élő és éltető, a' szeretet, érzésben jelenik meg; 's innét van, hogy a' szép érzetből folyó képzőszellem nem csak az okosság' munkáit szebbíti, de megszebbíti még azon szükségeinket is, mellyeket az okosság elhárítani nem tud.

A' mik pedig mind oda mutatnak, hogy valamint a' szeretet ön és tárgy szeretetre oszolván, ön és tárgy ismeretet vagy értelmet tesz föl; 's valamint a' legfőbb teremtő erő nem lehet egyéb mint a' szeretetnek és értelemnek, a' nap a' melegnek és világosságnak harmóniás egyesülete, úgy az érzésben megjelenő szerető és képzőszellem sem lehet egyéb mint a' leglelkibb érzésnek és értelemnek harmóniás középléte, olly középlét, mellyben minden érzet értelmet 's minden értelem érzést foglal magában, a' mit a' szeretet' czélra vonó ösztöneiben nyilván láthatunk.

Mert valamint a' testi szép érzet által legfőbb világi czélainkra jutunk, úgy a' lelki szépérzet által is legfőbb lelki czélainkhoz emelkedünk; a' mi pedig nyilván mutatja, hogy a' szép érzet nem egyéb mint czélérzet, 's mutatja hogy a' lélek, mintegy Janus fő, egyszerre két világot lát; úgy hogy valamint Rafael' athenei oskolája Platót égre nézve, Aristotelest pedig földre függő szemekkel mutatja; épen úgy van a' léleknek is két életre szolgáló két szeme, u. m. a' világi okosság, melly a' földi életet világítja, és az érzésben megjelenő képzőszellem' lelkibb látása, melly mint egy hold égi testeket és más világot mutat, 's melly a' maga tárgyait csak az érzés' lelki fátyolában látja ugyan, mint Mózes az Istent a' sinai hegyen, 's mint az álmadó Endymion az éj' istennéjét, de minden bizonnyal látja, mert érzi.

Igy éreztek a' régiek, midőn Venus Uraniát — a' lelki szerelmet vagy szép érzést — egyszersmind halál' istennéjének nézék. Érezték t. i. hogy az egyszersmind valami lelkibb és szebb életnek érzője és ösztöne vagy homályos látója; érezték hogy annak lelki látása miatt nem elégszünk meg a' földi élet' kellemeivel, hanem valami szebbet sejtünk és óhajtunk, elannyira, hogy a' világnak gyakran élve meghalunk, vagy csak félig élünk; érezték hogy a' lélek' legfőbb érzelme, a' szeretet vagy szép érzet, nem tehet föl egyebet mint legfőbb értelmet és legfőbb czélérzést.

Az érzésnek és értelemnek ezen harmóniájából foly az, hogy valamint a' képzőszellem nem egyéb mint a' leglelkibb érzésnek és értelemnek harmóniás egyesülete; úgy a' poétai szép sem egyéb mint a' szép érzet által iránylott szépnek és az értelem által iránylott jónak harmóniás középléte, az az, szépjó vagy jószép.

A' leglelkibb érzésnek és értelemnek ezen egybefolyását érzék a' bölcs Hellenek, midőn a' lélekképzet' egész munkáját a' muzsikára és poésisra alapíták. 'S innét lehet azt kimagyarázni, miért tulajdonítának Hellas' minden bölcsei a' muzsikának olly végtelen béfolyást az egész életbe, melly szerint egyiránt azt állíták, hogy a' görög muzsika' legkisebb változtatásával, mulhatatlan változni és romlani kell az egész görög alkotmánynak.

Ezen állítmányt Montesquieu az emberiség' nagy könyvében paradoxiának nevezi ugyan, de valójában nem az, valamint az sem igaz, hogy itt a' görög muzsikán a' tudományok' egyetemét kelljen értenünk.

Hanem ezen egész dolgot elsőben úgy kell fejtenünk, hogy a' muzsikában élő haló 's harmóniás érzelmü és értelmü görög lélekben a' testibb érzés a' lelkibb érzelemmel és értelemmel, olly harmóniás összefolyásban voltak, hogy a' görög a' maga muzsikáját, nem csak homályosan érezte mint mi a' mienket, hanem egyszersmind értette is, az az, a' muzsika' meghatározott érzelmeit olly világosan és határozottan érzette, hogy ő benne azok meghatározott értelemmé és gondolatokká világosodtak. Melly szerint a' muzsikával a' görög léleknek, ezzel pedig az egész görög alkotmánynak igen is változni kellett.

Másodszor pedig fejthetjük ezen állítmányt úgy, hogy a' Görögöknél minden muzsika énekkel lévén összekötve, a' muzsika' változása ezen összekötést felbontotta: mind azért hogy a' régi énekek az új muzsikához nem illettek, mind azért hogy a' mesterkéltebb és lármásabb muzsika az éneket maga mellett elnyomta, 's az által a' lyrai poésis' befolyását elrontotta, a' mi pedig nagy rontás volt.

Mert a' görög népdalok nem csárdai dalok voltak, mint nálunk, hanem a' görög poésisnak olly remekei, mellyek a' szép culturának legelevenebb, legmindennapibb orgánjait formálák, olly orgánjait, mellyek az örömnek és muzsikával járó gyönyörnek egész erejével bájolák a' legszebb érzelmeket és gondolatokat a' szépnek megnyilt lélekbe, 's mellyek tán legfőbb képzői valának a' görög léleknek, 's mellyeket a' muzsika magával együtt elrontván, vagy maga mellől elnyomván, kérdésen kivül megrontott mindent.

Igy gondolkodott a' bölcs Sparta, midőn a' Timotheusok' bujálkodó hurja ellen az ephorusi bárdot több izben fölemelte; 's hogy igen jól gondolkodott, az idő megmutatta. Mert látjuk azt, hogy a' görög muzsika szép egyszerűségének romlása után, a' lármás és bujálkodó muzsika csak hamar előhozá a' bujálkodó szenvedelmeket 's az egész görög lélek' harmóniájának enyészetét. 'S igy lett az, hogy mind a' muzsika mind a' poésis elvesztvén az egyszerűségnek és okosságnak alapját, Anaxilaus mondásaként, mindenik elkezdett évenként új csudákat szülni mint Lybia.

De ezen okból emeltem föl én is a' kritikai bárdot a' nálunk módiba jött érzelgő sentimentalismusra és igen mesterkélt versformákra. Mert bizonyos az, hogy valamint a' Görögöknél a' lármás muzsika elnyomta maga mellől az értelmes éneket és poésist; úgy a' mostani mesterkélt versformák és érzelgő csapongások, mint a' poésisnek külső és belső lármás muzsikái, elnyomják a' legbelsőbb poésist, nem csak annyiban hogy a' mesterkélt forma a' gondolat' szabadságát igen megköti és a' nagy sentimentalismus az érzést ragadozásra szoktatja; de már magában a' mesterkélt forma mesterkélt izlést terjeszt, a' mi pedig annyi mint természetlen vagy rút izlés; 's annyi mint a' szép érzet' és okosság' harmóniájának, 's igy az emberiség' legfőbbjének végtelen következetű megrontása.

Mert valamint ezen harmónia szül minden emberi szépet és jót, épen úgy ezen harmóniának bomlata szül minden emberi rútat és gonoszt, 's a' mi legveszedelmesebb, igen ragadékony rútat és gonoszt; holott a' képzőszellem valamint legfőbbje, úgy leggyengébbje is a' léleknek, mind annyiból hogy a' képzőszellem' minden látása csak homályos látás lévén igen könnyen téveszthető; mind pedig annyiból, hogy annak szép vágya a' tisztátlan szépet is könnyen megszereti.

Ezen gyengénkre vagynak az emberiség' minden rombolatai építve. A' lélek érzi czéljait, de nem látja, 's igy az érzés' ereje által a' hitetőnek könnyen hisz.

Innét vagynak a' földet pusztító erkölcsök és religiók, 's innét hogy a' görög bölcseség még a' legkisebb hurhangot is az okosság' örök törvényei alá rendelte.

XIII.

KÉPZELET.

Jól mondá Jean Paul, hogy a' képzelő erő csak prosája a' képző erőnek vagy képző szellemnek, 's nem egyéb mint valami potentiált világosb színü emlékezet, melly a' barmokban is megvan, mert álmodnak és félnek, 's mellynek képei csak hozzánk szállangó levélhulladékai a' valóságos világnak. 's t.

Igen rosszul itélnek ellenben azok, kik a' poétai erőt majd az alsóbb lelki erőkben, majd az értelemmel egyező, majd pedig épen az értelmen fölűl emelkedő képzeletben keresik. Melly bal itélet természet szerint csak onnét származik, hogy az erők' játékában az alsóbbak, mint érzékibbek, előbb szembe tünnek mint a' lelkibbek.

Az értelemmel egyező képzelet látszik ugyan valamit mondani, de valójában igen keveset mond: mert minden józan ember képzelete egyez értelmével, de azért nem minden józan ember poéta. Az értelmen fölül emelkedő képzelet pedig épen olly valami mint a' képirón fölülemelkedő ecset, vagy épen lelki veszély!

Igaz ugyan, hogy Pláto is illy váddal illeti respublikájában a' poésist; de ezen veszélytől nem a' poétát félti, hanem a' poésis' gyenge publicumát. Mert való az, hogy a' poéta képekben öntvén gondolatait, az által az ifjuság' képzeletét élesíti 's jóra rosszra ragadhatja. De egészen más a' dolog a' poétával, hol nem a' képzelet játszik a' lélekkel, hanem a' lélek játszik a' képzelettel; 's ha vagynak olly rossz poéták, kikben az értelmen a' képzelet fölülemelkedik, azok vegyék magokra Plátónak ezen leczkéit.

A' képzelet nem egyéb mint a' testi látásnak visszalátása, az az, a' mit láttam vagy beszédben lefesteni hallottam, ismét vissza tudom képzeletemben látni. A' képzeletnek egész munkája csak az, hogy a' valóságból és leirásokból fölkapott képeket megtartja, mellyből a' képeket mintegy képes könyvből, mikor tetszik, kinézzük.

Az a' tehetség pedig, mellyel a' képzelet' képeit módosítani, el és összerakni tudjuk, már nem képzelet, hanem fictio, az az, a' fictio játszik a' képzeleti képekkel; és csak illy értelemben lehet a' képzeletet poétai erők közé tenni, a' mint hogy én is illy értelemben vettem azt.

Mert a' fictio vagy költés már olly szabad munkássága, a' léleknek melly már a' külvilág' és képzelet' képeivel meg nem elégszik, hanem azokon fölülemelkedik, 's azokat önnézetei szerint módosítani 's új alakokká formálni igyekezik; következőleg a' külvilágon és annak bényomásain uralkodni, 's igy költeni — idealisalni akar. Ez tehát már olly létszere a' poétai léleknek, melly nyilván a' teremtő és képző ösztönből foly.

De még illy egyesületben sem legfőbbje a' poétai léleknek a' képzelet, mert még igy is csak akkor emelkedik valódi poétai erővé, ha azt a' képző szellem, az az, a' szép érzet és értelem intézi, vagy ha azokkal egyesül; mivel ezen egyesület nélkül a' lélek legbelsőbb természet szerint rút is rossz is lehet.

Ezért van, hogy a' vidám lélek vidám világot költ és képzel, a' szomorú szomorút, a' rút pedig rútat, az az, a' vidám lélek vidám képekkel, a' szomorú szomorúkkal, a' rút pedig rútakkal játszik 's mindenik olly világot fest mint maga. Mikor pedig nem a' lélek játszik a' képekkel, hanem a' képek játszanak a' lélekkel, már akkor a' lélek nem poétai lélek, hanem olly romlott lélek, melly a' poétai szabadságot és emeltséget elvesztette.

A' mit Montagne mond: hogy a' képzelet minden embert lökdöz, sokat pedig órra buktat, csak a' nempoétákra illik. Mert ámbár a' költés vagy fictio olly igen természete az embernek, hogy alig van ember, ki magát és világát valamivé ne költené és képzelné, úgy hogy még a' legföldszagubb realista is költ valami vakondoki világot 's a' maga kukaczait koránt sem nézi azoknak a' mik; de épen az a' nagy különség a' poéta és nempoéta között, hogy a' poéta csak szép világot költ, és csak olly képzeletekkel játszik, mellyek az okossággal és szép érzettel egyezők.

Innét van, hogy a' poétai lélek mind való mind képzelt zajlatiban úgy jelenik meg, mint Julio Romano' mosolygó Junója a' rémült istenek és tüzokádó oriások között. Ezért legfőbb charaktere mind a' philosophusnak mind a' poétának a' józanság, melly szerint mindenik ollyan, Jean Paul' szép képe szerint, mint valami égig emelkedő 's általlátszó jéghegy a' többi földi Alpesek között, azzal a' különbséggel, hogy egyikben polusi hósivatagok, a' másikban pedig aequatori örök virulatok tükröznek.

Igy van az, hogy a' nempoétai lélekben majd érzés majd képzelet az értelmet hanyat-homlok lökdözik 's a' harmóniátlanságnak különféle rút formáit mutatják; a' poétai lélekben pedig mindenkor az öreg okosság' figyelme alatt játszanak, mellynek feje fölött nem a' képzelet, hanem a' szeretet' galambja terjeszti ki szárnyait.

De jegyezzük meg itt azt is, hogy a' fictio vagy költés csak olly része lévén a' poésisnak, mellyet az egészszel össze nem zavarhatunk, igen rosszul nevezgetjük a' poétát költőnek 's a' poésist költésnek; a' mit még akkor sem lehetne helyben hagyni, ha a' poésisnak jobb nevet nem adhatnánk. Midőn pedig előttünk állanak a' *költész* és *költészet*, mellyek épen olly jók mint *müvész* és *müvészet*; tehát ha a' poésisnak magyar nevet akarunk adni, természet szerint ezeket kell választanunk. Mert a' szónak lelke és tökélye a' határozott értemény, 's jobb új szót nem csinálni, mint értelem zavaró rosszat.

Igen ohajtanám tehát, hogy a' helytelen költő és költés helyett a' költész és költészet jőne divatba, a' költés pedig maradna az a' mi volt t. i. fictio; mert a' költésnek egyébiránt is már sok érteményeket — még pedig alacsony érteményeket — adtunk, mellyekkel olly fő tárgyokat mint poésis és poéta, összezavarni, semmi tekintetben nem illik.

XIV.

JÁTÉK ÉS VALÓDISÁG.

Valamint a' költésnek és költészetnek, úgy a' játéknak ösztöne is, olly igen természetében van az embernek, hogy ha az kénye szerint élhet, ha rossz cultura vagy nyomorúság azt el nem komolyítja, egész életét játékká szereti tenni; a' mit nyilván látunk mind a' szebb égali vadnépeken, mind a' természet' ösztönein fejlett görög cultura' vidám emberein, kik az egész emberképzet' nagy munkáját különféle játékokban öltözteték, 's az által az egész életet egy szép játékká bájolák.

Ezért neveztek a' régiek minden tanulmányokat játékoknak, 's ezen ösztönre épít a' poéta, midőn az emberképzet' minden munkáit játékos formákba öltözteti. De valamint a' költés csak úgy lesz költészet, ha szép érzettel és okossággal egyesül; úgy a' poétai játék is csak ezen egyesületben emelkedik szép vagy képző játékká.

Mivel pedig ez annyit tesz, hogy a' szép játéknak az okot és czélt érző lélek' czéljaival, a' testi lelki emberiség' képzetével és boldogításával 's igy az emberiség' legfőbb realitásaival összemunkálónak kell lenni; tehát következik, hogy ezen szempontban a' poétai szép annyi, mint a' játéknak és valódiságnak harmóniás középlete, 's annyi mint ezen harmóniában a' valódiságnak föntebbsége.

Mert a' költészi játék' czélja nem játék, hanem a' játékból folyó realitas, a' mi természet szerint nem más mint az emberképzetből eredő emberi tökély, és a' tökélyből következő minden emberi szép és jó.

Valamint a' Teremtő az által teszi szépekké a' természet' minden életjelenetcit, hogy azokat végtelen különféleségü játékos formákba öltözteti; úgy a' költészi lélek is játékos formákba önti ugyan minden müveit; de azért egyiknek sem fő czélja a' játék, hanem igenis mindeniké a' teremtés.

Minden képző játék' lelke és czélja az emberképzet, 's mindenik annál főbb tökélyü, mennél egyezőbb ezen czéllal, 's mindenik' szép mértéke ezen czélirányossága; olly mérték, melly a' szép játékot a' gyermekestől, ezt pedig a' rúttól megválasztja: gyermekes t. i. az, a' mi ezen mértéken alúl marad, rút pedig az, a' mi ezen mértékkel ellenkezik.

Nem kell azonban innét azt következtetni, hogy csak az szép, a' mi egyszersmind hasznos; hanem csak azt, hogy a' legfőbb poétai szépnek, egyszersmind hasznosnak, czélirányosnak kell lenni. Mert a' szépnek számtalan nemei és gradusai vagynak mind a' müvészetben mind a' természetben, mellyeknek a' hasznossal semmi közök. De mikor a' költészi szépről általában szólunk, akkor csak a' legfőbb poétai szépet értjük, a' mi pedig nem más, mint a' szépnek, jónak, hasznosnak és czélirányosnak harmóniás vegyülete.

Van szép virág, szép szín, szép hang, szép gyermekség, mert a' gyermek is része a' szép emberiségnek, valamint amazok a' szép természetnek; de mind ezen szépek úgy alatta vagynak a' költészi szépnek, mint a' test a' léleknek, mint a' gyermek a' legfőbb embernek, olly embernek, ki valamint magában, úgy minden munkáiban a' szépet hasznossal párosítja.

Ezen szempont szerint nevezzük a' poésist phantasia' játékának. De ha annak határozottabb értemény t akarunk adni, definiálhatjuk azt a' képző szellem' harmóniás lelki játékának: harmóniásnak, mivel harmóniásan emeli lelkünket: lelkinek, mivel igy kell azt megválasztanunk a' testibb szép játékoktól, mint: muzsika, táncz, képirat 's t.

A' lelki játék már valódiságnak és játéknak középletét jelenti, 's kimondja, hogy a' képző játéknak a' legfőbb czélra hatónak 's legfőbb czélt érző lélekkel egyezőnek kell lenni. Az illy lélek pedig igen érzi azt, a' mit Sokrates monda: veszszen el, ki a' szépet a' hasznostól legelőszer megkülönböztetni merészelte; és az illy lélek mondja ezt Platóval: az olly művésznek, ki hasznosra nem ügyel, ha Charisok' kezeivel hinti is virágait, töltsünk illatokat fejére és küldjük tovább.

De ezen alapnak elvesztése nem csak meghaszontalanítja a' képző játékokat, hanem egyszersmind el is korcsosítja és csúfítja. Mert a' hasznosra nem ügyelő művész, nem használni, hanem csudáltatni akarván, a' józan és szép középről, csak hamar rút különösségbe, fölöttibbségbe 's különféle czéltalan végletekbe bukik.

Innét van, hogy a' czélirányos görög egyszerüség' enyészete után minden művészetek elkezdtek tulajdon határaikon és czéljaikon túl kalandozni, 's valamint saját czéljaikat és magokat, úgy az egész szép culturát is meghamisították; mert minden művészet csak addig szép és hasznos, mig tulajdon határaiban marad és legtulajdonabb czéljain túl nem hág.

Igy látjuk már ma többnyire, hogy a' művészek különféle kártékony tulságokban és fölöttibbségekben keresik a' művészet' legfőbbjét. Az ének, mellynek czélja az értelmes beszédet a' hanglebegés' harmóniás játéka által megszebbíteni, elnyeli a' beszédnek egész értelmét, 's által megy az értelmetlen muzsikába, a' szép emberi hangból a' fülemile' hangjaiba, 's csak akkor ér czélt, ha tüdőt repeszt.

A' muzsika, mellynek tárgya a' szép érzelmek' kinyomása, által megy a' képiratba festeni a' fülnek szemtárgyokat és kapuczédulákat. A' tancz, mellynek czélja mozdúlatink' harmóniázatja 's minden erőnknek gyönyörrel járó kifejtése, általmegy a' nyakszegő nehézségekkel való küzdésbe és kötélen tánczolásba.

Igy a' költészet, mellynek czélja lelkünk' minden erejét harmóniás emeltségbe és szabadságba hozni, túlmegy a' maga határán és czélján, midőn majd csupa festővé lesz és szünet nélkűl festeget; majd csupa philosophiává, midőn szünet nélkűl bölcselkedik; majd csupa muzsikává, midőn majd csak az érzésnek, majd csak a' fülnek muzsikál; majd pedig, midőn czéltalan nehézségek' meggyőzésében keresi a' költészi tökélyt, általmegy a' gyermekes mesterkélésbe és artistai kötélen tánczolásba.

XV.

A' KÖLTÉSZET' FŐ CHARAKTEREI ÉS CZÉLJAI.

A' poétai lélek' szabadsága és vidámsága önként szüli a' vidám philosophiát, valamint a' vidám morált és vidám religiót; mellyek is valamint fő létszerei és charakterei, épen úgy fő realitásai a' poétai léleknek; mert egyedül ezeknek harmóniás egyesülete által éri el legfőbb czéljait, az erényt és vidám nyugalmat. Mivel pedig a' poétai lélek nem egyéb, mint maga a' legbelsőbb poésis, következik, hogy ezen alapnézet szerint a' poésis annyi mint a' vidám philosophiának, vidám morálnak és religiónak mosolygó ölelkezete; olly ölelkezet, melly valamint az élet' komoly tanítóit, a' komoly tudományokat, a' szépben egyesíti; úgy azoknak egyesülete által, az élet' mosolygó dajkáinak, a' szép müvészeteknek, ölelkezetét is következteti, 's igy szüli az egész szép culturát.

A' tudományok' illy egyesülete charakterizálja a' görög poésist, valamint annak minden jobb rokonait. Raiman egész encyclopaediát vont ki Homerus' énekeiből; 's a' ki Raiman' szemeivel nézi a' görög költészet' lelkét, látni fogja, hogy a' görög nép nem ok nélkül látta abban a' szépnek, jónak és igaznak örök kanonait.

De mivel vagynak olly hajszálhasogató aestheticusok, kik a' költészet' és tudományok' párositását érteni nem akarják; tehát azokra nézve jegyezzük meg e' következendőket:

A' müvészetek' és tudományok' összehangzása épen az a' poésisban és poétai culturában, a' mi a' testnek és léleknek, a' szivnek és főnek harmóniája az emberben, az az: élettökély. Ez pedig fő czélja mind az embernek, mind az egész emberi culturának. És épen az a' poésisnak és poétai culturának nagy charaktere, hogy azok minden szép müvészeteket és tudományokat egymással és az emberiséggel harmóniába hoznak.

Ezen harmóniából lehet azt kimagyarázni, hogy a' Hellenek olly rövid idön és játszva azon tetőre jutának, hová minket harmóniátlan culturánk soha nem emelhet. Mert az egyoldalu cultura, a' mit egy részről épít, más részről elrontja; 's tapasztáljuk, hogy mink a' régieknek még testi és kész müveiket sem tudjuk követni, az ő lelki szobraik iránt pedig úgy látszik örökre béhunytak szemeink.

A' költészettel párosuló philosophián nem oskolai hiú speculatiókat, nem az élet' halvány képét fölfedező, 's az által a' lelket elkomolyító hideg igazságokat kell érteni; hanem csak életbölcseséget és a' poétának azon okosságát, melly szerint minden müveiben a' szépet hasznossal, és az egész poésist az emberiség' javára néző czélirányossággal párosítani tudja.

Nem kell azonban innét azt vélni, mintha én a' poésist egészen a' philosophia alá akarnám rendelni. Sőt igen azt hiszem, hogy a' tudományok' egyesülete nem függés, hanem szerelmes ölelkezet. Függetlenül harmóniáznak azok, 's mint a' szivárvány' szinei, úgy folynak össze a' poésis' közép szineiben.

Midőn a' szépnek törvényeit az okosság' törvényeiből fejtegetjük nem azért tesszük azt, mintha a' poésist egészen azon törvények alá vetni akarnók; hanem leginkább csak azért, mivel az okosság' törvényeit jobban ösmerjük, mint a' homályos szép érzetét; mind pedig azért, mivel tudjuk, hogy ezen kétféle törvényeknek egyezniek kell, holott harmóniátlanság és ellenmondás volna a' lélekben és poésisban.

Igy midőn azt mondjuk is, hogy az érzésnek és képzeletnek az öreg okosság' figyelme alatt kell játszaniok, 's játékaikat annak törvényei alá kell rendelniek, akkor is csak azoknak szerelmes ölelkezetét, összehangzását kell érteni. Mert mind a' szivnek mind a' főnek vagynak saját független törvényei, 's valamint a' világnak, úgy a' léleknek tökélye is harmónia, mellyben a' philosophia, moral és religio, mint szépek, fölülemelkednek ugyan egymáson és a' poétai lelket valami theocratiává formálják; de ez a' theocratia csak a' szeretet' és harmónia' theocratiája.

Ezért mondja Schiller: az ember ne legyen se okos, se oktalan állat, hanem csak ember; a' természet ne kirekesztőleg, az okosság ne föltételesen uralkodjék azon. Mind e' két törvényadások teljesen függetlenek legyenek egymástól, és mégis teljesen egyezők.

Messze tévedt Plátó e' részben, midőn a' poésisban a' philosophiát kirekesztőleg uralkodóvá emelte, 's a' poéták' hibái helyett az egész poésist galádúl kárhoztatta. A' mit, úgy látszik, csak azért tett, mivel nemzetének a' poétai cultura helyett philosophusit akara adni. Nem látta Plátó, hogy nemzetének egész dicsősége a' szép culturán függött, 's nem tudta, hogy lelket komolyítani, annyi mint rontani; a' mit, a' poésis' enyészete után, elég nyilván mutat az elkomolyított és rontott világ.

De még messzebb tévedtek azon német bölcselkedők, kik a' dolog' kérgéről itélvén, a' poésist a' lélek' alsóbb tehetségeire szoríták; 's igy azt csak valami érzéki szépnek tekintvén, elégnek tarták, ha a' poéta a' föntebb lelki szépeket nem sérti. Való az, hogy holmi lyrai hulladékok ellehetnek azok nélkül. De az aesthetikában nem csak ezekről van szó; hanem főképen az egész poésisról vagy az egész poétai világnézetről, mellynek pedig a' moral és religio épen olly fő létszerei, valamint a' szép emberi léleknek.

A' hellen müvészek nem csak lantot adának a' költész istennek, hanem egyszersmind fénysugarakat, orvos füveket és sárkányölő nyilakat. A' görög nép addig olly kényes volt e' részben, hogy legkedvesebb dramaköltésze, Euripides ellen, csak azért föllázodott a' játékszinben, hogy az a' gazdagságot dicsérte.

A' mit pedig koránt sem csupa politikai czélból tett a' görög nép; hanem leginkább az erkölcsi szépnek magas érzetéből. Mert mint erényt érző és imádó lélek, még politikai hasznait is gyakran föláldozta a' lelki szépnek. Igy tiltá bé Themistokles' hasznos javaslatát, midőn azt Aristides igazságtalannak jelenté; 's igy nem engedé Filep' magános leveleit fölolvasni. Athene annyira tisztelte és idealizálta a' szeretet' törvényeit, hogy az areopagusból, csak azért kitiltatott egy areopagita, mivel a' keblébe repült madarat megölte; Sparta pedig, tudjuk azt, maga volt a' megtestesült erény.

Él pedig még Sparta és Athene minden szép lélekben; 's a' mi azokban szép volt, szép lesz az örökre, mert az utólsó szép lélek, hasonló lesz az elsőhez; 's valamint azon szép nép' remekeit legszebb erkölcsi Charisok charakterizálják, úgy a' szépnek minden remekeit örökre azoknak kell charakterizálni.

Midőn azonban a' költészettel összekötendő morálról és religióról van szó, nem kalugyeri száraz üres moralizalást és szenteskedést kell gondolni; hanem szép morált és szép religiót, ollyakat t. i. mellyek a' legszebb emberiség' charaktereivel és czéljaival egyezők; 's mellyeket a' poéta nem mondogat, hanem eleven előadása által a' szépben éreztet és szerettet; 's mennél nagyobb a' költész genie, annál szebb angyal alakokat teremt és annál rútabbnak festi a' gonoszt, hogy amazokat szeresd, ezt pedig gyülöld.

De azt sem kell innét gondolni, hogy a' keresztyén poétának keresztyén mythologiát kell koholni, mint némellyek iztelenkedtek, 's a' mi mind a' szépnek, mind a' keresztyén hitnek természetével ellenkezik. Mert a' mi Istenünk csak lélekben jelenik meg, mint a' görögök' legfőbb istene, a' fatum; 's elég annak csak ideájával megisteníteni a' poésist, mint a' fatum' homályos ideája megistenité a' görög drámát.

Igy istenité Kotzebue drámáinak legérdeklőbb jeleneteit, mikor p. o. Húgó unokái' holttesténél térdre esik; mikor Zameo hölgye' lelkét az égben látja; mikor Las Casas a' haldokló Rolla' fájdalmas scénájában a' legszentebb igék által békélteti és enyhíti a' lelket 's t. Igy istenité Voss idylli eposát a' grünaui *schlafrockos* Predikátor által, ki nem csak idylli, de egyszersmind igen idealis személy; mert a' leglelkibb és legfőbb ideal nem egyéb, mint szép erkölcs és szép religió által dicsőült emberiség.

És épen igy kell a' keresztyén religiót a' poésissal harmóniába hozni; nem pedig annak formátlan lényeivel a' poésist formátlanítani. Mert a' keresztyén religió' lelke igen szép 's igen idealis ugyan; de annak minden személyített alakai nem poésisba valók. Mert mindazok igen egyformák, komolyak és határozatlan szinüek, 's mind a' poétai széppel, mind a' poétai játékkal egyiránt ellenkezők; a' mit tán fölösleg is éreztet azon hidegség, vagy tán sokaknál épen gyülölség, mellyel azok iránt korunk viseltetik.

De ha ezen hidegvette időt nem tekintjük is, még akkor is csak azt kell mondanunk, hogy a' költészetben nem elég az új religió és új világnézet; azoknak szépeknek is kell lenni; 's nem az próféta a' poésisban, ki új religiót mutat; hanem csak az, ki legszebb religiót alkot. Mert ámbár minden religióban lehet valami szép; de azért távul legyen, hogy az újság' hiú kecseinek a' legfőbbet föláldozzuk. A' poésisban nem az a' kérdés: mi új? hanem csak az: mi legszebb?

A' mire pedig természet szerint minden szép érző örökre csak azt fogja felelni: hogy a' legszebb csak egy, és ez az egy a' Hellenika. Ugyan azért mink is csak azt mondjuk, hogy e' részben legfőbb föladás, reánk nézve, a' Hellenika' mosolygó képeit religiónk' magas szellemével párosítani, olly formán, hogy költészetünk' egész szelleme keresztyén philosophiát leheljen ugyan; de annak képtárát és virág öltözetét a' görög mythosok formálják.

Azon ellenvetés, hogy a' Hellenika' istenképei, már ma nékünk csak hideg jelképek és nem adnak olly religiós bényomást, mint a' Görögöknek, nem szinte helyes. Mert ha megengedjük is, hogy azok szebbek voltak a' Görögöknek mint nekünk; még is csak azt kell mondanunk, hogy azok mind a' mellett is szebbek nekünk, mint a' romantika' testetlensége, vagy annak formátlan lényei, mellyeket sem idő sem hely a' költészet' természetével harmóniaba nem hozhat.

Egyébiránt pedig tudni való az, hogy a' görög nép' jobb része szintúgy ösmerte azon isteneket, valamint mink; 's ha volt olly rész, melly azokat valóságos isteneknek hitte, arra csak az a' felelet, hogy az alnép nem publicuma a' poésisnak sem Hellasban sem nálunk.

Meglehet, hogy a' romantika' vázlelkei és boszorkányai a' mi alnépünkre bényomóbbak, mint a' görög Charisok; de a' valódi poétának nem lehet czélja a' vakot vakabbá tenni; 's nem elég a' poésisban a' nagy bényomás; annak szépnek is kell lenni. Mert egyedül a' szép érzetben egyesűlhetünk örök ideálainkkal, a' Görögökkel; csak annyiban emelkedünk pedig, a' mennyiben azokhoz közeledünk.

XVII.

KÖLTÉSZETI OSZTÁLYOK.

Az ön és tárgyszeretetből folynak az ön és tárgyképzetek, vagy személyes és tárgyas költészetek; a' viszonos szeretetből pedig, melly az ön és tárgyszeretet' egyesülete, foly a' tárgyas költészetek' harmóniás ölelkezete és középlete; olly középlet, melly amaz osztályok' szépségeit magában egyesíti, és igy azoknak közöne és legfőbbje.

Melly tetőn lehet ugyan a' költészet majd személyesb majd tárgyasb; de mihelyt kizárólag csupa személyessé, vagy csupa tárgyassá válik, azonnal leszáll a' költészi tetőről 's olly egyoldalú végletbe bukik, melly már csak általmenetel vagy a' muzsikába, vagy a' festésbe. Melly szerint tehát a' valódi költészetek nem csupa személyes és tárgyas, hanem személyesb és tárgyasb osztályokra válnak; mert igy azon kétféle szinek' középletét teszik föl.

Igy a' dolog a' naiv és sentimentalis, a' természetes és idealis osztályokkal is. Mert itt is kell mondanunk, hogy a' poésis nem csupa természetes és ideálos; hanem ezeknek harmóniás középlete, melly természetesb és ideálosb szinekre oszolhat ugyan, de nem csupa természetesre és ideálosra. 'S igy a' dolog, ha az emberi nemek' és korok' természetéből folyó legbelsőbb szellemszinek szerint osztjuk is el a' költészeteket. Mert akkor is csak azt látjuk, hogy a' valódi poéta nem csupa naiv asszony és gyermek, nem komoly férfi vagy öreg; hanem csak ember, az az, az emberi nemek' és korok' kellő közepén álló olly közép ember, ki az emberi nemek' és korok' minden szépségeit magában egyesíti, azoknak minden élesebb különösségeit levetkezi és az emberiség' legközönebb szineibe vagyon öltözve.

Ez a' közép ember az örök ifjú, a' fodros Apolló, kit mink gyakran csak gyermeknek nézünk ugyan, mint az iztelen afrikai hierophanta gyermekeknek nézte a' Helleneket: de valójában az illy közép lélekszín a' legközönebb és legfőbb poétai szellemszin.

Ezen szemléletek szerint nevezhetjük az illy közép szinű költészetet közép vagy harmóniás stylusnak, mind azért, mivel azon stylusok' végleteit vagy vétkeit egyiránt kerüli, 's azoknak legszebb közép szineit egymással harmóniába hozza; mind pedig azért, mivel legközrehatóbb, az az, az emberiség' különféle osztályaival legharmóniázóbb, mert azokkal egyiránt összeérvén, mindenikre egyiránt munkál. A' mi ismét a' harmóniás stylus' legfőbbségét mutatja; mert a' legfőbb költészetben mulhatatlanúl össze kell a' szépnek és hasznosnak folyni.

Az asszonyi vagy gyermeki könnyüség, naivság, természetesség, és a' férfiúi erő, sentimentalitas és idealitas, épen olly létszerei a' költészetnek, valamint a' lágyabb és keményebb hangok a' muzsikának; 's valamint ezeknek összehangzó játéka formálja a' muzsikát, épen úgy formálja amazoké a' költészet' lelki muzsikáját. Ezt példázták a' régiek midőn azt mesélték, hogy a' harmónia az összeköttetett Venus' és Mars' szerelméből született.

De ezen szerelemből született a' görög költészet' szép közép szine is, melly annyira fölolvasztá magában azon szinek' individualitásait, hogy alig lehet meghatározni, mellyik szín uralkodóbb azon. Ezért tulajdonít annak Schiller csupa gyermeki naivságot, Luden pedig férjfi erőt és egyszerűséget.

Melly ellenkező itéletek' oka csak az, hogy Schiller a' mostani német sentimentalismushoz, Luden pedig a' mostani asszonyi és gyermekes kecsességhez képest itélt. Igy pedig a' Hellenek igenis majd csupa gyermekeknek, majd csupa öregeknek látszanak; de ez csak annyit tesz, hogy azok minden végletektől egyiránt távul vagynak 's a' legszebb középleten állanak.

A' naiv és idealis költészetek' összekötéséről gondolkodott már Schiller is, úgy hogy azt nem csak lehetőnek, de egyszersmind legfőbb megfogásnak is tekinté. Azonban ő e' részben, Jean Paul' jegyzete szerint is, még tisztában nem lévén, ezen megfogást csak említé; pedig épen a' legfőbb megfogás lett volna legfőbb tárgya az aesthetikának.

De leginkább elárulja homályát midőn azt mondja, hogy mig a' tökély' tetejére nem jutunk, addig ezen összekötésnek eleget nem tehetvén, jobb addig vagy az idealitast vagy a' természetességet a' lehetségig űznünk, mint, azoknak egyszerre meg nem felelhetvén, mindeniket elhibázni. A' mi épen annyi, mintha azt mondaná, hogy mig tökélyesek nem lehetünk, addig legyünk a' lehetségig tökélytelenek.

Illy alaptalanságból folytak Schiller' túlságai! Megösmeri, hogy a' különösségek és végletek a' tetőn összefolynak; még is a' tetőtől való távozást és a' végletek' lehetségig üzését javallja.

Valójában Schiller azt gondolá, hogy a' német sentimentalismus' szertelenségeit és a' romantika' vázképeit kell a' görög naivsággal és Charisokkal párosítani; a' mihez természet szerint több mint emberi költészgenie kivántatnék, ha azt akarnók, hogy költészetünkből korcs alakot vagy arabesket ne formáljunk.

De nem ez a' föladás; hanem csak az, hogy a' poéta hányja el a' sentimentalismus' végleteit 's térjen a' szép görög középszerhez és egyszerühez, mint Voss' szép Luizája és Göthe' középszinü remekei.

Schiller' értekezete a' naiv és sentimentalis költészetekről, jó intő példa arra, mennyi készület kivántatik, még olly geniusnak is mint Schiller, hogy a' poésis' természetéhez jól tudjon szólni; mert ő minden bizonnyal ezen értekezetben, minden mély látásai mellett is, gyakran fonákul lát.

Igy midőn a' naiv és sentimental szellemek' gyökereit nyomozza, annyira téved, hogy a' naiv vagy görög poésist a' culturátlan természetes emberiségből, a' mostani sentimentalismust pedig az emberi müveltségből származtatja. A' mit természet szerint egészen meg kell fordítani, 's azt kell mondani, hogy a' görög szép cultura és legfőbb görög müveltség szülte a' naiv görög poésist; a' mi culturátlanságunk pedig, az az, a' szép cultura' nemléte, a' mi épen annyi mint nemcultura, szülte a' mostani nagy sentimentalitást, melly minél nagyobb, annál nagyobb culturátlanságra mutat.

Schillernek azt kellett volna itt mondani, hogy a' természetes, következőleg szép és jó görög culturából folyt a' görög poésis; a' természetlen, és igy rossz és rút culturából pedig foly a' sentimentalismus. A' görög cultura természetes; de csak annyiban, a' mennyiben minden idealnak egyszersmind természetesnek kell lenni, mert nincs rútabb a' természetben, mint a' természetlenség. De úgy látszik, Schiller még azt sem látta által, hogy a' mi igen egyoldalu 's ugyanazért igen tökélytelen culturánkat, a' Görögök' mindenoldalu 's igy mindentökélyü culturájokhoz még hasonlítani sem lehet; ha csak a' mi boldogtalan chinai ábéczénket, azt a' minden terminologiák' terminologiáját, culturának 's a' görög muzsika' és gymnastica' nagy harmóniájának nem tekintjük.

Mind az a' mit Schiller a' culturából származtat, nem egyéb mint tudatlanság', és a' mint már mondám, szeretetlenség' szüleménye. Nem szerettetni, nem használni, hanem bámultatni akarunk; 's nem az ifjuságnak és népnek énekelünk, kiknek használhatnánk, hanem tudós terminologusoknak, kiknek már nem használhatunk.

'S ha tudná a' poéta, hogy minden fölöttébb való rút és rossz; 's ha tudná mi a' fölöttébb való és mi a' szép középlet; kerülné a' sentimentalisták' fölcsigázott gondolatait, érzelmeit és képzeleteit; ha tudná hogy a' költészet' fő czélja és tökélye a' gondolatot minden lehető módon érthetővé, érezhetővé 's mintegy láthatóvá tenni; nem vonná le tárgyairól a' testet, hanem inkább lelki tárgyainak is testet adna, mint a' Görög; 's nem burkolná mindennapi gondolatait a' tudós mysticismus' burokjába, hanem inkább a' legmélyebbet is gyermeki alakba öntené, mint a' Görög.

Igy nem különben, ha tudta volna Ariosto, hogy a' súgónak a' súgólyukban kell maradni; szintúgy minden complimentum nélkül hagyta volna Ferrant és Rinaldót, valamint Homerus Glaucust és Diomedest.

Mindezek, mondom, nem a' cultura', hanem a' szeretetlenség' és tudatlanság' szüleményei; 's igy a' dolog a' romantika' minden egyéb iztelenségeivel. Hanem úgy látszik, Schiller igen a' maga fazeka mellé szított, 's nem csak védeni akará a' maga stylusát; de azt egyszersmind valami legfőbb osztálylyá akará emelni, a' mi természet szerint hiú akarat vala.

Mert ha megengedjük is, hogy azon érzelmi és gondolati erő és mélység, azon pompás nyelv és komoly fönnségű férjfi arcz, mellyek Schiller' költészetét bélyegzik, magokban véve, valami főbbek, mint a' naivabb stylus' pompátlanabb szépségei; de a' legfőbb szempontra, az emberi közönségre nézve, csakugyan azt látom, hogy a' főbbség a' naiv szellemé, mivel ez közre és czélrahatóbb. A' mi pedig nem csak annyit tesz, hogy hasznosabb; hanem annyit is, hogy szebb; mert a' czélérzet, a' mint már mondám, annyi mint szép érzet, és a' legközönebb mindenben egyszersmind legfőbb.

Schillernek ezen tisztulatlan eszméletei igen gyakoriak a' német aesthetikákban, valamint igen szembetűnők azok Bouterwecknél is, ki hasonlóképen olly balúl fogá föl a' természet' aesthetikai követését, hogy a' szépet majd a' természetes és ideálos között állítja lenni (l. 95. és 294.) majd pedig azoknak végpontjaiban — a' csupa természetesben és ideálosban. (l. 180.) Melly nyilványos ellenmondás, aesthetikájának egész alaptalanságát kimutatja.

Én illy nagy gondolkodóknak illy nagy tévedéseit, onnét gyanítom származhatóknak, hogy a' festő és szobrozó müvészetekről itélnek a' poésisra, mellyek pedig koránt sem egyek.

Mert a' csupa természetes stylus csak a' festő és szobrozó müvészetekre alkalmaztatható, azokra is pedig csak föltételesen, az az, csak addig, mig azok legsajátabb műköreikben legsajátabb czéljaik szerint, csak hív követői és másolói a' természetnek, nem pedig ideálozói, melly szerint is tehát azoknak stylusa nem is lehet egyéb mint csupa természetes, holott ezen körben nem egyebek, mint valóságos müvészeti prósa osztályok; mihelyt azonban általmennek ideálozó osztályaikba, hol Simonidesként, néma poétákká válnak, azonnal párosítniok kell a' természetességet az ideálossággal, holott ezen osztályban már nem csak követik a' természetet, de azt egyszersmind ideálozzák is mint a' poéta.

Melly szerint ezen müvészetek magokban prosa és költész osztályokra külön válván, azok igenis czéljaik szerint, majd csupa természetes stylusban, majd pedig ideálosban követik a' természetet; de mivel a' poésisnak prosa osztálya nincs, azoknak csupa természetes stylusát a' poésisra alkalmaztatni semmiképen nem lehet. Mert ámbár a' költészetnek is lehetnek prosaibb és poétaibb osztályai; de itt a' prosaibb sem csupa prosa, hanem csak az ideálosságnak kisebb gradusa, úgy hogy a' melly poéta Trója' történeteit csupa természetes stylusban adná, az nem Iliást, hanem csak krónikát adna, még pedig azt sem igen derekast.

Melly tekintetben pedig nem csak a' költészettől válik el azon két müvészet; de szintúgy elválik az az énektől, táncztól és muzsikától is, mellyeknél szintúgy nem lelünk prosa osztályokat, holott ezeknek legkisebb mozdulataik is olly ideálozatok, mellyek a' prosai életen egészen fölülemelkednek.

A' poésis, ének és táncz nem csak szép müvészetek, mint amazok, hanem egyszersmind legtulajdonabb ember képző müvészetek, 's nem egyebek mint az emberiségnek ideálos fölemelkedései, mellyeknek prosájok nem más, mint maga a' prosai ember.

XVIII.

KÖLTÉSZ NYELV.

A' mindent megharmóniázó képző szellem megharmóniázza a' maga hangtestét a' beszédet az által, hogy azt magával, tárgyaival és czéljaival harmóniába hozza. Melly harmóniázatnak fő létszerei pedig, úgy vélem, e' következendők:

1. Valamint maga a' poétai lélek az értelemnek, érzésnek és képzelő erőnek harmóniás elevenségű egyesűlete; a' szerint beszédét az értelmesség' érzelmesség' és képletesség' harmóniás elevenségű középletévé formálja.

Hogy minden beszédnek fő czélja és dísze az értelmesség, azt itt fejtegetnem szükségtelen. De minthogy itt még az értelmesség is közép útra van szorítva, nehogy a' kártékony és rút mysticismust helybenhagyni látszassam, jegyezzük meg itt, hogy a' poétai értelmességet a' prosaitól meg kell választani.

Ugyan is, mig a' prosa a' gondolatnak minden ágait és mellék ideáit fejtegeti és mutogatja; addig a' poéta annak csak legfőbb oldalait, 's azokat is csak játszva vagy új szinekben öltöztetve érinti; melly szerint ennek értelmessége, amazéhoz képest igenis középszerü. De egyébiránt a' poétai értelmesség' gradusai, valamennyire csak a' költészet' természete engedheti, mindenkor gradusai a' poétai szépnek: holott épen az értelmesség egyik fő létszere az előadás' elevenségének; a' mit csak azok nem akarnak hinni, kik a' poésist majd az értelmetlen muzsikába, majd a' hetedik égbeli német metaphysicába sülyesztik.

De én úgy gondolom, a' poésis nem arra való, hogy lelkünket mysticismus' ábrándozatiba buktassa; hanem leginkább csak arra, hogy mind értelmünket, mind érzelminket és képzeletinket olly egyirányú derületbe hozza, hogy a' poétai gondolatot ne csak értsük, hanem egyszersmind érezzük és lássuk, a' mi pedig annyi, mint legfőbb értés.

Ezért bájolja a' poéta érzelmeinket az érzelmes beszéd' muzsikájával, képzeletünket pedig a' képletes beszéd' festeményeivel. De mivel ezek, valamint eszközei lehetnek, illendő mértékeikben, az értelmességnek; épen úgy eszközei lehetnek az értelmetlenségnek is, midőn mértéktelenségeik által a' poésist vagy üres muzsikává, vagy csupa festeménynyé korcsosítják; tehát minden tekintetben ezek is csak addig szépek és hasznosok, mig józan középszert tartanak; mihelyt pedig szertelenkednek, mindenikre csak azt kell mondanunk, a' mit Corinna a' képekkel pompázó Pindarusnak monda: a' virágokat nem elönteni, hanem csak hinteni, illik.

2. Valamint maga a' költész lélek nem egyéb mint a' természetesség' és ideálosság' harmóniás középlete: a' szerint nyelvét is ezen szinek' összehangzó vegyületévé formálja, az az, képzi egy részről a' nyelvet minden lehető módon; más részről pedig szintúgy minden lehető módon azon van, hogy annak természetességét meg ne rontsa; mert valamint mindenben, úgy a' nyelvben is legrútabb rút a' természetlenség.

Minden valódi poétai nyelv csak valami nemesebb természetes nyelv; melly független ugyan a' prosanyelv' szorosabb törvényeitől, valamint a' görög költésznyelv az atticismusétól; de koránt sem annyira, hogy czél és határ nélkül szertelenkedhessék; hanem csak annyira, hogy saját természetéből legsajátabb szépségeit szabadabban fejthesse.

Így fejlett a' görög és római költésznyelv, 's mindenik megromlott, mihelyt a' poéták zabolátlankodni, különködni és tudóskodni kezdének.

3. Harmóniába hozza a' poéta tárgyaival a' beszédet akkor, midőn stylusát tárgyai' természetéhez alkalmaztatja. Mert valamint magunknak más a' bál gyász és pomparuhánk; úgy a' poéta is különféle érzelmei és tárgyai szerint különféle színekbe öltözteti beszédét; úgy mindazonáltal, hogy valamint a' jó izletü ember mindenféle öltözeteiben minden éles különösséget kerül; úgy a' poéta is változtatja ugyan érzelmei és tárgyai szerint beszédét; de csak úgy, hogy e' részben is minden végletektől egyiránt távozik.

Kiterjed ezen harmóniázat még a' beszéd' külhangjaira is, úgy hogy a' poéta, valamennyire csak a' nyelv' természete engedi, a' gyengébb érzelmekhez és szebb tárgyakhoz lágyabb és szebb hangu szavakat válogat, a' zordonabb tárgyakhoz pedig keményebb hanguakat. A' mi azonban itt csak olly föltétel alatt legyen mondva, hogy a' poéta ezt csak annyiban kövesse, a' mennyiben a' beszéd' lelkének sérelme nélkül követheti; egyébiránt pedig a' külhangnak a' belsőt föl ne áldozza. Mert ha a' tárgy' lelkét legszebben kiejtő szavak helyett, a' külhang' kedvéért helytelenebb értemény üeket választ; akkor sokkal többet veszt mint nyer, mert a' poésis csak ugyan a' szavak' lelkében van, nem pedig azoknak hangjában.

4. Harmóniába hozza czéljaival a' poéta beszédét, midőn azt megközöníti, közrehatóvá teszi, az emberi közönséghez alkalmaztatja, 's az által a' poésist az emberiségben terjeszti: mert a' poésisnak, mint a' cultura' legemberibb 's legközönebb terjesztőjének, minden czéljai az emberi közönség' képzetében és boldogításában egyesülnek.

A' poésis Hellásban népreligio volt, nálunk pedig népképzet. Ugyanazért legfőbb föladás a' poétának a' poésist úgy popularizálni, hogy egyszersmind a' mívelt izletnek is eleget tegyen. A' mit pedig én korántsem látok olly nehéz föladásnak mint Schiller; mert a' népen és popularitáson nem parasztot és parasztságot kell érteni; hanem azon népet, melly a' poésisnak elfogadására el van készítve, és azon szép természetes együgyüséget, melly a' régiek' jobb költészeteit bélyegzi. Az illy popularis poésis egyiránt szól mind a' miveltebb mind az együgyübb néphez, és az épen a' czél, hogy ezekhez egyiránt szóljon, vagy igazabban, inkább azokhoz, kiknek még használhat, mint amazokhoz, kiknek csak gyönyört adhat. Mert föntebb czél a' többséget lelki világba emelni és teremteni, mint a' már ott lévőket gyönyörködtetni.

Ezért illik ohajtani, hogy a' német sentimentalisták' tudós nyelvpompáját, melly néha engem is megkezde szökni, a' szép görög természetességgel váltanák fel költészeink, és azt soha el ne felednék, hogy minden világképző lélek egyszersmind szerető lélek, olly lélek, melly nem a' felhőkben lakik; hanem leszáll az emberiség' templomaiba 's ezt mondja: én vagyok a' szeretet, — küldjétek hozzám a' gyermekeket, — 's csudálák őtet a' nép' vénei. — 'S igy szálla alá Homerus, a' kit imád az öreg 's gyönyörélve hallgat a' gyermek.

XIX.

KÖLTÉSZETI FORMÁK.

A' költészi beszédnek számtalan formái vagynak és lehetnek ugyan; de annak fő formáit még is csak három Charis formálja, ugymint: a' lyrai, drámai és eposi költészet; úgy hogy minden egyéb formák csak annyiban poétai formák, a' mennyiben ezen három fő formához közelednek és rokonodnak; mennél messzebb távoznak pedig ezektől, annál inkább csak különféle általmenetelek a' prosába.

Mivel pedig ezen három fő forma ismét három fő létszerét adja a' költészeti szépnek; tehát itt is csak azt kell mondanom, hogy a' legfőbb költészet nem csupa lyra, nem csupa dráma és epos, hanem ezeknek harmóniás vegyületü középlete; olly középlet, melly a' lyrai muzsikát, drámai szobrozatot és eposi festeményt egy alakban egyesítvén, mind ezen költészeti szépek' közönét és legfőbbjét formálja.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek nem a' versformákról vagynak mondva; hanem azon költészeti formák' belső természeteiről. Noha azokra nézve sem merem állítani, hogy a' drámában és eposban a' lyrai érzelmekhez lyrai versformák is ne illenének. Holott a' sok egyforma vers, csakugyan előbb okozhat unalmat, mint a' különféle tárgyak' természetével változó versformák' különfélesége unalmas tarkaságot; midőn egyébiránt is a' dolog' természete azt látszik mutatni, hogy a' szenvedelmes beszédhez igenis más forma illik, mint egyéb félprosai beszélgetéshez.

A' költészeti formák' belső tulajdonságaira nézve pedig, kérdést nem szenved, hogy a' legfőbb formában ezen három Charisnak ölelkeznie kell. Mert valamint az olly szüntelen muzsikáló lyrát, melly sem fest sem szobroz, hanem csak érzelg meg érzelg, muzsikál meg muzsikál, Pindarus' és Horatius' festő, szobrozó és egyszersmind ömlengő ódáikhoz nem hasonlíthatom; úgy szinte azt is meg kell Herderrel vallanom, hogy engem is hamar meglep az eposi szender, ha a' drámában és eposban a' szobrozatok és festemények mellett egyszersmind az emelt szív' beszédit is nem hallom.

Ezen eposi álmosság' okát pedig igen könnyü megfejteni, ha meggondoljuk, hogy a' lyrai lélekömlet a' poésisnak lelke és legfőbb hangja; 's meggondoljuk, hogy a' természetben nincs semmi szebb, semmi nágyobb, mint a' szép lélek és annak magas szózatja.

Ezért járult a' görög dráma' érzelmes beszédéhez még az éneklő chorus is, melly a' drámát a' lyrával párosítá; 's ezért kell a' muzsikát, éneket és beszédet harmóniásan vegyítő melodrámát legfőbb drámaformának tekintenünk; a' csupa éneklő operát ellenben csak olly egyoldalú lyrai végletnek, melly a' poésist egészen a' muzsikába fullasztja; még pedig olly muzsikába, mellyet a' dolog' természetlen és nehéz tulajdonságai gyakran elég dissonantiákkal töltnek el.

De épen illy hibás véglet az is, midőn a' dráma és epos a' szívnek és főnek minden lyrai játéka nélkül gombolyítják le a' történetet, 's a' szívemelő lelki jelenetek helyett, csak hideg és lelketlen bábokat járatnak előttünk. Ezt vette észre Schiller, midőn utóbbi szomorú játékaiba lyrai jeleneteket szöve, valamint Kotzebue, midőn a' görög chorus' lyráját és reflexióit a' játék' hőseinek szájába adá, 's az által ama' sok lelkes episodiumát formálá.

Más részről továbbá a' chorust és lyrai eszméleteket, nem csak úgy kell tekintenünk, mint a' poétai szépnek kiegészítőit; hanem egyszersmind úgy is, mint legbölcsebb czélirányosságot. Mert mikor a' dráma és epos az élet' tarka és homályos meséit mutogatják; mi lehet czélirányosb, mint ha a' lélek intéző lyra kifejti előttünk azon szempontokat, mellyekből a' dolgok' természetét néznünk kell? 's mi lehet czélirányosb és szebb, mint az olly meleg szív' beszéde és életbölcsesége, a' millyenek Voss' Luizájából és Göthe' Hermannjából hozzánk szólanak?

Igaz ugyan, hogy az illy lélekintézés, egy két philosophusra nézve fölösleges; de ne feledjük azt el soha, hogy a' poésis' publicumát nem egy két philosophus, hanem leginkább az ifjúság és nép formálja. Az illy publicumra nézve pedig a' valódi poétának, nem csak mulattatónak, de egyszersmind és leginkább lélekintézőnek is kell lenni.

Az eposi és drámai tárgyasságot sokan balúl értik és messze viszik. De én azt hiszem, hogy a' szépérző és értő Winkelmannak azon állítása, melly szerint a' Hellenek' követését nem kétlé a' természet' követésénél inkább ajánlani, ha valamiben, minden bizonnyal e' részben legelőbb kifogást szenvedhet, 's reánk nézve szenved is. Mert bizonyos az, hogy a' mi hidegebb érzékeinkhez és hamisabb nézeteinkhez képest, gyakrabban és hathatósabban kell nálunk mind a' szívet mind az elmét pengetni, mint a' nyiltabb szívű és fejű görög népnél.

Platónak több helyéből láthatni, hogy a' Helleneket Homerus' nyugalmas verseinek hallása már olly nagy elragadtatásba hozta, millyent mink már ma nem értünk, nem érzünk 's a' millyenre minket semmi lyrai hév nem melegíthet. De én azt is hiszem, hogy ezen boldog gyermeki népnek már csak a' helyes beszéd is olly valami gyönyört ada; miilyent néküng a' legszebb költészet alig adhat. Én legalább csak így tudom magamnak megfejteni mind Plató' végtelen üres beszédeinek okát, mind pedig azon gyilkos predikátiókét, mellyeket Homerus az öldöklő hősek' szájába ád.

A' Görög mihelyt csak hallá a' poétai nyelvet, már megzendűlni érzé lelkében az egész Helikont; mert valamint az aesthetikai nevelés, úgy az életnek minden formái igen fogékonynyá képzék azt a' szép érzetre; minket ellenben a' kedvetlen prosai élet és nevelés olly hidegekké fagylalnak, hogy csak a' lyrai és Schilleri reflexiók kapnak meg valamennyire.

XX.

SZOMORÚ ÉS VÍG KÖLTÉSZETEK.

Szint olly pompásan mint hamisan szóla Bouterweck, midőn a' szomorú és vígjátékokra azt mondá, hogy a' poésis általában csak extremumokban ünnepli diadalmi pompáját; mert csak ott concentrálja magát a' poétai effectus egy olly érzetben, melly másik alatt nem áll.

Azt gondolnók illy beszédre, ha egyéb tisztább helyeire nem emlékeznénk, hogy ő valójában a' tragoediát halottas házak és siralom' völgyének, a' lenncomicumot pedig fonó lakzinak nézi? — Azonban én úgy vélem, ezt csak úgy kell érteni, hogy a' szomorú és vígjátékok, egymásra nézve, extremumok ugyan; de magokban még sem extremitások. Különben a' szépnek Apolló' templomára irt örök törvénye, a' „semmit ne fölöttébb" a' drámavilágban egészen fölfordúlva volna?

Igaz ugyan, hogy a' vígság, mint már magában szép és kellő érzés, nem hamar esik túlságba; de csak ugyan mégis nem a' szertelen hahota, hanem csak az aesthesisi mosolygás közelít a' legszebb lélekszinhez a' vidám nyúgalomhoz; a' csupa szomor és annak végletei pedig még inkább ellenkeznek a' poétai játékkal és a' lélek' szabadságával.

Ha tehát annyira tudnók is a' költészet' foganatját vagy effectusát concentrálni, hogy illy végletekre ragadó lehetne, azt tennünk szabad még sem volna. Mert ámbár egyik czélja a' tragoediának szánakodást gerjeszteni; de koránt sem ollyant, melly a' nézőt czéltalanúl gyötri, hanem csak ollyant, melly a' szívben a' szeretet' hurjait pengeti. Az illy érzést pedig a' nélkűl, hogy azt egyéb érzelmek alá vetnők, azokkal olly harmóniás szerközetbe és vegyületbe hozhatjuk, melly a' szomor és vigság' végletei helyett azoknak aesthesisi tulajdonait magába concentrálhatja, 's igy az élet' minden színeinek közönét mutathatja, és ez a' közön a' drámai közép tető. Ezen tetőn formálják az erénynek, hős szellemnek, szerelemnek és örömnek jelenetei a' legfőbb játékot, nem pedig a' szomornak és vigságnak aesthesis nélkül lévő végletei.

Az igazi poésis, ez a' tündér világtűkör, minél inkább poétai világtűkör; annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek; az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem csak ezeknek vegyülete, és épen az a' valódi poésis, melly a' valóság' tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja.

A' görög tragoedia igen egyszinűleg komolynak látszik ugyan, de valójában még is vegyes érzelmeket ád. Mert ha egy részről az emberiség' fájdalmaiban osztoztat; más részről az idealis világ' látásával gyönyörködtet, az erény' nagy jelenetei által emel, a' fatum' isteni ideája által pedig nyugtat és resignatióra szoktat, az az tehát, egyszerre sebhet és gyógyít. Így az igazi poétai vígjáték vagy lenncomicum, egy részről vidámít és nevettet ugyan; de más részről a' tréfa alá rejtett komoly igazsággal és komoly czélzattal komolyít.

Nem csak a' jobb drámák adnak pedig illy vegyes érzelmet, de illy vegyes érzelmük sok jobb lyricumok is, valamint igen érezhető az érzelmi vegyület még a' magyar tánczmuzsikában is. A' mi komoly toborzónk nem csupa szomor, annyival inkább nem siralom; hanem a' legszebb hős érzelmek' pompás vegyülete; valamint a' mi víg tánczdalunk is nem csupa víg, hanem a' szerelem' vegyes érzelmeinek mosolygó ölelkezete. Ott Hektor bucsuzik Andromachétól; itt a' harczból visszatérő ölelkezik. És a' magyar müzsikának ezen igen idealis charakteréből jött az, hogy Biharinak még halotti nótájából is kimosolyg a' tánczütés.

Horatius nem csak az érzelmi vegyületet szerette; de egyik legpindarusibb ódájában még illy csupa prosaszint is vegyíte: „Vindelici, quibus mos unde deductus per omne tempus amazonia securi dextras obarmet, quaerere distuli: nec scire fas est omnia:“ és én ezt nem foltnak nézem, hanem valami kellemes változatnak és pihenetnek, mellyről midőn újra fölkap, újra érzem a' fölemelkedés' gyönyörét, a' mit tán eddig ezen pihenet nélkül megúntam volna.

Ha már olly lyrai hangok és villámok, millyenek a' Horatius' ódája és magyar muzsika, ennyire vegyítnek; hát mikor a' költészet nagyobb térü drámában és eposban, vagy épen egy Shakspearei nagy dráma eposban az egész tarka világnak tükre akar lenni; nem lehet-e illendő mértékben Shakspeare és Calderon?

Én úgy hiszem, a' tárgy' terjedésével együtt terjedhet és világosulhat a' vegyület; 's hogy terjedjen és világosuljon, a' költészet' tökélyéhez tartozik. Mert ideig óráig elég gyönyört lelünk a' franczia izletü kertnek rendszeres szépségeiben; de sokára csak ugyan megúnjuk azt, és örömmel lépünk az angol parkba, onnét pedig a' kopasz alpesekre. Mellyre nézve bátran elmondhatjuk, hogy a' nagyobb kiterjedésü költészetek, mellyeknek különféle részeik, mintegy különös egészeket formálhatnak 's az ellenkezetek' tarkaságának enyhítésére elég közép szineket vegyíthetnek, inkább lehetnek képei az angol parknak, mint a' franczia izletünek.

Hogy a' Hellenek a' tragoediában igen egyszinüleg komolyak, nem csak onnét van, hogy az ő tragoediáik igen lyrai hanguak; de onnét is, hogy ők az erényt és imádott hős eleiket istenítő tragoediát úgy tekinték, mint valami legünnepibb szentséget és religiót, mellynek komoly méltóságához a' humoros játék természet szerint nem illhetett.

Nálunk ellenben, hol a' legkomolyabb tragoedia is csak játék, e' részben sokkal tágabb útunk nyilt; 's tán czélirányosb is a' még igen földszagu népet az elevenebb tarkával a' lelki világba csalogatni, mint az egyszinübb komolysággal a' poésis' publicumát fogyasztani.

Schiller gáncsolja Göthét, hogy Egmontban a' Klárika' képében megjelenő szabadság a' komoly valóságból egyszerre valami operavilágba ragad bennünket. De én úgy érzem, köszönettel tartozunk Göthének, hogy a' fojtó és kinzó valóságból egy szebb tündér világba emel, és a' leverő fájdalmak után enyhülten bocsát el, mint a' Görögök, kik ugyan ezen czélból a' szomorújáték után vígjátékot következtetének, hogy a' szívnek vidám nyugalmát visszaadják.

Illy vegyület nélkül szintolly komoly fájdalommal hagynók el Egmontot, valamint Schiller' Don Carlosát. Ugy látszik Schiller nem ismeré a' valódi tragoediai pathost és halált, mellyekben a' fájdalomnak mindenkor valami édessel és szívemelővel kell vegyülve lenni, úgy hogy nem ok nélkül mondja Jean Paul, hogy a' poésisban örömében hal meg az ember.

Midőn Zameo' és Rolla' halálát látjuk, elragadtatunk, édes fájdalommal érezzük a' szerelemnek és erénynek édes halálát; midőn Brutus, fijait megöleti, érezzük az atyai szíven fölülemelkedő erény' diadalmát, 's azzal együtt emelkedünk, de midőn Don Carlos hidegen az inquisitornak általadatik, vegyül-e borzadalmunkhoz valami édes vagy fölséges? Igy midőn Egmontban az erényt dülni, a' bünt dúlni láttuk, csupa leverő, csupa prosai komoly lett volna látásunk, ha azt Göthe az idealis világ' és egy szebb jövendő' látásával nem vegyíté vala. Az illy szép csuda és szép lélekjelenet már magokban poétai szépek, mivel azok már magokban religiói bényomással vagynak összekötve; itt pedig Klárikában a' szerelemnek, szabadságnak, az erénynek és egy szebb életnek érzelmei összefolyván, Egmont' tömlöczét templommá dicsőítik, 's olly égi fényt vetnek sötét szíveinkre, mint a' zivataros felhők közül egyszerre kimosolyodott hold Schiller' koporsójára.

BERZSENYI DANIEL.

V.

AZ EMBER' IRÁNYA.

> — — — — Non levitas mihi,
> Sed certa ratio causam scribendi dedit,
>
> *Phaedrus L. IV. in prol.*

1. §.

Az ember' iránya körűl vizsgálódó észnek határai 's útja.

A' világ' messzeterjedő körének középpontja lehetne talán azon hely, mellyről a' mindenség' különféle részeinek irányos összefüggését legjobban szemlélhetnők. Látkörünk még tágasabb, látásunk még messzebbható lenne; ha illy helyezetünkben mind a' múltak' homálya felderűlne, mind a' jövendők' szövevénye kifejlenék előttünk. Elménk, ezen képe 's szikrája az istenségnek, leginkább illyen körűlállásban tüntethetné ki csudaerejét. A' mik voltak, összekapcsolhatná a' jelenvalókkal, 's mindkettőt a' leendőkkel. Az eget egybefűggve tekinthetné a' földdel, a' nagyot a' kicsinynyel, a' megvettetni szokottakat a' nagyra becsűltekkel. Innen pedig, nem kétlem, azt következtetnők: itt semmi, az egész világban semmi nincs ok nélkül; mindennek bizonyos, határozott iránya vagyon.

Most egészen más lévén álláspontunk épen nem csudálhatni, ha nézeteink nem legegyenesebbek. Nemünknek sem tudománya sem mívészsége nem képes a' természet' számtalan tárgyainak együttlétét, reánk 's egymásba hatását világosan előnkbe terjeszteni. A' múltak nagy részint ismeretlenebbek előttünk, hogy sem az emberi nem' jelen állapotját azok' természetes következésének bátran mondhatnók. A' lefolyt 's jelenkornak minő befolyása leszen a' jövendőbe; ollykor sejtjük, de meghatározni nem merjük, talán nem is tudjuk. Röviden szólván: az egész világ' nagy alkotmányának részeit és változásait, a' részek' összeköttetését 's a' változások' okát kevesebbé ismerjük; mint sem az alkotó' szándékát mindenben általlássuk, annak irányzatit mindenkor eltaláljuk.

Mind e' mellett gondosabban figyelvén természetünkre könnyű észrevennünk, hogy azon számtalanok között, mellyek felől semmit vagy csak keveset tudunk, nagy számmal találtatnak ollyak is, mellyekről sejtéseink vagy a' sejtésnél még bővebb ismereteink vagynak. Hogy a' sok közűl valamit említsek: nemde az égi testek' rendszeres forgása 's egymástól függése, a' föld' gömbölyegsége 's rendszerinti változása, azután többféle állat', növevény', ércz' 's egyéb teremtmény' természete, haszna épen nem titok előttünk? Sőt még az ember is, a' föld' ezen igen nemes lakója, nemde sok viszonyban mint ismerős tűnik fel? Ő benne minden arra mutat, hogy az enyésző 's porrá válható testet egy tökéletesebb való lelkesíti. A' történetek is, az emberi ész' 's kéz' míveit rajzolván, több erőnk' 's tehetségeink' néminemü ismeretére vezérelnek bennünket. Már pedig ezen pontnál lévén épen nem nehéz józan következések után indúlni.

Itt azonban, a' mit nem titkolhatni, a' bizonytalanság 's csalódás' veszélye igen nagy; minthogy ismereteink' meddig érhetésének körét kimérni, 's eszünknek mintegy határ szélein állván határozottan mondani: „tovább nem mehetsz" nem könnyü dolog. Különben is nyughatatlan elménk gyakran oda is törekedik behatni, hová gyengesége miatt nem juthat. Ez okra nézve, a' mi másokkal már többszer megtörtént, velünk is könnyen történhetik, hogy ismereteink' fonala elszakadván a' vélemények' országába tévedjünk; 's onnan visszatérvén a' világ' piaczán mint tiszta igazságokat árúlgassunk ollyatén állításokat, mellyek inkább álokoskodásunk' szüleménye mint tagadhatatlan valóság.

A' tévelygés' illy veszedelmeit csak az által kerülhetjük ki; ha szorgosan különböztetjük, a' mit helyes okokra nézve bizonyosan tudhatunk, attól, mi illyen okok nélkül szükölködik. Ezt azonban, úgy látszik, könnyebb kimondani, mint az előfordúlható esetekben teljesíteni. A' minek bizonyítására legyen elég csak emlékezni azon ellenkezésekre, mellyeket a' legmíveltebb nemzetek' bölcseinek állításiban találunk. Minden esetre pedig akármelly dolog felől természeténél fogva, mennyire ez előttünk ismerős, legtanácsosabb itélni. E' szerint állíthatjuk, hogy ezen roppant világalkotmány, mint minden mívek között legnagyobb, legszebb 's legjelesb, nem a' vak sors' szülöttje, hanem valamelly igen tökéletes lény' teremtménye. E' szerint mondhatjuk, hogy a' gyönyörködtető rend, melly a' sokféle 's sok részben magyarázhatatlan változások mellett a' világban állandóan 's változatlanúl fennmaradni tapasztaltatik, nem a' buta fatum' elmaradhatatlan származéka; hanem a' gondviselés' bölcs kormányának bámulandó következése. E' szerint bizonyosnak tarthatjuk, hogy a' temérdek 's jól elrendelt égi testek, mellyekkel a' föld és minden hozzá tartozó szoros függésben vagyon, nincsenek a' világban irány nélkül elszórva, nincsenek mintegy ide oda vetve. Igen, illyekben csak azon esetre csalódnám; ha lehetne mű mivész nélkül, rend rendtartó nélkűl, irányzat irány vagy kapcsolat kapocs nélkűl.

Nincs itt csalódás! sőt meggyőződésünk a' szerint nevekedik, mint az előttünk forgó tárgyak' természetének ismeretében előbb megyünk. Ha egy némellyt csak a' fejér liliom' szemesebb vizsgálgatása a' Teremtő' megismerésére 's vallására bírt vala: bizonyára a' józan ész' messzeható ereje minden helyesen gondolkodóban kétségeket oszlat, 's alapos állítások' feltalálására vezérel bennünket. Azt ugyan nem vagyok bátor mondani, hogy az ész, legyen ez bár nem tudom millyen mívelt, hosszabb gondolkozás után a' homályt mindenütt fel fogja deríteni: de ezt kétségtelenül állítom, hogy sok, még most bennünket az igazság' keresésében hátráló akadály idővel el fog az ember elül gördűlni. Sok, már most nekünk világosnak látszó igazságot hajdan éjjeli setétség fedezett. Mi gyógyszer gyanánt használunk ma sok tárgyat, melly hajdan veszedelmesnek sőt ártalmasnak tartatott 's ismertetett. Már ma több ollyatén dolgot hasznosnak és irányosnak mondhatunk, melly felől hajdan legfelebb az mondatott: a' teremtmények' száma ezzel is nagyobb. Korunk az emberi természet' bővebb 's mélyebb ismerete által oda juta, hogy a' testre nézve többek között egyet említvén, sok gyógyíthatatlannak állított nyavalya már ma szerencsésen megyógyítatik; és hogy, a' lélekre nézve többféle tehetségeket 's munkálkodásokat különböztetvén, rendeltetésünk iránt már most határozottabban szólhatunk.

2. §.

Az ember' irányának alkotó részei.

A' kisded már előbb, mint sem eszmélni kezdene, minden körülötte lévőt érint, mindent látni akar, mindent ízlelni vágy. Életkorával testi 's lelki ereje gyarapodván mindig tesz vesz, ront bont; mindent öntapasztalása által próbálgat. Értelmének szük volta 's szinte értetlensége számtalanszor elakasztja, 's fürkésző kérdezősködésre készti. Ha tudnivágya gúnyoltatik, ha kérdéseire válasz nem adatik, vagy a' válasz érezhetőleg hibás 's tévesztő; elkeseredik, sőt gyakran sirásra fakad. Az erősebb korú nevendék talán azért, minthogy ifjukori ép elevensége miatt mindent könnyen felfog, észrevetetlenűl 's jobbára kedvtelve gyüjtögeti, 's körülállásihoz képest szaporítja ismeretit. Idővel ezen tanúlni kivánás némellyekben annyira megy, hogy örömest feláldozzák ennek nyugalmokat, gyönyörüségöket, vagyonukat, hasznokat, egészségöket 's mindenöket. Valamint pedig a' keresett 's végre kitalált igazság magyarázhatatlan örömére szolgál a' tudományokban fáradozónak: úgy a' bizonytalankodás' 's kétkedés' nyugtalan állapotja kimondhatatlan aggodalmat szerez neki. Ahhoz képest tovább, mint a' tudományok' pályáján kitüzött iránynak elérése nagyobb vagy kisebb erőbe kerűl; 's ahhoz képest, mint azon irány' elérhetésére nézve nagyobb vagy kisebb remény sugárzik: az elmebeli öröm 's vigasztalás majd nevekedik, majd fogy. Találkoztak, kik a' nagy nehézségekkel összekapcsolt igazságok' feltalálásából eredett öröm miatt költségesen áldoztak 's vendégeltek; mások, kik elméjök' új szüleményét leroskadhatatlan oszlopnak tekintvén mintegy magokon kivül ragadtatva örvendeztek; ismét mások, kik elméjök fáradtságos munkáját kivánt foganattal végezvén örömükben halhatatlanságot igérének magoknak. Még egyet említek: sokan a' megismért 's vallott igazságot annyira becsülték, hogy készebbek valának az élettől megválni, mint az előttök sérthetetlen igazságot megtagadni. Ezek, 's az örökké munkáló, emberi ész' majd nem végetlen egyéb törekedési mit mutatnak? Nemde azt, hogy az igazság' keresése rendeltetésünk; annak feltalálása pedig irányunk?

De az embert újonnan vizsgálóra vévén tapasztaljuk, hogy a' milly szembetünő vonzódásunk a' természetünkkel egyező tárgyakhoz; épen olly érezhető tartózkodásunk a' velünk ellenkezőktől. Minden ép szívű 's meg nem vesztegetett érzésű ember aggódva iparkodik, hogy önnön 's a' hozzá tartozók' külső állapotja minél épebb 's kellemesebb, minél diszesebb 's tisztesebb legyen; azért gondosan igyekszik elhárítni mind azt, mi az életet röviditi, egészségét rontja: vagy akárminő kárt, kellemetlen vagy disztelenséget okozna. Az élet' örömeit még azzal is szoktuk nevelni, hogy majd a' csínos természet' gyönyörűséges tárgyait, majd az emberi szép mivészség' kiválasztott, sokféle munkáit szemlélgetjük, használjuk: a' mi pedig rút, undorító; elszigeteljük, kerüljük. Továbbá mintetteinket 's mások' cselekedetit úgy szoktuk különböztetni, hogy vigyázva elválasztván a' becsteleneket a' becsületet hozóktól, ezekben gyönyörködve mulatozunk, azoktól pedig búsan, keseredve szemeinket elfordítjuk. Végre nyugodtabb óráinkban mintegy andalogva néha néha általtekíntünk a' jövendőbe, 's a' jelenélet után is élni, pedig boldogan élni, társalkodni pedig a' nekünk kedvesekkel óhajtunk. A' boldogtalan örökké valóság' képzete ellenben, valamint a' semmivélételé is már magában elannyira borzasztó, hogy ettől csak a' tunya semmivel sem gondolás, vagy az elfásúlt érzéketlenség nem irtózik. Mind ezek egyenesen oda mutatnak, hogy a' boldogság után törekedés is rendeltetésünk, mint annak elnyerése meg irányunk.

Vagyon az emberi természetben még egy, talán így nevezhetem, vegyes tulajdonság, melly, úgy szólván, kétfelé vonja tétovázó akaratunkat. Ez okra nézve történik, hogy nem csak két különböző, hanem ugyanazon egy személy is egyenlő esetben más és más módon határozza el magát, más és más sőt gyakorta épen ellenkező módon cselekszik. Úgy látszik, két nem egyező erő vonz bennünket; 's tőlünk függ, melylyik után akarunk indúlni. Az erkölcsi törvény mintegy középen áll; 's rajtunk fordúl meg hozzá közelítni vagy tőle távozni; e' kettő között mindazáltal olly különbséggel: ha, nem tekintvén az előnkbe szabott rendet, szabad fékre bocsátjuk vágyainkat, ollyatén örömökben részesülünk, mellyek édes ital gyanánt ízleltetik magokat, de későbben bádgyasztó émelygést éreztetnek velünk. Sőt sok ízben még sanyarúbbak a' törvényszegés' következései el annyira, hogy voltak, kik azon gyönyörűségekre, mellyekben a' törvény' ellenére vettek részt, utálattal tekíntettek vissza; mások pedig tilalmas tetteik miatt belsőkép mardostatván soha nem nyúghattak; mások végre törvénytelen cselekedeteiknek siralmas áldozataik lettek. Ha ellenben a' megismert parancsokhoz mérsékeljük tetteinket; egészen más, jó következéseket fogunk tapasztalni. Igaz, hogy az erény gyakran nagy erőbe 's nehéz magagyőzésbe kerűl; de még e' részben is az búzdíthat bennünket, hogy minél terhesebb a' viadal, annál dicsőbb a' diadalom: sőt sokszor a' parányi erőködést tartós vigasztalás követi: még a' halál is, melljet tiszte' teljesítése miatt szenved az ember, dicsőséggel koronáztatik; 's mint egy halhatatlansággal dicsőítetik. Azonban az erkölcsi tökéletesség' pályája nem mindig tövises, az erkölcsben fáradozók' sorsa nem mindig fanyar; hiszen a' jótett nagyobb részint ön magát megjutalmazza: a' belőle származott örömök kezdetben egyszerűek, idővel nevekednek, 's bennünket örökké tartó boldogságra vezetnek. Említhetném, ha a' példa szükségtelen nem volna, annak szikkadás nélküli örömét, ki csak egy, de bizonyos veszélyben forgott ember' életét valamelly segedelemmel megmenté; vagy annak egyre nevekedő vigasztalását, ki szorgos gondoskodása által csak egy, nagy miveletű, derék hazafit nevele; vagy annak felemelkedett, édes érzelmeit, ki fáradhatatlanúl munkálódván, találmánya vagy hasznos intézete által, nem mondom, az egész emberi nemet hanem csak ön nemzetét boldogabbá tevé; vagy annak több mint emberi vigalmát, ki a' feslettség' veszedelmében volt embertársát a' jámborság' ösvényére vezérlé. Ámbár tehát magunkra hagyatott, az előttünk lévő két út közűl mellyiken akarunk járni; tekintvén mindazáltal a' dolog' mivoltát, nem nehéz így határoznunk; az erény' gyakorlása rendeltetésünk, az erkölcsi jóság' birása pedig irányunk.

Ime tehát előttünk vagyon az ember' iránya. A' jelen élet csatamező: a' megismert igazság életünk' vezére, a' józan erkölcs vitézkedésünk' pályája, a' tartós boldogság diadalmi koszorunk. Ezen élet világ' tengere: vezér csillagunk az igazság, kincses hajónk erkölcsi érdemeink, révpartunk az óhajtott boldogság. Ez élet kijelelt pályakör: pályakormányozónk az igazság, futásunk' érdeme az erkölcs, pályázásunk' díja a' boldogság. Az igazság, erkölcs és boldogság három ollyatén testvér, kik az embernek igaz életet, az életnek tartós kellemet, a' kellemnek bennünket kielégítő hatást 's erőt szereznek. Természetünknek olly javai ezek, mellyek nélkűl a' bőségben szegények, a' hatalom mellett gyengék, a' méltóságban méltatlanok, a' fényes hivatalban becstelenek vagyunk. Olly kincsek ezek, mellyek nélkűl senki nem szükölködhetik, ha fogyatkozni nem akar; olly kincsek, mellyekből mindenki gyűjthet, 's gyűjtenie szükséges. Mennyit? Nincs kimérve; minthogy a' mérték kisebb 's nagyobb lehet. De épen ez okra nézve a' közirány elérhetésében senki sincs akadályozva.

3. §.

Az ember' irányának különböző útakon eszközölhetése.

Jóllehet a' test és okos lélek, mint az emberi nemnek mivoltikép sajátja, rendszerint minden emberben feltaláltatik; 's a' három fő tehetség, úgymint az értelem, akarat 's érzés rendszerint minden embert az igaznak, jónak 's kellemesnek óhajtására 's keresésére ízgat; következéskép az irány, melly az emberi munkásság és törekedés elejébe vagyon tűzve, már első tekintettel minden emberre nézve ugyanaz 's egyenlő: mind e' mellett olly különös jelekre, 's tulajdonokra találunk az ember' természetében 's külső körűlállásiban; hogy gyakran hajlandók vagyunk az egyik embernek más tehetségeket 's irányt tulajdonítani mint a' másiknak. Tekintvén először a' nemet: már csak e' miatt is sokféleképp különböz a' testalkat, lelki tehetség és polgári helyezet az emberek között. A' testalkat rendszerint erősebb 's izmosabb a' férjfiban mint a' másik nemben; a' lelki tehetségek is rendszerint nagyobbra termettek amabban mint ebben; a' köz életben végre rendszerint szükebb a' fejér személy' munkaköre mint a' férjfi nemé. Mind ezek azonban legfelebb azt bizonyítják, hogy az embernek neméhez képest is lehet bizonyos irányzata. Így a' férjfi, mint testi 's lelki erejére nézve első, tartozik a' foglalatos élet' terhesebb munkáit választani 's viselni; midőn a' gyengébb nem, csekélyebb erejéhez képest, a' hasonlókép szükséges és hasznos de könnyebb dolgokban foglalatoskodik. De ezen csupán nembeli különbözésből származott különös irányzat semmi ellenkezésben sincs nemünk' közirányával: sőt inkább, ha a' férjfi' tanúlt elméje 's mélyebb gondolkozása az igazság' felfedezésére útat nyit; a' másik nem' tiszta, természetes esze 's helyes észrevételei ezen foglalatosságot szembetünőkép könnyítik 's elősegítik. Hasonlóan ha még a' férjfiban is a' különféle gyengéd' érzések szűlik a' kellemes, boldog állapotot; a' másik nem' még gyengédebb érzéseinek nevelni kell öröminket 's boldogságunkat. Elvégre, ha azon erkölcsök, mellyek komolyabb meggondolást, bátrabb szivet 's nagyobb elszánást kívánnak, főkép a' férjfi' köréhez tartoznak: a' szelídséggel 's hosszan türő várakozással kapcsolt jótettek leginkább a' másik nem által gyakoroltatnak. A' nem és nem között tapasztalt különbség tehát nem csak nem akadályozza az ember' végirányának elérhetését, hanem a' jóltévőn egymásraható viszonyok miatt még inkább segíti.

A' nemen kívűl másodszor a' vér' különböző alkatja szinte mint az élet' különböző kora 's módja is kitünő különféleséget okoz közöttünk. A' véralkatra nézve: az egyik könnyű kedvvel általfut mindenen, míg a' másik gondos komolysággal gáncsra, akadályra talál mindenütt; az egyik csendes vérrel nézi a' dolgok' folyamatját, míg a' másik gyakran csekély értékű dolog miatt heveskedve ellenkezik; az egyik szünet nélkűl érzékenykedve változik, míg a' másik majd mindennemű ingerlésre érzéketlen 's csaknem egészen tompa. Hasonlóul az életkorra tekíntve: a' csecsemő' 's kisded' idejének nagyobb része álomban vagy mint álom tűnik el; az egész gyermekkor pedig valamint az ifjúkornak is elsőbb évei majd nem egyedűl készülő esztendők a' jövő érettebb korra; ez elérkezvén vele hozza a' nagyobb gonddal járó munkás életszakot, melly addig tart 's foglalatoskodik, míg az erőtlen élemedettség' következései vagy a' reánk rohanó egyéb bajok életünk' fonalát el nem szakasztják. A' mi tovább az élet' különböző módját érdekli: ez a' körülállásokhoz képest változván, még ugyanazon emberre nézve is nagy hatással 's befolyással szokott lenni; annál kevesebbé lehet következés nélkül több 's egymástól elvált személyekre. Valóban az eredet', neveltetés', ruházat', lakás', táplálat' 's egyéb körülállások' különbözésének, okozatokat is különbözőket 's több nemű változásokat kell előhoznia. Csak hogy ezek inkább hasznos 's végirányunk' könnyebb elérését eszközlő, mint bennünket mivoltikép egymástól elválasztó különösségek. Sokszor történik, hogy mit az egyik' lángelméje eleven lobbanással feltalál, azt a' másik' hosszas gondolkozása köz haszonra fordítni tanítja; vagy mit csak a' fiatal kor' kellemes virágának, sőt gyakorta fanyar éretlenségének mondhatni, későbben azt mint édes gyümölcsöt sőt orvosi szert használhatjuk; vagy mit ez a' könnyebb életmód mellett fürkészve, országokat járva, tapasztalva 's gondolkodva mint hasznost közénkbe hoz, a' másik azt a' nehezebb élet mellett kézi munkája által 's testi ereje' használásával köz hasznúvá teszi. Tudniillik olly bölcsen vagyon alkotva az emberi természet, hogy a' különféleségek is összeillenek, 's egy ugyanazon irányra dolgoznak; úgy vagyon alkotva, hogy benne minden irányos mint valamelly jeles műszerben, hol a' gyorsabb 's lassúbb, kisebb nagyobb, könnyebb 's nehezebb részek helyesen összeegyeznek; úgy vagyon alkotva, hogy épen ama' különös vegyületek által terjed az igazság' országa, gyarapodik az erkölcsi jó, a' boldog állapot pedig érezhetőbb.

Harmadik helyen említhetjük a' nemzetek és éghajlat szerinti különbséget. Az emberi nem olly egész lévén, melly a' világ' minden nemzetiből 's népeiből mint meg annyi részekből vagyon egybe alkotva, számtalan különbözéseknek kell lenni az emberek között. Bizonyára azon népcsoportoknak 's embereknek, kik polgári alkotmány nélkül szűkölködvén majd egyenként majd nemzetségenként magokra vagynak hagyatva, és hegyek, völgyek, tengerek 's egyéb akadályok által minden emberi társaságtól mintegy el vagynak szigetelve, sok tekintetre nézve különbözniek kell azoktól, kik határozott országos szerkeztetésnél fogva mind egymás között mind más nemzetekkel törvényesen összeszövetkeztek. De még ezek között is sok különösségekre találunk már csak azon egy okra tekíntve, hogy majd egy vagy örökös, vagy bizonyos rend szerint változni szokott uralkodó, majd pedig több személyből álló felsőség által kormányoztatnak; ha azon különbséget nem említnők is, hogy más és más módon szolgáltathatik az igazság, más és más módon tartathatik fenn a' rend, más és más módon gyűjtethetik össze a' köz jövedelem, valamint a' katonaság is más és más módon állítathatik. Az is nagy különbséget okoz, ha valamelly nemzet mívelt vagy míveletlen állapotban, más nemzetekkel közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban vagyon; ha csendes békében vagy zavaros háborúban él; ha a' míveltség, kapcsolat, béke hosszabb vagy rövidebb időre terjed. Ezekhez adhatnók a' mívészségek' és tudományok' különböző állapotját, a' kereskedés' csekélyebb vagy nagyobb előmentét, a' társasági élet' 's honi szokások' számtalan különösségeit, Mind ezeket a' nemzetekre nézve; a' mi pedig továbbá az éghajlatot illeti: ez, úgy látszik, nem csak a' test' termetére, külső alakjára 's szinére nézve csudálatos hatású; hanem a' lélekre tekíntve is olly munkálatú, hogy ennek az éghajlathoz képest majd serényebb majd tunyább', majd élesebb majd tompább, majd derűltebb 's vidámabb, majd pedig csüggedőbb 's komorabb állapotját tapasztaljuk. Azonban ezek sem osztályozzák 's különözik úgy el nemünket, hogy a' nemzet 's éghajlathoz képest az emberek között mivolti különbségekre találnánk; sőt, a' szóban lévő tárgyat hasonlítva adván, az egész nemzeti 's éghajlati különbözés nem egyéb, mint az emberi nem' nagy képében különféle szinezetek, mellyek némelly részeket azért terjesztenek árnyékozva elŏnkbe, hogy más részek annál kitünőbb világossággal 's fénynyel hassanak szemeinkre, és így az egész' bájoló szépsége mintegy meglepjen bennünket. De talán épen ezen körülállás, hogy minden ember, nemzet' 's éghajlat' különbsége nélkűl, hajló az igazság' elfogadására, az erkölcsi jó' gyakorlására 's a' boldog állapot' eszközlésére, kezeskedik, hogy az ember' már többször említett végiránya természetünknek nem reáfogott hanem való tulajdonából származik. Bátran állíthatjuk, hogy az emberi nem' nagyobb egyenlősége mellett szűkebb határok közé szorítatnának ismereteink, kevesebb alkalom szolgáltatnék az erény' kitüntetésére, de még az élet' örömei is ritkábban 's kisebb mértékben éreztetnének.

Itt negyedszer figyelmünket érdemli a' vallás. Ez iránt hallhatunk illy beszédet: „Lelkünk mindegyre munkáló természeténél fogva nem elégszik meg a' körűlünk lévő tárgyak' puszta szemlélésével; hanem mindennek szerzőjét 's fenntartóját, mindennek kezdetét, irányát 's következéseit keresi, vizsgálja. Ezen munkálkodása közben gyakorta olly helyezetbe jő, hogy az egymást felváltó kérdésekre nem talál választ. Azokhoz folyamodik, kiket a' mély elme 's a' messzeható belátás nagy hírre 's névre emelt. Ezektől is sok ízben üresen vagy inkább nehézségekkel terhelve tér vissza. Ez októl indítva a' világosság után sovárgó ember más útat 's módot keres a' homály' felderítésére, 'és a' kétes állapotból szabadulásra. Mindent felkutat. Csak hogy itt annál könnyebb a' tévedés, minél nehezebb a' feladott tárgy. A' csalódott, talán a' csillámlást fénysugárnak tekíntvén, ha nem akar is csalni, könnyen hamis útra vezet bennünket. Csudálkozást gerjesztő dolgokat terjesztenek elŏnkbe a' történetek. Voltak emberek, sőt népek, kik a' napot mint a' nappali világosság' kútfejét; mások, kik a' holdat mint az éj' világító szövétnekét; mások ismét, kik mind a' kettőt mint az ember' legnagyobb jóltévőit; de még a' csillagokat is mint az Istenség' tündöklő képeit Isten gyanánt imádák. Sokan a' tengereknek, folyóknak, tavaknak, hegyeknek, völgyeknek, erdőknek, ligeteknek, mezőknek, várasoknak, kisebb 's nagyobb helységeknek, még az egyes hajlékoknak is külön Isteneket tulajdonítottak. Az pedig közszokás szerint történék, hogy emberek is, kik ez életben kötelesek valának Isteneket imádni, holtok után az Istenek közé számítattak. A' mi több; nem csak az erénynek, mint a' vitézségnek, tisztaságnak; hanem a' bünnek is, mint a' bujaságnak, részegségnek Istenek koholtattak. Némellyek bizonyosnak tarták, hogy az idő' változásai is külön Istenekre vagynak bízva. Azt is olvassuk, hogy épen azon fajta állatok, mellyek egy helyen az Isteneknek feláldoztattak, más helyen Isten helyett imádtattak. Israel' maradékai a' vallás' tisztább ismerete mellett is mire jutának? Megelégedvén a' külső szertartások' vakbuzgón gyakorlásával az ész' tökéletesítését 's a' szív' nemesítését kevésbe vevék. A' vallás' jelen állapotját szükségtelenűl említeném. Különbségeket, szembeszökő különbségeket találunk közöttünk e' pontra tekíntve. Az mind e' mellett legkülönösebb, hogy még azok is, kik a' fő dolgokban által án fogva megegyeznek, számíthatlan különösségek által vagynak egymástól elválva. Személyekről lévén szó: világ' kezdetétől mostanig talán nem vala még kettő, kik közűl az egyik, tekíntvén a' vallást, egészen, még a' csekélységekre nézve is, egy értelemben lett volna a' másikkal. Mint személye, úgy különböző mindenikünk' ismerete, érzése, vágyása. Mind ezek azonban inkább mellékes mint mivolti különbözések. Az igazságot keressük mindnyájan, az erkölcsi jót dicsérjük, szeretjük mindnyájan, 's mindnyájan boldogúlni óhajtunk. Egy, ugyanazon végirány után indúlt vándorok vagyunk. Azért valamint én embertársomat sem elméjére nézve tompábbnak, sem érzésére nézve nemtelenebbnek, sem akaratjára nézve gonoszabbnak nem tartom; hogy szorgos vizsgálódás után igaz lélekkel más úton megy mint én a' végirány felé: úgy magamra nézve bátor vagyok reményleni, hogy ő is hasonló kíméléssel viseltetik irántam. Ha a' gondviselés' előttünk nem egészen ismeretes, de minden esetre bölcs határozásai úgy rendelték volna; hogy, elháríttatván a' mostan bennünket hátráló sokféle akadály, mindnyájan egy, és pedig legrövidebb úton menjünk rendeltetésünk' czélja felé: semmit nem kételkedem, az igazság' szárnyaira kelve, a' boldogság' reményétől ösztönözve, és az erény' kellemes képe által vonva, örömzaj között mind egy ösvényen sietnénk, vagy inkább mindnyájan egy vonatban repülnénk végirányunkra. Most az legyen legforróbb óhajtásunk, hogy a' valaha találkozás' reménye mellett a' béke' szelíd angyala vezéreljen bennünket különféle pályánkon a' mindnyájunknak kitűzött czél felé.“ Igy a' vallás sem leszen akadályunkra az ember' iránya' elérhetésében.

Még kevesebbé akadályoz bennünket ötödször az állapot, vagy a' rend 's helyeztetésünk a' polgári társaságban. A' főbb rendűek egyszersmind szerencsésebb helyzetűek; minthogy az élet' bajai kisebb, kellemei pedig nagyobb mértékben éreztetik velek magokat; épen ez okra nézve az ember' irányzatit hátráló akadályok is kisebb, az ugyanazokat elősegítő eszközök ellenben nagyobb számmal vagynak hatalmokban. Csak ugyan a' tetemes költséggel kapcsolt gondosabb nevelés, a' lélek' tehetségeinek kifejtését 's tökéletesítését eszközlő mindennemű szerek, a' finomabb társalkodás, a' hosszabb útazás, a' sokféle tapasztalás mindannyi segédek az igazság' bővebb ismeretére, a' boldog állapot' előmozdítására 's az állati vágyak' salakjától tisztúlt erény' gyakorlására. Tekintvén tovább az előbbiekkel egészen ellenkező helyezetben lévő alsóbb rendűeket: ezek a' tanúságos természet' nagy 's kivétel nélkül minden ember előtt nyílt könyvéből olvasván, de még nagyobb részint, a' helyesen intézett társaságok' rendelései szerint, hasznos oktatásban is részesűlvén, ő előttök sem lehetnek teljesen ismeretlenek legalább a' közösen szükséges igazságok. Az élet' örömei pedig olly sok neműek, hogy a' töméntelen számú érző teremtmények közűl egyetlen egy sincs, mellynek természetéhez képest saját osztályrésze ki nem adatnék. Különben is az elégedett szív, melly ha nem egy a' boldogsággal, bizonyára ennek fő része, olly egyszerű alapokon épül, hogy egy állapotnak sem kivált, 's másokat kizáró tulajdona. Sőt mondhatjuk: az alsóbb rendű' örömei rendszerint természetesebbek, tisztábbak 's már csak ez okra nézve is édesebbek, mint az igen érzékeny gyönyörűségek' több kikeresett nemeinek gyakor használása miatt eltompúlt izetlenkedőkéi. Az erkölcsi jóság' mezeje meg olly tágos, hogy az erény' minden neméneк egész terjedésben gyakorlása, tehetségünkön felűl lévén, mindenikünk csak határozottan kiszabott körben mívelheti az erkölcsi jót; azonban olly tökéletű szándékkal, hogy akárminő reánk mérendő tisztünk' minden részét mindenkor igaz lélekkel betöltendjük. Igy tehát az alsóbb rendűek is körűlállásaikhoz képest tehetnek jót, lehetnek boldogok, 's ismerhetnek igazságot. Végre szó lévén a' közép rendről: ez olly karba helyezteti az embert, hogy a' sanyargató szegénységtől 's veszedelmes bővelkedéstől egyiránt távul legyen. Azért az illy állapotú ember, kutatván a' hasznos igazságokat, valamint egyedűl csak helyeztetése miatt könnyen segít magán, a' mi illeti a' szegényebb sorsúknak fogyatkozásból eredett nehézségeit; úgy csupán állapotjánál fogva könnyen elhárítja a' főbb rangúknak gyakran fényüzéssel párosított életmódjából származó akadályokat. Az élet' örömeire nézve: a' boldog elégedettség' kivánatos állapotja, úgy szólván, ő nálok tulajdon honjában vagyon, mivel a' középszerűség' áldással teljes arany poharát olly módon tartják kezekben, hogy sem a' kiürülés' sem a' kicsordulás' veszedelmétől nem félhetnek. Az erényre pedig olly hasznos befolyása vagyon a' közép sorsnak, hogy talán egy neme sincs az erkölcsi jónak, mellyre útat nem nyitna; a' mit vagy az eléggé bizonyít, hogy akármelly jelesebb nemét tekintsük az életnek, majd mindenikben legszámosabban találtatnak a' közép sorsbeliek közűl. Ezek szerint tehát valamint sem a' felsőbb sem az alsóbb rend, úgy a' közép sors sem akadályozza a' végirány' elérését.

Utoljára tekintetbe vehetjük az élet' különböző nemeit. Ezek az emberi nem' foglalatosságihoz 's egyéb körűlállásihoz képest igen sok 's csak nem annyifélék, a' hány az ember. Csak egy nemzetre tekíntve hány különbségeket találunk a' fejedelemtől az utolsó alattvalóig, a' fő paptól az egyházfiig, a' törvényszék' előlülőjétől az itéletet teljesítő poroszlóig, a' fő vezértől a' sereghajtóig, a' mély elméjű tudóstól az írni 's olvasni tanulóig, a' milliomos nagy kereskedőtől a' házról házra járó butorhordóig, a' tanúlt, gyakorlott, gondolkodó gazdasági tiszttől az ekével bajlódóig? Illy ennyire igaz, hogy az élet' egy bizonyos nemében is majd annyiféle különbséget tapasztalunk, a' hány embert látunk. Nemünknek ezen körűlménye valamint külsőkép sok 's csak nem bennünket egymástól elválasztó alakba öltöztet: úgy mindenkinek más és más ösvényt jelel 's mér ki a' végczél felé. Itt érdemes egy kevessé állapodva elmélkednünk. A' Teremtő' isteni bölcseségének 's hatalmának csudálására talán semmi nem gerjeszthet inkább bennünket, mint annak meggondolása: az egész természetben, mennyire ez előttünk ismerős, nincs csak két tárgy, mellyek egymás között mindenben megegyeznének; mind e' mellett mindenik, neméhez, fajához 's egyéb osztályához képest, a' kitett czélt elérheti. Ezen állítás az emberi nemre nézve is igaz. Tartózkodás nélkűl mondhatjuk: bátor az élet' különböző nemei különfélekép osztályoznak bennünket; bátor az élet' ugyan azon nemében majd nem számlálhatatlanok a' különbségek; sőt, a' mi első tekíntettel különösnek látszhatik, bátor világ' kezdetétől a' jelen időig 's az ég' és föld' megszüntéig soha két, mindenben egyező ember nem fog találtatni: mindazáltal senki előtt sincs elzárva az ember' irányának eszközölhetése. Nincs is a' világon embert lesujtóbb 's igazságtalanabb állítás ennél: csak egy vagy néhány bizonyos életnemekhez vagyon kötve a' végirány' elérhetése. Hiszen a' Teremtő valamint általjában az egész emberi nemnek 's öszszesen minden nemzetnek; úgy különösen kinek kinek 's egyenként minden embernek Istene. Azért tekíntvén a' végirányt, úgy látszik, az a' legnagyobb különbség a' fejedelem 's alattvalói között, hogy amaz jóttehető, terjedtebb hatalomköréhez képest magával 's maga mellett több ezereket 's milliókat vezethet a' való igaz' ismeretére, az erkölcsi tökélyre 's a' kellemes, boldog állapotban részesülhetésre; holott ezek, fosztva ugyan a' millióknak szerzett jó alkalom' 's nyújtott segedelem' édes érzésétől, melly a' nemes szívű fejedelmet szünetlenűl örvendezteti, de annál nagyobb sikerrel mozdíthatják elő a' magok' 's csekély számú övéik' közjavát. Azok is, kik a' lelkiekben nemünk' elöljárói, mindnyájan ugyan, de ahhoz képest, mint felsőbb vagy alsóbb helyen állanak, majd tágabb majd szűkebb körben, majd kisebb majd nagyobb számmal, majd több majd kevesebb társakkal mennek a' végczél felé: vagy, még világosabban szólván, ők nemes hivattatásokhoz képest mindnyájan mind magok igaz úton járni 's boldogúlni törekednek, mind a' reájok bizottakat igaz útra vezérleni, 's boldogítni iparkodnak A' törvényszéken ülők is nagy hatású tiszteknél fogva azért tartják fenn a' rendet, azért szolgáltatják ki az igazságot, azért fenyítik a' vétséget; hogy mind magok mind polgártársaik akadály nélkűl mehessenek a' kijelelt úton czéljok felé. Még a' vitézi rend is, mint a' köz csendnek, külső 's belső békének és bátorságnak erős oszlopa, kicsinytől fogva nagyig éltét 's mindenét azért teszi ki ezer veszélyre, hogy az emberi nem, különösen a' haza senkitől ne akadályoztassék az ember' irányának eszközlésében. Az emberi nemnek tanúlásban foglalatoskodó 's különféle tudományok körűl fáradozó osztálya szinte tisztének tartja, 's annak is kell tartania útat keresni 's törni a' végirány felé, olly annyira, hogy a' helyesen gondolkodó előtt semmi becse, semmi érdeme afféle igyekezetnek, melly vagy közbevetve vagy közvetetlenűl végczélunkhoz nem tartozik, ide nem vezet. Ez okra nézve minden kisebb nagyobb nevelő vagy tanító intézet, minden külön törekedés oda irányoz, hogy az igaz mind inkább terjedjen, az erény mind inkább nevekedjék, a' boldogság mind inkább eszközöltessék. De végre a' kereskedés, a' kézi mívészség, a' földmivelés, az állattenyésztés 's a' gazdagság' egyéb számnélküli ágai sem akadályoznak senkit a' végirányt tekíntve; még inkább a' mi illeti a' kereskedést, ez érintésbe hozván egyik embert 's nemzetet a' másikkal, tágas útat nyit az igaznak, jónak 's kellemesnek feltalálására, közlésére 's mindenütt használására. Az elmés mívészség, az ügyes 's okos gazdálkodás pedig annál közelebb viszen bennünket czélunkhoz, minél inkább megismertet a' mívészi 's természeti tárgyak' tulajdonival. Az élet' különböző nemei tehát, úgy látszik, nem egyebek, mint az emberi nem' csuda nagyságú 's elevenségű testének mindannyi részei, mellyek épen olly kevéssé tartanak vissza bennünket végczélunktól, mint testünk' különféle tagjai 's lelkünk' sokféle tehetségei. Vagy, a' valót még igazabban akarván kifejezni, valamint egyes személy épen az által ember 's az által ér czélt, hogy különféle testi 's lelki erei egy pontra irányoznak, 's mintegy összehangoznak; úgy az emberi nem épen az által tartatik fenn, 's az által éri el a' végirányt, hogy az élet' minden neme az igazat, jót 's kellemest elősegíti.

4. §.

Az ember' irányára nézve bővebb világosság' óhajtása.

Im itt vagyon, a' mit az ember' iránya felől a' korlátozott emberi ész' vezérkedése után röviden mondhatni. Mindnyájan különbség 's kivétel nélkűl kerülvén a' tévedést, az igazat keressük; mindnyájan még minmagunkban is útálván a' gonoszt, még ellenfelünkben is magasztaljuk az erényt; mindnyájan, mennyire lehet, távoztatván a' bajt 's mindent, mi kellemetlen, boldogság után sovárgunk. Ezen határozottan kijelelt czélunk' eszközlésében sok nemű akadályok mutatkoznak ugyan: de a' mi első pillantatra akadálynak látszik; hosszabb tapasztalás 's értebb gondolkodás után szinte segédeszköznek mondathatik. Mind e' mellett tagadhatatlan, hogy e' tárgyban, tekíntvén főkép a' jövendőt, a' bővebb világítás igen kívánatos. Általában szólván a' jelen 's jövő élet között olly sűrű homály vagyon, mellyen a' legélesebb elme sem képes általhatni; ez oknál fogva, miket az ész' útmutatása szerint a' végirány felől a' túlvilágra nézve mondani 's állítani szoktak, mind azok inkább csak sejtések 's vélemények mint rendíthetlen valóságok: olly sejtések, mellyek legfelebb ezen forró óhajtást gerjeszthetik szivünkben: vajha a' gondviselés olly igazmondható 's mondó tanítót küldene 's állítana közénkbe, kinek hibátlan szavain teljesen megnyugodhatnánk. A' mit az emberi nem' nem csak mindenkor merészség' vétke nélkűl kívánhatott, nem csak mindenkor bizodalommal kérhetett; hanem mindenkor bátran remény lhetett is az isteni bölcseségtől 's jóságtól: annál is inkább, hogy ez egyetlen út annak biztos kitanúlására, vallyon nem egyedűl szép álmodozás-e emez állítás: csak a' jelen élet után szemlélhetjük a' túlvilágban az igazat teljes fényben, az erényt egész méltóságban, a' boldogságot tökéletes mértékben.

SZILASY JÁNOS.

VI.

A' GYŐRI VIDÉK LEGRÉGIBB IDŐBEN ÉS A' RÓMAIAK ALATT.

Azon roppant változások' ideje alatt, mellyeken a' föld' felülete a' jelen' szerkeztéig áltment, a' mi tájunk is el volt borítva a' tengertől; bizonyítván ezt nem csak a' mélységében terülő fövény' tengeri csigákkal vegyülte, hanem több ismeretlen óriási csontnak majd onnét, majd a' vizei' fenekéből napfényre hozatala, mellyek vagy éghajlatunk alatt hajdan tenyészett és az özönben elveszett állatok' részei, vagy ugyan ekkor távolföldről e' helyre hömpölygetve, az árok' elapadtával azon megmaradtak. Sőt hogy lapányos fekte, és három folyamnak rajta egybeömlése miatt, ezentúl is víz birta hely, csak idővel, elemi béhatásoknak tulajdonítható feltölte után lett lakhatóvá, és utóbb emberi szorgalom' hozzá járultával emelkedett a' jelen magasságra, szinte nem szenvedhet kérdést, miután a' belső város' akármelly része megásatván, előbb épületromok és mindenféle műszerek' töredéki, alul pedig zsombék és növevény földrétegek találtatnak.

A' köz vélemény szerint különbözött a' Rába és Rábcza' régi folyása is a' mostanitól. A' Rábczára nézve, mellyet még a' XVIdik század közepén élt Oláh Miklós, sokkal fölebb mint most, Abdánál a' Dunába szálltnak ír, ¹) bizonyos ugyan az ezen irányzatban később esett változásnak nem a' természet, hanem emberi munkálat által, csupán a' vár' nagyobb oltalmáúl eszközlése. Sokkal bizonytalanabb ellenben a' Rába folyásának mikor és mi által okozott elfordítása; nem lévén ez állítmány' alapítására egyéb támaszunk, a' városi határ' keleti részében szemlélhető, folyamágyhoz hasonló, és a' Rábától a' Dunáig nyúló csatornán kivűl, melly a' maiglan divatozó hagyomány szerint a' Rába' hajdani válújának tartatik.

---

¹) Matthiae Bél Adparatus ad Historiam Hung. Dec. I. pag. 15.

Kik lakták e' környéket legrégibb időben, azt meghatározni teljes lehetetlenség; minthogy magának azon egész tartománynak eredeti lakosiról, melly utóbb Pannóniának hivatott, és most Magyarország dunántúli kerületét teszi, nem tudunk semmit.

A' Görögöknek, Europa' legelőbb csínosúlt népének, a' felettök éjszakra terjedő tartományokról szűk ismeretei, egész az Argonauták' hajókázásáig, melly Kristus Urunk' születésénél 1260 évvel előbb történt, és még sokkal későbben is, nem épültek egyében határozatlan mythusoknál, mellyeket az Egyiptomiaktól, mint azon országok' létét még jóval előbb sejtőktől kölcsönöztek. Minden éjszaki népek eleinten köz nevezettel hyperboraeusoknak hivattak nálok, míg a' földleirásban előbbre haladván, a' nemzeteket is egymástól jobban tanulták különböztetni. Herodotus idejében a' Duna' mentében letelepedett népek közűl már ismertettek az Illyrusok; a' honnét, és kivált abból, mivel Strabo [1]) és Appianus [2]) a' Paeon, Anthar, Japod és Triball nemzetségeket Illyrusoktól származóknak hirdetik, és a' béköltözött Celtáktól szorgosan különböztetik, melly utóbbiakról beszéltében Justinus [3]) is mondja: hogy Galliából ide bécsapván, és számos vad népekre találván, csak ezeknek meghódítása után tehették sajátokká székeiket; igen is alaposan következtethető: hogy az Illyrusok, ha talán nem is az eredeti, de legalább mennyire tudományunk terjed, a' Dunát környékező, és következőleg a' győri vidéknek is legrégibb lakosi voltak.

Kristus Urunk' születése előtt, mintegy 590 évvel kezdődött a' biturigiai Celták' Galliából kiköltözése két csapatban, mellyeknek egyike Belloves alatt Itáliába, a' másik pedig Sigovestől vezetve a' Rajnán át a' dunamelléki tartományok' azon részébe, melly utóbb Pannóniának hivatott, rohant bé, 's az ott tanyázó nemzetek' legyőzte után állandóúl meg is telepedett abban. [1]) A' Celták' eme felekezete zsákmánylás végett több ízben Görögországot is meglátogatván, nem kevés rettegést terjeszte mindenütt, míg vérengző csatában meg nem veretett, és további nyugtalankodástól el nem ijesztetett; mire egyik része új honját oda hagyván, visszatért Galliába, a' megmaradott pedig ezentúl veszteg élődék. [2]) Kilenczven évre ezután költöztek által, az előbb Itáliát ellepő Celták' ivadéki, a' Rómaiaktól eddigi lakhelyökből elűzött Bojok, rokonaikhoz, a' havasokon túl székelő Tauriskokhoz; [3]) kikkel vegyest lakva, majd az egész vidéket elfoglalák, melly a' Cetius hegy (Kahlenberg) és Duna 's Mura folyamok közt terül. De itt sem lelék a' kívánt nyugalmat, majd a' Dunán átszállongó Geták és Dákokkal, majd önnön tőszomszédaikkal a' Scordiskokkal elegyedvén öldöklő háborúkba, mind addig, míg a' Getáktól, Boeresbistes alatt, 45 évvel Kristus születése előtt meg győzettek, [4]) és csekély maradványokon kivűl, mellyek az elpusztúlt, 's e' miatt a' Bojok' kietlenségének [5]) „*Deserta Boioariae*" nevezett vidék' egyik részébe vonulának, [6]) csaknem végkép eltöröltettek.

---

[1]) Geogr. lib. VII.

[2]) Lib. Illyr.

[3]) Lib. XXIV. Cap. IV. „per strages barbarorum penetraverunt et consederunt pugnando cum ferocissimis gentibus"

A' Bojok' elnyomatása után, úgy látszik mintha a' megürült tartományt a' bérczekről letolongó több nemzetségek lassanként szállták volna meg. Illyenek voltak az Azalok, kik a' mai austriai Főherczegség' keleti részében; a' Kydnok, kik ezek alatt a' Rábáig terjedő vidékben; és az Araviskok, kik a' Rábán túl foglalának helyt. [7]) Mind e' mellett fenn maradt a' „***Deserta Boioariae***" név, e' vidékre nézve még a' Rómaiak alatt is, noha nagyobb része már megnépesült; sőt a' mi több, tudjuk, hogy annak egyik része, a' Fertő és Duna közti sík, maiglani gyér népessége miatt a' Németeknél nem csak a' közép korban „Fier vagy Lerveldt (Leer Feld) nevet viselt, 1) hanem jelennen is mint „Parndorfer Heide“ ismeretes.

---

[1]) Justinus l. c.

[2]) Pausanias de florentissimis Graeciae regionibus Lib. X. — Justinus Lib. XXIV. Cap. VIII.

[3]) Strabo Geogr. l. V.

[4]) Strabo l. c.

[5]) Plinii Hist. Nat. edit. J. Harduini Parisiis in folio P. I. L. III. C. XXVII.

[6]) Jacobi Angeli codex M. S. membran. Claudii Ptolemaei, antea Ebnerianus nunc Apponyianus: „inter eos aut versus occasum Bij."

[7]) Ptolem. l. c.

Fölhat-e városunk' kora ezen időkig? melly néptől 's mikor épitetett? mind ollyan kérdések, mellyekre évrajzi nyomok' fogyta miatt nem adathatik egyéb felelet annál: hogy a' római időben itt diszlett vár' „*Arrabona*“ nevezete, mint kétségtelen, celta nyelv származatú; mellyben t. i. „*on*, *ona*“ lakást vagy hont, 2) *Arrabona* tehát az Arabo folyam melletti lakhelyet jelent; igen hihetővé teszi, magának az alatta értett helynek a' nagy Celta nemzet' a' Rába körül székelt valamellyik ágozatja által alapítását. — Szintolly keveset mondhatunk eleinteni állapotjáról, noha e' részben sem fogunk hibázni, ha az első és második keresztyén századi iróknak róla mély, és minden esetre még akkori nevezetlenségére mutató hallgatásuknál fogva, mind zsengéjében mind jóval utóbb csekély tekintetűnek tartandjuk.

Időszámozásunk előtt 34 évvel győzé és hódítá meg Augustus Császár az akkor még a' Száva' két partjain tanyázott Pannon nemzetet, 3) mire csak hamar és könnyű szerrel előnyomúltak seregei, a' még most is sivatag, hajdani Celta honon keresztűl, egész a' Dunáig. Áltlátván azonnal mind ő mind Tiberius az új foglalmány' tetemes becsét, elhatározák azt maradólag a' roppant római birodalomhoz csatolni, és népesítéseűl az úgy is sűrű laktú Pannonokból számos gyarmatokat abba áltköltöztetni. Felüdüle erre sebes léptekkel az egyébként kellemetes éghajlatú és bő termékű tartomány olly annyira, hogy Plinius idejében már két nevezetes várost, Sabariát és Scurabantiát számlált, és provinciává is szerkeztethetett, melly új szállói után Pannóniának hivatott.

---

1) Otto Frisingensis de gestis Friderici I-mi L. I. C. XXXII. ap. Urstis. T. I. p. 425. — Ansberti Hist. expeditionis Friderici I. Imperatoris. edid. Dobrowsky p. 21.

2) M. Bullet Memoires sur la langue celtique. Besançon 1759 in fol.

3) Dion. Cassii Hist. Lib. LIV. p. 762.

Törekedének ugyan eleinte a' Duna' jobb partja' felső részeit bírta Marcomannok, az őket is veszélylyel fenyegető új vendégeket szomszédságukból elrezzenteni ; de olly bal szerencsével, hogy utóbb magok is székeiket oda hagyni, és a' Dunán túl menedéket keresni kényteleníttettek. Vespasianus, Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus (Pius) és főkép az ekkor már megint erőre kapott, 's a' határszéleket újra megtámadott Marcomannokon, kikkel a' Quadok és Jazygek is szövetkezve voltak, hosszas és véres háború után diadalmaskodó Marcus Aurelius Császárok' erős kézzel vezette kormányzásuk alatt, olly virágzóvá lett Pannóniánk, hogy a' tömérdek római birodalom' legbecsesb függményének 's mintegy védpaizsának tekintetvén, mind inkább nevekedő népessége és érdeke miatt, a' második században már két részre osztatott; mellynek egyike, a' nyúgoti Noricummal határos vidéket, 's következőleg városunkét is magában foglaló „felső Pannónia" (Pannonia superior); másika pedig, melly a' Rába' torkolatjától a' Verbás és Száva folyamok' egybeömléséig önkényesen húzott vonal által az előbbitől elválasztva, ezen vonal 's a' Duna és Száva közt terjeszkedék, „alsó Pannónia" (Pannonia inferior) nevet viselt. [1])

Arról, vallyon a' Rómaiak vidékünk' elfoglalása után, abban azonnal letelepedtek, 's az itt talált Celta várost vagy helységet önnöneikkel népesítették? nincs az első századi írókban semmi nyomdok. Sőt a' 160-dik év körül élt Ptolomaeus, ki egyébiránt több nagyobb és kisebb pannon helységeket előszámlál, és a' Rába' torkolatját is a' hosszúság' 41-dik és a' szélesség' 47-dik íze 's 40-dik percze alatt említi, [2]) sem helyeztet e' mellé várost; mire nézve méltán támadhatna városunk' ez idő korban fennléte iránt kérdés, ha e' hiányt más teljes hitelű bizonyítmányok által, az itt talált római pénzek és emlékekkel, ki nem pótolhatnók.

Korántsem elegendők ugyan egyes pénzek magán véve azon következtetés' alapítására, hogy fellelésük' helyén régenten maradós telepítmény találtatott; elszórások véletlenűl vagy táborozás közben is történhetvén; de mihelyt több egymás után országlott Császárok' számos pénzei jőnek elő valamelly tájon, akkor mintegy bizonyosnak vehetni, a' Rómaiaknak azon nem csak ideigleni mulatásukat, hanem tartós megtelepedésőket is. A' mit városunkra alkalmazván, miután területén első és másod századi pénzek vegyest találtatnak, ha egyébiránt is a' helyzeti körűlményeket nem tekintenők, mellyek e' pontot az egész környék' és a' Rábán átjárás' védelmezésére, sőt emennek tökéletes elzárhatására szolgálandó erősségnek olly igen alkalmasítják, 's az illyesekben felette szemes Rómaiak által ide jöttöknél minden bizonnyal észrevétettek és használtattak; még is véleményem szerint bizton feltehetjük: hogy az első században, ámbár nevezetes nem volt, de még is fennállott.

---

[1]) Claudii Ptolemaei Cosmographia, edit. Moletiana in 4-to Lib. II. Cap. XV pag. 52.

[2]) Ptolem. l. c. „Divertigium Narabonis 41°; 47°, 40.'"

Az itt talált pénzek' legrégibbike Julius Caesar' idejebeli, mint e' felirása bizonyítja:

JVLIVS. CAES. DICT. PERPETUO. a' Dictator' hajadon feje balra fordúlva.

ΦΥΣΙΣ ΠΑΝ. ΑΕΟΛΟΣ. III-dik idomú sárga rézből; de mivel Caesar alatt a' római önkény még nem hatott e' vidékig, hajlandóbb vagyok e' pénz' későbbi ide hozatalát feltenni.

A' többi ezen időszakba tartozó pénzeink közűl jelesbek a' következők:

DIVVS AVGVSTVS PATER. Augustus balra fordított hajadon feje.

PROVIDENTIA. négyszegű oltár, és oldalt e' betűk: S. C. II-dik idomú rézből; veretett Tiberius alatt, Augustus Császár dicsőítésére.

AGRIPPINA. M. F. MAT. CAESARIS. AVGVSTI. Agrippina' balra fordult feje.

S. P. Q. R. MEMORIAE AGRIPPINAE. Két öszvértől vont szekér. I-ső idomú sárga rézből; készítetett Caligula' rendeléséből, nevezett anyja' emlékezetére.

TI. CLAVDIVS. CAESAR. AVG. P. M. TR. P. IMP. PP. A' Császár' borostyánozott feje balra fordulva.

EX. S. C. OB. CIVES. SERVATOS. koszorú közt. I-ső idomú, rézből.

TI. CLAVDIVS. CAESAR. AVG. PM. TR. P. IMP. a' Császár' hajadon feje balra fordulva.

CONSTANTIAE. AVGVSTI. sisakos palástos jobbra álló bajnok, baljában kopja, két felől S. C. II-dik idomú, rézből. Veretett mind a' kettő a' 41 és 46 keresztyén számozási év közt.

NERO. CLAVDIVS. CAESAR. GERM. PM. TR. P. IMP. PP. a' Császár' borostyán koszorús feje balra fordulva.

DECVRSIO. S. C. két kopjás balra haladó lovag. I-ső idomú sárga rézből. Készült Nero császárkodása alatt a' 60 és 68 év közt.

IMP. CAES. VESP. AVG. PM. TR. P. COS. VII. a' Császár' balra fordult feje sugaras koronával.

FELICITAS. PVBLICA. S. C. balra fordult asszony, kinek jobbjában békepálcza, baljában bőségszarv. II-dik idomú, sárga rézből.

IMP. CAESAR. VESPASIAN. COS. VIII. Vespasianus' jobbra fordult koszorús feje.

VICTORIA. AVGVSTI. S. C. a' győzedelem hajó órron balra fordulva állva, jobbjában koszorút tart. II-dik idomú, rézből; veretési ideje amannak a' 76, ezé a' 77 vagy 78 év.

IMP. CAESAR. DOMIT. AVG. GERM. TR. P. VIII. CENS. PER. PP. a' Császár' koszorús feje balra fordulva.

PONT. MAXIMVS. LVD. SAEC. A' Császár köntösben, zsámolaton ülve, mellyen e' betűk látszanak. SVF. P. D. az előtte álló asszonynak nyujt valamit, e' mellett kis gyerek felemelt kezekkel; oldalt templom, alúl S. C. I-ső idomú, sárga rézből; készült a' 88 év. körűl.

NERVA. CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. III. P. P. a' Császár' sugaras koronával díszlő feje.

LIBERTAS. PUBLICA. S. C. jobb felé álló asszony, kinek jobbjában kalap, baljában dárda. II. idomú s. r. veretett a' 96 évben.

IMP. NERVA. CAES. AVG. REST. szárnyas villám, alúl S. C.

DIVVS AVGVSTVS. Augustus Császár hajadon feje. II-dik idomú, rézből; készítetett a' 96 és 98 év közt.

Városunk' másod századi álladalmának ismerete már biztosb alapokon épül, minthogy lefolyta alatt készült nem csak számosabb pénzzel, hanem némelly emlékekkel is állhatunk elő, mellyek több itt diszlett jeles szerkezetű építmények, és római lakosságra mutatván, minden e' részben netalán még fennforogható kétséget tökéletesen elhárítnak, 's már ezen egy tekintetből bővebb értekezést érdemelnek.

Legnevezetesb 's egyszersmind legrégibb emlékkövünk volt az, melly még a' XVI. század' derekán megyés templomunk' nagy oltára mellett szemléltetett, [1] de azóta onnét eltünt, és Schönvisner' igazítása szerint a' következő felirattal díszlett: [2]

IMP. CAES.
TRAIANO.
HADRIANO.
AVG. P. M. TRIB. POT.
XXI. COS. III. IMP. II.
L. AELIUS. CAES. FIL.
TRIB. POTES. COS. IT.
PROCOS. XVVIR. SACR.
FACIVND.

(Imperatori Caesari Trajano Hadriano Augusto, Pontifici Maximo, Tribuniciae Potestatis vicesimum primum, Consuli tertium, Imperatori iterum, Lucius Aelius Caesar filius Tribuniciae Potestatis, Consul iterum, Proconsul, Quindecimvir sacris faciundis. [3])

---

[1] Lazii Commentarius de Rep. Rom. lib. XII. Sect. II. c. XV.

[2] Appendix ad Commentarium in Romanorum Iter per Pannoniae ripam, p. 113.

[3] Gruteri Corpus Inscript. czímű munkájában a' 252 lapon a' II. sz. alatt, és Laziusnál az imént útalt helyen szinte közöltetik e' felirás, de némelly változásokkal; amott XVVIR. helyett XVTRIVIR, ennél pedig L. AELIVS. helyett LAELIVS. szavak állván, és azon kivűl a' HADRIANVS név elhalgatásával a' COS. IT. betűk COS. P. R-nek és a' P. M. jegyek P. P-nek olvastatván.

Az időszámozási jegyek szerint, mellyek e' felirásban előfordúlnak, kibizonyodik a' 137 évben készítése; ebben viselvén t. i. Hadrianus huszonegyedszer a' tribunisi és L. Aelius másodszor a' consuli hivatalt. Kivilág-lik továbbá belőle az is, hogy valaha olly épületen vagy emléken díszlett, mellyet Lucius Aelius Hadrianustól örökbe fogadva, és caesari czímmel pannoniai helytartónak (Proconsul) nevezve, hálaadása' jeléül e' helytt Hadrianusnak emeltetett; mit bizonyára nem teend vala, ha az más házakkal is beépítve és római szállóktól lakva nem lett volna.

Ugyan ezen időkorinak tekíntem a' főtemplom' párkánya alatt helyzett, egyébiránt csekély müvészeti becsű kőtáblát, mellyet a' rajta kivésett férjfi mellképe' arczvonásai, és Hadrianusnak a' nevét viselő pénzekből eléggé ismeretes ábrázatja közt észrevehető hasonlóságnál fogva, ha nem a' felebb előterjesztett kővel hajdan egybefoglaltnak, de bizonyára valamelly e' Császárnak szentelt emlék' részének állíthatni.

A' harmadik szinte a' dicsőített templom' Duna felőli falán látható kövön olvassuk e' szavakat:

VICTORIA.
AVGG. N. N.
ET. LEG. I.
ADI. P. F.
ANTONINIANAE. ¹)
P. MARCIVS.
P. FILIVS.
SEXTIANVS
EPHESO.
PP. DD.

(Victoriae Augustorum Nostrorum et Legionis Primae Adjutricis Piae Fidelis Antoninianae, Publius Marcius, Publii Filius, Sextianus, Epheso Praefectus Praetorio dedicavit. ²)

---

¹) E' szó hihetőleg kihagyatván eleinte, a' kőfaragótól későbben vésetett ki a' hely' szűke miatt sokkal kisebb betűkkel.

²) Találtatik e' felirás már a' XV. században írt Bonfinnál és Appianus' 1534-ki kiadásáb.

Schönvisner' igen alapos véleménye szerint Marcus Aurelius és Lucius Verus közös császárkodásuk' idejében vagy a' 161 és 172 évek közt készült ezen kő, valamelly diadal' emlékezetére, mellyet az első antoninusi ezred (legio) hihetőleg a' marcomanni háborúban szerzett, Publius Sextianus pedig ekkép örökítni kivánt. [1] Ha tehát római főtisztek, sőt magok a' Császárok is, a' mit a' Praefectus Praetorio, vagy testőrzői sereg vezére' jelenlétéből következtethetni, az itt állott városban megfordúltak és mulathattak is: nemde nem magából foly-e annak ez időben már serdültebb létezése?

Mint szinte e' századbelit említésre méltónak tartjuk végre ama' nem rég a' belső városban a' vármegyeház' áltellenében felfedezett, 's egy gyerek' tetemeit magában záró kőkoporsót, mellynek partján látszó betűk:

L. I. AD.

(Legio. Prima. Adjutrix.)

az abban temetkezett kisded' atyjának, az első ezredben vitézkedését bizonyítják.

'S e' szerint már két kövünken említve látván az első legiót, nem szenvedhet többé kérdést, ezen Galbától pannon fiakból felállított és adjutrixnak bélyegzett, [2] Vespasianus által pedig addigi álló helyéből, Hispaniából Pannoniába, a' hol ezentúl két századnál tovább marada — áltköltöztetett [3] ezred' némelly csapatjainak e' helyen is húzamos tanyázta; kivált miután a' nem messze Tatán, Asszonyfán és Örkényben talált emlékek és téglákon szinte előjőne neve, és Ptolomaeus [4] az antoninusi úti könyvvel együtt, ámbár külön időben készültek, Bregaetion (Szőny) és Carnuntum közt szállítottnak hirdetnék.

Következnek már most az érdekelt századból itt talált pénzek, az időrend szerint imígy helyezve:

---

[1] Comment Geogr. in Iter. Romanorum P. III. p. 215.

[2] Dio Cassius Lib. IV. p. 564.

[3] Corn. Taciti Hist. Lib. III. Cap. XLIV.

[4] Ptolem. Cap. XV. edit. m. pag. 52 „Bregeetium - - - Legio 1-ma auxiliaria.“

IMP. TRAIANO. AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P. Trajánus' koszorús feje.

S. P. Q. R. OPTIMO. PRINCIPI. a' Császár 4. lovas diadalmi szekéren, arany.

IMP. TRAIANO. AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. a' Császár képe.

COS. V. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO. PRINC. alúl DANVVIVS. e' folyam' szobra' j. fekve, jobbját hajóra, balját vizet ömlesztő vederre támasztva. Ezüst, verettek a' 105 és 112. évközti időszakban

HADRIANUS. AVGVSTVS. a' Császár' hajad. feje balra fordulva.

FELICITATI AVGVSTI. COS. III. P. P. gálya. I-ső idomú, sárga rézből.

HADRIANUS. AVGVSTVS. a' Császár' koszorús feje.

HILARITAS. P. R. COS. III. két gyerkőcze közt álló asszony jobj. hosszú pálmaágot, balj. bőségszarvat tartva. I-ső idomú, rézből.

SABINA. AVGVSTA. HADRIANI. AVG. PP. a' Császárné', kontyos feje balra fordulva.

VESTA. S. C. ezen istenné jobbra fordul űlve, jobbj. palladium, balj. dárda. II-dik idomú, rézből. Készültek a' 119 és 138 év közt.

ANTONINVS. AVG. PIVS. P. P. TR. P. XI. a' Császár' koszorús feje balra fordulva.

COS. IIII. Az élelmet (annona) képző asszony, kinek jobb oldalánál véka, bal kezében horgonya. Ezüst, veretett a' 148. évben.

ANTONINVS. AVG. PIVS. P. P. TR. P. XXIII. a' Császár' koszorús feje.

COS. IIII. j. f. álló asszony, kinek jobbj. golyó, bal karjában gyermek, és a' két lábánál még két gyerkőcze. II-dik idomú, rézből, készűlt a' 160 évben.

DIVVS. ANTONINVS. Antoninus b. f. hajad. feje

DIVO. PIO. Oszlop. Ezüst, veretett Antoninusnak a' 161 évben történt halála után.

IMP. CAESAR. AVREL. VERVS. AVG. Aurelius Verus' koszorús feje balra fordulva.

CONCORD. AVGVSTOR. TR. P. II. COS II. S. C. Verus és Marcus Aurel. Császárok jobbjokat fogva. I-ső idomú, rézből, a' 162 évből.

M. ANTONIVS. AVG. ARMENIACVS. Marc. Aurel. koszorús feje b. f.

PAX. AVG. TR. P. XX. COS. III. a' béke b. f. jobbjában ág, balj. bőségszarv. Ezüst, készítése ideje esik a' 166 évre.

FAVSTINA AVGVSTA. Faustina' pártás feje balra fordulva.

SAECVLI. FELICIT. két férjfi gyermek nyoszolyában, ezüst.

FAVSTINA AVGVSTA. ennek hajadon arczképe.

MATRI. MAGNAE. S. C. Cybele b. f. űlve. I-ső idomú, rézből, veretett Marcus Aurelius alatt, de minden esetre a' 175 év előtt, mellyben Faustina elhálózott.

COMMODVS ANTONINUS. AUG. a' Császár' borostyánozott feje.

TR. P. VII. IMP. IIII. COS. III. P. P. az isteni gondviselés j. f. állva, j. k. ág, b. pálcza, lábainál golyó. Ezüst, a' 182 évből.

L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. II. Septimius Severus' koszorús feje.

VIRT. AVG. TR. P. II. S. C a' daliás erény j. f. állva, COS. II. I-ső idomú, rézből, veretése ideje a' 194 év.

A' harmadik században mind inkább aljasult a' római birodalom' sorsa, ritkán örülhetvén tökéletes csendnek, majd a' mindenfelől elő tolongó vadnépek' gyakori bécsapongásaik, majd az egymást versenyt érő belső zenebonák miatt. Septimius Severus fenntartá ugyan ideig óráiglan belső és külső bátorságát; nem úgy az utána következett és csupán a' seregek' önkényétől függő, sokszor alig magasztalt 's már is porba sujtott Császárok, kik ön fenntartásokkal bajlódva, igen keveset, vagy soha sem lehettek népeik' boldogítására munkásak. De ezen az egészet annyira nyomasztó és szabad kifejtődését hátráló körűlmények, épen ellenkező béhatással voltak a' Duna' mentében terjengő határszélekre (limes Danubii) és abban találtatott véghelyekre, mellyek a' szüntelen fenyegetődző veszély ellen kénytelenleg mindig jó karban tartva, és katonasággal teledes tele tömve, mind lakosaik' számára, mind becsök és nevezetességökre nézve szemlátomást előhaladtak; minek is főkép tulajdonítható több annak elötte alig ismert város vagy erősség, 's ezek közt a' mienknek is delibb virágzásra vergődése, 's e' tekíntetből az akkori irók által említésre méltatása.

Nincs még eddig az úgy nevezett antoninusi úti könyvnek, mellyben városunk legelőször fordúl elő „Arrabona" nevezet alatt, szerkezési ideje tökéletesen meghatározva; ha mindazáltal fontolatra vétetik, hogy a' 4. század' fogytán élt Aethicus, kinek közönségesen tulajdonítatik, ¹) munkáját nem másból, mint előtte fekvő régibb tudósításokból készíthette; hogy továbbá az emezek' sorában legelső helyet foglaló Itinerariumok, ha előbb nem, bizonyosan Septimius Severus és Caracalla, mint a' leg tetemesb útjavításokat eszközlők' országlása alatt jöttek divatba; igen alaposan következtethetik: előadásainak alkalmazhatósága az őt jóval megelözö időkorra, 's tehát városunk' sokkal régibb létezésére is.

Ámbár egyébiránt az Itinerariumnak Arrabonánkról tudosítása sem áll másból, neve' háromszori említése és más helységektől távulsága' puszta megjegyzésénél; még is felette nagy világot derít vizsgálatunkra azon egy tekíntetnél fogva, mivel segedelmével az akkori messzeségeket a' mostaniakkal összehasonlítván, városunknak a' hajdani Arrabonával azonságát fenekesen megmutathatjuk; minek bégyőztére közöljük ime az Itinerarium' ide tartozó szakaszit, először is a' Duna' hosszában Taurunumból (Zimon) Noricumba vezetőt vévén, melly mint a' végvárokat egymás közt, sőt az egész napkeletet a' nyugottal egybekötő, méltán a' legemlékezetesbek közé számítandó, és Aquincumból (Buda) Vindobonáig (Bécs) következőkép adatik elő: ²)

Aquincumból Lacus Felicis helységen ált (Csév) Crumerumig (Új falú) számláltatik XXXIII. M. P. (ezer lépés)

Innét Azao (Almás) álló helyt érvén Bregetionig, (Szőny) a' hol az első ezred tanyáz, XVIII ezer lépés.

---

¹) Muchar das Römiſche Noricum 1. Bd. 233. S.

²) Itinerarium Antonini edit. Wesselingiana in 4-to pag. 245. — Schönvisner. In Romanorum iter per Pannoniae ripam commentarius P, 1. pag. 99—132. Mannert Geographie der Griechen und Römer III. Bd. 657. S.

Még is ad mures et ad statuas helységen keresztül, melly hihetőleg Gőnyű' területén álla, Arrabonánkig XXX. ezer lépés.

Arrabonától pedig Quadratis (Ötevény) álló helyt útközben hagyván Flexumig (Óvár) XXII. ezer lépés.

Továbbá Gerulatán (Oroszvár) keresztül, Carnuntumig, (Petronell) a' XIV. kettős legio szállásáig XXX. ezer lépés.

'S ettől Aequinoctium és Ala nova álló helyeket útban érve Vindobonáig, a' hol a' X. legio áll, XXVIII. ezer lépés.

'S így összeleg CLXI. ezer lépés.

A' római mértékeknek a' maiakra álttétele eszközöltetik következőkép. A' feladott régi hosszúság sokszoroztatván a' római milliare vagy millia passuumnak megfelelő új mértékkel, vagy 777 bécsi öl 2 $\frac{1}{20}$ lábbal, az így nyerendő summa pedig a' mostani mértföld' tartalmával — 3666 öllel felosztatván, — melly szám kihozatik, az mutatandja a' kérdéses távolság' foglalatját a' mai mértékre áltvitetve. E' szerint tehát a' felebbi messzeségekkel bánva úgy találjuk, hogy:

Az Arrabonánkból Aquincumba vivő nyolczvan egy ezer lépésnyi út 62,904 bécsi ölet, vagy 17posta mértföld 642 ölet.

A' Bregetiontól harmincz ezer lépésnyi 23,310 ölet, az az $6\frac{1}{3}$ mf.

A' Flexumig huszonkétezer lépésre terjedő, 17,021 ölet, vagy $4\frac{2}{3}$ mf.

Végtére a' Vindobonába vezető nyolczvan ezer lépésnyi hosszusáságú, 62,187 ölet, az az 16 p. mf. 3531 ölet teszen.

'S így mindenhol csaknem épen annyit tesz, mint a' millyen hosszúnak az út városunk és Buda, Szőny, Óvár és Bécs közt jelennen mutatkozik; csekély különbségeket kivéve, mellyek nem egyébnek, mint a' hajdankorban némelly helytt volt rövidítő áltvágásoknak tulajdonítandók.

A' másik úton, melly a' római időben olly emlékezetes Syrmiumtól (most Mitrovicz Slavoniában) Pannonia' belrészein keresztül Arrabonáig szolgált, találkoztak a' következő helységek: ¹)

Syrmium,

Vidulia,

---

¹) Itiner. Antonini p. 267. Mannert mint felebb a' 681 lapon.

Spaneta,
Ulmum,
Celena,
Cibale,
Lentuvanum,
Antiana,
Sopianae (Pécs)
Pons Mansuetianus,
Tricciana,
Cimbriana (Fejérvár),

a' honnét,

Crispiana, legközelebb nyugvó helyig számláltatott XXV ezer lépés, innét pedig Arrabonáig szinte XXV. ezer lépés.

Nem érdekelvén bennünket a' Cimbrianán inneni helységek, csak tőle kezdve vettük számba a' lépéseket, azon czélból leginkább, mivel azt több velős oknál fogva, valaha Székes-Fejérvár területén települtnek gyanítván, az onnét Arrabonáig terjedő és mai mértékre véve 10⅗ mértföldnyi út, és a' Győr 's Fejérvár közti jelen távulságra nézve észrevehető egyenlőség által, Arrabonánk' helyzése iránti állításunkat újra megerősítve szemléljük. Többnyire nem kételkedhetni ezen jelességére nézve a' Duna mellettihez ugyan nem hasonlítható útnak is gyakor járatúságán, minthogy amannál száz negyven két ezer lépéssel rövidebb volt.

Sabariából is vitt egy út Arrabonába 's innét Bregetionba, melly a' dunamenti számos végvároknak a' tartományi anyavárossal egybekötésöket eszközölvén szinte nevezetes lehetett, és helyről helyre így adatik elő az Itinerariumban. [1])

Sabariától (Szombathely) számláltatott Bassianáig XVIII. innét pedig Arrabonáig XX. összesen tehát LXXII ezer lépés. Vagy mostani mérték szerint 15¼ mértföld, a' mi hasonlólag megegyez a' mái távulsággal Szombathely és Győr közt, ha a' régi útra nézve elpártolván Schönvisner' véleményétől, ki azt nagy kerülővel Csepreg és Csornán viszi keresztül Győrnek, 1) más biztos irókkal, Mannert 2) és Reichharddal 3) feltesszük: hogy Bassiana Sárvár, Mursella pedig Marczaltő' területén állott; a' mit egy nem rég, Lovászpatona' határában, 's tehát Marczaltőhöz nem igen messze talált, és Mursellát említő római kő is némüleg gyámolít. 4)

---

[1]) l. c. pag. 262. —

Ezen három leginkább hadi tekintetben emlékezetes úton kívül, volt egy negyedik is, mellynek, ámbár a' régi Itinerariumokban és iróknál különösen nem említetik, hajdani létezése és Arrabonánál kezdete újabb vizsgálatok' és egybehasonlítások' segedelmével eléggé ki van víva, t. i. a' Duna' bal partjától Germania magna' vadonain keresztül a' keleti tengerig nyúló, 's a' régieknél olly nagy divatú borostyánkőnek a' római birodalomba vitelére szolgáló kereskedői út. Kruse' véleménye szerint, 5) ki legelső talált Ptolemaeus' tudosításaiból ezen útra, Komárom' területén kellene ugyan a' legelsőbb azon ért Kelemantia várost keresni; minél fogva maga az út' kezdete is, nem Arrabona hanem Bregetionnal esnék szemközt; de miután az e' részben egyedül kalauznak tekinthető Ptolemaeus Kelemantiát Germania' negyedik éghajlatába, melly szerinte a' 47 és 49 szélességi íz közé esik, jelesen a' szélesség' 47° és 40″ alá, következőleg a' Narabon' béfolytával egy vonalra helyezteti, sőt e' két pontot még hosszúsági fektükre nézve sem különbözteti, mindenikét a' 41. ízre tévén; meg nem fogható: mi birhatta az egyébiránt olly szemesen vizsgáló és helyesen okoskodó Kruset arra: Kelemantiát, és a' borostyánkő kereskedési út' kezdetét, a' Narabon' torkolatjánál egy egész szélességi ízzel alább, a' 46 íz és 40 percznyi Bregetion felé tolnia. 6)

---

1) Antiqq. Hist. Sabariensis p. 39.

2) Geogr. der Griechen und Römer III. Th. 687 S.

3) Orbis terrar. antiquus, Tab. XI.

4) Tud. Gyűjtemény 1820-diki folyamat, III. köt. 70 lap.

5) Kruſe Archiv. für alte Geographie Geſchichte und Alterthümer Germaniens 3. Hft. 15 und 75 S.

6) Bővebb tudósítást találhatni e' tárgyról „Kelemantia" czímű értekezésemben, melly az „Archiv für Geſchichte, Literatur und Kunſt" folyó írat' 1828-diki vagy XIX kötetében a' 354-dik és következő lapon foglaltatik.

Annyi útaknak itteni összeütközte magától is elegendő volna városunk' ez időkorban örvendetes előléptének kitűntetésére ; de vannak még ezen felül más okaink, mellyek azt teljesen bégyőzik, úgymint több itt talált akkori emlék, sírbolt, egyéb jeles maradványok és számos pénz.

Ide tartozó emlékeink közt időrendszerint első az, melly főtemplomunk' éjszaki oldalába, a' már felebb közlött 137-dik évi kő mellé rakva szemléltetik, 's e' felírással bír:

DEDICANTE
EGNATIO
VICTORE
LEG. AUGG.
PR. . . PR
ET . . . CL.
PISONE
LEGATO
LEG.
V. IDVS
IVNIAS.
APRO ET
MAXIMO
COS.

(Dedicante Egnatio Victore Legionis Augustorum Propraetore, et Claudio Pisone Legato Legionis, Quinto Idus Iunias Apro et Maximo Consulibus)

Megismerkedünk ime itt megint két római főtiszttel, Egnatius Victor, és Claudius Pisoval, kik osztályaikkal Arrabonánkban tanyáztukkor, hihetőleg annak egyik térén, legiojok, vagy Septimius és Caracalla Császároknak, valamelly jeles tettük' dicsőitéseűl, a' jelen számozási 207. évre esett Aper és Maximus' consulatusa idejében emléket szentelvén, arra e' felírást helyezteték. [1])

---

[1]) Bonfinnál Dec. III. Lib. IX már érdekeltetik e' felírás, némű hibákkal, és ollykép, mintha a' felebbi 137. évivel egybekapcsolva lett volna.

Az 1545-dik évben fedezé fel itt Vels Lenárd a' következő, fejér márvány sirkőre vésett, 's azóta megint elveszett felirást: [2])

D. M.
AVR. DORISON. VE
EX STAI. PRAEF. AL
ENT. AN. XLIX. ET
AVR. MVSSA. FL
AN. VII. AVR. NERON.
LIB. ET. CONIVNX
ET. AVR. LVPVS. ET.
AVR. LVPORINA. ET
BASILLA. FIL
TITVLVM. PATRI
ET FRATRI. FAC.
CVRAVERVNT.

(Diis Manibus Aurelii Dorisonii Veterani et Stailuco Praefecto Alae Centonariorum Annorum 49 et Aurelii Mussae Filii annorum 7 Liberi et Conjunx Aurelia Neronina et Aurelius Lupus et Aurelia Luporina et Basilla filiae Titulum Patri et Fratri Faciendum Curaverunt).

Ezen a' valaha itt elhalálozott és temetkezett pannon, nevezetre stailucoi [1]) születésű, 's a' sátor és vitorlaszabók' osztályi igazgatója Aurelius Dorison és fiának sírok felett önnönciktől emelt kőnek készítése tétethetik a' 228 év körűlti időre, mivel a' többek közt rajta előforduló Aurelius Lupus' neve egy másik Budán talált feliráson is említetik, mellynek ezen évben szerzése biztos jelekből bé van győzve. [3])

Az 1827-dik évben találtatott, a' belső városban közel a' fejérvári kapuhoz egy régi kő, mellyet midőn már újabb elsülyesztését várná: megpillantván, ettől megmentve sajátommá tettem; felírása így szól:

---

[1]) Commentar. Reip. Romanae Volfggi. Lazii p. 957.

[2]) E' helység terült Arrabonától 14000 lépésre, hihetőleg Sövényház táján, a' hol már több jeles római maradvány találtatott.

[3]) Schönvisner Appendix ad Commentarium in Romanorum Iter per Pannoniae ripam. p. 251.

AVG. SAC. AVR.
LATINIANVS.
STRATOR. COS.
V. S. L. L.

(Augusto Sacrum Aurelius Latinianus Strator Consul Votum Solvit Lubens Lubentissime)

E' fogadási vagy oltár' táblát képző és valamellyik Császárnak szentelt kő' szerzőjének Latinianus Strator' emlékezetére mindeddig semmi consularis lajstromban nem akadhatván, magát ezen emléket is csak betűi idománál fogva, melly e' század' elejére mutat, tehettem e' helyre.

Illy helyezetben vagyunk két más kőtöredékkel is, t. i. azon általam az új városban felfedezett fejér márvány koporsó' oldal darabjával, mellyen még ezen betűk látszanak:

AL. P. EQ. DO.
ASIS. HERES
CVRAV.

(Alae Praetorianae Eques Do . . . . asis Heres . . . Curavit)

és a' vár' árkai legutóbbi egyengetésekor talált következő felirású kővel:

D. O. M.
COCC.

(Deo Optimo Maximo . . Cocceius . .)

mellyeket más biztos jelek' fogytában, szinte csak betűik' idoma' tekintetéből állíthatunk a' 3-dik század' lefolytában készülteknek.

Még bizonytalanabb a' két következő hasonlókép itt talált felirás' kora, mellyek újra elveszvén csak irókból ismeretesek, és másként is minden számozati jel nélküliek. Egyike Latz [1]) szerint a' hajdani püspöki palota' konyha falába volt rakva, és szóla imígy:

---

[1]) Comment. Reip. R., és szerinte Katanchich Istri accolarum Geographia Vetus P. I. pag. 443. Nro DXXXIV.

MARCIAE. CANDIDAE
MATRI. PIENTISSIMAE.
AVRELIVS. LAVRENTIVS
FILIVS. VIVVS
VIVAE POSVIT.

Ki volt az itt említett és fiui szeretetét imígy kitüntető Aurelius Laurentius, biztos nyomok' szűkében meg nem határoztathatik; 's így elég légyen ezen emlékről megjegyeznem: hogy hajdan bizonyára valamelly helybeli templomon, vagy más köz épületen díszlett.

A' másik emléken olvastattak e' sorok:

VLPIA. PARATIANE.
LAVDABILI. FEMINAE.
VALERIAE. MATER FILIAE.
CONTRA. VOTVM. QVAE. VIXIT.
AN. XVI.

(Ulpia Paratiane. Laudabili Feminae. Valeriae Mater. Filiae. Contra. Votum. Quae Vixit Annis XVI.)

Muratori, [1]) ki e' kő' emlékezetét fenntartá, ekkép adja ugyan felirását elő:

„Ulpiae Paratiane Laudabili feminae. Valeria Mater filiae etc.," de mivel egy másik Győr és Komárom közt talált kőkoporsón, [2]) mellyen ugyanezen személyek' nevei előfordúlnak, az anya nyilván Ulpia Paratienak, a' leány pedig Valeriának mondatik, amaz hitvese, ez leánya lévén Valerius Valerianus' a' IV-dik flaviai ezred' századosának, mi is e' szerint igazítottuk meg jelen felirásunkat.

A' felirásu emlékek közé méltán számláltathatik végre azon 1830-ban Kisasszony hava 21-én, az itteni vásárállásnak a' Rábára néző részében, az országút alól kiásott két sírbolt, mellyekben nem csak készitésök' idejét meghatározó több pénz, hanem bélyegzetű tégla is találtattak. A' rakott terméskő oldalú és oromlag felállított téglafedetű nagyobbikban feküdtek egy serdűltebb gyermek' tetemei, több elefánt csontból, pelikánt képző, ezüst bádog szegletű, 's peczkein még most is azon faszekrénynek, mellyhez valaha ragasztva voltak, több mint tizenötszáz évnyi darabjait mutató pártázatok, egy eltörött palaczk, és a' következő harmadik idomú rézpénzek:

---

[1]) Nro MCCXXX. Katancbich Istri accolarum Geograghia Vetus p. I. pag. 446. Nro DLXVI.

[2]) Tollii Epistolae Itinerariae p. 245. Marsiglii Danubius Pannon T. II. tab. 35. num. 5. Schönvisner Appendix ad Iter Roman. p. 271.

GALLIENVS. AVG. a' Császár' feje sugaras koronával b. f.

LIBERO. P. CONS. AVG. j. f. lépdelő párducz, veretése' ideje a' 268 év közti időszak.

IMP. CLAVDIVS. P. F. AVG. Claudius'' sugaras koronával diszlő feje.

PROVID. AVG. j. ford. asszony, jobbj. pálczát, a' lábainál fekvő golyóra tartva.

IMP. CLAVDIVS. AVG. a' Császár' feje mint felebb ékesítve.

FELICITAS. AVG. j. f. álló asszony, kinek jobbj. békejel, b. bőségszarv, közepett B. Készültek a' 268 és 270. év közt.

IMP. AVRELIANVS. AVG. Aurelianus' feje sugaras koronával.

ORIENS. AVG. A' nap j. f. állva felemelt jobbal, balj. golyó, lábainál két fogoly. Veretett a' 270 és 275 év közti időszakban.

IMP. CARVS. P. F. AVG. Carus' feje sugaras koronával díszezve.

SPES. PVBLICA. a' remény jobbra haladva, alúl SXXI. a' 282 vagy 283 évből.

Jelesek az e' sírt fedő téglák is, mellyeknek hosszúsága 20, szélessége 15 ½ és vastagsága 1 hüvelyk, két hosszabb széleik pedig emeltebbek. Közepett látszanak egynehány körök és e' bélyeg LEG. X. G. P. V. (Legio decima gemina pia quintum) a' miből, ide járúlván a' „Notitia Imperii“ erősítése is, nyilván következtethetni: hogy a' IV-dik század' fogytán már nem az I-ső, hanem e' téglák' égetésével munkás X-dik ugy nevezett kettős ezred tanyázott e' tájon.

A' másik, jóval kisebb és merő téglákból, mellyek közűl egynehány e' betűkkel: LEG. X. COH. IV. (Legio decima cohors quarta) mások ellenben e' jegyekkel QVHDRAT (Quadrata [1]) valának bélyegezve, készített boltozatban, az előbbinél fiatalabb gyerkőcze' csontjain kivűl rejtettek e' tárgyak: egy vas kapocs, két gomb, egyik üveg a' másik kőből, farkát szájába fogó kigyótól képzett és az örökkéséget jelentő réz gyűrű, két különböző alkotású, de mihelyt levegőt ért szét töredezett könyüveg, és két réz pénz, mellyeknek kisebb idomú egyikén szemléltetik elől a' 268-tól a' 270-ig császárkodott Claudius' koronás feje e' felirattal:

IMP. CLAVD. AVG.

és hátúl a' diadal j. f. állva, e' körirattal:

VICTORIA. AVG.

másikán pedig, melly másod idomú, és hihetőleg a' 284-dik évben veretett, egyik felül Diocletianus pánczélos mellképe, koszorús fővel, 's e' szavakkal:

IMP. DIOCLETIANVS. P. F. AVG.

és a' másik oldalon oroszlány és bika közt álló asszony, jobbj. zászlót, b. elefánt agyart tartva, e' körirattal:

FELIX. ADVENT. AVVG. NN. — alúl: P. K. A.

E' sírok' mikor készülte, a' közlött pénzek' segedelmével igen könnyen meghatároztathatik. Mivel t. i. ezeknek legutóbbika, a' nagyobbik sírban Carus idejebeli, ki a' 282 és 283 évben uralkodék, a' másikban pedig a' 284-ben országláshoz jutott Diocletiánusé, minden bizonnyal következtethető: amannak a' 283-ban, ennek ellenben egynéhány évvel későbbi csinálása.

Lássuk már most a' többi felirás, vagy más biztos meghatározó jel nélkűli római maradványinkat, mellyeket ezen hiányosság miatt bizonyos időszaknak nem tulajdoníthatván, azért foglalunk itten össze a' 3-dik századról írtunkban, mivel ez vala Arrabonánk virágzása' déli pontja, 's így igen hihető, azoknak is, ha bár nem mind, de jobbadán abban létre jutása.

Az 1831-dik évben dúlt görcsmirigy alatt, a' tömérdek dologtalan emberek' hasznos foglalkodtáúl a' vár' árkai béhúzattatván, találtatott a' szűrszabók' addigi szárító helyén a' földszine alatt csak egynéhány hüvelykre egy csatorna, terméskőből rakott oldalokkal, és hosszúkás, négyszegű bélyegtelen téglákból fenékkel. Jelen hosszúsága tön 7 ölet, belső szélessége fenn másfél, alatt egy lábot, mélysége 2 láb 9 hüvelyket. Oldalai még most is mohhal és víz okozta vereses szinnel el lévén futva, de folytatása is az áltelleni sáncz' lehuzatala után több helyen mutatkozván, kétséget sem szenved, hajdani vízlefolyásúl használata, és egész a' Rábáig szolgálása.

---

[1] Arrabona és Flexum (Óvár) közti állóhely, mellynek fekte a' mostani Ötevényével megegyez; a' Notitia szerint mauri lovagok tanyáztak benne.

Ugyanazon alkalommal ásatott ki a' vásárálláson keresztűl vivő út mellett egy rakott kő oldalú, főnél széles kőtáblával borított, de innét fedetlen sír, 's abban egy férjfi' csontváza, sárgaréz sodronynyal összekulcsolt kezekkel és gyűrűvel, mellyen egy kigyó virág felett képezve szemléltetik; továbbá valamivel közelebb a' városhoz egy felirás nélküli, egyébként is gyártalan művű oltáralap, 's ehhez egynéhány lépésre egész testállásu férjfit, könnyű öltözetben ábrázoló kőtábla; még is valaha tűz által elpusztúlt házak' alap falai, és körökben különbféle idomú korsók, palaczkok, edények és kis házi bálványok; téglákként égetett négyszegű, oldalt kilyukasztott fűrdőcsők; 's végtére számos részint felirástalan, részben majd e' bélyeget LEG. X. G. P. F. (Legio decima gemina pia felix) majd ezt: LEG. X. mutató téglák.

Vannak ezen kivűl ollyan régiségeink is, mellyek újra elveszvén, csak szóbeli tudósításból ismeretesek, úgymint: egy igen téres, négy csontvázat több réz pénzekkel rejtő, a' Vármegye útczában egy pinczéből kiásott koporsókő; a' vásárálláson az első calváriai imádhelynél talált sírbolt, mellyben emberi csontok, gyűrűk, lámpás és egynéhány pénzek valának; a' római fellegvárnak a' káptalan domb' töve hosszában terjengő alapfalai, és némelly még az 1534 évben a' Rábahid mellett terűlő, és a' valaha itt díszlett körszin (amphitheatrum) vagy más köz épület' maradványinak gyanítható romok. [1])

---

[1]) Litterae Capituli Jaur. ddto Festi assumpt. b. Virg. Anno 1534. „nobis exstitit notitia domum Francisci de Giotha per violentiam Turcarum incineratam a parte meridionali versus pontem, territorio publico seu fundamento structurae antiquorum gentilium dirute adjacentem.“

Egynéhány e' században veretett pénzek már felebb közöltetvén, most csak azokat terjesztendjük még elő, mellyek ép megtartásuk által jelesek:

ANTONINVS. AVG. PIVS. P. P. TR. P. XVII. Caracalla' koszorús feje.

INDVLGENTIA. AVG. COS. IV. j. f. ülő asszony, j. csészét, b. dárdát tartva. I-ső idomú, rézből, veretett a' 214 évben.

IMP. M. OPEL. SEV. MACRINVS. AVG. e' Császár' koszorús feje.

P. M. TR. P. II. COS. PP. a' Császár j. ülve, jobbj. golyót, balj. pálczát tart. Ezüst. 218-dik évbeli.

IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXAND. AVG. a' Császár' koszorús feje.

PERPETVITATI. AVG. j. f. álló asszony, golyóval jobbj. és pálczával baljában. Ezüst.

IVLIA MAMAEA AVGVSTA. Julia Mamaea, Severus anyja' pártás feje balra fordulva.

VENVS FELIX. Ezen istenné, j. f. ülve, jobbj. gyerkőczét, balj. dárdát tart. I-ső idomú, rézből, veretett mind a' kettő Severus Alexander alatt a' 221 és 235 év közt.

MAXIMINVS. PIVS. AVG. GERM. a' Császár' koszorús feje.

FIDES MILITVM. S. C. j. f. asszony, mindenik kezében hadi jelt tartva. I-ső idomú, rézből, készült a' 237 év körül.

IMP. CAES. M. ANT. GORDIANVS. AVG. a' Császár' b. f. feje borostyán koszorúval.

VICTORIA AVG. S. C. j. f. erény, jobbj. koszorút, balj. ágot tartva. I-ső idomú, rézből, a' 238 évből.

MARCIA. OTACILIA. SEVERA. AVG. Fülöp Császár' hitvesének pártás feje.

PVDICITIA. AVG. a' szemérem j. ülve. Ezüst, veretése esett a' 244 és 248 év közt.

IMP. TRAIANVS. DECIVS. AVG. e' Császár' borostyánozott feje.

P. M. S. COL. VIM. alúl AN. XI. Viminacium felső moesiai város' geniusa oroszlán és bika közt. I-ső idomú, rézből, a' 250-dik évből.

IMP. CC. VIB. TRIB. GALLVS. AVG. a' Császár' borostyánozott feje.

P. M. S. COL. VIM. alúl AN. XIII. hasonló az előbbihez. I-ső idomú, rézből; veretett a' 252 évben.

IMP. CC. VIB. VOLVSIANVS. AVG. a' Császár sugaras koronával.

FELICITAS. PVBL. j. f. asszony, kinek j. békepálcza, b. bőségszarv, ezüst, a' 252 és 254 év közti időszakból.

IMP. GALLIENVS. P. AVG. Gallienus' feje sugár koronával.

SALVS AVGG. jobbjával kigyót etető, balj. dárdát tartó asszony, oltár előtt; ezüst, készült a' 253 és 259 év közt.

IMP. C. M. AVR. PROBVS. P. F. AVG. a' Császár' feje sugaras koronával.

SOLI INVICTO. a' nap 4 lovas kocsin, alúl N. A. A. III-dik idomú, rézből, veretett a' 277 és 281-dik év közt.

DIOCLETIANVS. AVG. a' Császár' borostyánozott feje.

VICTORIA SARMATICA. négy férjfi tábor előtt áldozva.

DIOCLETIANVS. AVG. borostyános fő.

VIRTVS MILITVM. az előbbihez hasonló. E' két ezüst pénz veretett a' III-dik század' utolsó tizedében.

Az előbocsátottakból mintegy önként kifejtődzik Arrabonánk' álladalmának mivolta ez időben. Sem gyarmat, (colonia) sem szabados város, (municipium) hanem csak fellegvár (praesidium) lévén, még is igen érdekes, és a' felső pannoniai dunahatári várak közt, Carnuntum és Vindobona után legelső helynek állítathatik; a' mit leginkább helyzetének köszönhete, melly nem csak az itt összeütközött útak 's a' Rábán átvezető hidnak elzárhatására; hanem a' szerin szerte terűlő vidék, sőt talán a' Duna balparti Germania' ide közelebbi részének is árútér és főfokhelyévé alkalmasítá. Jeleskedett tehát minden bizonynyal az e' czélzatokra megkivánt intézetekkel, úgymint a' benne számosan tanyázó, és szünetlen fel 's alá szállangó katonaság' számára szolgáló szállások, életesházak, posta hivatal és más köz épületekkel; mellyekből hogy illy kevés maradvány jutott korunkra, csak annak tulajdonítandó, mivel a' hajdani város az ujabb tapasztalat és találások szerint a' vásárálláson belől, a' már akkor is, valamint jelennen azon keresztűl vivő országút mellett, nevezetesen ott állván: a' hol az utóbbi vár' falai, árkai és sánczai' csináltatása végett a' föld egészen feldúlatott; az akkor kétség kivűl nagyobb számban napfényre hozatott régiségek közűl sok elhurczoltatott, össze töretett vagy ujra a' falakba elrakatott. [1])

A' IV. század mindjárt kezdetén emlékezetes lőn Pannonia és következve tájunkra nézve is, a' kegyetlen Diocletianus parancsolta keresztyén üldözet által. Nem foglaltatik ugyan a' régi irókban egyenes nyomdok a' keresztyéneknek már akkor is itt találkoztáról; de ha fontolatra vétetik, miként az új tanítmány alig mutatkozva a' 63-dik új számozási év körűl alsó Pannoniában, már is igazságai' ellentállhatlanságával szövetkezett, ámbár titkos ápolat' következésében szemlátomást tenyészett, és a' III-dik század' végéig mind alsó mind felső Pannoniában mindenfelé el volt ágazva, [2]) egy általán nem kételkedhetni: hogy vidékünkben is számos követőkre talált, és utóbb a' kormánytól pártoltatva a' bálványimádást lassanként elnyomta. Szinte olly bizonyos az Arianismusnak ide szivárgása, melly kivált Pannoniában elhatalmazván, [3]) ott egész a' római uralkodás' eltörűltéig, sőt a' Gothok alatt is, minden egyházi gyülések' kiátkozásai' ellenére virultan divatozott.

Tetemes változások történtek e' században Pannonia' felosztása és kormányozására nézve is; először Galerius alatt, ki a' 308 év körűl alsó Pannoniából jókora darabot elszakasztván, abból új provinciát alkota, mellyet hitese után Valeriának hivatott; és nagy Constantinus' császárkodása vége felé, vagy kevéssé utána; a' midőn a' felső Pannoniának Dráva és Száva közti része alsó Pannoniához csatoltatott, 's eddigi neve helyett, amaz Pannonia prima, ez Pannonia secunda czímmel bélyegeztetett. Ugyan ekkor rendeltetett mindenik osztálynak különös igazgató (Praeses, Consularis Praefectus, Conrector) a' polgári ügyek' elintézése, — és hadnagy (Dux) a' dunahatárszélek' és várokban tanyázó őrízetek' vezérlete végett. Első Pannoniában és a' vele összekapcsolt parti Noricumban (Noricum ripense) székelt 30 alnagy, (Praefecti, Tribuni cohortium) és ezek közűl három Arrabonánkban, melly minden felosztási másításokban, a' később csak nevét változtatott felső Pannoniánál hagyatott.

---

[1]) Bizonyítja ezt Pighius tudósítása is, (Hercules Broditius) melly szerint idejében 1572-ben még a' régi vár' romjai is látszottak.

[2]) Acta S. Quirini Martyris in Actis Sanctor. T. I. Junii ad diem 4-tam 380—584.

[3]) Sulpicii Severi Hist. Ecclesiast. L. II. „ut omnes fere duarum Pannoniarum episcopi in perfidiam Arianorum coniurarent."

Nagy Constantinus' végrendelete szerínt, három fia: Constantinus, Constans, és Constantius közt osztatván fel öröksége: Constans' részébe esett Pannonia, ki azt haláláig (a' 350-ik évig) birá; ez után pedig áltment Constantius, mint akkoron már az egész birodalom' egyetlen ura' birtokába; több évi nyugalomnak örűlve, mellyet az e' Császártól Vetranio és Magnentius bitorlók és a' határait újra háborgató Sarmat és Quad nemzetek ellen szerzett diadalminak köszönhete. Julianus és Jovianus Császárok rövid uralkodásának nem volt nagy béfolyása Pannoniára; de midőn Valentiniánus' parancsából a' dunahatárszélek' megerősítéseűl e' folyam' bal partján quad földön is több városok építetnének: újra fel ingerűle e' nép, és szövetségesivel, a' Sarmatok és Jazygekkel, 347 évben átcsapván a' Dunán, mindenüvé dúlást halált terjesztve, ellepé nem csak Valeriát, hanem első Pannoniát is; a' mikor Carnuntum és Sabaria ¹) több városokkal csaknem végpusztulásra jutván, hihető, hogy Arrabonánk sem maradt egészen ment a' rablók' dühétől. A' rá következett évben eljött ugyan maga Valentiniánus tömérdek hadat vezérelve Pannoniára, és akadály nélkül átszállván Acincumnál a' Dunán, nem kevés rémülésbe ejté szerencsés csatázásival a' Quadokat, míg az ősz' kora beálta miatt vissza térni kénytelenítetnék, forralt szándékinak kivitelét a' jövő évre

---

¹) Ammianus Marcellinus Lib. XXX. C. V.

halasztva; mellytől mindazáltal, nem sokára Bregetionban történt halála meggátolá.

Innen tova napról napra hanyatlásnak indúlt a' római hatalom Pannoniában, olly annyira, hogy a' 377 év körűl a' Hunnok azt könnyű szerrel elfoglalván, magokat abba állandóul bé is fészkelhették, ¹) még ekkor ugyan a' kulcsos város és várokat jármok alá nem keríthetve. ²) Sőt valamivel ezután a' Rómaiak' szövetségeseikké lévén, és zsoldér' seregeikben harczolván, úgy látszik, mintha ezentúl engedelmökből folytatták volna itteni lakásukat, míg a' 427-dik évben a' Gothok' segedelmével abból elűzettek. Nem sokára mindazáltal Attila alatt a' Dunán újra átkelve, a' 441 év körűl meghódíták egész Pannoniát, minden város és erősségekkel együtt. 'S így szakada vége a' római uralkodásnak e' tartományban, és vele minden műveltségnek, melly 400 év' lefolyta alatt az idők' és veszélyek' minden vihari közt gondosan dajkálva a' jóllét' olly lépcsőjére emelte vala azt, millyenre ezután egész a' Magyarok által rendes szerkezetű Országgá képzéséig nem juthata többé.

Arrabonánk' létezését az ménti időszak alatt, látszik ugyan némüleg kétesítni a' IV század' végei felé készült ³) Tabula Theodosiana, vagy Peutingeriana, midőn a' Vindobonából Aquincumba vivő útat imígy adja elő: ⁴)

Vindobona X millia passuum
Villa Gai IV — —
Aequinoctio XIV — —
Carnunto XIV — —
Gerulatis XVI — —
Ad Flexum XIII — —

---

¹) Marcellini Comitis Chronicon ad Hierii et Ardaburis Consulatum.

²) Ammianus Marcellinus L. XXXI. C. X. Sidonius Appollinaris in Panegyrico ad Maiorianum Augustum. Zosimus Lib. V.

³) Muchar das römiſche Noricum. 1. Th. 107 S.

⁴) Katanchich Orbis antiquus et tabula itineraria Theodosii, quae et Peutingeriana audit. Budae 1824 in 4-to pag. 302 et seqq.

Stailuco XII millia passuum
Arrabo fluv. XXX — —
Brigantio V — —
Lepais fluv. XIII — —
Gardelaca XIII — —
Lusomana XII — —
Aquincum

's tehát városunkról mélyen halgatva, helyén csak az Arrabo folyamot említi. Ezen, véleményem szerint aligha nem annak: hogy a' szerző az Arrabo folyót mint jelesebb pontot már feljelelvén, a' mellette terűlő, azzal majd egynevű Arrabonát érdekelni feleslegnek tartá; tulajdonítható hiányt, bőven kipótolja mindazáltal a' szinte azon korú „Notitia Imperii,[1]) melly szerint a' Liburniai fiakból gyüjtött X. és XIV kettős legio' egyik osztálya és alnagyán kivűl, két lovag csapat is, az úgy nevezett Stablesianusok (Equites Stablesiani) és Promotusokból, (Equites Promoti) hasonlólag vezéreikkel, 's igy iránykép sokkal több katonaság lévén abba helyezve, mint a' Dunapart hosszanta fekvő várak' akár mellyikébe; magától érthető: hogy alkalmas fekte miatt a' két Pannoniának úgy szólván kulcsa, most is, kivált a' rémítőleg nehézbülő vad népektől való veszély tekintetéből, mindig jó védelmezhető karban tartva, míg csak római fegyver e' tájon villogott, belső álladalmára nézve sem fogyott, hanem inkább becsesűlt.

Ide helyzendő emlékünk sincs több egynél, melly sírkőt képezve 8 láb 10 hüvelyknyi hosszuságú és 2 láb 5 hüvelyknyi szélességű. Felső részében mélyre kivésett rejtekben szemléltetik egy szakálatlan férjfi' 7 hüvelknyire kiálló mellképe, 's azon balra száguldozó pongyolán öltözött lovag, íját oldalt kitűzött, már három nyillal talált czéltekének irányozva. Kiásatott a' belső városban közel az új kapuhoz, a' hol egy ház' udvari falába rakva, majd 40 évig lappanga, míg általam észrevéve onnét kivétetett, és kertemben felállítatott. Felírásúl e' sorok olvastatnak rajta:

---

[1]) Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honoriique Caesarum tempora, Basileae MDLII in fol.

ACRABANIS
ABABVNIS. F. ALA.
AVGVSTA. ITVRAIOR.
VM. AN XLV STIP. XII. H. S. E.
HANICVS FRATER.
HERES. POSIVT.

(Acrabanis Ababunis Filius Alae Augustae Ituraiorum, Annorum 45 Stipendiorum 12. Hic Situs Est. Hanicus Frater posuit)

Nincsen ugyan itt is semmi jel, mellyből e' kő' korát voltakép meghatározhatnók, felírása' betűinek idomát tekíntve mindazáltal nem lehet kétségünk ezen időszak alatti készítése iránt; a' mit némüleg támogatni látszik egy másik, Esztergomban talát emlék is, [1]) melly Fl. Val. Maximianus Császárnak a' 3-dik század' fogytára, és a' 4-dik kezdetére esett országlásakor alkottatván, szinte Ituraeusokat emleget. Alkotának pedig ezek ázsiai népet, melly Palaestina, Lycaonia és Syriában elszélledve lakott; ámbár csak a' Palaestina' nyugot éjszaki szélein terjengő hegytartomány neveztetett sajátkép Ituraeának. [2]) Ügyes nyilazók lévén, kényszeríttettek meghódítások után a' római seregekben hadiszolgálatokat tenni, 's így történhetett, hogy főkép a' vad nemzetek elleni háborúkban használt, 's e' végre Pannoniában széttanyáztatott csapataik közűl egyik másik valamikor Arrabonába is helyeztetvén, itt tartózkodta alatt, az abban vitézkedett Acrabanis az élők' sorából kiköltözött, 's testvérétől e' kő' emeltetése által megtisztelteték.

Az e' korban létet nyert pénzek közűl emlékezetesebbek e' következendők:

IMP. MAXENTIVS. P. F. AVG. CONS. II. Maxentius' borostyános feje, jobbj. sasvégű uralkodói pálcza.

---

[1]) Descriptio arcis Strigoniensis in 4-to 1828. pag. 76.

[2]) Lucae Capite III v. I. Paralipom: Lib. I. Cap. V. versu XIX.

CONSERV. VRB. SVAE. Róma istenné hat oszlopú templomban ülve, jobbj. gömb, balj. dárda, alúl A. Q. S. II-dik idomú, rézből, a' 309-dik évből.

VAL. LICINNIANVS. LICINNIVS. P. F. AVG. az idősb Licinius' borostyános feje.

VIRTVTI EXERCITVS. balra haladó férjfi, jobbj. dárda, vértes baljában diadalmi jel. II-dik idomú, rézből.

CONSTANTINVS. NOB. CAES. első Constantinus' borosty. feje.

CONSERVATORES. KART. SVAE. Karthagó' geniusa hat oszlopú templomban állva, alúl e' betűk: P. K. H. II-dik idomú, rézből.

IMP. CONSTANTINVS. AVG. a' Császár' borostyános feje.

MARTI CONSERVATORI. Mars sisakosan, pánczélosan balra fordúlva. II-dik idomú, rézből.

FL. DALMATIVS. NOB. C. Dalmatius Császárfi' borosty. feje.

GLORIA EXERCITVS. alúl ANT. hadijel két fegyveres közt. III-dik idomú, rézből.

FLAV. CONSTANTIVS. NOB. CAES. második Constantius' vasas mellképe.

FELICITAS. ROMANORVM. három Császárfi diadalmi ív alatt, mindenik dárdát tartva; alúl S. M. II. ezüst. verettek mindnyájan Iső Constantinus' országlása alatt, vagy a' 307-dik évtől a' 337-ig.

D. N. FL. CL. IVLIANVS. P. F. AVG. Juliánus Császár' feje gyöngy füzérrel.

SECVRITAS. REIPVB. Apis balra fordúlva, felette 2. csillag, előtte orrával koszorút tartó madár, alúl e' betűk: CONS. T.; II-dik idomú, rézből.

FL. HELENA. AVGVSTA. a' Császárné' mellképe.

SECVRITAS. REIPVBLICAE. jobbra álló nő, jobbj. lehajló ágot, balj. ruháját tartva, alúl SM. T. S I.; III-dik idomú, rézből; készűltek a' 360 és 363 év közt.

D. N. IOVIANVS. P. F. AVG. a' Császár' feje gyöngy füzérrel.

VOT. V. MVLT. X. koszorú közt. S. CONST. III-dik idomú, rézből, a' 363 évből.

D. N. VALENTINIANVS. P. F. AVG. első Valentinianus' feje.

GLORIA ROMANORVM. a' Császár' térdre borúlt ellenséget üstökénél vonva, és baljával a' keresztyéni jellel díszezett zászlót fogva; alúl B. SISC. III-dik idomú, rézből.

D. N. VALENTINIANVS. P. F. AVG. 2-dik Valentinianus' feje taréjos sisakkal.

GLORIA ROMANORVM. a' Császár gályán állva felemelt jobbal; hátúl a' szerencse a' kormány mellett űlve. II-dik idomú, rézből, veretésök történt a' 364 és 383 év közti időszakban.

D. N. THEODOSIVS. P. F. AVG. Theodosius' b. f. feje.

REPARATIO REIPVBLICAE. a' Császár', előtte térdelő asszonynak nyujtja jobbját, baljában a' diadal' szobrát tartván; alúl A. SISC. II-dik idomú, rézből, veretett a' 379 és 395-dik év közt.

P. N. ARCADIVS. P. F. AVG. a' Császár' gyöngyfüzéres feje.

GLORIA ROMANORVM. a' Császár' baljában Kristus jelét, jobbjával előtte leborúlt fogolyt üstökénél fogván. III-dik idomú, rézből, készült a' 383 és 408-dik év közt lefolyt időszak alatt.

Mi történt Arrabonánkkal a' Hunnoktól elfoglalta után, arról hallgatnak ugyan kútfőink; kételkedhetni mindazáltal vég eltöröltetésén: mivel még a' nyolczadik század' vége felé élt Ravennas földleirónál előjő emlékezete, [1]) és a' Magyarok' letelepedte utáni időben is azonnal megjelenik a' jelesb városok között. [2])

CZECH JÁNOS.

---

[1]) Ravennas edit. Abrah. Gronovii. Lugd. Batav. 1722. lib. IV. pag. 779.

[2]) Thurocz. Chron. P. II. Cap. XXVIII. „Ipsum vero Cupam beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari; primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Veszprimiensem, tertiam in *Jauriensem* etc.

VII.

SZILÁGYI MIHÁLY KORMÁNYOZÓ' EREDETI TÖRVÉNYKÖNYVE.

1458.

Azon körűlállások, mellyek ezen nevezetes törvénykönyvet megelőzték, és azt mintegy szülték, tudva vagynak az olvasó előtt hazánk' történeteiből. Ezekből és hazánk' akkori állapotjából lehet csak, annak egyes czikjeit magyarázni, és voltakép megérteni. Ezen érdeklős vizsgálat azonban most igen messze vezetne, azért azt inkább azon időre halasztom, midőn hazánk' történeteinek ezen nevezetes időszakát, és nemzetünk' akkori állapotját, egy külön nagyobb munkában, és egy kiterjedtebb tökélletesebb képben terjeszthetem hazámfiai' elejébe. Elég legyen most ezen eredeti oklevelünk' felfedezéséről, külsőjéről egykét szóval emlékeznem, annak valóságos foglalatját olvasásom szerint, a' régiségben gyönyörködő hazámfiai, elejébe terjesztenem, azokat a' törvénytárban lévő lenyomás és e' közt előfordúló különbségre, és annak némelly kűlönös kifejezéseire egyes jegyzetekben figyelmetessé tennem.

Maga ezen eredeti iromány, mellynek csak létele sem volt tudva hazánk' régiségeinek tudós vizsgálói előtt, sokáig hevert a' régi Komori Bedekovich nemzetség' igen gazdag levéltárában. A' múlt esztendő' elejével, tisztelt barátommal Báró Komori Bedekovich Lajos Septemvir és Kőrösi Főispánnal ennek némelly részeit vizsgálván csak történetből akadtunk rá. Alig tudá meg, szeretve tisztelt Nádorunk Ő Főherczegsége, minden jónak, 's különösen a' tudományoknak és Társaságunknak is épen olly kegyes mint buzgó pártfogója, ezen hazai kincs' felfedezését, azonnal felszólítá annak birtokosát, hogy azt az országos levéltár' számára engedné ált. A' hazája' javát mindenkép előmozdítani törekedő Báró engedett a' kegyes felszólításnak, és a' nevezetes oklevél már most hazánk' köz birtokában vagyon.

Az egyébiránt, közönséges papiroson azon nagyságban és azon betűkkel vagyon írva, mellyeket az ide mellékelt gondos metszés híven előád. Az összehajtások' némelly helyein, kivált az egyik oldalon az idő által szenvedett, és a' papiros' megemésztése miatt némelly szavak olvashatatlanok lettek, a' mint az a' metszésen is ki vagyon jelelve. Mind e' mellett azonban az egészre ennek majd semmi befolyása sincs; az értelem sehol sem vész el, és ez régibb okleveleink közt bizonyosan a' legjobban megtartottak közé tartozik.

Különös figyelmünkre érdemes még a' pecsét, melly magára az oklevélre veres, az idő miatt már sárgúlni kezdő viaszba vagyon nyomva. Az idő és a' több oklevelekkel volt szorosabb összekötés ezt is több helyt megrongálta; neveli ezen kedvetlenséget a' metszésnek durvasága, melly a' művészség' elég csecsemő korára mutat. Szilágyi' pecsétjének igen kevés reánk szállott lenyomásai közül épebben megmaradottra alig akadhatunk. Tisztán ki lehet venni a' bizonytalan alkotású paizsban, a' félig látszható vadkecskét, a' Szilágyi nemzetség' ősi czimerét, egy falombot tartván lábai közt és egy koronán emelkedvén fel. A' paizs felett lebeg egy angyal kiterjesztett szárnyakkal; ezen idomtalan alaknak alsó felét elfedi a' paizs, mellynek két oldalát némelly, mineműségeikre nézve meg nem határozható czifraságok is környékezik. A' kiálló domború betűkkel egy bevésett karimában látszható körűlirás legtöbbet szenvedett; sok betűk egészen eltűntek, és csak igen kevés maradott épségben. Annyit azonban még is láthatunk meglévő maradványaikból, hogy az oklevél' irásától különböző egészen goth alkotásúak, és következendő módon egészítethetnek ki:

† S. MICHAELIS. ZILAGI. DE. HOR OGZEG. GUBERNAT. HUNG. REGNI.

Az oklevélnek magának szavai így következnek:

Nos Michael Zilagy de horogzag 1) Nomine et In persona *Illustris* 2) Principis 2½) dom̄ni Mathie dei gratia Hung   hemie 3)

---

1) Mind a' törvénytárban mind más egykorú oklevelekben Szilágyinak helyneve Horogszegnek fordúl elő, úgy hogy itt alkalmasint irásbeli hibát gyaníthatunk.

2) A' törvénytárban előfordúló *Serenissimi* az akkori idő' szokásaival kevesebbé egyez meg mint az itt olvasható *Illustris*.

2½) A' törvénytárban itt közbe jő még *et domini*.

3) Az eleje ezen szónak a' papiros' szakadása miatt nem olvasható, de nyilván bizonyítja a' vége, hogy *Bohemie* állott itt. Alkalmasint az író, ki már a' méhbenhagyott László alatt megszokta volt a' Királyt ezen czimmel ruházni fel, vigyázatlanságból tulajdonítja azt Mátyásnak is, ki még ekkor azzal nem élt, nem is élhetett. Azért maradt az ki a' törvénytárból.

Dalmatie Croatie &c. electi Regis Gubernator in eisd Regnis constitutus &c. [4]) Memorie commendamus *per presentes* [5]) Quod nobis una cum dominis prelatis Baronibus Nobilibus et *proceribus* [6]) regni hungarie universis circa festum Circumcisionis domini prexime preteritum, In hanc Civitatem [7]) pestiensem, convenientibus [8]) et pro faciendis ordinationibus que pro conservanda pace et statu utilitateque et comodo pretactorum regnorum, et partium eis subjectarum oportune et perutiles, videbantur tractande, relictis sopitisque et sedatis omnibus et singulis guerris et dissensionibus in alterutrum, pravis rationibus exortis et suscitatis inter alia que hinc inde concorditer expedita sunt prefati domini prelati Barones nobiles, et *proceres* [9]) universi exhibuerunt nobis concorditer et presentarunt *ulos* [10]) infrascriptos petentes et desiderantes ut eos et in eisdem contenta rata habere admittere *et* 11) per nos ac prefatum dominum nostrum Mathiam electum regem observaturos promittere *dig mur* 12) Quorum quidem articulorum tenor sequitur in hec verba Item 13) primo quod omnes ecclesie occupate *aut* 14) posesiones et bona earumdem ac prelatorum et Baronum *ac* 15) nobilium, 16) possessiones et portiones possessionarie similiter occupate, tempore scilicet quo non fuerunt octave judicialiter celebrate, hoc est a tribus annis, *citra* 17) remittantur, usque 18) quindecim dies ita quod occupatio talis probetur per attestationes vicinorum et commetaneorum ac nobilium conprovincialium prout consvetum est in proclamata congregatione Et si *occupatas* 19) remittere *noluerit* 20) extunc sine ulteriori processu *convincatur* 21) in facto potentie. Et dominus Gubernator possit occupari facere possessiones et bona talis convicti, et propriam personam ejusdem captivare Item quod dominus Rex contra omnes et quoslibet inimicos et *devastatores hujus regni* 22) hoc regnum hungarie de *suis proventibus* 23) regalibus protegere 24) defensare teneatur. Ita videlicet quod si idem dominus rex 25) Insultibus ipsorum inimicorum hujus regni

---

[4]) Ezen etc. melly a' törvénytárban nem fordúl elő, arra mutat, hogy Szilágyinak a' kormányozóságon kívűl más hívatalai is voltak.

[5]) A' törvénytárban *praesentibus*.

[6]) A' törvénytárban a' proceresek megelőzik a' nemeseket. Azonban hogy ez hibás, bizonyítja nem csak ezen előttünk lévő iromány, hol más helyen is mint a' 9-dik és 61-dik szám alatt, utolsó helyet foglalnak a' proceresek; hanem bizonyítják számos más egykorú oklevelek is, hol ugyan azt tapasztaljuk. Innen nyilván kitetszik, hogy ezen időben e' szónak egészen más értelem tulajdonítatott, mint ma. Erősítik ezt ezen oklevél' több helyei is. Igy midőn a' 16. szám alatt az ország' birtokos lakosai felszámláltatnak, a' proceresekről nincs említés; hasonlólag, midőn a' 67. számnál az Ország' egyeteméről vagyon szó: csak a' főpapok, zászlós urak és nemesek neveztetnek. Egyébiránt kik értettek a' proceresek nevezete alatt? A' királyi tanácsosok-e, mint Engel gyanítja, vagy a' városok' követei, kik polgár társaik' bizodalma által a' többek felébe emeltettek? egy különös értekezés', egy tudós hazafi' szorgalmas vizsgálatának méltó tárgya lehetne.

[7]) A' törvénytárban itt közbe vetett *nostram*, melly Kovachichot, Suppl. ad vest. Comit. II. p. 137. néminemű aggodalomba hozta, itt egészen elmaradván, annak a' jele, hogy a' Mosóczi' leírásába csak hibából csúszott.

[8]) Itt áll még a' törvénytárban *et proficiscentibus*.

[9]) Lásd a' 7. szám alatt.

[10]) *articulos*.

---

11) A' törvénytárban az *et* helyett *ac* áll.

12) *dignaremur.*

13) Az *item* a' törvénytárban elmaradt.

14) A' törvénytárban *et.*

15) A' törvénytárban megint *et.*

16) Lásd a' 6. szám alatt.

17) A' törvénytárban *vel circa.*

18) A' törvénytárban közbe vettetik egy *ad.*

19) A' törvénytárban *occupata.*

20) A' törvénytárban *noluerint.*

21) *Convincantur* a' törvénytárban.

22) A' törvénytárban így áll *et huius regni devastatores*, mintha a' *huius regni* nem vitetnék épen úgy az ellenségre mint a' feldulókra.

23) A' törvénytárban *de proventibus suis.*

24) A' törvénytárban egy *et* vagyon közbe vetve.

25) A' törvénytárban itt áll egy *ab.*

cum *ipsius* [26] proventibus protegere non posset *aut* [27] non valeat, extunc prelati et Barones ceterique *iri* [28] ecclesiastici [29] hujus regni Banderia seu gentes ipsorum juxta *limitat* [30] divorum regum hujus regni *e* [31] factam levare et insurgere debeant et teneantur, si autem cum eisdem etiam ipsis Inimicis resistere non possent extunc universi Nobiles et alterius cujusvis status possessionati *mines* [32] m [33] more prout aliorum regum tpib. [34] hungarie temporibus fuit procedere et *permanere* [35] teneantur. Item quod de omnibus illationibus damnorum et Injuriarum et aliorum malorum generibus a festo beate katherine virginis in anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto preterito usque hec tempora per quoscumque patratorum et comissorum juxta Ordinationem et conclusionem prelatorum Baronum ac regnicolarum hujus regni hungarie pridem in generali Congregatione hic Bude facta in comitatu quolibet judicium et justitia celebrari teneatur, ***hoc est*** [36] ***contra libertatem regiam et palatinale officium, igitur id ipsum permaneat in antiqua consvetudine*** [37] Item quod ipse quatuor octave singulis annis *cele-*

---

[26] A' törvénytárban *ipsis.*

[27] *seu* a' törvénytárban.

[28] *viri.*

[29] A' Nemeseknek és procereseknek nem voltak tehát banderiumaik.

[30] *limitationem.*

[31] *in hac parte.*

[32] *homines.*

[33] *exercituantium.*

[34] Az író a' *temporibust* rövidítve hibából ide tette volt, de tévedését észrevévén azt kihúzta.

[35] A' törvénytárban *exercituare.*

[36] A' törvénytárban *eset.*

[37] Ezen rekeszték arra látszik mutatni, hogy a' Rendek által javallott törvény czikkelyek iránt ezek és a' fejedelem' nevében jelen volt kormányozó közt nem volt semmi alkudozás, hanem ez mindjárt a' törvények' megerősítésekor tette meg reájok észrevételeit.

brare teneantur 38) et nunquam pro *alia* 39) ardua causa pretermittantur excepto quando erit generalis exercitus et nulla alia causa prorogentur Item quod, nunquam dominus noster rex et neque dominus Michael Zilagy Gubernator hujus regni pro quacumque causa seu negotiis quibusvis arduissimis aliquam taxam seu solutionem *pecuniariam* 40) per Jobagiones Regnicolarum seu alios Nobiles petere valeat atque possit Item quod universa fortalitia seu Castella per quoscumque in quibusvis Comitatibus erecta et constructa ex quibus spolia et depredationes committuntur diruantur, exceptis, que ad utilitatem ipsius Comitatus sunt *remaneant* 41) ita quod si aliqui moniti per Nobiles illius Comitatus in Sede Judiciaria infra quindecim dies non diruerent, extunc tales notam infidelitatis incurrant eo facto, et dominus Rex vel Gubernator tales ut infideles punire valeat Et quodcunque fortalitium in aliquo Comitatu remanere debebit extunc tale fortalitium vigore et testimonio litterarum Capituli vel Conventus *et* 42) Judicis nobilium illius Comitatus in quo tale fortalitium esset erectum remanere valeat Item quod ipse dominus Rex neque dignitates ecclesiasticas neque *aliquos* 43) honores officiolatus vel perpetuitatis hominibus extraneis dare et conferre valeat Item de Castris et aliis bonis extraneis hominibus donatis Rex faciat recuperandi diligentiam Item quod Judices ecclesiastici neque Archiepiscopi et Episcopi vel eorum vicarii judicare valeant nisi dotes et res paraphernales, iura quartalitia factum decimarum effusiones sanguinum et verberationis ecclesiasticorum et mulierum nec non testamenta 34½) causas matrimoniales *et* 43¾) de periurio prout in Canonibus ex-

---

38) A' törvénytárban *celebrari teneatur*.

39) A' törvénytárban az *alia* helyett *aliqua* fordúl elő.

40) A' törvénytárban *pecuniarum*.

41) A' *remaneant* nincs a' törvénytárban.

42) A' törvénytárban *ac*.

43) A' törvénytárban *aliquos*.

43½) A' törvénytárban közbe vagyon vetve egy *et*.

43¾) A' törvénytárban az *ac*.

pressum est Item quod nullus omnino hominum de sacerdotibus [44] *ac* [45] nobilibus neque thelonia et neque decimas prout vetus regni *consvetudo requirit* [45½] exigere debeat Item quod dominus noster rex et ipse dominus Michael Gubernator ex parte omnium et quorumlibet fratrum *ac* [46] familiarium ipsorum omnibus querulantibus absque omni favore debitam iustitiam ac omnimodam satisfactionem impendere teneantur, et *nec* [47] per aliquos fratres vel familiares ipsorum aliqui regnicole hujus regni quovismodo oprimantur Item quod pecunie nove cudantur, quarum ducenti pro floreno et obuli earumdem quadringenti habeantur et numquam *mutetur* [48] Item quod universi regnicole et homines possessionati singulis annis ad festum pentecostes ad opidum Pestiense per singula capita [49] et si qui *se rationabiliter* [49½] *usare* [50] non poterint, talium possessiones per dominum Gubernatorem vel *per* [50½] dominum regem occupentur Item quod universe Civitates murate ac Castra Regalia ad manus prefati domini *Mich* [51] Gubernatoris *adstatim* [52] resignentur Item quod universi possessionati homines de eorum possessionibus ad possessiones aliorum obtenta licentia iustoque terragio deposito et aliis solitis debitis [53] antiquam consvetudinem hujus regni absque omni *li-*

---

[44] A' törvénytárban itt áll még a' *Scholaribus.*

[45] A' törvénytárban elmarad az *ac.*

[45½] A' törvénytárban *requirit consvetudo.*

[46] A' törvénytárban *et.*

[47] A' törvénytárban *ac.*

[48] A' törvénytárban *mutentur.*

[49] A' törvénytárban itt következik még *congregare teneantur*, a' mi az értelemre tartozik.

[49½] A' törvénytárban *rationabiliter se.*

[50] *excusare.*

[50½] A' törvénytárban nincs a' *per.*

[51] *Michaelis.*

[52] A' törvénytárban *statim.*

[53] *persolutis juxta.*

tiginario [54]) processu [55]) pacifice et tute secureque permittere debeant Si autem aliqui permittere nollent extunc Comites *v* [56]) nobilium illius Comitatus hujusmodi Jobagionem cum sex marcis eliberare teneantur, prout antiqua consvetudo requirit Si autem aliqui hominum Comitibus obedire noluerint tunc *ia* [57]) Mayestas vel ejus Gubernator possessiones talium *occupare* [58]) et tamdiu tenere [59]) donec hujusmodi Jobagio cum duodecim marcis eliberabitur. Nos itaque petitionibus dictorum *rum* [60]) prelatorum Baronum nobilium et procerum [61]) regni universorum iuri consonis inclinati articulos *descriptos* [62]) et singulum eorum inviolabiliter observare complere et exequi per nos *et* [63]) per *um* [64]) dominum Mathiam regem electum promittimus et volumus cum effectu In quorum omnium premissorum testimonium presentes litteras nostras eidem universitati dominorum *pre* [65]) Baronum *ac* [66]) nobilium [67]) regni hungarie predicti duximus concedendas [68]) Datum in

---

[54]) A' törvénytárban *litigionario.*

[55]) A' törvénytárban közbe vettetik *Iobagiones.*

[56]) *Vel Vice Comites et Iudices.*

[57]) *regia.*

[58]) A' törvénytárban *occupet.*

[59]) A' törvénytárban közbe jő *valeat*, a' mi az értelmet kiegészíti.

[60]) *Dominorum.*

[61]) Lásd a' 6-dik szám alatt.

[62]) A' törvénytárban *praescriptos.*

[63]) A' törvénytárban *et* helyett *vel.*

[64]) *praefatum.*

[65]) *Praelatorum.*

[66]) A' törvénytárban az *ac* helyett *et.*

[67]) Lásd a' 6. szám alatt.

[68]) Kovachich *Vest. Comit.* 298. már kételkedni látszott azon, hogy ezen törvénykönyv a' maga épségében meglegyen törvénytárunkban, *in suppl. ad Vest. Comit. II.* 135. pedig a' Nádasdy Tamás, Festetics és Szapáry kézirataiból még a' következendő czikkelyt közli mint pótlékot: Item ad hoc, quod litterae

Pest vigesima qnarta die congregationis supradicte Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

VIII.

VÉLEMÉNY

EGYEDEN TALÁLTATOTT ÉKES MIVRŐL.

ISIS' EGYIPTOMBELI TISZTELETÉRE SZOLGÁLÓ VALÓSÁGOS IBRIKRŐL.

Hazánkban eddig találtatott mindennemű emlékeken, a' régiség, ritkaság, és nevezetesség' tekintetében felülhat Isis Istennőnek egyiptombeli tiszteletét ábrázoló, és képző réz veder, vagy is elomlott részeinek megtalálása és egybeállítása után már tagadhatlanúl egy ÁLDOZÓ IBRIK [1]) (deákul *gutturnium*, vagy *guttulus*, németül Giesskanne) melly 1831. esztben October holnapban Egyeden Sopron Vármegyében Gr. Festetics Vincze' jószágán találtatott.

Az első találmány, (I. kép. D; II. kép. D.) melly egyedűl csak az ibrik' vedrét mint valamelly üres golyóbist feltüntette, sem a' találókat, sem az érczet vizsgáló mester embereket, de a' helybeli Plebánust is a' régiség' jelességéről figyelmessé nem tette, holott azonban az ezüst, és arany rajzolatoknak fénye, 's bérakása szertelennek, és álmélkodásra

---

praeceptoriae proclamatae congregationis generalis vires integras habeant, iuramentum ad caput deponen. conclusum est, ut adminus sex commetanei, totidem vicini, ac duodecim Nobiles comprovinciales attestati habeantur; ubi autem defectus pluralitatis commetaneorum fuerit, suppleatur talis defectus per vicinos tantumdem numeri." Honnan vették az említett kéziratok' írói a' Szilágyi törvénykönyve' mását, nem tudom; de az előttünk lévő eredetiben az említett pótlék nem foglaltatik, és ez új bizonyságúl szolgál arra, hogy törvénytárunk egész kiterjedésében magában foglalja ezen országgyülési végzéseket.

[1]) Molnár Albert és Parizpápai Ferencz mind ketten illy értelmet adnak az ibriknek, a' nélkül, hogy e' szó' eredetére vagy tulajdon jelentésére oktatnának, mellyet immár csak kávés ibrikre használunk.

vonzó különösnek tetszettek volt nékiek, melly észrevétel sokkal inkább felgerjeszté a' birtokos Gróf urat, ki azon különös képzeteknek, vonatoknak, és az egész mívnek felvilágosítását kivánta.

Ezen vedernek, vagy is, már most bizonyosan állíthatván ibriknek gyomra tojás gömbölyűségű, magossága 5″ szélessége pedig 4½ hüvelyknyi, nyaka, szája, füle, az az: markolatja, és alja általában hibázván sokaknál hihetlennek látszott állításom, hogy ezen gömbölyű alaku mívszer egy ibriket képezhessen, mind addig, mig csak ugyan későbben a' leomlott, és elszéledt részei, mellyeket a' ragaszték' jeleiből (I. kép. AA. és III. kép AA.) észrevettem, remény felett megtaláltatván előállíttattak.

Nem öntött hanem kivert, nem sárga hanem veres rézből alkatott, ez előbb fényes ezüsttel megfuttatva, vagy is inkább vékony ezüst hártyával borítva, felette pedig barna fénymázzal (Glazur) alkalmasint midőn már a' személyes képzetek megkészűltek fedezve volt. A' képzetek pedig arany és ezüst vékony szálkákból, vagy szélesebb hártyákból alkottatván szinte a' rézbe mesterséges rajzzal vésett vonásokban rakattak bé. Láthatni ezt leginkább a' II. képen előadott képzetek' közép táján, olly helyeken, hol belső voltának kémlelése végett a' külső szín leráspoltatott. Sajnálni méltán lehet, hogy árvaságra jutott illy felséges emlék, a' tudatlanságnak ollyan mostoha gyámsága alá kerűlt, melly az aranynak *sacra famesétől* ösztönöztetvén pápai ötvessel, annak megtudtáért aranyból lenne-e belsőképen vagy üstből? megszemlélését bizá, a' ki előbb választó, később királyi oszlató vizekben több ideig mártva tartván annyira, a' mennyire magassága felérte e' vedernek, vagy is ibriknek felső, és alsó részeit úgy elrongálta, hogy nem csak az arany és ezüst szálkák kiolvasztatván puszta helyeiket hagyák, de némelly helyen maga a' réz alapja is már felforrott, többeken összerágatott, és azoknak edző nagy erejétől megemésztetett.

Ezen ezüstre kent mázba beállítva vannak azon arany és ezüst vonásokból készűlt személybeli szinte, mint ékességi képzetek, mellyeknek nevezetes voltok a' tudományokat pártoló birtokos Grófot helybeli ásásnak ismételt folytatására felgerjesztvén, okozák egyszersmind hogy az ibriknek sok századok viszontagsági alatt leomlott, és egymástól elhányatott részei: nyaka, ajka, füle, és fenekének alja egymás után, még pedig fülezetén kivül| (mellynek csak egy ékes ifju nő' ábrázatját képzelő alsó gombját lelhették meg) mind megtaláltattak, a' mint ezt az I. kép. C; II. kép C. és C.C. betűkkel jegyzett rajzatokban szemlélni lehet, melly második találás voltaképen tökéletesíté Isis' ibrikének hajdani egész alkotását.

Nem ugyan ezen úton, t. i. Gr. Festetics Vincze' dicsőséges buzgósága által mutattatott bé a' magyar tudós Társaságnak, hanem T. N. Veszprém Vármegye a' nemzeti muzeum' gyarapítására már több izben kitünt adakozó pártfogása által küldetett bé a' harmadik találmány, vagy is az egyedi ibrikhez alkotására nézve hasonló, és azért hozzá tartozó *medencze*, nyomban talált és hozzá illő *fogattyúval* (manubrium). Ennek üres és a' végén nyitott volta bizonyítja, hogy fa vagy vas nyele lévén, serpenyőnek szolgált, mellyel az áldozó pap akár az eledelt, akár italt feláldozván, tűzbe öntötte. Ez hasonlóképen vert rézből készült; aljának karikás vonati esztergályos munkával inkább hogy sem szabad kézzel kikerítve látszanak, — párkánya czüst hártyával szinte úgy, mint az egyedi ibrik' ajakán (az I. kép. C. de még jobban a' II. kép. C. rajzatban) kivehető, köröskörül ékesítve vagyon. Belsejét azon módon arany és ezüst szálkákból készült állati képzetek, arany meg ezüst hártyákból alkotott koszorúk, és czifrázatok ékesítik, mellynek egyike ismét az egyedi ibrik' (I. kép. E. és II. kép. E.) koszorújával tökéletesen egy arányos. De fájdalom! és annál nagyobb fájdalom, hogy a' tudatlan vandalismus' kíméletlen kegyetlensége által, az egyedi ibriknél sokkal mostohább bánást szenvednie kellett; mert találáskor amannál épebb voltát, az erőszakos elrontás' nyomai nyilván bizonyítják, tagadhatatlanná tévén, hogy belé töltött választó, és oszlató vizek több ideig benne tartattak, mellyek a' jeles képzetek nyomait már csak némelly helyeken hagyák látszhatóvá, magát az alap rezet is egy oldalán egészen megemésztvén általrágták. De azért, az egyiptomi készület' főbb tulajdonsága, t. i. a' réznek ezüsttel általános bévonása, ebben rakott ezüst és arany képzetek, és felette elterjesztett máznak volt léte, több helyek' bizonyítása miatt tagadhatatlan. Ez hihetőleg azon *medencze*, mellyről a' nemzeti dicsőség' és tudományi dísz' csorbulására közelebb kimult Veszprém vármegyei és pápai orvos doctor Zsoldos Ur azonnal, hogy az egyedi ibrik' feltüntét hallotta, röviden halála előtt az értekezőt és a' magyar tudós Társaság' Titoknokát azzal együtt tudósítá, hogy egy pápai ötvöstől kiváltotta légyen.

Mennyire azonban ezen áldozó serpenyőnek nagyobb részint már már enyészett állati képzetei az egyedi ibrik' tulajdonit, 's minémüségét világosabb voltra deríthetik,ezt azon időre hagyván,midőn rajzolatának közre bocsátását reménylenünk lehet, most egyedül az egyedi ibrikre függesztvén figyelmem', előterjesztem észrevételeimet.

Az ibrik' szájának ajaka, már a' mint említettem czüst hártyából készült czifrasággal ékesítetett. (I. kép G. és II. kép. G.) — Nyakát körülveszik két egymástól elágazó szőlővenyege' levelei és gerezdei; de ezeknek már csak bévésett helye látszik, alkalmasint szára és levelei üsttel, gerezdei aranynyal bérakva valának

Gyomra, azaz: domborúsága ezen ibriknek fő és legnevezetesebb része, melly legelsőbben és magánosan találtatván inkább veder, hogy sem ibrik formát képzett; három udvarra osztatik, ezek a' köröskörül folyó czüst hártyákból bérakott (EE és FF) koszorúk, vagy is övedzetek által elkülönöztetnek. Azok mellyek a' legfelsőbb udvarban körbe helyheztettek tollakból, vagy falevelekből alkatott 16 számú képzetek, a' mint a' III. kép. H. rajzata adja elő. Közép udvarát foglalják el az egyiptomi rajzolatok szerint késziteтт különös személybeli ábrázatok (az I. kép. D.) homlok tekintete, és (a' II. kép. D.) köröskörül lévő képeknek terület színe szerint. — Az alsót sugárképen kirakott lothus virágszálak (a' mint a' III. kép. I. rajzolatja előadja) töltik.

Az ibrik' ezen része különösen alkotva lévén azon III. képben és K. rajzolatban képzett talpalatra volt helyheztetve, a' melly már tőle leomlottan, csak a' második ásás' alkalmával felfedeztetett, bár ennek is hajdanán üsttel, vagy aranynyal bérakott ékesítései valának, most azonban csak üres vonásai szemléltetnek.

Dicsősége tekintetében illy felséges emléknek több részekre omladását tűz, és láng' dühének méltán tulajdonítani lehet, mind azért, hogy Gróf Festetics Vinczétől gyakori ásások' alkalmatosságával szorgalmasan összeszedett csont, cserép, vas, és réz darabok, számtalan római pénzek, de továbbá egy jelesen felékesített és öntött nagy ibrik' füle, vagy is fogattyúja, melly T. Veszprém Vármegyétől a' serpenyővel együtt által küldetett, láng' dühösségétől történt felolvasztását nyilván bizonyítják.

Valamint az ibrik' szájának ajakai (II. kép. I.) úgy nyakának (II. kép. LL.) és a' talpalatnak alsóbb részén szemlélt ékesítések' (III. kép. MM.) vonásai, véleményem szerint görög izlést, és mestert, nem pedig egyiptomit első tekintettel is elárulnak.

Szinte úgy nyaka körül (III. C.) folyó szőlővesszőnek mesterséges vonásokkal készült levelei és gerezdei, a' miveltségnek felsőbb emelkedését jelentik, 's bennünket a' legszebb atticai rajzatokra vissza emlékeztetnek.

A' személyes rajzatok felett lévő kettős övedzet nem más, mint gömbölyüségre vont valóságos és tulajdon görög *Meander* nevű ékesítés.

Képzetek alatt lévő babérkoszorú, és övedzet pedig hogy görög nem légyen, csak az mondhatja, ki ezt számtalan egyebek közt a' nálunk legismértebb görög pénzen *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ* sem nem látta, sem figyelemre nem méltatta.

Azonban még is ezen görög ékesítések közé foglalt legnagyobb udvara az ibriknek nem görög, hanem valóságos egyiptomi személyeket képez.

Itt a' köröskörül egy társaságban állított 's arany szálkákból ábrázolt személyek között fő helyet tulajdonítani lehet annak, a' ki FF. övedzet' közepettén D. válasz jel alá, és két oltár közé (ha a' békákat, mint oltáron helyheztetett bálványokat tekinthetjük) áll (5. szám) és minden oldalról egy férjfi, és egy nő személy hozzá fordítják arczulatjaikat. E' fő személyt *Isisnek*, egyiptomi Istennőnek nála lévő tulajdonok, u. m. jobb kezében a' csengő (sistrum), balban a' báb, lothus virágszál, és fejének díszesítése jelentik.

Mellette mind jobbra, mind balra ezüst szálkákból rajzolt oltárokon ülnek arany vonatokból képzett magokat felfuvó békák, mint valamelly bálványt ***hieroglyphicus*** értelem szerint képzelő rút állatok.

Jobbról és balról egészen egyformán rajzolt, öltözött, 's pálmafa vesszőt kezükben tartó férjfi személyek vannak (4 és 6 szám), mellyek Ibis madár fővel képeztetvén horgas orrokkal az Istennőre tekintenek, és a' vesszővel köszöntést tenni látszatnak, kik ne talántán Osirist, és Horust, Isisnek ismért tesvéreit állítják elő. Ezeken túl, mind a' ket oldalról (3 és 7 szám) ifju nőszemélyek hasonlóképen az istenasszonyra tekintvén állanak, és egyformán szoknyában, 's madár' szárnyaképen kétfelé hasított, és kiterjesztett köntösben, valamint is lothus virággal ékesített fej díszszel rajzoltatnak; melly gyengébb arczulatú nők, Isis' ifjabb leánytestvéreit jelenteni, és mind ezen öt személyek egy társaságban helyheztetteknek lenni tetszenek.

Által ellenekben (1 szám), csak ugyan azon körben áll egy nőszemély, kit az attributumok ismét Isisnek jelentenek; reája két, övedzetig fel öltözött férjfiak tekintenek; egyikének a' 2. számnál sokkal rövidebb horgas orrú feje van, mint a' 4. és 6. képzeteknek, bal kezében zászlót tartván jobbikkal bábot nyujt Isisnek. Másika a' 8. számnál kellemes ifjuábrázattal bir, noha fejdísze amazéval egyenlő, de két kezeivel dárda nagyságú nyilat egy kigyó ellen szegez, hihetőleg hogy ezen férjfi képzetek Isis' testvérének azon tetteit adják elő, midőn a' kigyó kép alatt lévő Typhont megölte, és diadalma után Harpocratest, Isis' szülöttjét, anyjának vissza adta.

Hol az ibrik' domborúsága nyakához vonúl, ott ezüst szálkákból bérakott tizenkét ékesítések, a' mint a' III. kép. II. előadja, látszanak. Mint hogy ezek az első képen 1. 2. 4. 5. 6. 8. fejdíszekhez többnyire hasonlítanak, méltán itélhetem, nem egyebet mint Isis áldozatja alkalmával a' Papoktól, és Papnéktól használni szokott fejdíszeket jelentik. Illyen egyiptomi fejdísz nem csak a' jelen ibriken, de a' nevezetes turini táblán, (*Mensa Isiaca.*) Isis istennőnek fején is hasonlóképen látszik. ***Pignorius*** kit alább bővebben emlitek, ezen ékesítést ***musa*** egyiptomi fa' leveleinek lenni állítja, mellyeket azért szentelének Isisnek, mivel a' hold iránt Isis' név, és képzet alatt isteni tisztelettel lévén, ezen nálok termő fának gyenge levelei mellyek minden újhold' napján kihajtottak, istenes díszesítésre méltatták.

De az Isis' és leány testvérei' homlokán látható *madárfejecske* és ettől hátrább nyúló szárnyacskák is figyelemre méltók; mert ezen jel többnyire minden rajzolt, faragott és öntött Isis' képzetében észrevehetőképen találtatik, mind ***Pignori***, *Kircher*, mind utóbb *Montefaucon*, *Caylus* 's a' t. egyiptomi régiségekről értekező szerzők egy értelemmel megegyeznek, hogy ezen madárfej, és tollak numidiai hímes szinekkel kérkedő nagy kakasok' tollai volnának, mellyeknek nem csak díszesen öszsze állított tollaikkal, de ezekkel együtt mesterségesen lehúzott bőreikkel az egyiptomi Királynék úgy éltek fejeiknek ékesítésére, mintha azokat fejükön ülve hordozták volna, mikép szépeink is jelenkorban a' paradicsomi madárral.

Mind tehát az ibriknek képzései, mind alkotása, hogy vert és ezüsttel megfuttatott mázzal borított, a' mi fő, kiveretett és nem öntött rézből készitetett, rajzati pedig arany és ezüst szálkákból 's hártyákból tulajdon ízléssel mesterségesen alkottattak, azt ***egyiptomi szertartásokhoz*** tartozandónak jelentik annál bizonyosabban, mivel az ibrik Isisnek isteni tisztelete' alkalmatosságára használtatni szokott. Apulejus Metamorphoseos XI. könyve szerint, hol az egész ünnepi szertartás környűlállásosan leiratik, az ***ibrikhordozás*** különösen és szükségképen ahoz tartozik. Valamint tehát senki sem tagadhatja, hogy hazánkban felfedezett ***Egyedi ibrik*** Isisnek tiszteletére szolgált fényes egyházi edény légyen, úgy méltán állíthatja, hogy ott, hol ezen ibrik, és fényes serpenyő mint valóságos és tulajdon egyházi edények találtattak; hol római pénzek, cserép lámpások, azon évkori töredékek kihányattak; hol hajdani épületek' romjai fennmaradtak és a' helynek emeltebb, domborúbb volta alkalmatos helyre szolgált, hogy mondom, itten ***Isis*** istenasszony' imádására, áldozatira rendelt templom annak idejében állott légyen.

Még példa nélkűl lévén eddig egyiptomi régiségeknek hazánkban találása, az ***egyedi ibriknek***, mint idegen földről elorozottnak csak behozását, nem pedig itt honni voltát állíthatná ugyan valaki: de valósiker nélkűl, mert Magyar, és Erdélyországot görög, és római emlékek' tekintetében *classicus földnek* (classicher Boden) lennie, újabb és újabb jeles régiségek' felfedezései bizonyítják. Erdélyben Várhelyett [1]) 1823 és 1832. eszt. felfedezett *mosaik padolatoknak* ketteje a' Rómaiak' idejét hajdankorokkal felűlmulják; *Ptolomaeus* egyiptomi Királyoknak nagy *réz pénzei*, egynehány darabban TiszaJenőnél kiásattak. Erdélyben találtatott chalcedon fejérségű, és opál színeit játszó, fennálló képzetekkel ékesített, 's öntött *üveg pohárnak* készülete, a' mint, Curiositäten der physisch. litterär. artistischen Vor und Mitwelt. Weimar. 1815. IV. kötetében Bertuch bizonyítá, [2]) Egyiptom' valóságos míve. *Berezin* Orosznak Magyar és Erdélyországban 1821 és 1822 eszt. folytatott utazása pedig, hozzá mellékelt 150 mesterséges rajzatokkal leginkább bebizonyítná állításomat, de Olaszországban történt véletlen halála kéziratinak szándékolt kinyomtatását a' tudós világgal közleni nem engedte, és hazánk' dicsőségének nagy fogytával e' remeket elenyésztette.

Azonban nem csak valódi tanúságok, de történeti bizonyítások is hihetővé teszik az egyedi ibriknek *Isis* egyiptomi istennő tiszteletére hazánkban is használását, nem különben, mint utóbbi századokban *Mithrának* persa isteni tiszteletét. Mind a' kettőről történetiróink mély álomban, és setétségben még szunnyadnak, csak a' későbbi idők, ha ugyan valaki mostani időszellemmel ellenkezőleg múltakba tekintvén, külső kútforrásokat is használandja, deríthetik *Isisnek* és *Mithrának* hazánkban bizonyosan űzött *cultusát* világosságra.

Isis' egyiptomi tisztelete' módját, papjait, az az: férj és nő egyházi személyeit először *Corinthos* görög városból Rómába Sulla' idejében által jöttnek állítják a' tudósok; kik azonban Piso, és Gabinius Polgármesterek' idejében Kr. sz. előtt 58 eszt. a' városból kiűzettetvén, késõbben ismét visszahozattak; Augustus Császár Antoniust meggyőzvén, és az egyiptomi tartományokat meghódoltatván, a' mint *Servius*, Virgiliushoz irt commentarjaiban előadja: minden vallásbeli rendtartások' szabad űzését Róma városában megengedte, mellyben Isis' egyiptomi tisztelet módja is ezentúl naponként terjedett, annyira, hogy *Domitianus, Antoninusok*, ***Commodus*** és ***Caracalla*** Császárok nem csak azon vallásbeli czeremoniákban részt vettek, sőt felséges templomokat is nékie Rómában emeltek. De továbbá nyilvános lévén több rendbeli görög és római szerzők' munkáiból Isis' tiszteletének Egyiptomból és Görögországból a' győzedelmes római seregek által lett béhozása, mint nem különben Császárok által lött pártolása, méltán következtetni lehet, hogy azon vitézlő seregek azt magokkal ***Pannoniába*** is béhozák. Béhozák pedig leginkább ***M. Aurelius Antoninus idejében***, mert épen akkor, midőn a' fővárosban Isis' tisztelete főképen divatkozott, [1] számos római légiók, ***Quadok*** és ***Marcomannok*** ellen több esztendeig folytatott viadal' okáért felső ***Pannoniában***, hol ***Egyed***, ezen ibriknek honja helyheztetik állandóan telepedve valának, Isisnek templomot állítván, abba minden egyházi rendtartáshoz szükséges edényeket, millyen az ***ibrik*** és ***medenczés serpenyő***, bészerzettek, mellyek azonban a' hirtelen dúlás, és gyullasztás' szerencsétlenségéből ki nem mentethetvén, az összeomlott épületek' romjaival a' földnek — minden régiség' legápolóbb édes anyjának — méhébe temettettek.

---

[1]) Abbjldung und Beschreibung v. zwey alten Mosaiken. Fol. s. l. b. Thieri 1825. képekkel. — Magyar Minerva — Transilvania I. B. 2. h. p. 264. kép rajzattal.

[2]) Ez most néhai B. Seeberg József cs. kir. Aranykulcsos, 's erdélyi kincstár' Tanácsosa gyűjteményében tartatik Pozsonban.

Az egyedi ibrik' felséges jelessége hazánkra fényes dicsőséget derít, midőn a' világ' legnevezetesebb egyiptomi emlékével t. i. ***Isis' táblájával*** egy alakú, formájú, és azért egy idejű remek edénye, Isis' hajdani istenes tisztelete' rendtartásának. L. arról Bouginé Handbuch der Litteratur.

---

[1] Bizonyítják ezt Rómában feltalált kőirások annyira, hogy mind esküvéseiknek mind átkaiknak (jusjurandum et imprecatio) erőt adni Isis' nevével kivánnának. Gruterus több példát hoz elő sírköveik' felirásából, mellyeket Isis' pártfogása alá ajánlának, u. m. 304. lap. I. „Mitem Isidem iratam habeat.“ vagy 917. lap. I. „Habebit sacra Isidis irata,“ az t. i. ki a' sírköveket rongálni bátorkodik. — Továbbá Róma városának 3-dik regiója vagyis osztálya tulajdonképen *Isisnek* neveztetett.

Zurich. 1789. 8. imígy tudósit: „Das merkwürdigste Monument der egyptischen Hieroglyphen ist die Mensa Isiaca, die noch in dem königl. Archiv zu Turin aufbewahret wird. Sie ist eine länglich viereckigte kupferne Tafel, darin viele hieroglyphische Figuren mit Gold, Silber, und einem verwischten Metall eingelegt sind.“ Volkman, Nachrichten von Italien. Leipz. 1777. 8. és *Winckelmann* észrevették: „dass es mit einem schwärzlichen (az egyedi ibriken setét barna) Schmelzwerk überzogen sey.“ Már pedig az egyedi ibrik, hasonlókép rézpléhből veretett minden felől ezüsttel megfuttatva, általjában setét barna mázzal (glazur) beborítva, képzetei arany, és ezüst szálkákkal, 's hártyákkal mélyebb vonatokban bérakva vannak; következőleg nem csak a'*hieroglyphiai* képzetek, valóságos egyiptomi emléknek, de alkotását is, épen azon időbeli mívnek, sőt talán alkotóját is, az Isis' asztala', vagy táblája' készítőjével azon egy mesternek lennie bizonyítják.

Ezen világszerte ismeretes Isis' táblája (Table Isiaque, Isische Tafel) legelőszer feltünt a' XVI. században Rómában 1559 eszt. *Aeneas Vicus* finom rézmetszésével kisebb folio formában, mellyet *Giacomo Franco* Velenczében 1600 eszt. másodszor, de hibás másolattal kinyomatott. Cardinalis *Bembo* ajándékul nyerte azt tudományi igyekezete' pártfogójától III. Pál római Pápától, ki egy lakatos mesternek közhaszonra való fordításától megmentette. *Torquato* Cardinal Bembónak unokája, mantuai Herczegek' képtárának eladta, hol *Pignorius* szemre vévén, tudós értekezésével felvilágosította; de már 1630 eszt. Mantuának német Császártól szenvedett ostroma, és bevétele alatt elidegenítetvén, annyira eltévedett, hogy még a' német lipcsei Conversations Lexiconnak 1820. eszt. kiadása is azt egészen elenyészettnek hibásan hirlelé; mert különös szerencsével, a' mint már Brucker Hist. Critica Phil. Tom. I. p. 249. 4. értésünkre adja, Savojai Herczeg' tudós orvos Doctora által feltaláltatván 's megszereztetvén a' turini levéltárba helyheztetett, hol bővebben megvizsgálván azt a' régiségeknek nagy mestere tudós *Caylus*, Recueil d' antiquités egyptiennes. VII.köt. könyvében ismét rézre metszette és a'hajdankor'emlékeinek ismeretére sikerrel oktató értekezésével közre bocsátotta.

Ezen veres rézből alkatott tábla 3 láb, és 10 hüvelknyi hoszszú, szélessége 2 láb. 3 hüvelyk és 9 vonat (linea); három udvarra vagyon osztva, mellyekbe állított képzetek között legfőbb helyet foglalván Isis, méltán *Isis*, vagy az első birtokosától *Bembina* táblának hivatik.

Kivánták ugyan Pignoriusnak illy czimű tudós értekezése után „Laur. Pignorii Mensa Isiaca, qua sacrorum apud Aegyptios ratio, et simulacra subjectis tabulis aeneis exhibentur, et explicantur“ *) több tudósok e' felséges emléknek értelmét világosságra hozni, úgymint: *Hohenburg* (J. Georg. Hervart de) Thesaurus Hieroglyphicorum munkájában; *Kircher* Oedipus Aegyptiacus könyvében. Tom. III. Synt. I. — *Montefaucon.* Antiquiteés expliq. Tom. II. Part. II. L. Z. l. 1. 3. — *Keysler's* Reisen I. 194. l. 4. — *Banier*, és ennek német fordítója, 's gyarapítója *Schlegel* II. B. 350. l. de főképen *Caylus* már felül előhozott munkájában, mellynek állításait *Diderot* és *D' Alembert* a' franczia encyclopédie méthodique munkájokban szoról szóra kinyomtatták; kik mindnyájan az emléket nem valamelly hajdan egyiptomi, hanem későbbi Rómában és akkor készült munkának, midőn a' Rómaiak vallásbeli buzgóságokat egészen Isis' isteni tiszteletére fordíták, vélik; mindazonáltal még is egyiptomi módra készítve, minthogy *Plinius* a' réznek ezüsttel megfuttatását és mázzal beborítását, mint egy különös egyiptomi szokást, úgy említé. Én azonban a' czifrázatok' formájából, mint a' régi mívek' tekintetében leghitelesebb criteriumból, itélvén, ha Rómában is készültek az *Isis' Táblája*, és a' hasonlóul alkatott *egyedi ibrik* későbben találtatott *medenczével*: ezeket valóban görög izléssel, és azért *görög mivésztől* eredetteknek tartom. Bölcsen itéli *Eschenburg* Joh. Ioach. **)

---

*) *Pignoria* értekezése Isis' tábIájáról három különös czím alatt adatott ki. I.) Vetustissimae tabulae aeneae sacris Aegyptiorum ceremoniis coelatae accurata descriptio et. etc. Venetiis 1605. 4. —II.) Characteres Aegyptii, h. e. sacrorum, quibus Aegyptii utuntur simulacrorum accurata delineatio et explicatio. Omnia in aes incisa per Jo. Thom. et Jo. Israel. de Bry. Francof. 1608. 4. — III.) Ez utolsó kiadás a' felebb előadott czím alatt nyomtattatott Amsterd. 1669. 4. Lásd Brunet Manuel d. libr.

**) Eschenburg Joh. Joach. Lessing (Goth. Ephr.) Collectaneen z. Litteratur, Berlin 1790. 8. I. B. 420. l.

hogy ***Caylusnak*** és a' többieknek mind eddig világ eleibe bocsátott Isis táblája iránt kiadott tudós előadásaik, reá rajzolt hieroglyphok' értelmét tökéletesen fel nem világosították, sőt nagyobb részint homályban hagyák. De különösen Caylusnak szorgalma és tárgya tovább nem látszik terjedni, hanem csak hogy a' táblán lévő számos képek' valódi 's igaz leirását a' tudós világgal közölvén, azokat kik ezen hieroglyphok' vizsgálatában és felderítésében foglalatoskodni kivánnának, az egymáshoz való hasonlításra sikeresebben figyelmessé tehesse, és igy szorgalma inkább csak az emlékek' *alkotását* (materialeját) és *mivészi* voltát vette tárgyúl, mellyet ő alkalmasint *Plinius*' tanusága miatt, noha későbbi időben, de valósággal Egyiptomban készültnek állít, melly értekezésében az egyiptomi mivészség' ismeretével tudósan oktatja olvasóját.

Másoknál több szorgalmat áldoza Isis' táblájának felvilágosítására 's értelmének bizonyosabb határozására *Jablonszky*: Miscellan. Berolinensia tudós folyó irásban, és Tom. VI. p. 339. Tom. VII. p. 373. kiadá értekezéseit, első azt állítván, hogy ezen Isis' táblájának vagy asztalának nevezett emlék, Isis' tiszteletére szolgáló valóságos ***ünnepi kalendáriumnak***, vagy is esztendőnként tartandó ünnepi szertartásoknak valamelly templomban nyilván felfüggesztett táblája volt légyen, melly Rómában lakó egyiptomi vallást és Isis' tisztelete' rendtartásait követő hiveknek számára készítetett Kr. sz. után 2-dik vagy 3-dik században. Ugyan azért jóllehet mind most nevezett értekezéseiben, de már ez előtt is kiadott ***Pantheon Aegyptiorum*** Francof. ad Viad. 1750. 8. könyvében, itt előforduló, mind pedig egyéb ***hieroglyphus*** képeket nagy tudománynyal felvilágosít, mindazonáltal az Isis táblának csalhatatlan értelmét sem ő, sem utána valaki mind eddig tökéletesen meg nem fejtette. Bokros olvasású, és nagy tudományú, éles itéletével messze ható ***Goth. Eph. Lessing*** is, Isis' táblájának, vagy mint ***Pignoria*** nevezi, ***asztalának*** felvilágosítására több esztendők' folytában gyüjté és szaporítá észrevételeit, de valamint ezeknek enyészetét, annál inkább ***Isis táblája*** iránt szándékozott munkájának ki nem dolgozását, sőt végképen elmaradását, felettébb sajnálja ***Eschenburg*** már említett munkájában.

Mind ezekre nézve tehát az *egyedi ibrik* és *medencze serpenyő* nem csak felséges emlékeik hazánk' elődi korának, hanem egyszersmind legújabban feltünt tárgyaik az egész világ' tudósait egyiránt érdeklő vizsgálatoknak, és azon gyönyörködtető foglalatosságoknak, mellyekkel Napoleonnak egyiptomi hódoltatása után nem csak minden európai fejedelmek *egyiptomi museumok*' felállításában vetekedve serénykednek, de tudósaik is azoknak megismértetésében 's leirásában folyton folyva iparkodnak, a' nélkül, hogy Europában is talált egyiptomi emlékekről emlékeznének, vagy ezeket bővebb fontolásra méltatván Egyiptomból általhozatott *hieroglyphoknak* és egyéb felirásoknak, vagy emlékeknek viszonos felvilágosítására használnák és alkalmaztatnák.

W. JANKOWICH MIKLÓS.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' KÖZ ÜLÉSÉRE. SEPTEMB. 8-dikán 1832.

Barátim! párosi fejér márványokból
Emeljünk oszlopot, borostyán ágakból:
Irjuk fel e' napot fényes tetejére,
Hogy hasson sugára unokák' szivére! —
Megnyílik az ünnep, látom méltóságát,
Látom Magyarimnak régi buzgóságát.

ÁNYOS PÁL.

Melly fénylés mosolyog ma reád, és mennyi dicsőség
Áradoz el rajtad, 's lelked mint gerjed örömre
Szép Haza! Nem tünt rád illyen tündökletes ünnep
Még soha Árpádnak koszorús diadalmai óta!
A' nagyok országot dúsat, 's törvényeket adtak,
Nyelvet is egyetlent késő fiaikra hagyának,
Összekötő kapcsát a' bajnok nemzeti testnek,
'S atyjaik által ezek voltak köttetve szivökre:
Hogy míg lélekerő a' Szittyát élteti, tartsák
Épségben hagyományaikat, mint annyi ereklyét.
Ámde viszontagság fenyegette eloltani százszor
Mindeniket, 's Libitina halált mondott ki fejünkre.

Már közelíte nevünk' végső órája Sajónak
Partjainál, hol sirba szakadt szinnépe Budának.
Ujra megint fölkelt; fényt rá Lajos ujra deríte,
Fényt, mellyhez tizszáz évtől nem láta hasonlót
A' magyar ég; 's föld közt Etelénk ivadéka ragyogni.
Várna is elveszthet, ha nem érezi Bisztricz urának
A' haza oltalmát, ki előtt a' stambuli vadnép,
Már keletet benyelő, 's országunk' farkasa retteg.
Hát mi sötét felhő borul ismét? szólsz-e Mohácsról,
Gyászunkat gyakor emlegető bús hurja lyrámnak!
Ah ne okozd Magyar e' temetőt! a' belhad emészté
Két haza gyermekidet! Furiáknak aczéla szalasztott
A' megöszolt Magyarokra halált magyar ajkuak által.
Igy vesztének sok milliomot. Fogyatékra az Ország,
És fogyatékra jutott népünk. Szállókkal elönti
Vendég nyelvü az Országot, 's terjeszteni nyelvét
Nem feledé Árpád' földében. Már közel állott
Sirjához mint árva, kinek nincs gyámja, sajátunk.
Ébredez a' nemzet' tüze most, és lelke hevével
Fogja körül nyelvét, védvén a' mélyre bukástól.
Támad irósereg, és harczol mindenki dicsőbbre,
A' haza lángjától gyulladván, vinni törekszik,
Összevetett vállal fejlengő nemzeti kincsét,
'S már az előhaladott külföldet elérni sietnek.
Most messzebbre tekint: oltárt, tisztelni Apollót
Nyer bölcs atyjaitól, kik az Ország' oszlopi, melly hogy
Mindent hátra hagyó százak' viharának is ellent
Állhasson, törvényes erő védelmire bizzák.

Nem vala illy az ügyed, mi időtől kezdve mosolygón
A' napi tündöklet szép arczát nyitja fölöttünk.
Nem soha! Római nyelv' bűvös pálczája taszított
Vissza, 's te a' köz rend' ajakán megvetve maradtál.
Nagy Lajos, és Zsigmond hiresek, Mátyás is az: ah de
Nyert-e az ősi beszéd nem kémélt áldozatikkal?
Egyiptom Ptoloméusait lássadsza, mi lánggal
Barbarusok' földén csinosíták helleni nyelvök.

Sándor is a' macedó szólást győzelmi helyére
Általvitte, 's határt neki tön csak az indusi Ganges.
Róma is így, hordván diadalmas sassait; a' hol
Megfészkelte, latin nyelvét fölvenni parancslá.
A' terjedt Országok előtt im ennyire szent volt,
Ennyi nyomosságú, illy nagy becsü minden időben
A' nyelv' kincse! csak a' Magyarok mellette buzogni
Voltak késíedezők, hült vérrel szélnek eresztvén
E' gondot, mellyen fordul meg nemzetiségünk.

Hála azért néked mindenkor, apostoli Felség!
Számtalan érdemidet később is hirdeti minden
Érző szívü Magyar. „Mit szent emlékü Királyink
Nem tettek, Te tevéd. Köztünk maradó neved évek'
Végéig. Történetirók fössétek aranynyal
És magas ihléssel nagy könyveitekbe Ferenczet,
Messzire tündöklő, 's a' kort nem félte betűkkel.
Áldás gyermekiden! Koronázott magzatod égből
Nyerje: midőn nem lész, legyen ő követője nyomodnak
'S benne szelíd házad boldog, 's valamint Te szeretve
Ő viszon a' Magyarok' szívében lelje nyugalmát.

A' magyar évkönyvek nyilnak díszt kérni nevedtől
És kegyes oltalmat Tőled Főherczegi Nádor
E' magyar intézetre. Leend így védve. Piroslό
Hajnala hogy fölkelt, köszönettel járul elődbe.
Fölséges szárnyékod alatt mindenha takargasd,
Esdeklik, valamint kezdéd, hogy lássa virágát,
És Néked, fejedelmi magyar, bemutassa gyümölcsét.

Ti pedig Országunk' fő Nagyjai! kikre leszállott
A' Magyarok' geniussa, 's hazánk' több Rendei, kikben
A' nemes ér szökdös; kik mennyei hévtől elöntve
Gazdagon áradozó kincscsel, 's szivsugta tanácscsal
Intézétek ügyét nyelvünknek; 's nemzeti tüzzel
Telve kinyujtátok kezetek magas áldozatokra;
A' Nemzet' szava kikre hatott: hordozza dicsőség
Szárnya dicső nevetek, valamerre van érdeme a' szép

Tetteknek; hol az ég fejlik, 's pirosodva előkel
Rózsás leple alúl a' nap: hol ereszkedik ágyra
Haldokló lángját rejtvén völgyébe vizeknek;
Túl a' tengereken, 's futamát elvégzi, odáig.
Ti, kiket érdekelek, mi időn majd éltetek átkel,
A' Magyarok' sziveikben lesz temetőtök. Amottan
Boldog atyáinktól hálát, áldást is arattok
Elyzion mezején, hol nincs már semmi kajánság
A' jeles érdemnek melly nem hágy adni borostyánt.
Szent sugalom mondatja velem: vetekedve dicsérnek
Lelkes lantosaink gerjesztő énekeikben
Ezredek ezrin túl, 's míg e' föld lángba borulván
Elpusztít mindent orkánja az égi tüzeknek.

HORVÁT ENDRE.

Kat. I - XV [illegible]
[illegible]
3. 5. 85